DR. SERAFEDDİN MAĞMUMİ

BİR OSMANLI DOKTORUNUN ANILARI

YÜZ YIL ÖNCE ANADOLU VE SURİYE

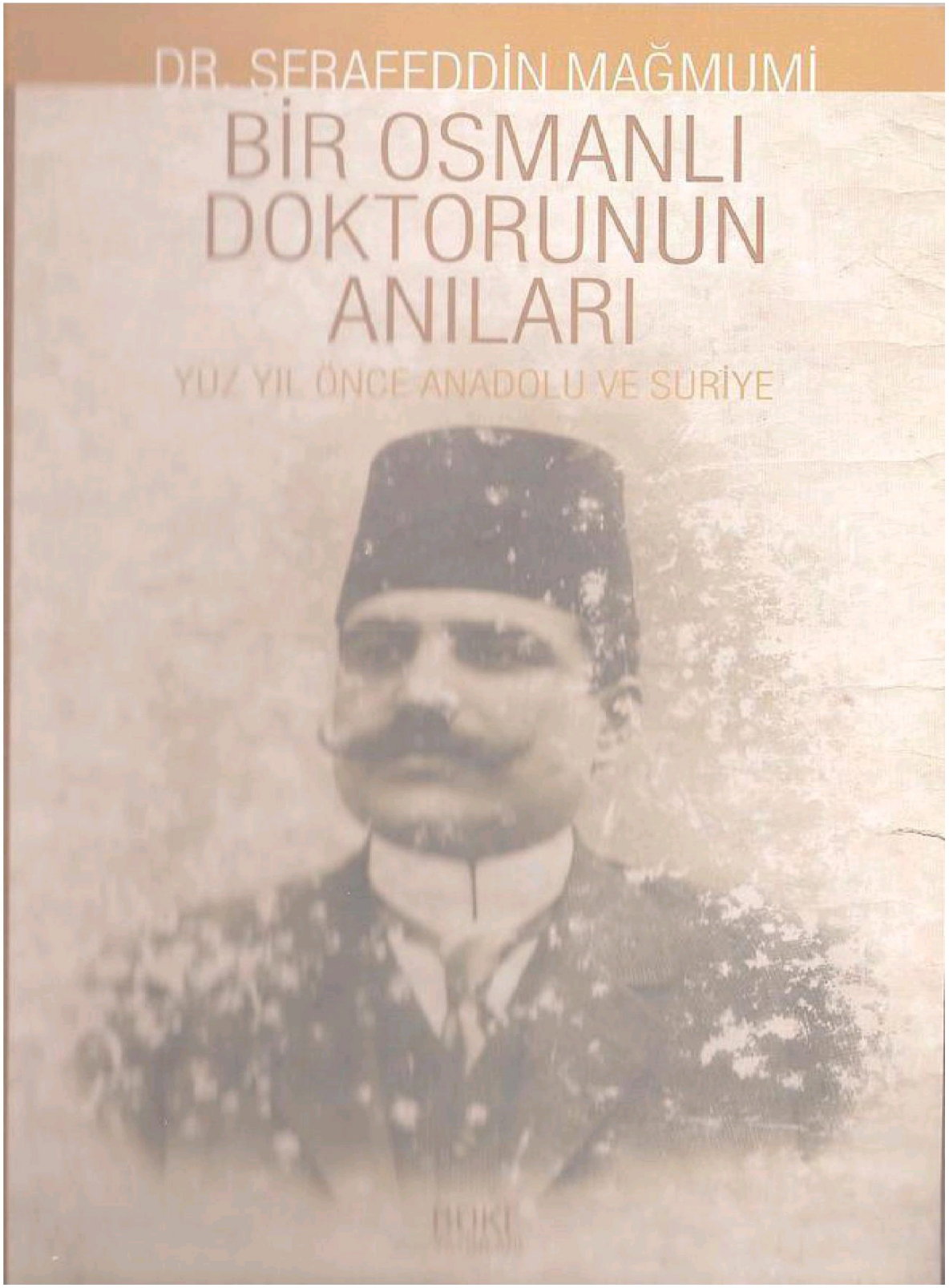

DR. SERAFEDDİN MAĞMUMİ

BİR OSMANLI DOKTORUNUN ANILARI

YÜZ YIL ÖNCE ANADOLU VE SURİYE

DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ

BİR OSMANLI DOKTORUNUN ANILARI

YÜZ YIL ÖNCE ANADOLU VE SURİYE

Doktor Şerafeddin Mağmumi'nin
yüz yıl önce geride bırakılığımız dünyanın
gerçek yüzünü görmek bakımından önemli bir belgedir.
Dr. Şerafeddin Mağmumi 1865-1896 yıllarında, o tarihte
Osmanlı ülkelerini saran kolera ile savaşmak üzere
Anadolu ve Suriye'ye gönderilmiş,
orada bu çalışmalarını yaparken gözlemlerini not
etmiş ve 1908 Meşrutiyeti kurulduktan sonra
iki kitap halinde yayınlamış. Dr. Mağmumi'nin bu
kitapları II. Abdülhamit döneminin acılar, felaketler
dolu serüveninin ciddi kanıtlarıdır.

Bu kitaplarda yüz yıl öncesindeki Anadolu
halkının karabasandan farksız yaşamının gerçek yüzünü
bulacaksınız. Üzülsenizde, düşlerinizi geçmişe dönük
ütopyalarınızı yitirseniz de Türkiye'nin yüz yıl önceki
haline karşı Cumhuriyet döneminin ne büyük
değişiklikler geçirdiğini görerek mutlu olacaksınız.

BÖKE YAYINLARI

DR. ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ BİR OSMANLI DOKTORUNUN ANILARI

Önsöz

Geçmiş dönemleri özlemek insanın kendi içinde yaşattığı, kendi zamanında yanıtını bulamadığı ütopyayı geçmişte aramasıdır. O

nedenle, genellikle insanlar geçmiş zamana olmadık güzellikler yakıştırırlar. Oysa gerçek, hele Türkiye'de, böyle değildir. Elinizdeki bu kitap, bu bakımdan yüzyıl önce geride bıraktığımız dünyanın gerçek yüzünü göstermesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir.

Doktor Şerafettin Mağmumî 1860'lı yıllarda İstanbul'da doğmuştur.

Annesi Bahriye Hanım, babası I lacı Pevzi Bey'dir. Abla- sının kızı Mes'ude Terim Hanım'daıı aldığımız bilgilere göre Üsküdar'da, Ihsaniye'de, deniz kenarındaki bir yalıda dünyaya geldiğini öğreniyoruz. Dr. Şerafettin Mağmumî, II.Abdülhamit döneminin baskılı ortamında bir süre mesleğini yapmış, daha sonra arkadaşlarının yardımıyla Paris'e kaçmış ve çalışmalarını orada sürdürmüştür. Bu arada İttihat ve Terakki Partisi'nin kurulmasında önemli görev aldığı hatta, bıı partinin adının onun tarafından belirlendiği söylenmektedir. Yaşamının bundan sonraki bölümünü Paris'te geçirmekte iken hastalanması üzerine sıcak bir ülkeye göçmesi salık verilmiş, İstanbul'a dönemeyen Doktor Mağmumî Mısıra gitmiş

ve Kahire'de yerleşmiştir.Yaşamının bundan sonraki bölümünde Mısır Kralı Faruk'un doktoru olarak çalışmış, bu arada çeşitli yapıtlar yayınlamıştır.

Kahire'deki yaşam yılları sırasında Türkiye'ye de gelen Doktor Mağmumî 1931 yılında vefat etmiştir. Şerafettin Mağmu- mî'nin, bugünkü dilimize çevirdiğimiz Anadolu ve Suriye'yi konu alan yapıtının özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

O döneme ilişkin anlatımlar çok fazla değildir. Bunların içinde Cami Bey'in *"Trablusgarp'ian Salıra-ı/ı Kebire Doğru"* yapıtını, Mehmet Mihri'nin *"Sudan Seyahatnamesi" ni,* daha sonraki tarih lerde

"Anadolu'da Taniri'i, Cenap Şehabettin'in *"Hac Yollarında"* kitabını örnek olarak gösterebiliriz. Ayrıca Halil Rıfat Paşa'nın, Muhittin Paşa'nın, Mithat Paşa'nın kapsamlı raporları da bu konuda yer alacak belgelerdir. Şerafettin Mağmumî'nin seyahat anılarına gelince II.

Abdülhamit rejiminin ağır baskısı altında Anadolu'da ve imparatorluğun önemli bir parçası olan Suriye'de politikacı bir hekim tarafından yapılan bu gözlemlerin özel bir önemi vardır.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti, siyasal ve çağdaş özgürlükleri yok eden baskılar altında giderek çürüyüp giden ve gelecek krizlerde yıkılacak olan monolitik bir imparatorluktur. Aydınlar köşelerine çekilmekte ya da yabancı ülkelere kaçmakta, toplum yaşanmakta olan olayları bilmemekte, anlamamaktadır. Nitekim Irak ve Musul petrolleri Almanya'ya peşkeş çekilmekte, devlet memurlarının aylıkları verilemezken Kabe'ye, Necef, Kû- fa, Bağdat gibi yerlerdeki camilere hazineler gönderilmekte, Boğaziçi'nde ise, Salah Birsel'in anlattığı oryantal bir *"Dölce Vita"* yaşanmaktadır.

Rumların ve genellikle Müslüman olmayanların yaşamları, uygar, varlıklı, keyifli ve mutludur. Tanzimat öncesinde adalarda yaşayan Rumlar, Ege kıyılarındaki kentleri sistemli biçimde kolonize

ederek oralarda yaşayan Türkleri içerilere sürmüşlerdir. Doktor Mağmumî Ayvalık'ta, lokantada önüne getirilen Rumca yazılmış yemek listesini okuyamamakta,

garsona

derdini

pandomimle

anlatmaya

çalışmaktadır. İzmir temiz düzenli bir kenttir, ama tramvaylarındaki

"Sigara içilmez" yazısına kadar hiçbir levha Türkçe değildir.

1890'lı yıllarda büyük bir kolera salgını ülkeyi kasıp kavurma-

■

ya başlamıştır. Osmanlı Devleti, imparatorluğun sağlık işlerini yönetmek için Bongovvsky adındaki bir yabancıyı işbaşına getirmiş ve kendisine bir de paşalık rütbesi vermiştir. Genç Doktor Şerafettin Mağmumî bu kadro içinde kolera ile savaşmak için önce Bursa-Balıkesir bölgesine, ikinci kez Adana, Adıyaman, (Kahraman) Meı'aş, (Gazi) Antep, Haleb, Beyrut ve Şam'ı kapsayan bölgeye (bu kez Grup Başkanı ve müfettiş olarak) gönderilmiştir. Genç doktorun gittiği yerlerde yalnız kolera değil, kanlı diarhea, dizanteri, tifo ve bulaşıcı olan ve olmayan bütün hastalıklar kol gezmektedir. Bursa'da lağımlar içme sularına karışmaktadır. Atranos'ta (Orhaneli) dağ köylerinde yediden yetmişe kadar frengili insanlar vardır. Ama Adana'daki hastanede ne doktor ne de ilaç bulunmamaktadır. Çukurova'da insancıklar pamuk tarlalarında böcekler gibi dökülüp gitmektedirler.

Hacı, hoca ve müftü takımı, çağdaş hekimliğe karşı çıkmaktadır.

Kentler pislik içindedir. En büyük kentlerde ilaç bulunamazken Fransızların, Amerikalıların hastaneleri vardır. Adana kırk bin nüfusludur ve orada da lağımlar sokaklarda akar. Adana'nın ilçesi Tarsus'ta günde 15-20 kişi koleradan öliir, ölüleri gömecek insan bulunmaz.

Bir kentten ötekine gitmek işkencelerle dolu bir serüvendir. Ne Adana'da ne de Balıkesifde yol yoktur. Dolandırıcı, yabancı mü-

teahhitler var olan yolları bozup kaçar giderler ve devletin elinde onlara yaptırım yapmak gücü yoktur. Cumhuriyet döneminin büyük yapıtları olan görkemli barajların sıralandığı Adıyaman dağlarında da geçilebilecek yol bulunmaz. Çürük çarık Osmanlı gemileri açık denizlerde bata çıka yolcu taşımaya çalışırlar.

Yerel yönetimler birçok ilde cahillerin elimledir. Devlet ise, kolera ile mücadele için gönderdiği doktorun yol parasını ödeyemez.

Kasabalarda kimi açıkgöz kimi vicdanlı ve içtenlikli eşraf gelen geçeni ve asalak cer hocalarını

doyurur, barındırırlar. Eğitim işleri ise içler acısıdır. Doktor Mağmumî, dolaştığı yörelerde (bir tanesi dışında) doğru dürüst bir lise görememiştir. Köylerde ve kasabalarda, karanlık kafalı hocalar ahırlarda, ölü yıkanan teneşirliklerde üç beş zavallı çocuğa bilim diye ne olduğunu kendilerinin de bilmedikleri masalları, hurafeleri, örneğin Cebrail'in kanadında kaç tüy olduğunu, ve anlamını bilmedikleri, kendi dillerine yabancı Arapça seslerden oluşan sözcükleri öğretir, he- celettirir, ezberletir ve geleceğin yobazlarını yetiştirirler. Buna karşın Fransız ve Amerikan misyonerleri meydanı boş bulup birbirleriyle rekabet ederler, her tarafta hastaneler, okullar ve hatta üniversiteler açarlar. Beyrut'ta iki tane yabancı tıp okulu vardır.

Türklerin iletişim olanakları da yoktur. Yabancıların her türlü medya sistemleri oluşmuş olduğu halde Dr. Mağmumî Bursa'da bir tek yayıncıdan söz edebilmektedir. Müzik olarak dağ başlarında kaval öttüren çobanı ve bir yabancı gemisinde piyano çalan matmazeli anlatır. Resimden söz edilmez. Rum topluluklarında ise çalgılı gazinolar ve canlı bir yaşam vardır.

Doktor Şerafettin Mağmumî Müslüman yurttaşlarıyla yaptığı görüşmeler sonunda edindiği gözlemleri kitabında sergilemektedir.

Bunlar açlık ve koyu sefalet görüntüleridir. Bu yapıtta yüz yıl öncesindeki Anadolu'da ve saf insanların özlemini çektiği eski imparatorluk ülkelerinde yaşanan karabasandan farksız serüvenlerin hüznünü bulacaksınız. Yüzyıl öncesinin Anadolusu ve Anadolu halkı işte budur. Dr. Şerafettin, yüzyılın gerisinden uzattığı bu kitapta, o günlerin trajedisini yalın biçimde anlatmaktadır. Onu okurken üzülsek de düşlerimizi ve geçmişe dönük ütopyalarımızı yitirsek de günümüz Türkiye'sinin, yüzyıl önceki sefalete karşı, Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet rejimi ile ne büyük değişiklikler yarattığını düşünerek mutlu olabiliriz.

***

Doktor Şerafettin Mağmumî'nin Osmanlı ülkelerine ilişkin anılarından başka aşağıda yazılı yapıtlarının da yayınlanmış olduğunu biliyoruz:

Kamus-u tıbbî Biişliingeç (Makaleler)

Ramazan Hediyesi Viicıid-u Beşer

(Anatomi kitabı) Koleraya Karşı

Müdafaa

Seyalıal

Anıları

(Brüksel-Londra) Seyahat Anıları

(Fransa) Seyahat Anıları (İtalya-

İsviçre) Nasıl Zengin Olunur. İlm-i

Nebatat (Bitki bilimi)

***

Dr. Şerafettin Mağmumî'nin anlatı biçimindeki gramer ve dizem yöntemi bugünkü kurallara bazı bakımlardan uymamaktadır.

Kullandığı sözcüklerin bazıları da çok eski dildendir. Özellikle Tanzimat'tan sonra başlayan akını çizgisinde Arapça kökenlere dayanarak yeni sözcükler üretmekte olduğunu görüyoruz. Türkçe yapı bakımından da bazı ayrımsamalar dikkat çekiyor. Bu arada özellikle anlatısını gereksiz ölçüde değiştirmemek için bazı yerlerde bu anlatıyı olduğu gibi almayı, bazı yerlerde ise (....) gibi eklemelerle günümüz anlatısına çevirmeyi gerekli gördüm. Bu arada özellikle adı geçen yerler bakımından pek çok dipnot kullanmak zorunda kaldım.

Kimi yanlışlar yapmış olabilirim. Okurların bağışlamalarını umuyorum.

Kitapta kullandığımız fotoğrafların bir bölümünü sağlayan Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Sayın Engin Özen d es'e teşekkür ederim.

Cahit

Kayra

Moda, Aralık 2000

istanbul'dan Bursa'ya Yolculuk

ocukluk günlerimden beri aklımda yerleşip kalmış olan bir güçlü Ç duygu varsa o da *"gezi isteği"dir,* diyebilirim. Kendimi bildim bileli

"gezmek ve görmek"e o kadar isteğim vardır ki, henüz yazıları incelemeye başlar başlamaz elime geçen bir *"Ro- binson Kruzoe"* öyküsünü onlarca kez okumuş ve birkaç nüshasını eskitmişimdir. Ayni olay(ın) birkaç gece de rüyalarıma girerek sabaha kadar beni uğraştırdığı oldu. Henüz sübyanl mektebine gidiyordum. Bir aralık pe derimin Bağdat'a atandığını duydum. Ev halkı içinde benden başka kimsede neşe kalmadı. Herkes üzülüyordu. Benim çocukluk sevincime bir de dünyanın öteki ucunda olduğunu düşündüğüm Bağdat seyahatinin sevinci katılınca neşeyle doldum taşdım. Sabahlan erkence okula gidip henüz öğrencilerin toplanmamış olmasından yararlanarak yu 1900'lerin başında Karaköy.

karı sınıfların dersliklerine çıkar ve duvara asılı haritalarda *"Bağdat"* ı arardım. 1 latta mesafenin uzaklığından ilk önce Avrupa haritasındaki

"Buğdan" sözcüğünü *"Bağdat"* gibi okumuş ve istanbul'a yakın olduğunu görünce meyus bile olmuştum. Çok geçmeden pederin memurluğu geri kalınca herkes sevindi. Evde yalnız ben mahzun kaldım. Öğrenimim ilerleyip gençliğe ayak basınca bu duygu birçok çocukluk halleriyle birlikte savuşup gitmedi. Akine istek, özlem derecesine vardı. Seyahata ilişkin ne kadar kitap duyarsam bulup buluşturur okurdum.

Yaşam süresi bir yüzyılın dörtte birine vardığı halde henüz istediğim gibi *"gezmek ve görmek"* te başarılı olamadımsa da öyle •

istanbul kapısından da dışarı çıkmamış sayılmam. Daha çocukluk çağında iken (İzmit-Adapazan-Akgez)e kadar dolaşmış ve Çerkeş

köylerinde aylarca kalmıştım. Yine on iki yıl önce Adapazarı ve ona bağlı köyleri dolaşmıştım.

Ama itiraf ederim ki bu iki seyahatte de ciddi bir yarar oluşmamış, yalnız görmekle kalmıştım. Çünkü ne insanın zihninin açılmasına ve ne de bilimsel birikime malik değildim.

Eskiden beri seyahate *"Bursa"* dan başlamak istiyordum; bir başka deyişle bir an önce Bursa'yı görmek yüreğimde gizliydi. Buna da birçok neden gösterebilirim. Önce yakınlık ilişkisiyle bu kentin adı kulağımı doldururdu. İkinci olarak, Osmanlı devletinin doğduğu beşik ve ilk hükümet merkezi olduğu tarihsel ünü- nü aklımda büyüttükçe büyütmüştüm. Uçüncii olarak ipekçilikteki şöhreti yüzünden Asya'nın aslanı denilmeye ve *"İpek beldesi"* adına hak kazanmış olduğundan bu Osmanlı sanayi merkezini ziyaret etme arzusu doğaldı. Dördüncüsü, ne zaman ki hekim olarak çıktım, birçok hastalığın tedavisi konusunda Bur- sa'nın kaplıcaları ve ılıcaları önüme çıkar ve birçok hastayı muayene ederken ve sorgularken yine kaplıcalar söze karışır, hatta kendim de birçok hastaya kükürtlü ve çelikli banyoları salık verirdim. İşte bu nedenledir ki o dar-üt tedavi'yi (tedavi edilen yer, ev, yurt, hastahane) görmek zorunlu bir ihtiyaç derecesine vardı.

Bu anlattığım düşünce ve görüşlerimden bu kez Bursa'ya gideceğim hususu anlaşılır. Oysa buna sadece rastlantı yardım etmiştir.

Düşüncemden, hayalimden henüz böyle bir seyahate çıkmak ve seyahate de Bursa'dan başlamak geçmediği bir zamanda olağanüstü bir olay beni ansızın yola çıkardı. Bakınız nasıl?

28 Ağustos 310 (1894-5) pazartesi sabahı görevim gereği Haydarpaşa Hastahanesi'ne gittim. Sıhhiye Dairesi'nden bir çağrı kağıdı gelmiş, orada benim de adım yazılıymış. Hemen bu resmi davete gittik.

Arkadaşlardan Doktor Agop Efendi ile birlikte kolera nedeniyle geçici olarak Bursa'ya atandığımızı bildirdiler. Acele olarak Dahiliye Nezareti'ne (içişleri Bakanlığına) giderek yolluklarımızı ve ertesi gün mutlaka hareket etmemiz için resmi emirleri aldık. Saat on olmuştu.

Henüz hiçbir hazırlığım yok. Mahmutpaşa'dan bir yol çantası satın alarak akşam ezanında eve vardım. I lerkes hayretler içinde kaldı. Fakat onlar gibi ben de şaşıracak olursam sonra eller cepte vapura binivereceğimi düşünerek hemen seyahat için gerekli eşyaları seçtim ve çantaya yerleştirmeye koyuldum.

Bir asker savaşa gideceği zaman ilk önce silahlarını sağlayacağı ve onları dikkatle muayene edeceği gibi bıı hekim ile yola çıkacağı vakit kendi silahlarını yani gerekli ilaçları tedarik etmeyi unutmamalıdır. Ben de ilk önce bu ise başladım. Sulfato, afyon ruhu, antipirin ve bizmüt şişelerini, hardal kağıdı, hamız-ı bor (asit borik) ve hamiz-i limon, süblime ve saire kutularını ve bazı tıbbi aletleri düzenli bir biçimde yerleştirdim. Gerçekten Bur- sa'da bunlar bulunmaz değilse ile köylere gitmek de olası olduğundan ihtiyatlı olmak gerekiyordu. Çantamın ikinci kısmını çamaşır ve birkaç tıp kitabı ile doldurdum. Köylerde ışıksız kalmak ihtimalini de düşünerek bir deste ispermeçet (mum) almayı da unutmadım. Çatal kaşık ve tuvalet kutusu da bir yere sı-

kıştırıldı. Çantamızı kapayıp kilitleyerek ve üstüne muşambamızla şemsiyemizi de koyup tokalarını geçirerek yatak odasına çekildim ve mütemadiyen sabahın on ikisinde (yaklaşık sabahın 6-6.30'u) uyanmayı düşünerek yattım.

Bilmem herkes öyle midir? Ben hangi saatte uyanmayı ister ve kendimi uyarır, kendime telkin ederek uyursam mutlaka ya beş dakika önce ya da sonra uyanırım. Sinir sistemimim manyetize edilmesinden başka bir şeye atfedilemeyen bu huyumdan şimdiye kadar çok yararlanmışımdır. Okulda sınavlar yaklaşınca sabahları erkence kalkıp çalışmak gereği olurdu. Birçok arkadaş birbirlerine ya da nöbetçilere

"Beni filanca saatte uyandır." diye tenbih eder ben ise bu uyarıyı kendi kafama yapardım. Hiçbir kez de beni utandırmamıstı. İşte bu gece de bu yöntemle oto- uyarıya başvurdum. Uyumuşum. Sabahleyin uyanır uyanmaz elimi saatime uzattım. On iki've çeyrek var. Tam vakit.

Çabucak giyinerek uyanık olanlarla vedalaşıp uyanık olmayanları da uyandırmaksızın evden çıktım. I İane halkı koleralı bir yere gittiğim için çok mükedder idiler. Üzüntülerini artırmamak için uğurlama töreni diye vapura kadar gelmelerini ısrarla akşamdan reddetmiştim.

Üsküdar iskelesinde yoldaş ve hizmettaşım Agop Efendi ile buluştuk.

Vapurda yiyeceklerimizi alıp kayığa bindik. Galata ta- rafında Idare-i Mahsusa'nm Necd (Necid)2 vapuru hareket bandırasını çekmişti.

Vapura girip çanta ve sandığı kamarota teslim ederek kıç güvertesinde gezinmeye ve gelip gidenleri seyretmeye koyulduk. Köprüye gelip giden Şirket-i Hayriye ve Idare-i Mahsusanın sabah postaları geçtikçe onlara yabancı gözü ile bakmaya başladım. Çünkü İstanbul'dan çıkıyordum.Vapuru boydan boya dolaşıp gelince arkadaşımı birkaç kişi ile görüşür buldum. Yanlarında sıhhiye gardiyanları (hastabakıcılar) geziniyordu. Ortada birkaç pülverizatör de duruyor. Arkadaşım beni görünce Bursa'da kurulacak Karantina Ivvi diye hepsini birden tanıştırdı; sonra Müdür Reşat Bey diye birini ayrıca takdim etti. Ben de aralarına girdim. Konuşma konusu yalnız Bursa'ydı. Biz onlardan bilgi istiyoruz. Onlar bizden soruyorlar.

Reşat Bey 1 lariciyeden yetişmiş, gayet şen, hoş sohbet, mtilte- fit bir zat. Aramızdaki tanışıklığı kısa zamanda sevgiye ve yakınlığa vardırdık.

Saat üç buçukta (Yaklaşık 9-9.30) vapurun son düdüğü çalınınca yolcularla, uğurlayıcılar merdiven başlarına yarış ettiler. Acele acele el öpmeler, sarılmalar, koklaşmalar, el sıkmalar garip bir görüntü

veriyor ve " *uğurlar olsun, Allah selamet versin, gi- (iiıı sağlıcakla"* sesleri hüzünlü bir gulgule oluşturuyordu.

Sonunda tayfalar merdiveni çekmeye, lombar kapaklarını kapamaya davrandı. Pervanenin suya çarpmasından oluşan ilk sarsıntı vapurun hareket ettiğini anlattı. Kayıklara, sandallara binen uğurlayıcılar da mendiller sallayarak vapurda kalan yolcularına son veda işini yapmaya çalışıyor, yolcular da karşılık vermekte kusur etmiyorlardı.

Vapur acı acı bağırarak limandan çıkmakta iken biz de birbirimize

"Uğurlar olsun" diyerek hepimiz köprü üstüne çıkıp yöreyi seyretmeye daldık. Sarayburnu hizasında Marmara'ya dönerek akıntıdan aşağıya inmeye başladık. Hava gayet sakin, deniz olağanüstü durgundu.

Gözlerim Salacak ve 1 İarem iskelesi ortasındaki hanenin önünde oturup Marmara'nın enginlerini en latif zamanlarda, en fırtınalı vakitlerde seyrettiğim penceresine dikilmiş, hep oraya bakıyor, berrak havalarda hayal meyal seçilen Bozburnu yönüne gitmekte olduğumuzu düşünüyordum. Bu ansızın yola çıkış bana pek garip gelmişti. I)iin sabahki halimle bu sabah Mudanya'ya doğru hareket eden vapurda bulunuşumu karşılaştırıyordum. Bu olay beni hayretlere düşürüyordu.

Vapurumuz sağda Fener Kulesini, solda Selimiye Kışlasını bırakarak açığa çıktı ve azcık sağa dönerek Adalara doğru gitmeye başladı. Biz de güverteye indik. Limanda iken vapurun içinde sürüp giden kargaşalık tümüyle sessizliğe dönüşmüştü. Tayfalar işlerini bitirip çekilmişler, güverte yolcuları bir yuva düzenleyerek yerleşmiş, bir kısmı da sabah kahvaltısı hazırlamakla meşgul. Ben de yüzümü İstanbul'a çevirerek panorama gibi her an değişen Boğaz'ın çıkışı tablosunu hüzünle gözlemeye koyuldum. Vapur açılıp görüş çizgisi uzadıkça güzellik tablo gibi yayılıp genişlemekteydi. Moda Burnu ve Kumkapı sahilleri uzayarak Kartal'a Ayastafonos'a (Yeşilköy) kadar vardı. Sonuçta levha-nın sınırı büyümekle tümü küçülmekteydi. Git gide Anadolu ve Rumeli sahilleri yaklaşa yaklaşa Boğaz'ın çıkışını tamamiyle kapadı.

Kızkulesini, Prusya Sefarethanesini (şimdiki Alman Konsolosluğu) göremez oldum. Fener Kulesiyle, Selimiye Kışlası hemen hemen yan yana gelmişti. Sonunda İstanbul ince ve uzun bir şerit ol.ırak kaldı. Bu sırada idi ki Agop Efendi yanıma gelip nevâleçîn olmamızı (yemek yememizi) teklif etti. Gerçekten de öyle. Biraz da mideyi memnun etmek, yaşam sobasına kömür atmak gerekti. Beraberce kamaraya inip iştahla yemeğe koyulduk. Deniz o kadar durgundu ki pervane kanatlarının suya kuvvetle çarpmasından ileri gelen düzgün sarsıntı olmasa vapurun yürüdüğünün farkına varılamazdı. Yemekten sonra biraz gazete okuyarak vakit geçirdik. Bir iki yolcu ile görüştük.

Saat yediye geliyor (13-13.30). Bozburnu hizasındayız. Sağ tarafta hayal meyal *"Emir Ali"* adası seçiliyor. Bozburun'da fırtına eksik olmaz diyenler şimdi bizimle olmalıydı. Köprü üstünde sigara yakmak için kibrit çaktım da üflemeden sönmedi.

Vapurumuz Bozburun'u geçer geçmez yönünü sola çevirerek Gemlik Körfezi'ne girdi. Armutlu bağlarını ve sahilini görmeye başladık. Sağ

tarafta da *"Tir il ı/e"** ve sonra *"Sini"* köyleri, onları izleyerek de Mudanya kasabası göründü ve Gemlik Körfezi bütünüyle meydana çıktı. Körfez ile Mudanya arasında da Kurşunlu ve Boğaz köyleri göze çarpmaktaydı. Mudanya'ya iyice yaklaştık. Uzun ve ensiz bir köy, Boğaziçi'nin Beykoz'unu andırıyor. Yolcularda da genel bir hareket ortaya çıktı. Herkeste bir telaş, kimi açmış olduğu heybesini bağlıyor kimi yaydığı seccadeyi devşiriyor, birçoğu eşyasını vapurun yanaşacağı tarafa götürüp yığıyor. Tayfalar ambar örtüsünü toplayıp halatları hazırlamakla. Velhasıl İstanbul limanındaki kargaşalığın ikinci perdesi.

Mudanya'nın Ada iskeleleri gibi gayet uzun iki ahşap iskelesi var.

Birinciye geçerek şömendüfer kumpanyasının istasyon hizasına yaptırdığı yeni iskeleye vapur yandan rampa etti. Güver- te yolcularının kimi sandığını yüklenmiş kimi heybesini omuz- hımış.

Bazıları yatağı sırtına almış kan ter içinde bir musibetten kaçıyornuış

gibiler. İskele hamallarının yağmacılar gibi vapura hücumları görülmeye değer bir şey. Ortalık biraz tavsayınca kamarotun çıkardığı çantalarımızı hamallara teslim edip iskeleye ayak bastık. Orada kaymakam bey istikbalimize çıktı ve almış olduğu telgraf emri üstüne Karantina Heyeti ve bizim için iki lando (üstü açılır kapanır atlı araba) hazırlanmış olduğunu ne-1900'!erin başında Mudanya'nın genel görünümü.

zaketle anlattı. Hepimiz teşekkür ettik. Resmi aracılık sağ olsun. Yoksa Mudanya'da kalıp gecelemek zorunda olacaktık. Hastalık nedeniyle trenler tatil edilmiş, landoların dört taneden başkası Bursa'da kordon içinde kalmış. Yolcular ise araba diye dört dönüyor. Bize hiç sıra gelir miydi? Neyse eşyaları bir tatar arabasına yüklettiler. Landolardan birine karantina doktoru ve Demir yolu Kumpanyası müdürü öbürüne de Müdür Reşat Bey ve biz bindik ve saat sekiz buçukta (14-14,30) güzel bir şose üstünde yuvarlanmaya başladık.

Seyahat notlarımı işittiklerime göre değil, ancak gözlemlerime göre düzenlediğim için Mudanya

hakkında şimdilik ayrıntılı bilgi vermeyeceğim ve ilerde fırsat düşer de etraflıca görebilir- sem o zaman düşüncelerimi açıklarım.

Arabalarımız şömendüfer raylarını atlayınca şose hakiki bir yokuşa dönüştü. Hayli zaman zeytinlikler arasından geçtik, daha sonra onların yerini dutluklar aldı. Sonunda bağlara geldik. Şose giderek bir dağı zikzaklara keserek yükseliyordu. Köşelerden dirseklere varırken denizi Gemlik yönünde bir göl olarak görüyorduk. Çünkü Bozburun yönünde dağ engel olduğundan açıklar gözden gizleniyordu.

Biz yükseldikçe deniz alçalarak genişledi. Sonunda engel de çukurda kaldığından Bozburnu ve Marmara açıkları görüş açımıza girdi.

Sol yakada ve kırık bir arazide *"Miseboli"* adındaki, iki üç katlı binaları olan büyük köyü geride bırakarak yükselmeyi sür dürdük ve dağ sıralarının üstüne varıp bir düzlükte durduk. Arabacımız bize dönüp ***"Burası*** *Derbent. Artık çıkış bitti. İnişe başlayacağı I* V *lui! keşiş*

eteğimle ile Bursa görünüyor." dedi. Hepimiz hemen yerlerimizden kalkıp keşiş ılizisini beyaz bulutların içine gömüldüğü için toprakla göğün birleşme noktası sayılan Keşiş Tepesini, Keşiş Dağı'nın eteğinde bir karartıdan ibaret Bursa kenlini, o namlı ve bereketli Bursa ovasını tepeden kuşbakışı ile gözleyerek görüntünün görkemine ve güzelliğine karşı sessiz, konuşmadan durduk kaldık.

Kısa bir duraklamadan sonra landolarımız iniş aşağı hızla yu- vaı lanmaya başladı. Fakat şosenin yanlarında ne zeytinlik, ne dulluk ne de bağlık kaldı. Boş ve çalılıktan oluşan kireçli topraklardan geçiyorduk.

Sağ tarafta *"Bademli"* adındaki küçük köyü geride bırakarak hayvanlarımız bizi dürt nala ovaya siirükleme- vı Mİrdürü yordu. Çok geçmeden iniş de biterek yol düzeldi. Fa- k.ıl kent düzlüğüne indiğimiz zaman Derbent tepesinde üçümüzü de hayran bırakan doğa tablosu panorama gibi gözden yitip gilmişti. Bir karış bile boş yeri olmayan bağçelik ve bostanlık ara- sııulan geçerek *"Geçit"* mevkisinde durduk.

Burasının yarı yol olduğunu söylediler. Sarsıntıdan sersemlemiştik.

Hepimiz araba- I.ırd.ın inip kahve ve gazoz içerek yarım saat kadar dinlendikten t >nr.ı tekrar yola çıkıldı. Sık sık sorduğumuz sorulara arabacımız *I h ini geldik"* diye yanıt vermekte ise de yol bitip tükenmek bilim m »ulu. Şimdiye kadar rastlamadığımız demiryolu da sağımız- •

l.ı ve şı>scye koşut olarak göründü ve Keşiş'in eteğine doğudan halıya doğru uzunluğuna yaslanıp yerleşmiş olan koca Bursa I .ır ,ıiıii. a çıktı.

Doğu kentlerinin büyük süsü ve tek belirleyicisi ol.m .. ı« ili camilerin kubbeleri ve minareleri gözlerimize çarptı.

(%ol« p yineden solumuzda ve çok yakında çok hoş bir yapı }V» ı u n . I h m,mltık; yeni kurulan ve inşa edilen nazari ve pratik l• 11 ıiii«• I ulu iııviş. On ve merkez noktasını tutan asıl okul daire- ı ıl ı I »ılı - tuğla boyalı çok zarif bir bina olup önünde düzenli blı biçimde yapılmış bir bahçe vardır.

Yanlarında ve arkasında d.ıha blıçok bina bulunuyor.

Verim gücü cidden çok şöhretli ol.m lit11 ..ı ovasının ortasına bir Tarım Heykeli gibi dikilmiş olan bu büyük okulu, ilerde fırsat bulup ziyaret etmek için hemen cüzdanıma (defterime) not ettim. Pek sevdiğim

"Nilüfer" adıyla anılan dereyi yine o adı taşıyan taş bir köprü ile geçip bir kaç dakika daha gidince arabalar durdu. Bir de baktık ki şose bir ip gerilerek kesilmiş ve iki tarafına tüfekli jandarmalar dikilmiş. Bu mevkisinin adının da *"Acemler"* olduğunu öğrendik.

Kentin batı tarafında başlı başına bir mahalle halinde bulunan ve Acemler mevkisi ile bir hizaya düşen *" Çekirge" mn* kaplıcaları, güzel kâşaneler görülüyordu.

Acemler Bursa'nın batı girişi olup Mudanya, Mıhalıcık şoseleri bu noktada kavuşuyor. Şömendöferin de bir istasyonu var.

Valilik tarafından gönderilen nafia (bayındırlık) müşaviri ve sıhhiye komisyonu ikinci başkanı Cemal Beyefendi olduğunu öğrendiğimiz bir zat yanımıza gelip kentin çepeçevre kordona alındığını ve kentten çıkacaklar için kurulacak olan iki karanti- na(bekleme) evinden birisinin, uygun görülürse buralarda yapılacağını anlattı. Karantina doktoru ile birlikte dolaşarak gerek yolların başlangıcı, gerek istasyon mahalli olması nedeniyle etrafı parmaklıkla çevrilmiş güzel iki katlı kameriye ve fiskiyeli havuzlarla süslenmiş *"Acemler Bahçesi"* denilen koruluğun güneyindeki araziyi seçtik.

Bu iş de bitince vapur ve yol arkadaşlığı ettiğimiz Karantina Tabibi ve müdürü beye veda edip kordondan içeriye girdik ve bulaşık tarafta bekleyen landoya aktarına ederek Bursa'ya doğrulduk. Güneş batmak üzereydi. Mudanya ve Mihalıççık şoselerinin birleşmesinden oluşan bir kal daha geniş ve iki yanı dutluk ve bağlık şose üstünde giderek sağı Yeni Kaplıca, solu Kara Mustafa Paşa Kaplıcasıyla sınırlanan boğazdan geçip Yahudi mezarlığına vardık. Gemlik ve Yenişehir şoseleri de burada ana şoseye katılıyorlardı. Dört kaili kagir (taş) bir bina olan

"Belvii" otelinden itibaren yolun iki yakasında haneler ve dükkânlar başladı. Yani kentin sokağına girmiştik. Hava iyiden iyiye kararmış ve bu gece Peygamberin doğum gecesine rastladığı için bütün minareler ve bütün resmi binalar ve birçok özel mesken kandillerle donatılmıştı.

Acemlerde s.ılık verilen *"Setbaşı oteli"* nin önünde arabamız durdu.

Yorgun argın kendimizi yukarı salona atabildik.

İlk işimiz birer çay ısmarlamak oldu. Bu hazırlanıncaya kadar da elimizi yüzümüzü yıkayarak yolun toz ve toprağından kurtulduk. I

)urmaya gücümüz kalmamış, saatlerce süren araba sarsıntısından kafamız kazan kesilmişti. Fakat mideyi sabaha katlar bos bırakmak da doğru değil. Çaresiz basit bir akşam yemeği hazırlanmasını söyledik.

Salonun doğuya bakan pencerelerinden sürekli bir çağlayan şırıltısı işitiliyordu. Salondaki birkaç misal ir, (bu şırıltının) dikkatimizi çektiğinin farkına vardılar ve aşağısının enli ve derin bir dere

olduğunu ve sular aktığını söylediler. Kendi kendime *"Sabah olsa da şu latif dereyi seyretsek."* diyordum. Yukarıya gelen yemekleri yiyip birer çay içerek odalarımıza çekildik.

Kıvılcım serpilmiş gibi yörede sayısız ışıklar görünüyor ama gecenin karanlığından binalar seçilemiyordu. Sabah olunca pencerelerimizden birden neler görüneceğini düşünerek temiz takımlı geniş yatağa girdim ve baygın bir halde uykuya dalmışım.

Güneşle beraber uyanınca hemen doktorluk görevine başlamak en önemli ve gerekli olduğundan sabah tuvaletini kısaca yaparak gittik ve perdeleri açtık. Birden gözümüze çarpan yerleri görüş yasası dışında tümüyle görmek için ikimizin de gösterdiği telaş gerçeklen garipti.

Arkadaşını bana bir yer gösteriyor, ben ona şuna bak diyorum. Bunların hepsini gözün görebileceği alan kapsaya- ınıyor. Bir gariplik ki deme gitsin. Bu hal dakikalarca sürdü gitti.

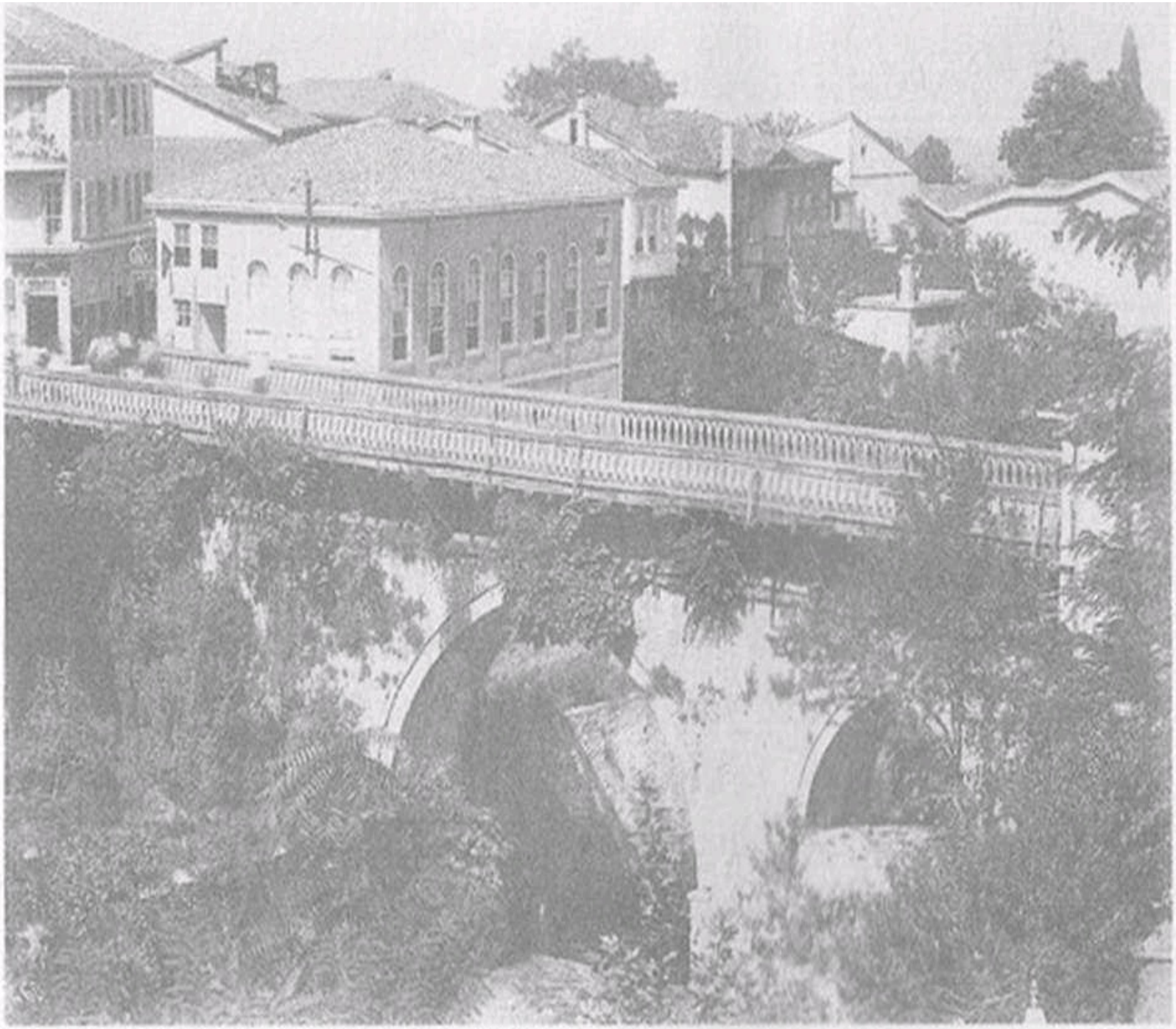

Sonra ikimiz de salona çıktık. Önce pencereye yaklaşıp çağla- \ anlı dereye baktım. Akşamki hayallerimin tümüyle tersi. Yaklaşık yedi sekiz metre derinliğinde ve on metre genişliğinde kenti güneyden yani Keşiş'ten ovaya doğru kesen kuru bir dere. Sel gibi tasların arasından su sızıyor. Şarıltı da karşıdaki evlerin ve dükkanların kullandıkları suların bir tahta oluktan akmasından ileri gelivoı Bunu bırakarak gözlerimize düzlüğüne bir yön verdik. Kentin doğusunun sonunda olup mahallelerin bittiği Keşiş tepesinin dibinde ve yüksek bir mevkide görkemli ve süslü bir yapı görülüyordu. Meğer orası Işıklar mevkii ve yapı da yeni inşa edilen

Bursa-Setbaşı Köprüsü.

Askeri İdadi Okulu imiş (İdâdi=lise). Daha yakınında iki minareli bir büyük cami ve yöresinde yeşil renkli bir nurlu bir türbe saygılı gözlerimize rastlıyor. Bunlarda Çelebi Sultan Mehmet I lazretleri'nin cami ve şerefli türbeleri imiş. I laik arasında Yeşil Cami ve Yeşil Türbe deniyor.

Nedeni

de

Kütahya

porselenleriyle

süslenmiş

olduklarındanmış. Sonuçta göz çizgisi güneye çevrildikçe Keşiş ve kuzeye uzadıkça Bursa ovasına erişiyor ve bu ovayı sınırlayan Katırcı dağlarından öteye atlayamıyordu.

Sabah kahvaltısını ettikten sonra 1 liikümet dairesine yöneldik ve Mevlid-i şerif kıraatinden sonra i lükümet dairesine teşrif eden Vali Paşa Hazretleri'ne takdim olunarak tıbbi hizmet yapmaya başladık.

Bursa Kenti

ursa'daki kalışımı günlük olarak anlatmak sadece tıb ve sağlık B hizmetlerinden söz etmek olacağından bu yöntemden vazgeçerek genel görüşler biçiminde kaleme almayı uygun gördüm.

Bursa kenti *"Olimpos"* adıyla eski bir şöhrete malik olan 2550 metre yüksekliğindeki Keşiş Dağı'nın kuzey eteğinde yapılmış bir beldedir.

Biçimi, dışbükeyi kuzeye yani ovaya ve içbükeyi güneye yani dağa bakan bir hilal biçiminde olup doğudan batıya uzanmıştır. Tarihsel söylentilere ve halen görünen hamam ve cami kalıntısı gibi yapıtlara bakılırsa eski Bu i sa'nın daha büyük olup şimdi bir uçta kalmış olan Yıldırım cami-i şerifinin aşağılarına ve istasyon mahalline kadar uzandığı anlaşılıyor. Bugünkü nufusu kırk-elli bin iken son kez göçmenlerin kentin yöresinde halkalar halinde mahalleler kurarak yerleştirilmeleriyle doksan bine yetişmiştir. Kentin sokakları genellikle düzgün değildir, dardır. Ancak biri ortadan biri tepeden biri de etekten yanlama olarak aykırılayıp geçen üç düzenli caddesi vardır. Setbaşı denilen doğu bölümü daha önce bir yangına uğramış olmakla daha Bursa kırsalı ve Olympos (Uludağ) Dağı.

sonra birbirine koşut ve kaldırımları mükemmel sokaklarla süslenmiştir.

Bursa kenti dağdan ovaya, yani güneyden kuzeye doğru inmiş derin fakat yaz mevsiminde kuru birkaç dere ile bölünmüştür. En meşhuru

"Gökdere" olup üstünde birçok taş köprü vardır, ikincisi *"Cin"* deresidir.

Bursa'nın binaları genellikle alçak ve çoğu bir katlı, yarısı iki üç katlıdır. Özel meskenlerden taş olanları pek azdır. Binalar özel bir mimarlık tarzı ile yapılıyor. Yan duvarlar ve bölmeler tuğla ve en çok kerpiç ile doldurulmaktadır.

Yüksek binalara ve taş (yapılara) rağbetsizlik eski Bursa depremi anılarının akıldan çıkmamasındandır. Eğer sorulursa Bursa'da lodos rüzgârının çok şiddetli olmasını ileri sürüyorlar ama mimarlık fenni açısından bu özür makbul olamaz.

Gerçek (şu ki) Bursa'da lodos rügârının özel bir biçimi olduğu inkâr edilemez. Gevşek yani miitehalhil (kabaran, arasına karışan) bir hava olan Güney rüzgârı Keşiş'i «işarken soğuktan birden bire küçülmekte ve hava çağlayanı halinde kente akarak bir anafor yaparak ortalığı allak bullak etmekledir. Kısaca Bursa'da lodos demek kasırga ve bora demektir.

Binaları sallayıp sarstığı, birçok camı kırdığı, kiremitleri dağıtıp kubbelerin kurşunlarını söktüğü söyleniyor.

Bu sırada sokakta yürümek çok güç olduğu gibi kiremit döküntüsü yüzünden (de) tehlikeli imiş. Sokakların lambaları yakılmaz, ateşle işleyen esnaf belediye tarafından tatil ettirilir ve yangın belasına karşı tulumbalar mahallelere dağıtılarık beklermiş. Çok şükür orada bulunduğum sırada böyle şiddetli bir lodos esmedi.

Bursa içinde ulaşım araçları yalnız arabalar olup bunlar da lan- do ve faytonlardır. Birçok da göçmen arabası denilen yaylı makaslı briçkalar var. Halka açık kupa araba hiç yoktur. Hanımların açık faytonlara binerek gezmeleri İstanbul'da görülmediği için ilk anda insana hoş ve tuhaf görünüyor. Arabaların fiyatı çok ucuz olmakla birlikte en dar sokaklara girip en dik yokuşlara bile tırmanmaları şaşırtıcıdır ve takdire değmektedir. Eşya için de düzgün taşıma arabaları vardır.

Bursa-genel görünüm.

Şömendüfer mahallelere hiç girmeyip güney yönünde ve bir çeyreklik uzaklıkta kalmak zorunda olduğundan kent içi taşımada (şömendöferden) yararlanılamıyor.

Bursa'da ticaret ve sanayi hemen tümüyle ipeğe bağlı olup en fakir işçisinden en zengin tüccarına varıncaya kadar binlerce kişi ipek böceği sayesinde geçinmektedir. Yüksek yerden Bursa'ya bakılırsa birçok baca görülür ki hepsi ipek fabrikalarını gösterir. Hepsi günde birkaç kez iş

ve paydos düdükleri çalar. Birkaç gün bu buhar düdüklerini işittikçe Şirket-i Hayriye vapurlarını anımsar ve kendimi Köprübaşı'nda sanırdım.

Her fabrikada kadın ve kız olmak üzere yüzlerce işçi çalışır. Bunların bir bölümü kentli olup sabah gelip akşam evlerine dönerler. Bir bölümü de yöredeki köyler halkındandırlar ve fabrikanın işçilere

ayrılan odalarında kalırlar. Bunlardan başka yüzlerce özel evlerde de mancılık (mancınık) denilen kozadan iplik çekme tezgâhları vardır.

Bursa'dan Avrupa'ya pek çok koza da ihraç olunuyor. Bunun için özellikle koza işlemi yapılan piyasa hanları vardır. Özetle Bursa ahalisinin geçinmesi ipek yüzündendir denilebilir.

Yeşil Cami ve Türbe

Bursa'da gidilmeye ve görülmeye değer binalar ve yerler o katlar çoktur ki bir ay gezilse bitmez. Ve her biri on kez görülse yine de seyrine doyulmaz. Kentin doğu yönünde ve bir set üstüne yapılmış

olan Yeşil Cami-i şerif yalnız Bursa'nın ve doğu ülkelerinin değil belki dünyanın en süslü ve en güzel binalarmdandır. Fakat dışardan (bakıldığında) hiçbir süsü ve mimarlığı yoktur. Yontma taştan yapılmış

bir güç heykeli sanısını verir. Yalnız pencerelerinin oyma mermerden yapılmış çerçeveleri o sadelik içinde gözleri kendisine çekmektedir.

Kalın ve topaç (toparlak) iki minaresinin alemleri külah biçiminde olmayıp tepelerine birer tas geçirilmiş gibidir. Kapıdan içeriye adım atılınca yeşillik göze çarpar. Girişin duvarları ve tavanı dört köşeli çinilerle örtülü olup ortada ve kenarlarında âyat- kerime (Kur'an ayetleri) ve hulul -u miibareke (mübarek yazılar) saygılı gözlere çarpar.

Bu girişin iki yanlarında birer mahfel vardır. Bunların da yanları ve üstleri yine Ktıı'an ayetleri nakşedilmiş porselen levhalardan ve yeşil bir yüzeyden oluşur. Caminin tabanı iki setlidir ve aşağıda olan kapı yönündeki sofanın ortasında sürekli akan bir fiskiyeli şadırvan yapılmış. Duvarları yerden iki metre yüksekliğe kadar çepeçevre tezhipli (yaldızlı) ve müzehher (çiçekli) çini parçalarıyla donatılmıştır.

İki yanlarında da birer kapı ile müşterek (birbirine açılan) iki oda vardır. Doğu biçe- mi ile yerden tavana kadar kabartma alçı ile yapılmış

çiçekler ve raflar ve yine çepeçevre çiniler görülmeye değerdir.

Uzaktan tek parça fağfuru andıran o sanat işi mihraptaki gii- A zellik, incelik ve maharet anlatılamayacak derecededir. Asar-ı nefise (güzel sanat eserleri) arasında ölçü sayılmaya layık olan yalnız şu mihrap milyonalara değişilmez; binlerce porselen parçalarının birleşmesinden oluşup yanlarında kabartmalar, ortasında âyat-ı Kuı'aniye, daha içlerinde oymalar, işlemeler, mini mini silindirler, iç içe çerçeveler yapılmıştır.

}

Bursa-Ycşil Camii

İnsan bakıyor bakıyor, da beş yüzyıl önce yapılmış olduğu halde renkleri mineleri bozulmadığını, o zamandan beri parçaların ayrılması değil aralarına iğne girecek kadar bir aralık oluşmadığını, bu ulu (kutsal) ayetler için ayrı yapılan kalıpların mükemmelliğini, o zamanki Kütahya ustalarının maharetini, Kütahya'nın porselen madenini düşünerek şaşırıp kalıyor.

Bu camiin yapımındaki sağlamlık, güzellik ve süslemeleriyle doğrusal orantılıdır, içinde bir direk, bir taşıyıcı duvar olmadığı halde o kemerlerin o iki kubbenin tutturuluşu mimarlık fenni açısından sıradan bir hüner değildir. Özellikle kemer diplerine *"Mikyas- Metanet"*

(sağlamlık ölçüsü) olmak üzere bir demir aks üzerinde hareket halinde iki mermer direk konulmuştur ki bina azıcık basar ve geometrik yönü değişirse, o yönün direği artık dönmeyeceğinden bu sakatlık

hemen anlaşılabilsin. Bunlardan sağdaki, mimarı tarafından dokunulduğu zaman nasıl döndü ise bugün yani beşyiiz yıla yakın zaman geçtiği halde dokun-

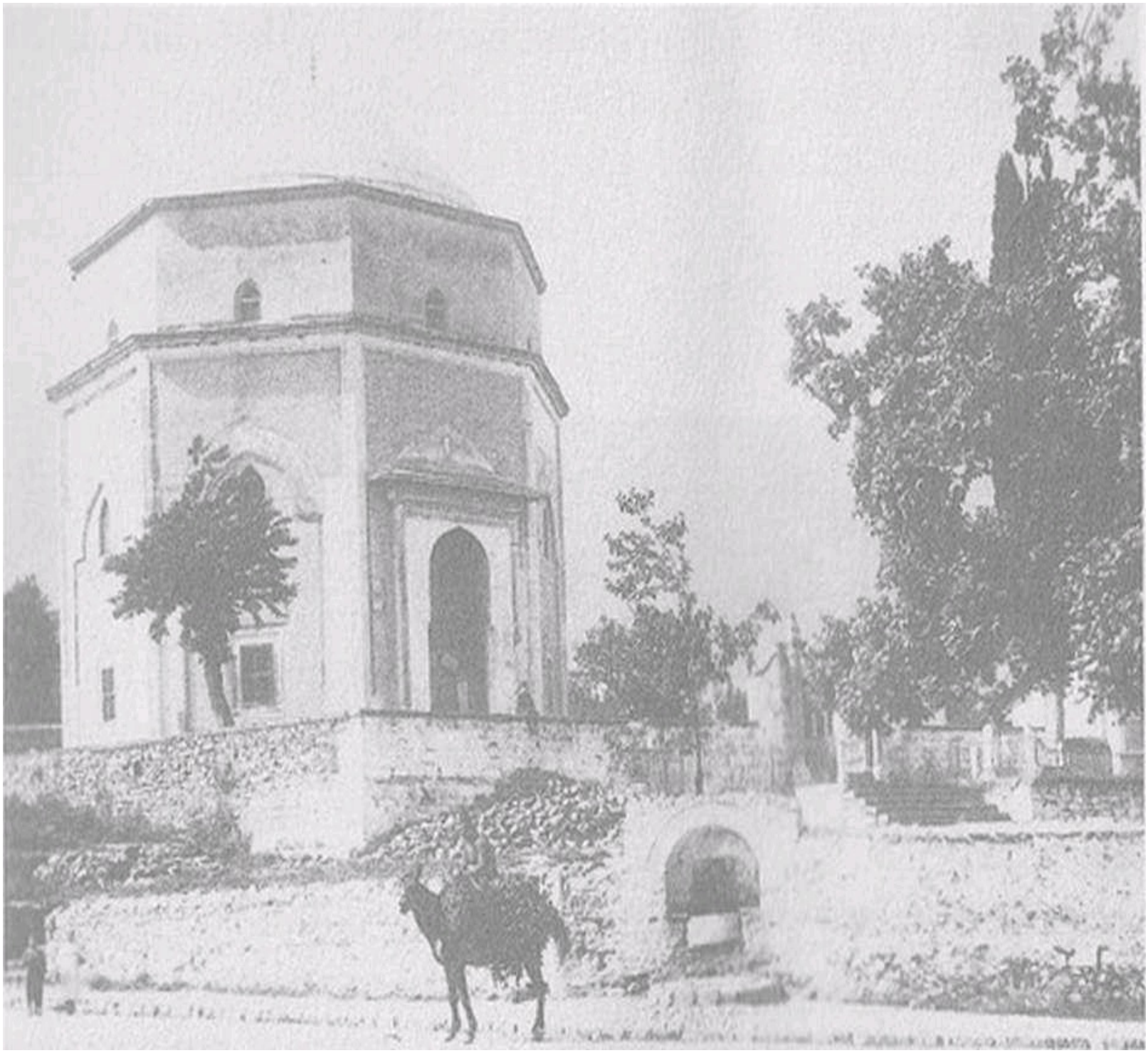

Hursa-Yeşil Türbe

duk yine öyle döndü. Lakin binanın sol yanına vaktiyle yıldırım düşmüş olduğundan o tarafın direği dönmemekledir. Özetle iki kez gidip saatlerce durduğum halde seyrine bir türlü doyama- dığmı itiraf ederim.

Binanın dış yüzünde ve avlu tarafında da tıpkı içerdekiler gibi fakat küçükçe sağlamlık ölçüsü direkler vardır. Avluya çıkınca bir kez de duvarın sonuna kadar gidip o yüksek set üstünden Bursa kentini, engin ovayı, renkli görüntüleri görmek de unutulmamalıdır ki ziyaretin tadı eksik kalmasın.

Yeşil Türbe

Yeşil Türbe'ye gelince, Yeşil Cami 831 (Miladi 1421) yılı Çelebi Mehmet Han Hazretleri tarafından yapılmış olduğu gibi caminin kıble tarafında bulunan Yeşil Türbe de o Hakan-ı Mağfurun (Tanrı tarafından bağışlanmış) özel kutsal türbesi olarak yapılmıştır. *"Yeşil"*

adıyla tanınması çinilerle süslenmiş olduğu içindir. Adı geçen kutsal türbe camiye oranla yüksek bir düzlük üstünde olduktan başka kendisi de yüksek ve kubbesi de sivri olması yüzünden uzaktan cami ile türbe ayni yükseklikte gözükür. Sekiz kenarlı bir prizma biçiminde olup dışı çinilerle döşenmiştir. Lakin doğu ve kuzey cephelerinin çinileri dökülerek yitip gittiği için Kütahya'nın yeni imalatı ile kaplanmış ve kaplanmakta bulunmuş ise de eski ve yeni bölümler derhal ayrımsan-maktadır. Basit olmakla birlikte güzellik bakımından aralarında dağ

kadar fark vardır. Kapısının üstündeki çinili yarım kubbe da gerçekten çok gönül alıcıdır.

İçeriye saygı dolu olarak girince duvarların yine çinilerle kaplı olduğu görülür. Ateş gibi bir renk içine gömülmüş olan mihrap da bu yerin kutsallığına nurlar katmaktadır. Türbenin ortasında sekiz kenarlı bir set, tuğla ya da mermer yerine açık yeşil renkte porselen karelerle

döşenmiş ve orta yerde o şanlı, ulu, hakanın yüce mezarı bulunmakta olup sandukası da tümüyle muhattat (çizgili, resimli) çinilerden yapılmıştır. Üzerine o nefis eserleri gizleyemiyecek kadar küçük küçük bir puşide örtmüşler. Yöresinde yine sandukaları porselenden (başka) mezarlar var.

Bu yeşil türbeyi de iki kez görmeye gittim. Fırsat düşseydi üçüncüden de geri kalmayacaktım.

Yıldırım Bayezid Camisi ve Türbesi

Kentin kuzey doğusunun ucunda ve ovaya bakan bir yüksek nokta üstündeki bu görkemli ve büyiik

bina yiğitlik namı dalga- lanan ve Osmanlı tarihinde pek çok sayfada yer alan Yıldırım Sul- lan Bayezid Han tarafından yaptırılmıştır. Biçimi, büyüklüğü Ye- • • > I Cami'nin aynı olup iki kubbeli ve çifte minarelidir. Bursa'nın büyük depreminde minareleri yıkılmakla biri tamamen yapılmış

•

v ol eki yarım bırakılmıştır, içinde süs yoksa da o sadelik bir baş- ka güzellik, bir başka ululuk veriyor. Kemerler yontma taştandır.

Türbesine gelince, bu ulu mabedin kuzey tarafında Yıldırım 'm mezarı bulunan şerefli türbe bulunuyor. Depremden hemen tamamiyle harap olduğundan son zamanlarda tamir edilmiş, yenileştirilmiştir.

Yalnız üzülecek olan şey şudur ki bu nur-

Bursa-Emir Sultan ve Yıldırım Beyazid Camileri

lar türbesi düzgün biçimdeki köfeki taşlarıyla yapılmış olup tamir sırasında badana edildiğinden güzelliğini yitirmiştir. Bursa'da bu ilgisizliğin pek çok örneğini gördüm. Birçok çeşme, mescit, minare ve medreseler, türbeler, bir sıra köfeki ya da öteki taş ve bir sıra kırmızı tuğla ile yapılarak I)oğu'ya özel bir güzel üslup (biçem) oluşturulmuş

iken daha sonra onarmalarda badana edilerek bu mimarlık değerleri ve o gii/.el şekiller örtülüp yok edilmiştir.

Türbenin kapı tarafı mermer süt unlarla sağlamlaştırılmış olup içeriye girince orta yerde o yiğit adlı sultanın ulu mezarı, ziyaretçinin saygı dolu gözlerine çarpmaktadır.

Tophane Şeddi

Kentin her tarafına hakim, her tarafını gören yüksek bir set olup olasılıkla daha önceleri burada bir müstahkem (berkitilmiş) bir kale vardı. Şimdiki halde düz bir bahçe halindedir. Kenarda oldukça yüksek bir saat kulesi ve yol tarafında kurulmuş devlet kurucusu Sultan Osman ve oğlu Bursa fatihi Sultan Orhan Han hazretlerinin karşı karşıya türbeleri bulunur. Bahçeyi dolaşıp fiskiyeli havuzlar, sürekli akan çeşmeler arasından geçerek "Os- *inancık"* türbesinin camekânına girdik. Sağ taraftaki odada bir kişi Kuı^an okuyordu. Onun yardımıyla Uşak halısıyla döşenmiş o mübarek makama girdik. Sedefli parmaklık içinde ve sırma işlemeli kadife ile örtülü ulu Osmanlı mezarını ziyaret ettik. Yol göstericimiz olan kişi yerden bir demir kapak açıp bir çekmece çıkardı ve onun içinden değerli taşlarla süslü Osmanlı nişanlarından iki tane alıp birini sandukanın ortasına ötekini yan tarafa ve pembe hamail kordonu üstüne taktı. Koca bir İslam devletinin ulu kurucusu olup padişahlık nam ve şanı kırk milyon nufustan oluşan bir topluluğa bayrak olan I lazret-i Fatih'in hükümdarlık mezarı üstünde yine kendi kutsal adlarını gösteren şu öykü dolu nişanı seyretmek kadar şairane bir şey olamaz.

Sağ tarafta da Osmanlı'nın şerefli evladı ve devletimizin sadrazamı namlı Alaettin Paşa'nın ve öteki yakınlarının özel mezarları bulunmaktadır.

Padişah nişanının koruyucusu olduğunu öğrendiğimiz kişiye teşekkürle dışarı çıkıp Hazret-i Orhan'ın makamını da ziyaretle tekrar arabaya bindik. Pek az yol giderek tümüyle yıkıldığından pek şirin bir biçimde temelden inşa edilmiş (olan) tek minareli Şehadet Şerefli camiyi ve karşısındaki daire-i askeriye meydanı- nı ziyaret ederek sonra Islahhane'ye girdik. Müdür efendi bizi nezaketle kabul edip, hoşbeşten sonra Islahhane'de otuz çocuk bulunduğunu ve öğretilen sanat yalnız kunduracılıkla terzilikten ibaret olduğunu ve üç talebenin de il matbaasında çalıştırılarak mürettiplik öğretildiğini anlattı.

Halı dokumak sanatının bulunmayışının nedenini üzülerek sorduğumuzda birkaç yıl önce Uşak'tan bir kadın öğretmen getirtilerek işe başlanmışsa da mumaileyhada (kadın öğretmende) öğretmek isteği bulunmadığından olmalı ki yanındaki kızlarını bahane ederek maiyetine orta yaşta öğrenci kabul etmeyerek aklı ermez eli işe yaramaz ufak çocukları seçtiği ve bundan da bir yarar sağlanamayacağı anlaşılarak vazgeçildiği yanıtını verdi. Bundan sonra iki katlı ahşap ve harapça bir binadan ibaret olan okulu gezdirdi. Üst katta dört oda olup kamilen karyola dizilmiş ve yatakhane yapılmış Alt katta karşılıklı iki odanın biri kundura ve ötekisi ter- /.iloıı» mahsus iş yeri. Çocuklar ustaların yöresinde kimi biçki, kimi ley el, kimi ütü ile uğraşıyor.

Karşıda da bir bölümü kalıp üstüne lahta çivi çakmayı öğreniyor. Bazısı da kösele kesmekle uğraşıyor. Bundan sonra yemekhaneyi ve mutfağı ve mini mini hamamı dolaştık ve birlikte veda ederek müdür efendiden ayrıldık.

(öğrencilere sabah akşam ulum-u iptidaiye (ilk bilimler) öğre-Iilmekte imiş. Benim aciz düşünceme kalırsa Bursa'nın islahha- nesinin yeniden düzeltilmesi gereklidir. Şimdiki halde yararlılık yok denecek kadar az.

İslahhanenin bitişiğinde ve tamamiyle set kenarında bir acıma ve sevecenlik yontusu gibi dikilmiş ve üstünde *"Darülaceze"* levhası bulunan taş binaya övgü ile baktık. İçinin bölümleri pek mükemmelse de ne çare ki yönetimi sağlanamadığından askeri depo olmuş ve zavallı sakatlar hâlâ cami kapılarında sürünüp duruyor.

Bunun alt yanında büyük Gureba I lastanesiıie rastlanmaktadır.

Demir kapıdan düzgün biçimde yapılmış boydan boya bir bahçeye girilir. Sağ tarafta kiler ve mutbak (mutfak) ile yeni gelen hastaların bir gece yatmalarına ayrılan karantina koğuşu, solda hekimler odası ve eczane var. Bunlar ayrı binalar halindedir. Bahçe kapısının karşısındaki çifte mermer basamaklı merdivenle hastahanenin ikinci katına çıkılır.

Yerle bir hizada olan alt kata girmek için merdivenin arkasında bir başka ufak kapı var. Koğuş ve divanhanelerin tabanı da yeni yöntem gereğince boyalı olup duvarların tavan ile birleştiği yerler ise içbükeyli yani açısızdır.

Mükemmel dökme karyolalar, pamuk şilteler kısaca öteki gereçler de noksansız ve iyi cinsten sağlanmış ve koğuşların aydınlanma yöntemi bu türden hayır kurumlarından pek azında rastgelinebilir tarzda memnunluk vericidir. Lambalar duvara asılan fener içine konu(lu)yor.

Ve her fener tepesinden ince bir boru ile dışarıya bağlanmış.

Yanıklardan çıkan (gazlar) böylece koğuşun havasına karışıp zarar vermeyerek dışarı çıkmaktadır. Hastahanenin doğusunun sonundaki (bölümün) kadınlara özel olduğunu pencerlerinin kafesli olmasından anladık.

1 37 I

Hastahane bulunduğu mevki nedeniyle güzel manzaralıdır. Zaten Islahhane, Darülaceze ve Gureba Hastahanesi birbirlerine bitişik ve

Tophane meydanının uzantısı olan yüksek set üstünde ve kenarında bulunduklarından bunların görüntüsü de Tophane'de anlattığım ferah ve güzel görüntünün aynıdır. (Bu görüntünün) seyredilmesi(nin) hastalar için bir psikolojik tedavi olacağı doğaldır.

Hastahanenin geliri mükemmel ve yönetim işleri de yolunda ise de sağlık ve hekimlik işlerini kabul edilebilir derecede göremediğime cidden üzüldüm. Dört-beş görevli hekimi, operatörü ve eczacısı varsa da hastaların baş uçlarında asılı tabelaların hiç birinde hastalığın adı yani hastalığın tanımlanması ve bulaşım konusu yani hastalıktan doğan yan hastalıklar, hastanın yapısı ve durumu kısaca hekimlik deyimi ile müşahedenamesi (gözlem belgesi) yazılı değildi. 1 lastahanelerin

düzenlilik aynası ve hekimlerinin güçlerinin ve yeterliliklerinin kanıtı olan bu konunun yerine getirilmesine tıp kuralları bakımından zorunluk vardır. Operasyonların yapılış biçimini göremedimse de yaralan taaffün (yaranın kokması) giderici yeni yöntemlerle pansuman etmediklerini üzüntüyle ve kınayarak gözledim.

Muradiye

Gureba Hastanesini böylece inceledikten sonra faytona binip eski surun yıkılmış, yarı yıkılmış kale bedenleri arasından Muradiye Camisi ve türbesine vardık. Bir bahçe kapısından girip iki yanı mezarlarla çevrili ince bir yoldan geçerek türbe-i şerife vardık, içerisi baştan başa mermerle döşeli ortada yalnız kendi mezarları (Sultan Murat'ın) bulunuyor. Vasiyetlerine uyularak sandukaya konulmamış.

Mezar ortası toprak ile dolu bir mermer tekneden oluşuyor.

Kubbenin tepesi açık bırakılmış ve yalnız bir demir kafes konulmuş.

Sağ taraftaki dar bir kapıdan ayrı bir sofaya giriliyor ki (orada) Hakan-ı mağfurun (bağışlanmış) hısım, akraba ve yakınlarından birkaçının mezarları bulunuyor. Her iki mübarek makamın sadelik ve yalınlığı da başka bir ululuk veriyor.

Bursa-Muradiye Çarşısı

13uradan çıkılınca bahçe içinde birbirlerine bitişik olmayan dokuz türbe daha vardır. Herbiri şehzadelere ve sultanlara mahsus imiş.

Türbe bakıcıları bulunamadığından Sultan C em ve Nilüfer I latun'un makberlerini pencereden ziyaret ederek yetindik. Camii şerifi de ziyaret ettik. Şimdiye kadar gördüklerimin benzeri. İki kubbeli ve duvarları adi cinsten çinilerle örtülü tek minare ve caminin duvarları dışardan sıra sıra taş ve tuğla ile örülmüş ve badana tehlikesine uğramadığından güzelliğini korumuş.

Caminin ön cephesi ve saçakların tavanı pek göz alıcı biçimde işlenmiş ve düzgün geometrik biçimlerle resimlendirilmiş ve nakşedilmiştir. Artık saat on biri (saat 17.00) geçtiğinden bugünkü dolaşmaya son vermek gerekli oldu. Arabacıya otelimizi (adını) vererek döndük.

Bursa'da daha yüzlerce cami ve mescit ve türbe olup; Emir Sultan ve Muradiye dışında hepsinin dikkate değer olan yanı kab- ristanları bulunmamasıdır, istanbul'da en ufak bir mescitten sultan cami ve türbelirine varıncaya kadar yanlarında mezarlık bulunduğu halde burada (böyle bir durum) görülmeyişi memnunluk vericidir.

Belediye Dairesi

Bursa'nın özek (merkez) noktasında ve Orhaniye camii şerifi karşısındaki Belediye Dairesi, kentin büyük ve güzel binalarından sayılabilir. İstanbul'umuzun Altıncı Belediye Dairesi dışında ötekileri böyle özel bir binadan yoksundur. Yapım tarihi rahmetli Ahmet Vefik Paşa zamanına rastlayan iki katlı büyük bir daire. Yapım biçimi tamamiyle Doğu üslubuna uygundur. Saçakları iki metre kadar geniş

ve duvarları direkler arasına sıra sıra taş ya da has tuğla doldurulmuş

olup boyalıdır. Çifte taş merdivenle içine girilince tavanında avize asılı ve tabanı muşamba ile örtülü geniş bir salon ve iki yanlarında üçer oda vardır. Karşıdaki çifte sarmal merdivenle ikinci kata çıkılınca mefruşatın mükemmelliği dikkat çekiyor. Salon ve odaların tabanı yekpare tüylü Türk halıları ile döşeli, pencereler kumaş perdelerle örtülü ve yüzleri ipekli kanapeler. Süslü masa ve konsollar, tezhipli çerçeveli aynalar ve avizeler süsleri tamamlıyorlar. Üst kat boş olup elçiler ve soylu konuklar kabulüne, ziyafetler verilmesine ayrılmış imiş.

Belediye heyeti (meclisi) yalnız alt katta bulunmaktadır. Resmi ziyafetler (in verilmesi) ve konukların kalması için bir odasında porselenden bir sofra, çay ve kahve takımları ve karyolalar korunmuş

bir şekilde duruyor. Hele Mahmut Celalettin Paşa, Belediye Dairesini çeviren kare biçimindeki çöplük arsasını mükemmel ve düzgün bir belediye bahçesi haline çevirerek içine bir de gazino yaptırmakla Daire'nin ve kentin onurunu ve düzenini bir kat daha artırmıştır. Bu bahçenin yöresi üstü de demir parmaklıkla, alçak duvarlarla çevrili olup ortasında fiskiyeli havuz ve birkaç kameriye vardır. Bahçe mimarisi mahiranedir.

Çiçekleri çok bol olup bir de limonluğu vardır. Görevli iki bahçıvanla yönetilmekte ve korunmaktadır. Vakit buldukça oraya gider, temiz havasından, güzel görüntüsünden yararlanırdım.

Tiyatrolar

Bursa'da iki tiyatro kumpanyası olup kentin anlatılmaya değer olan en şerefli yerinde ve Telgrafhane karşısında ranhmetli Ahmet Vefik Paşa'nın himmeti ve çabasıyla inşa edilen Belediye

Bursa-Çarşı

Tiyatrosudur. Bu taş binanın önü parmaklıkla çevrili, mini mini bir bahçecik vardır. İçi (tiyatronun) büyük, sahnesi, locaları süslüdür.

İkincisi kalmakta olduğum otelin «ılı katımladır. Ufak bir sahnesi ve yağlı boya ile hoş nakışlar işlenmiş locaları vardır. Fakat gelen kumpanyalar ötekisinde oynadıkları için burası ter- k edilmiş ve çalışmaz durumdadır.

Uzun Çarşı

Buranın Uzun Çarşı'sı İstanbul'u nkine benzeyen ve oldukça büyük olup Kalpakçılar Başı'na eşil ve ana caddesi daha geniştir.

•

e *

•

İçinde bir de bedesteni bulunuvoı (ieçon depremde istanbul'un Çarşu-yu kebiri'nin uğradığı yıkım lel.»keline buranın Uzun Çarşı'sı daha önce yani Bursa'nın meşhur depreminde uğradığından yalnız dükkânların üstü taş olarak bırakılıp bütün kemerler ahşap yapılmış ve düzgün sıva vurularak görüntüsü kâgir(den) ayırt edilemeyecek bir hale sokulmuştur. Tuz Pazarı kapısına yakın yirmi otuz metrelik bolümü her nedense sıvasız ve bağdadi- siyle kalmış olduğundan güya ki özellikle o yolda inşa edilmiş kafesli bir mimarlık biçimi zannediliyor.

Bu U/.ıın ('arşı'nın İstanbul'ınıkinden farkı içinden yük arabaları, katar halinde kömiıı ve odıın beygirleri geçmesi ve adeta orada alım s,ılım olmasıdır Bıı ile en işlek bölümünde dükkânların birçoğu (nu) bakkal, manav, helvacı, kebapçı gibi yakışık almayan adi esnafın işgal elmiş olmasıdır. İkinciye bir şey deni- lemezse de birinci kesinlikle yasaklanması gerekir.

Çiinkıi halkın güç durumda kalmasından başka hayvanların boyunlaıındaki çanların çıngırakların sesleriyle *"Deh! Çiiş!"* ünl e m l e r i birbirine karışıp ku b b e l e re yansıdıkça adeta insanın beyn i m tırmalıyor.

Bit Pazarı öyle Bayezid Kapı sındaki gibi halka a ç ı l yol ve omuz omuza geçi leşi İ n ek kadar dar bir yerde olmayıp bıı bucaktadır.

Oteller

Kaplıcalar ve ılıcalarla Keşiş I)ağı sayesinde Bursa'ya pek çok zi- \

aıelçi ve hasta gelmekte olduğundan kentin her tarafında birçok otel yapılmıştır. *"Bt'lvii, Anadolu '* adlarıyla Avrupa biçiminde yö- netilen birinci sınıf oteller bulunduğu gibi, Sıı keı i otelleri biçiminde ve ikinci üçüncü derecede birçok misafirhane de vardır. Özellikle yıkanmak için gelenlere özel ve kaplıcalar yöresinde birçok pansiyon mevcut olup içlerinde özel hamamlar da yapılmıştır.

Birinci sınıftakiler hem hesabımıza hem de çalışmalarımıza uy-)ı în gelmediğinden Setbaşı semtinde ikinci sınıftan Setbaşı oteline inmiştik.

Kesemiz müsaade etseydi bile ötekiler yine de bize ıı\ rıiıı değildi.

Çünkü bilindiği gibi belli saatlerde *"Tabldot"* demlen genel sofraları var.

Biz ise öğle sofrası kurulmak zamanı r.e|,li diye hasta ve ölü muayenesi gibi yaşamsal görevleri ve oıiemlı işleri bırakarak gidemeyiz. Gerek işin çokluğundan gerek pe l t,ol- kez yöredeki köylere gitmekten gece dörtte beşte (10- lıı 10) a v d e i edildiğinden akşam yemeği zamanında dahi bulun- n ı . ı l I ı h ı l olamaz. Ama denilecek ki yemek zamanına yakın çağ-

ı ı l ı m . ı (ışı) . ı »maya bırakıvermeli!..Yangın haberini alınca gitmek ıu I-a d ı i ı gerekli ise çağrılınca hastaya yetişmek de o kadar ö n e m i n i n (

V.ellikle bir bulaşıcı hastalık zamanında müsamaha- i tıbbiye (doktorluk hizmetini yapmamak) ayrı cinayettir.

Seçtiğimiz otelden çok memnundum. Bir kez yeri giizel. Dört yol ağzında ve köprü başında. Hele hükümet dairesine ve belediyeye yakınlığı çok işimize yaradı. Manzarası açıklık. 11er penceresine bir Bursa-Belvü Oteli'nden Bursa'nın görünümü

güzellik levhası (remi) asılmış gibi. Yapılalı henüz altı ay olmuş.

Temizlik istenilen derecede. Sokak yüzü üç, dere tarafı beş katlı. Birinci ikinci katlar(a) salon ve on iki konuk odası yerleştirilmiş. Sokak tarafının zemin katında lokanta, berber ve çok süslü bir bilardo salonu olan kadife döşeli bir gazino var. Dördüncü kat demin söylediğim boş

tiyatro. Bodrum gibi olan beşinci katın ise çoğu zaman ne olduğunu bilemedik. Yani merak edipte sormak ne de inip bakmak aklımıza gelmedi. Böyle şeyleri düşünecek vaktimiz de yoktu ya! Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz hem sütlü çayımızı içer hem de giyinirdik.

Akşamleyin de salona yemeği getirtip yiyerek yatağa düşerdik. Yemek ile yatağa girmek arasındaki zamanı da posta günü ise gelen mektupları okumak ve yanıtlarını yazmak değilse gazetelere göz gezdirmek

■ a

ile geçirirdik. Özellikle fazladan hem vali hem vali yardımcısı Ba-haettin Beyefendinin tavsiyesi hem kitapçı Emrî Efendinin ricası üzerine haftada bir Bursa gazetesine koleraya ilişkin fenni (teknik bilgi) makale yazmak da işlerimiz arasındaydı. Bu arada otelin bodrum katını düşünüp sormak ve inip görmek mümkün mü?

Hatta otele Takfor Efendi adında bir zat gelmeseydi oranın ne olduğunu bilmeyecektik. Bu zat karantina beklemek korkusuyla İstanbul'a gidemeyerek Bursa'da kalmış(tı) ve işi gücü olmadığından zamanının çoğunu otelde geçiriyordu. (Takfor efendi) salonda sürekli ispirto kokusu duyar. Bu kokuyu biz de duydu ksa da alt katın gazino olmasına vermiştik. Fakat o kokunun kaynağını arayarak merdiven başında çok olduğunu hisseder ve koku hissini rehber yapıp inmeye başlar. Bodrum katma varır. Bir de büyücek bir inbikle içki deposunu ve geceye kadar rakı çekildiğini görmesin mi? Akşamleyin büyük kısmı tıp heyetinden ve sağlıkçılardan olan konukları salona toplayarak işi anlattı. İnip bir kere de biz de baktık. Tavanın ahşap olmasından, Tanrı korusun bir ateş çıkacak olursa sarmal ve dikine merdiveni sarınca aşağıya inip kurtulmaya bile meydan vermeyecek. Otelciyi çağırdık.

Bize *"dikkat*- i *emniyet"te* olmaklığımız için uyarıyordu. O gece gerçekten saatlerce uyuyamadım. Ya bir kaza olursa ne yapacağız? Bizi kim uyandıracak? Hadi uyandık, nasıl kurtulacağız? Pencereden atlamak hurdahaş olmak demek. Nihayet insan her şeye bir kulp bulup takıyor.

Yatak ve yorgan çarşaflarını ekleyip bir ucunu karyolaya bağlayarak bu suretle aşağıya sarkılınabileceğini düşünürek uyumuşum.

Kâşif, araştırmacı Takfor Efendi *"tedbirde edip noksan- takdire eyleme biihtan"* (önlemi eksik alıp yazgıya iftira etme) diyerek ertesi sabah sandığı sepeti alınca karşıdaki otele geçti. Temizleme memuru Ali Bey'le biz de öteki konukların *"Camın gece işlemiyor, o kadar evham saracak bir şey değil."* demeleri üstüne niyetimizi yerine getirmeyi erteledik.

Otelin ikinci kusuru çok sınırlı sayıda yemek pişirmesiydi. Zaten bu kusur Bursa'nın bütün lokantalarında var. Listelerde topu topu beş altı ad yazılı ve hiç değişmek adeti de yok. Her gün aynı şey. Hepimiz listeyi ezberlediğimizden kâğıdı getirmeye gerek kalmıyordu.

Değişen makarna ve pilav ile çorba ve et suyudur. Bunlar nö-

I l e ş e birbirlerinin yerini alıyorlar. Bazen adları değişiyor. Tas kebabı, orman kebabı ve (ya da) kâğıt kebabı adlarını takınıyor. Ayva kompostosu değişmeyenler arasındadır.

Vakta ki kasım ayı geldi. Havalar soğumaya başladı. Ben çabuk döneriz düşüncesiyle tiril gelmiştim. Kışlık giysilerden hatla kaput ve paltodan bile yoksundum. İstanbul'a birçok kez, durumu anlatarak gerekli şeylerin gönderilmesini yalvardımsa da hastalık nedeniyle emanetçilerin işlerini tatil ettiklerini bildiriyorlardı. Neyse çok şükür son posta olarak Bursa'ya gönderilen üç meslektaşa,

sağlanan eşyayı vermişler. Onlar da eksik olmasınlar getiriverdiler. Eczanelerde ve öteki yerlerde soba kurulduğu halde otelde ona girişilme görüntüsü yok.

Konuyu sorup soruşturduk. Oyunlar yasaklandığı için gazinonun işsiz kaldığı ve hastalık yüzünden Bursa'ya yolcu gelmediği ve bu mazeretle soba kurulamayacağı yanıtını verdiler. İyi ama bu soğuklara soba- sız dayanmak olanağı var mı? Zaten öteki doktor arkadaşlar da yöredeki yerlere dağılmış ve başlarının çaresine bata kaçak ortada ben kaldım.

Piliyi pırtıyı yükleyince başka otele kapağı attım. Bu yorgunluk da boşuna gitti ya. Bir gece yatar yatmaz Atra- nos'a ve ondan sonra Mudanya'ya gitme emri geldi. Oralara gittim. Dönüşte Muradiye semtinde üç odalı pansiyon bir ev bularak yerleştim. Önünde engel hiç olmayıp o geniş ovaya bakan ve Çekirge'ye giden şose üstündeki setin üstüne yapılmıştı.

Cuma ve pazar günleri akşamüstü pencere önünde oturup katar oluşturan hamamcı arabalarını gözlemek çok hoş oluyordu. Sekiz on lando bir katar halinde inmeye başlar. Bir ağızdan şarkı tutturmuşlar.

Ortalığı çınlatırlar. Peşinden fayton treni gözükür. Onlarda keza. Arkası sıra atlı muhacir (göçmen) arabası kafilesi sökün eder. Kadınlara mahsus olan günlerde de hanımların açık arabalarda ve önlerinde bohçalar yığılı olduğu halde geçmeleri de tepeden seyredilecek bir panoramadır. Sabahları da köylülerin odun arabaları, kömür yüklü merkepleri akın akın buradan kente giriyorlar.

On üç günü de böylece geçirip Bandırmaya gitmem emredilince bu yaşam biçimine son verildi.

Fabrikalar

Sırası geldiğinden önceden söylemiştim ya Bursa'da otuz, otuz beş

tane kadar ipek fabrikası vardır. Bunlar kentin kenarında, dışında olmayıp mahalleler arasındadır. Sağlık denetimi yapmak için hemen hepsine gittim diyebilirim. Her fabrika bir imalathane bir de koza deposu olmak üzere iki büyük binadan oluşur, işçi odaları ve öteki müştemilat dahi bulunuyor. Kozaha- ne iplik kozalarının saklanmasına mahsustur ve ayrıca anlatılması gerekli değildir. İmalathanede, başka deyimle iş salonun- da iki sıra çarklar vardır, iki dizi olmak üzere bir çok tavalar ve leğenler olup içleri sıcak ve soğuk su ile doludur. Boydan boya geçirilmiş borunun her tava ve leğen sırasında muslukları vardır.

Sular o vasıta ile gelir. Her tavanın önünde bir işçi oturmuş sıcak suyla dolu tavaya atılmış kozaları parmaklarıyla oynayıp çevirmekte ve çözülen ipek durmadan dönen çarklara sarılmaktadır. Suyun sıcaklığının şiddetine dayanmak için (işçiler) parmaklarını leğendeki soğuk suya daldırıyorlar.

Fabrikaların İslah edilmesi (düzeltilmesi) gereken pek çok tarafı vardır. Önce iş salonunda kozaların sıcak suda pişmesiyle pis bir leş

kokusu oluşuyor ve orada çalışan yüzlerce işçinin sağlığını bozuyor.

Fabrikatörler bu konuyu düşünmeye bile gerek görmediklerinden her pencereye birer vantilatör takarak havayı tazelemek çaresine bakmıyorlar. İkincisi çoğunun amelesi köylüler olup geceleri de

orada kalmaktadırlar. Halbuki bunlar için gayet dar ve bazısında ışık ve havadan yoksun yerler ayrılmış. Kalabalık, rutubet çoğu genç olan işçilerin yaşamlarını gi- derek zehirlemektedir. Üçüncüsü fabrikatörler az masrafla çok iş çıkarmak istediklerinden günlük on üç, on dört saat işletiyorlar. (iiinde yarmışar saatlik iki paydosları - yerel deyimle dura-ları- var. Oysa bu kadar çalışmaya hem de leş kokusu ve su buğusu içinde çalışmaya insan bedeni dayanamaz.

Fabrikaların bir başka açıdan denetimi kesin olarak gereklidir.

Demiştim ya, işçilerin çoğu yöredeki köylerden hem geçinmek hem de

dişinden tırnağından artırabildiğiyle çeyiz ve drahoma biriktirmek gibi parlak ve tatlı bir umut ile gelmiş genç Hırısti-llursa-İpek fabrikası ve işçiler.

yan kızcağızlardır. Bunların pek çoğunun yazıcı ve fabrika bekçisi ve benzerlerinin kandırmalarına kapılarak namuslarını yitirdikleri ve utanç içinde perişan bir halde köylerine döndükleri ve nişanlılarından ayrılarak pişmanlıkla ve harap olarak yaşamlarını sürdürdükleri söyleniyor.

Matbaalar

Bursa'da biri ilin (resmi) diğer ikisi resmi olmayan üç matbaa varsa da resmi olmayanlardan biri terk edilmiştir ve çalışmamaktadır. İl matbaası Hükümet dairesinin arka tarafında özel bir yer olup çarşamba günleri *"HiidaiH'ıidigfir"* adıyla yayınlanan il gazetesi, yıllıklar (salnameler) ve öteki resmi kağıtlar burada basılır. Harfleri ve baskı gereçleri mükemmeldir. Ötekisi çarşı içinde ve Geyve Hanı içinde olup imtiyaz sahibi Emrî Efendidir. Emri Efendi gayretli ve çalışkan bir kişi

."*Bursa"* adıyla perşembe günleri siyasi bir gazete yayınladığı gibi, pazartesi günleri de *"Fevaid-Yararlar"* adıyla fenni ve edebi bir mevkute risale çıkarıyor. *"Sanayi" admda* haftalık bir gazetenin imtiyazını da almışsa da birkaç nüsha çıkararak, rağbet görmediğinden midir; kendi isteğiyle yayınını durdurmuştur. Emri Efendi'nin Hükümet dairesiyle karşı karşıya bir de kütüphanesi vardır ki pay-ı tahtın (İstanbul'un) her türlü basılı eserleriyle doludur. Matbaası hesabına olarak şimdiye kadar otuz kırk kitap, broşür de basmış ve yayınlamıştır.

Kendisiyle aramızda, karşı karşıya gelmeden bir tanışıklık varsa da henüz tanışamamıştık. Bursa'ya vardığımın üçüncü günü akşamı otele dönüyordum. Yolda koluma sakallı bir zat girdi. Tanıdığım olmadığı için kimdir diye düşünmeye meydan vermeden *"Doktor Şerafettin Mağmumi Bey zatınız değil mi?"* diye sorduğu soruya "eoef "yanıtını verince " *Ben kitapçı Enırtyım"* diye kendisini tanıttı. Birlikte otele gidip görüştük. Sonra sabahları ya da akşamüstü gazete okumak vesilesiyle

kütüphanesine gider ve görüşürdüm. Bursa'da gazete ve çeşitli kitap okumaya düşkünlük pek azdır. Belediye Bahçesiyle öteki birkaç kıraathaneye ancak Sabah ve Tarik gelmekte! Karşılıklı olarak değiştirme sayesinde kütüphaneye İstanbul ve vilayat-i şahanenin (imparatorluğun öteki illerinin) bütün gazeteleri ve risail-i mevkutesi (dergileri) gönderilmekte olduğundan aradığımızı oradan başka yerde bulmak kabil değildi. I Iatta kordon nedeniyle posta işlemleri gecikmekte olduğundan Bursa'ya gelir gelmez bir hafta paytahttan ne gazete ne de mektup alamadık. İstanbul'da sabah uykudan kalkar kalkmaz gazete okumaya alışmış olan bizler için böyle bir hafta gazete yüzü görmemek (görmemenin) ne kadar müşkül olduğu düşünülmeli.

"Bursa Gazetesi"- Emrî Efendi'ye de söyledim ya - içeriği bakımından düzeltilmeye muhtaç bir haldedir. Daha ilk görüşmemizde benden yazı istedi. Elim değdikçe birkaç satır karalamakta kusur etmiyerek hizmet vermeye çalıştım. Bandırma'ya hareket edeceğim zaman makalelerimin broşürler biçimine döndürmeye girişmişti.

Kaplıcalar

Bursa'nın dünyaca namlı kaplıcaları kentin içinde olmayıp dışında ve batı tarafındadır. Büyüklü küçüklü yirmiye yakın kaplıca vardır ve bunlardan başka Çekirge'deki evlerin ve otellerin

Bursa-Eski Kaplıca

çoğuna bu sudan alınarak özel hamamlar ve banyolar yapılmıştır.

Kaplıcalar ilkbaharda İstanbul ve öteki Osmanlı beldelerinden hatta Avrupa'dan yüzlerce binlerce kişiyi çektiği gibi öteki mevsimlerde de Bursa halkının eğlenceli hamamları olur. Hele cuma ve pazar günlerin kaplıcaların özel günleridir. Yemeklerle içkilerle yüzlerce halk gelip akşam ederler. (ieceleri kalanlar da oluyor. Bursa'da kentin sıradan hamamlarına pek az rağbet var ve (pek az) gidiyorlar.

Kaplıcaların sayısı çok olmakla birlikte suların türü açısından birbirlerinden ayrılmaları gerekli olsa üçe ayrılırlar. Birincisi sularında kükürt tuzları bulunanlar olup *"Yeni kaplıca ve Çekirge'deki öteki kaplıcalar"* bu sınıftandır. İkincisi, demir içeren sudur ki " *Eski Kaplıca ve*

Çekirge'deki öteki kaplıcalar" a dağılır. Üçüncüsü, bileşimi adi çeşme suyuna benzeyenidir. Bu da *"Kara Mustafa Paşa"* kaplıcasına gider.

Kara Mustafa Paşa Kaplıcası Bursa'nın girişinde ve şose kena- rmda olup kapıdan içeriye girilince sıradan istanbul hamamları düzeninde bir mermer avlu, çepeçevre soyunmaya ayrılan yer

Bursa-Yeni Kaplıca

ler, minderler vardır. Ortada fiskiyeli bir mermer havuz. Buradan akan soğuk su hususi bir mecra ile sıcak suya karışarak yüksek sıcaklığı değiştirmektedir.

Orta kapıdan içeriye girilince ufak bir konak hamamı gibidir. Yalnız kurnalarının çeşmelerinde musluk olmayıp su durmadan akıyor.

Duvar dibinde ufak bir havuz var. İçi gayet temiz ve sıcaktır. Soğuk su karışmadan sıcak suyunun sıcaklığı 56 santigrat derecesinde olup işte doğadan ısınmış bu su sayesinde hamam da külhanı filan olmaksızın ısınıp mermer döşemeleri kızmaktadır. Suyu gayet berrak ve parlak olduğundan ahali"GıV- *müşlii Su"* diye bir ad takmışsa da birleşiminde öyle şeyler bulunmamış (tır).

Kara Mustafa Paşa Kaplıcası çarşamba günleri kadınlara öteki günler de erkeklere mahsustur.

Yeni Kaplıca, Kara Mustafa'nın (Kara Mustafa Paşa Kaplıcası) karşısında ve yüksek bir yerde yapılmış çok süslü ve büyük bir hina olup kapıdan dörtgen şeklinde bir camekândan girilir. İki yakalı soyunulacak yerler ve yöresinde kiraya verilir ahşap ve döşenmiş

odaları var. Daha buraya ayak atar atmaz duyulan .ısit sülfirik kokusu soğukluğa girilince büsbütün artar. Sıcak halvet çok geniş olup, İstanbul hamamlarındaki göbek taşın büyüklüğünde daire biçiminde ve adam boyu yüksekliğinde (derinliğinde) bir havuz ve suyu buraya akan çeşmesi var. Çepeçevre kurnalar olup çeşmeleri durmadan akmaktadır. Oraya gittiğimiz sırada havuzda çoluk çocuk kulaç atarak yüzmekte idiler. Bundan başka daha az sıcak ve buğu içinde küçük bir halvet de vardır ki son olarak birçok banyo da konulmuştur. Hamamın içinde suyun sıcaklık derecesi (35-36) olup oysa maksemde (suyun dağıtıldığı yer) parmak sokulamayacak kadar sıcaktır. Orada santrigrat (81)'i gösteriyor. Su buradan çıkınca camekânın ortasındaki fiskiyeli havuzdan gelen adi soğuk su ile karışarak ılınmaktadır.

Yeni Kaplıca, pazartesi günü kadınların öteki gün erkeklerindir. Eski Kaplıca, Çekirge'de olup binası hemen Yeni Kaplıca'nm eşi gibidir.

Dikdörtgen camekânı, ılık halveti, aslan ağzından su akan bir havuzu, akar çeşmeli kurnaları var Kiralık odalarının da manzarası da çok şairanedir.

Suyu 46 ve 47 derece santigrat olup kısın W dereceye kadar çıkıp yazın 45'e kadar düşermiş. Sonra soğuk su ile karıştırılarak 35 derece olduğu halde hamama gönderilmektedir.

Suyu kokusuz ve duru olup çelikli türdendir. Bileşimleri aşağıda gösterildiği gibidir:

Eski Kaplıca: Litrede

Yeni Kaplıca:

Litrede

Hamız-ı Karbon 0.745

Kibriliyet-i sud

0.275

Sani karboniyet-i kils 1.055

Alumin

0.025

Karboniyet-i sud 0.586

I lamı/.-ı kibrit-i ma

0.001

Humz-u evvel-i hadid 0,017

I lamı/.-ı karbon

0.015

Klor sodvum 0.025

Mıvad-ı u/.viye

0.065

Kibritiyet-i sud 0.035

Klor sodyum

0.149

Magnezya 0.025

Sani fahmiyet-i kils

0.280

Kils ' 0.008

Kibrit-i kalsium

0.103

Silis 0.015

Kibritiyet

0.055

Kibritiyet-i magnezya

(Eski Kaplıca çarşamba günleri kadınlara

Klor-u potasyum

0.019

mahsustur.)

Klor-u magnezium

0.086

Silis

0.015

Suyu çelikli olan Armutlu ile Kükürtlü Kaplıca ve Kaynarca kaplıcaları her gün kadınlara ayrılmış bulunduğundan girip gezmek mümkün olamadı. Büyük ve küçük kükürtlüleri de dolaşmaya fırsat düşmedi.

Bunlardan başka *"Bekâr Hamamı"* ve *"Hayrat Kaplıca"* adıyla Kara Mustafa Paşa yöresinde ve Çekirge'de bir iki harap kaplıca vardır (ki) isteyen girerek parasız yıkanmaktadır.

Kaplıcalarda kullanılan su bazı yöre değirmenlerine girip orada da taşı çevirmek suretiyle bir hizmet gördükten sonra bağ ve bahçelere akarak(oraları) sulamaktadır.

Sabahleyin erkenden Acemlere giden şose yolunun çok garip bir görüntüsü vardı, iki kenarındaki hendeklerden akmakta olan sıcak suyun buğusu yayılarak iki yakada uzun birer bulut oluşturuyor. İlerde vakit bulunca Bursa Kaplıcaları hakkında özel bir kitapçık yazmak niyetinde isem de hatıra kabilinden olmak üzere burada birkaç şey söylemek isterim. Önce bilcümle kaplıcalarda önemli bir kusur vardır ki o da suyu ılınma düzeyine getirmek için soğuk su ile karıştırmalarıdır.

Bu olay suların şifalı ve tedavi edici hassalarını azaltıyor. Buna çare düşünmek gerekir. Adi su katmaktan ise sıcak suyu birkaç haznede durdurup öylece soğutmak yöntemi kullanıl malulır. İkinci olarak kaplıcalar birer tedavi yeri biçimini alabilmek için daha başka de-

ğiştirmelere ve iyileştirmelere muhtaçtır. Üçüncü olarak her kaplıca yöresinde özel ve düzgün oteller ve gezintiler için bahçeler yapılmalıdır. Hastalar bütün zamanlarını banyoda geçiremez. Onları eğlendirecek, oyalayacak ve tinsel olarak yaralanacakları şeyler gerekir.

Dördüncü olarak su ile tedavi için Bursa'ya giden insanların mutlaka kaplıca yöresinde yani Çekirge'de kalmaları gerekir. I lele bir banyolu ev kiralayabilirlerse o daha iyi olur.

Kentin içinde kalarak sabah akşam açık araba ile kaplıcalara kadar gelmek ve vücut kızgın iken yeniden rüzgârla karşılaşarak dönmek doğru olmaz. Özellikle romatizma ağrıları çekenlere bu hal kesinlikle elvermedikten başka Bursa gibi rutubetli bir memlekette kalmaları da fen açısından yanlıştır.

Seyrangâhlar

Eyyam-ı tâtiliyyede (tatil günlerinde) memleketin eğlenceyi sevenlerinin gittikleri gezinti yerleri pek çok olup başlacaları şunlardır:

■ Gezinti: Işıklar idadi okulunun doğusunda ve Keşiş'in ya-maçlarındaki mevkie teferrüç (gezinti)adı verilmiştir. Yöresi Bursa'nın namlı kestanelerini veren ağaçlarla çevrili olup bir çeşmeden tatlı su akmaktadır. Çok ferah ve görüntülü bir yerdir.

■ Hakan-ı mağfur (günahları Tanrı tarafından bağışlanmış): Sultan Abdiilaziz Han'ın Bursa'yı teşriflerinde en güzel bir mevkiye yaptırılmış olan kasr-ı hümayunun (Saltanat- Padişahlık köşkü) sırasında da kahveler olup cuma ve pazar günleri birçok ziyaretçi gelerek ön taraftaki şosede araba ile ya da yaya olarak piyasa ederler.

■ Acemler: Kente bir saat uzaklıkta ve Mudanya ve Mihalıççık şoseleriyle demiryolunun birleştiği yerdeki koruluk olup umuma açık bir bahçe haline getirilmiştir, içinde yöresi çiçek saksılarıyla donatılmış

havuzlar ve çağlayanlar, sarmaşıklara bürünmüş kameriyeler vardır.

Acemler karantinası devam ettiği sürece karantina görevlisi bu gönül açan bahçede oturduğundan müdür Reşat Bey'le görüşmek için birçok kez gitmiş ve güzelliğinden yararlanmıştım.

■ Çekirge: Kentin yazlığı olup Bursa'nın Çamlıca'sı denilmeye değer.

Araba ile bir saat uzaklıkta ve kaplıcalar yakınındadır. Düzgün sokakları, süslü köşkleri, yetmiş hanelik bir mahallesi vardır. Mevkisi, görüntüsü, güzelliği ve bir dereceye kadar Keşiş yönünden kurtulduğu için temiz havası kendisine özel bir itibar yaratıyor. En yüksek noktasında Sultan Murat Hüdaven- digâfin camii şerifi ve türbeleri de onurunu tamamlıyor. Etrafi medresedir. Kubbesinin tepesi delik ve açıktır.

Türbe camiin karşısında ve ufarak bir bahçe içindedir. Mücel- la (parlak-cilalı) kapıdan bu saygın yere girilince o cihangirin görkemli kabri ziyaretçinin gözüne çarpar. Türbe bekçisi efendi camlı dolaptan çıkardığı bir sandığı açarak Kosova şanlı kahramanının bazı bırakıtlarını çıkardı. Zat-ı şahanelerine (Padişaha)

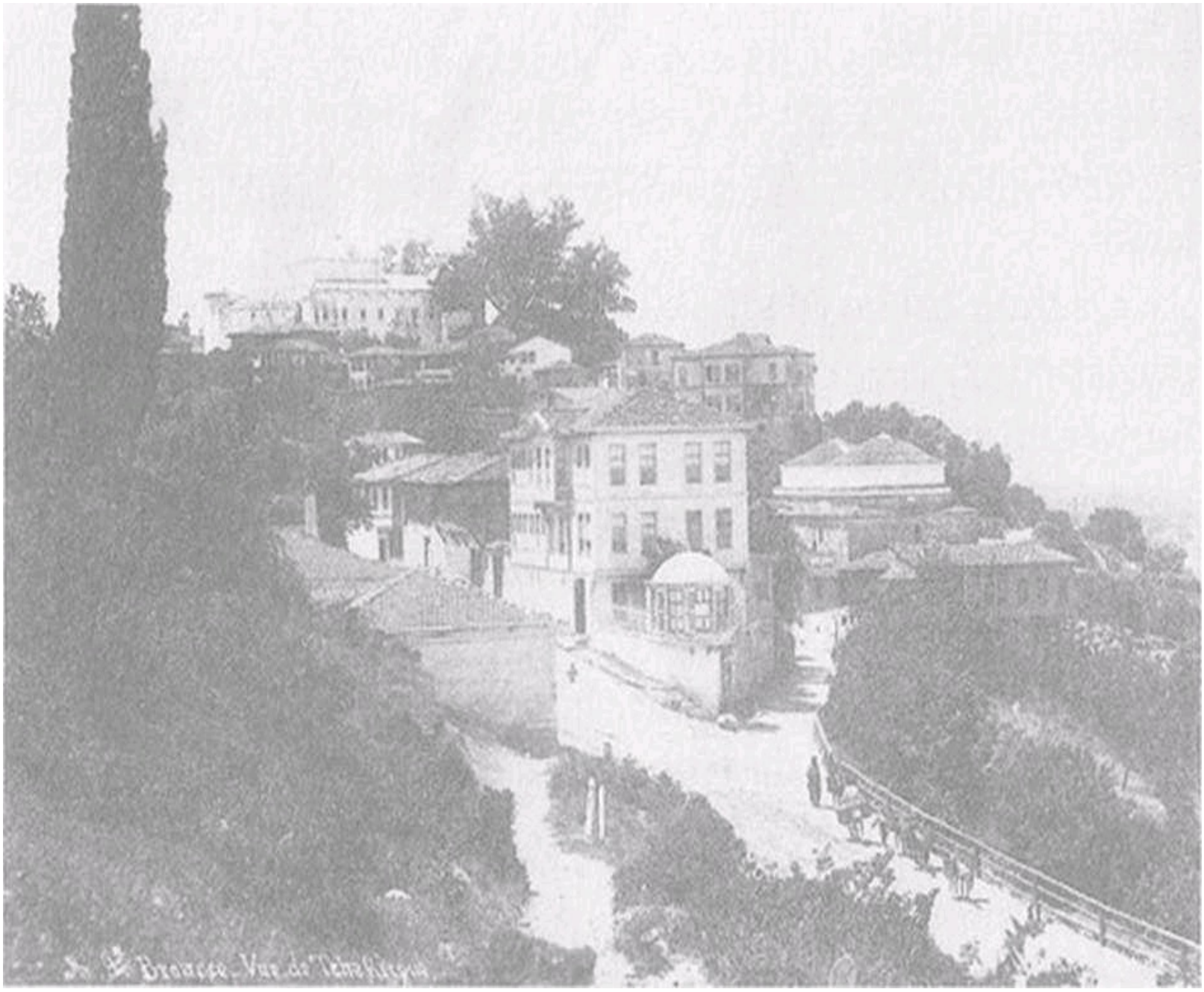

Bursa-Çekirge

özel bir zırh ile resmi günlerde giydikleri tepesi sırma ile işlenmiş bir kavuk, çok büyük ve eski yapı bir kilit vb. leri tam bir saygı ile ziyaret ettik.

Dışarı çıkınca bahçenin ortasında ufakça bir şadırvan var. Mer-kezdeki fıskiyeden akan soğuk su ile havuz dolmuş. Kenardaki çeşmeleri açmaklığımı bizi gezdiren söyledi. Musluğu çevirince sıcak su akmaya başlamaz mı? Maharetli bir biçimde bir boru havuzun iç yüzünden dolaştırılarak bu suretle sıcak su getirilmiş olduğunu ve sıcak su musluklarının arasındaki çeşmelerden de şadırvanın asıl soğuk suyu (mm) aktığını anladım. Sonuçta sekiz kenarlı havuzun köşelerindeki musluklardan özel su yollan ile gelen sıcak su ve kenarların ortasındakilerden soğuk su akmaktadır.

Çekirge yazlığı kente düzgün bir şose ile bağlanmış olup Acemler mevkiine ve kaplıcalara da başka şubeler (yollar) uzatılmıştır. Şosenin kenarında *"Karagöz ile Hacivat*" tan bir güzel tek taşlı mezarı vardır.

Gelip gitmek için landolar, faytonlar, briçkalardan ucuz fiyatlarla yaralanılabilinirse de bir tramvay (hattı) kurulmamış ol-Bursa-Hamidiye Tarım Okulu

• •

ması layık olduğu mamuriyete götüremem i şiir. Nitekim Uskü- da^la Çamlıca arasında da tramvay olmayışı o canım tepelere halkın rağbetinden yoksun bıraktığı gibi.

Ziraat Mektebi

Eylülün yirmi ikinci perşembe günü ziraat mektebine (Tarım Okulu) giderek bir iki şüpheli hasta çıkmış olan yakındaki Karaman köyünden okula gelen su ile hastalık geçmiş olup olamayacağını keşfe müfettişimiz Bungovvsky Paşa tarafından görevlendirildim. Beş

dakika sonra bindiğim lando dört nala Acemler'e doğru yuvarlanıyordu. Orada bir- iki dakika bekledik. Gardiyanlar bizi buğulayıp ipi çözdürerek kordondan geçit verdiler. Yarım saatlik bir yoldan sonra araba bahçeye girerek okulun mermer direkleri önünde durdu. İhtiyat için kapının önüne dökülmüş toz kireç üzerine basarak içeriye girdim. Müdür Rupen Efendi nazik ve yetenekli bir kişi olup okula gelen suyun yolu Karaman köyünden geçtiği ve adı geçen köyde bir- iki kişinin öldüğünü haber alınca hemen suyun kullanılmasını yasaklayarak

Bursa'ya durumu bildirdiğini anlattı. Bunun üzerine Karaman köyüne gidip su yolunun köy içinde bir çeşmesi ya da çıkış yeri olmadığını görerek ve köyden geçene kadar tarlalar arasındaki mecrayı da gördüm ve inceledim ve okula döndüm. Tarlalar içindeki iki menfezin üzerlerine demir kapak konulacak olursa hiç bir sakıncası kalmayacağını sözlü olarak anlattım ve il makamına sunulmak üzere raporumu da o yolda düzenledim.

Ziyaretim sırasında okulun tatil mevsimi idi. Öğrenciler ekim (ayı) başında toplanarak teorik öğretim ve gerekli pratiklere başlarlarmış. Bu yüksek okula alınacak öğrencilerin köylü evladı olmasının mevzuat gereği olduğunu öğrendim. Binanın üst katı yatakhane ve alt katı yemekhane ve dershane yapılmış. Binanın arka tarafında kümes, ahır, depo ve bu tür müştemilat bulunuyor. En son sistemdeki gereçler ve tarımsal aygıtlar getirilmiş ve toplanmış. Kümeslerinde her türden tavuk, ördek, güvercin vb. olup üretmek maksadıyla dışardan isteyenlere yumurta dahi veriyorlar. Gezi cüzdanımın yukarısına daha Bursa'ya girmeden yazdığım bu ilerleme eserini işte bu vesile ile görmeyi başarınca kente dönmekten başka iş kalmadı.

Darülharir (Koza, ipek Kozası Evi)

Bursa'nın güneyinde Keşiş'in eleğinde ve bir dutluğun ortasında kurulmuş iki kaili ahşap bir binadır. İnşa biçimi çok gönül alıcı zarif saçakları, taraçaları ile köşk görüntüsü almıştır.

Bursa'nın Pazarları

Pazartesi ve perşembe günleri *"Ulu Cami-i şerif"* avlusundan Belediye dairesinin önüne kadar uzayan meydanlıkta kurulan pazarlar anlatılmaya değerdir. Çünkü İstanbul pazarlarına benzemez. Bir köy görüntüsü vardır. Satıcıların çoğu yöredeki köylerin ahalisi olup dört tavuk, iki hindi, üç merkep yükü odun ya da kömür bir küfe turp ve

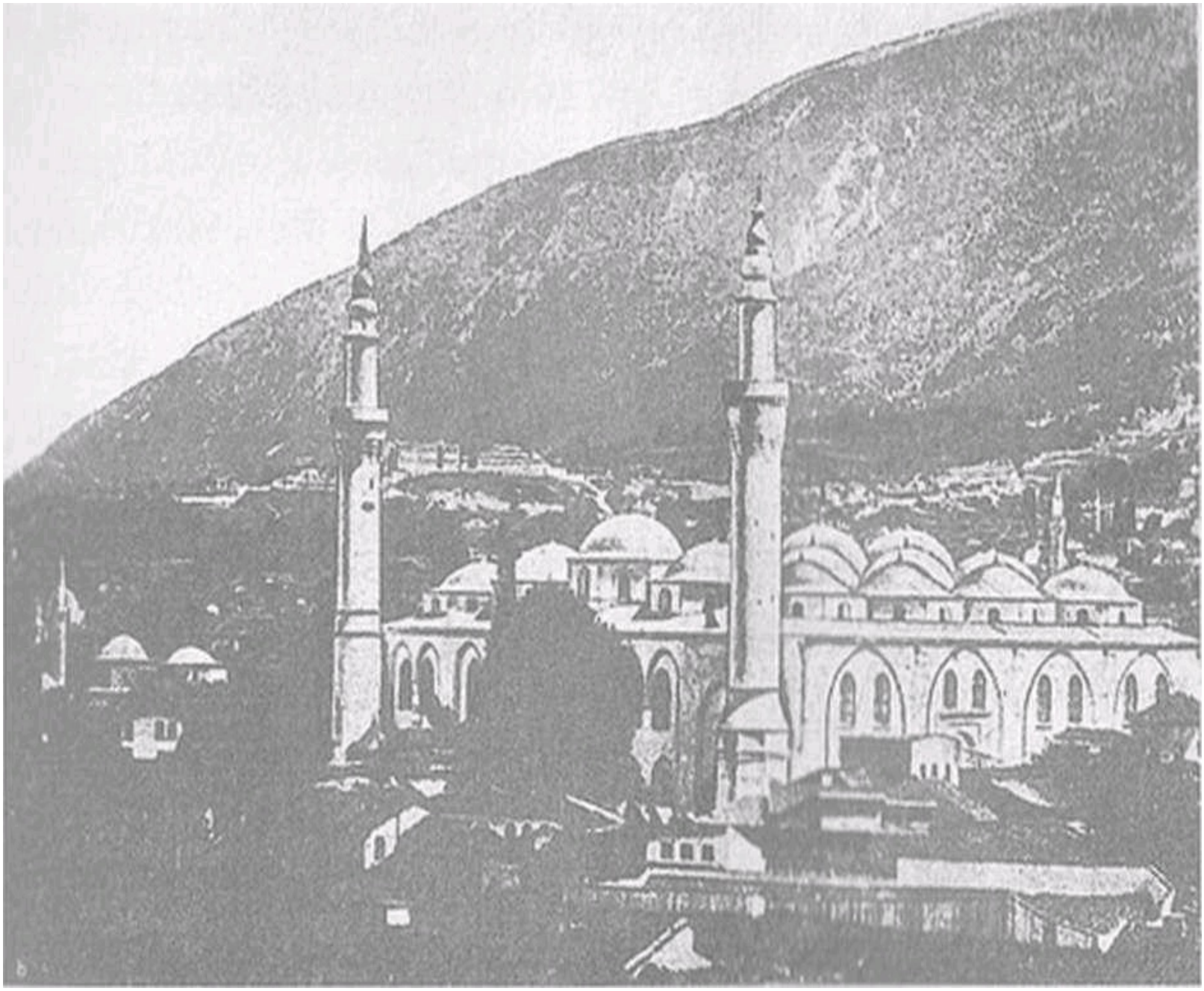

saire satmak için üçer beşer saatlik yerden kalkıp gelmişlerdir. Birçoğu da kadındır. Hele yeldirmeli ya da feraceli bir köylü kadınının odun ya da kömür yüklü beygir ya da merkebinin yularından çekerek dolaştırması, çeki-Bursa-Ulucami

şe çekişe pazarlık edip satması çalışma dünyasında görülmeye değer bir yaşam levhasıdır. Birçoğu da ıkı -. »I ü/erine yere çö- melmişler.

Kiminin önünde iki bakraç yoğurt, bıı bakraç tereyağı, iki testi pekmez var. Bazısı mini mini bıı lorba içindeki tarha- nasını kesme makarnasını pazarda sergileı Birçoğu tavuklarını, piliçlerini önüne dizmiş. Bir kısmının anamalı uç beş kabak. Sabaha özgü bu görüntü akşam.ı doğru değişir. Anamalını paraya çevirmiş olan köylüler artık satıcılıktan çıkarak alıcılar ulamına katılırlar. Birçoğu manifatura satıcılarına başvurarak allı kırmızılı basmalar mavi boyalı bezler kestirir. Kimi sabun ve tuz satın almaya koşar. Özetle her biri kendine, evine gereken şeyleri sağlamaya çalışır. Getirdiklerini tümüyle satamayanlar akşamleyin tekrar yüklenerek köylerine dönerler.

Satamayanlar dedim de aklıma geldi. Bursa'da odun ve kö- mür yüklü merkeplere acımamak elden

gelmez. Üzerindeki yükü dört beş

saatlik ve daha çok yoldan Bursa'ya getirir. Kentteki yükü indirmek adet değil. Yükü sırtında olduğu halde meydan yerlerinde akşama kadar dururlar. Satılırsa ne âlâ. Satılmaz- sa yüklü merkepler gerisin geriye dönerler. Ertesi gün yine böyle. Bazen köylü üç dört merkeple gelir. İkisinin yükü satılırsa birinin kalır. Akşamlan yüksüzler oynaşa oynaşa döndükleri halde yüklü olan zavallının kulaklarını eğerek ve ötekilere özlemle bakarak yürümesi insanı üzüyor.

Bursa'da odun depoları olmayıp hayvan ve araba ile gelerek satıldığı halde bütün gün elde dolaştırılıp satıldığından tavukçu dükkânı da yoktur.

Bursa'da meyve ve sebze pek ucuzdur. İstanbul'da bir kıyyesi- ni (1.3

kilo) iki-üç kuruştan aşağı alınamayan tatlı narın fiyatı on para en âlâsı on beş paraya idi. Ayva, elma, üzüm daha ucuz. Yalnız kestane İstanbul fiyatııdadır. Hele miktarının azlığı dikkatimi çektiğinden soruşturdum.

Ürünün Bursa'ya uğramadan İstanbul ve öteki yerlere gönderildiğini ve Bursa'ya döküntülerin gelip, iyi mal almak için önceden ısmarlamak gerektiğini söylediler.

Hastalık nedeniyle yasak olduğundan o namlı Bursa şeftalilerini ve okka ile satılır kavun ve karpuzları görmek nasip olmadı. Bursa'da kaymak bol ise de fiyatı ucuz değildir.Ve sefertası biçimindeki tenekenin her katına kaymak sahanlarını koyup elde taşıyarak sat.ırlar.

Sütü karıştırılmıştır, saf değildir. Güğümleri çuldan dikilmiş heybenin iki yanma koyup omuzlarına alarak gezer dolaşırlar.

Bursa'da modası geçmeyen iki sanat var: Biri lostracılık, ötekisi dilenmek sanatıdır. Pazar gününden gayrı kundura boyacısı bulmak olanağı yok gibidir. Özel günleri olan pazar günü de sandıkları fırçaları bir çuval içinde ve arkalarında gezdirdikleri için tanınmadan) güçtür.

Dilencilerin üç beş tane kadar az oluşu teşekküre değer ve insanı dinlendirici hallerdendir.

Bursa'nın Tıpsal Topografyası

Bursa kenti yüksek Keşiş dağ zincirinin eteğinde ve kuzeyden Katırcı dağları, güneyden doğuya ve batıdan da bu iki doğal setleri birbirine bağlayan ve birleştiren tepeciklerle sınırlı bir kuyunun kenarına kurulmuştur. Su madeni denilmeye layık olan Keşiş dağından süzülen sular bütün kentin arazisini sula- yıp kuyuya indiği için yeri tıp topografyası açısından nemli top raklar sınıfına sokulabilir.

Batıya doğru sıra dağların yüksekliği azaldığından sağlık açı sından

"Çekirge semti" mükemmel denilebilecek bir durumdadır. Kent eğik bir düzeye kurulmuş olmakla beraber dört düzlüğe ayrılmıştır. Birincisi Setbaşı ve Yeşil yöresidir ki hava akımı güzel bir tepeciktir. Fakat Keşiş'in en yüksek yeri hizasına rastladığından yine rutubeti çoktur, ikincisi Pınarbaşı semti olup tamamiyle etekte bulunduğundan arkası tamamiyle kapalıdır ve gelen suların ilk

hedefidir. Üçüncü set hastahane ve Darülaceze nin dizilmiş

• *

olduğu yöredir ve olabildiğince rutubetsizdir. Üçüncü düzlük Muradiye Mahallesi ve yöresinden oluşmakta ve sağlık bakımından değeri ötekilerden daha fazladır. Ova düzlüğünde bulunan Balık Pazarı, Altı Parmak ve Selimiye yönleri en fena yerlerdir.

Hava durumuna gelince

Poyraz girişinin darlığı ve çıkışı olan lodos yönüne Keşiş'in oturmuş

olması havasının da nemli ve durgun olması sonucunu verir. Mevki bakımından Çekirge pek güzel bir yer olııp havası da o fazla cereyanlı (akımlı) ise de ne çare ki aynı hizadaki Nilüfer deresinin bastığı araziden dolayı çat pal sıtmaya rastlanmakta imiş.

Keşiş Dağı her zaman gelip geçen bıılutl.ın avlayıp yöresine toplamakta ve bazen aşağıya kadar çökertip kenti bulutlara boğmaktadır. Zekkâm4çok görüldüğü gibi nezleye ilişkin hastalıklar da çok oluyor. Öteki hastalıkların nedeni de nezledir. Hasta durumunda romatizmadan, Irk iil nisa denilen *"siyatikten* rahatsız pek çok kişi bulunduğunu sanıyorum ki resviye hastalıkları (yaşlılık?) da çokça olmalı. Özetle Çekirge dışta tutulduğu takdirde âmam-ı asabiye i resviye (nörolojik hastalıklar), edran-ı rie (zatürrie, zatülcenp), bronşit gibi hastalıklarla malul olan kimselerin hava değiştirme için Bursa'ya gelip kalmaları doğru değildir.

Sıcaklık değişimlere yaramıyor. Yazın şiddetli sıcak, kışın da sürekli soğuk oluyor. Bu yıl kasım başında Keşiş'in tepesi beyazlanmış ve ondan sonra yakıcı kuru soğuk başlayarak derece santigrat olarak sabahları sıfırdan aşağıya inmiştir.

Su durumuna gelince

Bursa'nın suları bol olup yalnız Gökdere suyu birkaç Bursa kentini idareye yetecek iken su yollarının bozukluğundan çoğu yolda kaybolmakta ve aşağı mahallelerin suyu kesilmektedir.

Suların kaynağı Keşiş Dağı'dır. Gökdere, Kavak, Altınoluk, Pınar başı gibi çeşitli adlarda sular vardır. Bunlardan Gökdere en gür olan kaynaktır. Pınarbaşı da zengin bir kaynak ise de yapısı kireçli ve tadı kaba özümsenmesi güçtür. Kavak ve ötekiler Gök- dere'nin şubeleri olup debileri az, içimleri nisbeten daha iyicedir. Bursa sularının benzeri az görülür. Bir kusuru varsa o da evden eve geçmesi ve pislenmesidir.

Bu evden eve geçmek sorununu Bursa'yı görmemiş olanlar kolaylıkla anlayamazlar. Bu nedenle biraz açıklamak isterim. Maksemden (suyun dağıtıldığı yer)çıkan su ilk (baştaki) eve kiink bir su yolu ile gelip musluksuz-yerli deyimle burmasız- olarak bir tahta ya da tas yalağa akmakta sonra o yalağın kenarındaki küıkten bitişik eve geçmekte ve bu hal böylece sürüp gitmektedir. Sokak, meydan, bahçe ve öteki yerlerdeki genel çeşmeler ve havuzlar da bii biçimdedir. Su bir taraftan gelip yalağı, havuzu dokluruı ve öbür künkten çıkıp gider.

Evlerde su bu yalaklardan alınmakta el, yüz,ayak, bulaşık takımı ve daha ne varsa her şey

yıkanmaktadır. Sokak ve meydanlarda da beygirler ve köpekler de o yalaktan su içer. Kahveciler nargileyi, kahve takımlarını yıkar. Hatta bazen suyun içinde bez parçaları, balgamlar, fasulya, et kırıntıları da çıktığı birçok yerli

kişi tarafından anlatılmış ve birçoğu da.doğrulamıştır.

•

İş bu kadarla kalmıyor. Bursa sularının tarihini karıştıracak olursak daha önemlilerini göreceğiz.Var olan nufusun yarıdan fazlasını idare eden Gökdere suyunun kaynağında yedi sekiz tane değirmen vardır.

Su birinci değirmeni çevirip üstü açık bir tahta oluktan akarak ikinciye geçer ve bu suretle hepsini dolaşıp yine üstü açık yalaktan

"maksem=suyun dağıtıldığı yer" denilen yere gelir. Her mahallenin kiinkleri bu maksem havuzundan başlar. Su yolları da künkten ve düzensiz olup çok yerde lağım yollarına komşuluk etmekte ve hatta içine bile girip öteye geçmektedir.

Birçok sokakta taş yığınları var. Altından suyun aktığı göze ili-

Bursa-1'ınarbaşı mesire yeri.

şiyordu. Yaptığımız araştırmadan oraların taksim yerleri (Bölünme yerleri) olduğu ve su yolcuların gerektiğinde taşları kaldırıp suyunyönünü değiştirerek tekrar yığdıkları anlaşıldı. Sokakların selleri, çöpleri,evlerden çıkan bulaşık suları da bu suretle su yoluna karışıyor Bunların taşı çerçeve içine alınıp demir kapakla kapatılması büyük bir çabayı gerektirmeye! ek kadar kolaydır.

Pınarbaşı suyu ayni addaki mahalle arasında üstü açık bir havuza toplanmakta oradan anlatılan yöntemle dağıtılmaktadır.

Özet olarak şu birkaç satırlık üziicii ayrıntıdan pek güzel anlaşılır ki Bursa'nın suları çok ve güzel takat ne çare ki bulaşık ve çırkef suyudur.

Değirmenlerin kaldırılması, dökme borular döşenmesi, çeşmelerin musluklu olması, kısaca su

yollarının modern biçime çevrilmesi için pek çok rapor verilmiş, çok kez komisyonlar kurulmuş ise de hiçbir sonuç vermemiştir.

Vali Münir Paşa Hazretleri'nin yeni girişimleri ve Müfettiş Bongosky Paşa'nın çabalan ve özendirmeleri sayesinde bu kez gerekli elemanlardan bir komisyon daha oluşturulmuş hatta görüşmelere başlanmıştır, inşallah kararlan gerçekleşir. Maksadın gerçekleşmesi için büyük anaparalara gerek olmadıktan başka yapılacak işlerin yerine getirilmesinde de büyük kolaylıklar vardır. Suları göndermek için ne kemerlere, ne teraziler yapımına, ne basınç makinaları sağlanmasına ne de, dere ve sel suyu olmadığından süzgeç havuzları yapmaya gerek vardır. Yalnız kaynaklar korunacak, mecralar demir boruyla değiştirilecek, çeşmeler musluklu olacak.

Kolera bağlamında yapılan çaba sayesinde ve geçici bir önlem olarak evlere burma (musluk) takılmasına karar verilmiş ve yerine getirilmesi belediyeye bırakılmıştı. Bu olsun yapılırsa yine zararın yüzde otuzundan kurtulmuş olunur.

Kentin lağım yolları da bazı yerlerde noksan. Olanlar da eski biçimdir. Hepsi Gökdere, Cin deresi, Naip deresi adlarında, beldenin içinden geçen kuru derelere çıkıyor ve iki yakadaki evlerde pis kokudan durulmuyor. Bursa'da bulunduğumuz sırada darca olan Cin ve Naip derelerinin tonuzla kapatılmasına karar verilmiş ve karşılığı da bulunmuştu.

Gökderenin kapatılması külfetli ve bu nedenle olanaksız olup yalnız iki yanlarına gözler yapılarak dışkılar oralara akıtılırsa istenilen elde edilmiş olur.

Bir doktor, suların ve lağımların anlatılan durumundan, tifo ve benzerlerinin Bursa'da çok ortaya çıkacağı hükmünü verir. Gerçek ile böyle. Yerli hekimlerden araştırıldığında tifo ve dizanterinin burada çok görüldüğü ve pek çok kez epidemi biçimini aldıkları anlaşıldı.

(>/el olarak Bursa'da genel sağlık durumunun sağlanması ve kentin bulaşıcı hastalıklardan korunması suların İslahına bağlıdır.

Bursa - Atranos Gidip Gelme

ir gün her zamanki gibi Sağlık Komisyonu'nun toplantısında B bulunuyordum. Merkeze on bir buçuk saat uzaklıktaki Atranos ilçesinden gelen resmi yazı ortaya kondu."'Redif zabitlerinden biri ansızın şüpheli belirtilerle vefat etmiş. İlçede hekim bulunmadığından ve esef edilecek bir olay olarak telgraf hattı olmadığından süvar -i zaptiye ile durum bildiriliyor ve cenazenin gömülmeyip beklettirildiği haber veriliyor. Atranos yolu sarplı- ğıyle meşhur olduğundan doktor arkadaşların hiçbiri bu hizmeti kabul etmek istemiyordu. Daha benim sıram gelmeden ayağa kalkarak bu geçici görev için kendimi önerdim. I lerkes şaştı. Bilmiyorlardı ki ben hazır bu fırsattan yararlanarak adı geçen ilçenin reji müdürü olan enistemi ziyaret ederek beş allı yıllık hasreti giderebilecektim. Sorun önemli ve ivedi olmakla derhal yollu-

ğumu alıp belediyeden gerekli ilaçları sağladım ve bir jandarma ile birlikte atlı olarak yola düzüldük. Vakit de ikindi olmuştu. Acemlere inip Çekirge'nin eteğinden *Niliifcr*"in yolunu izleyerek yürüyoruz.

Meyve bahçeleri içindeki küçükçe köylerin yöresinden geçerken karantina nedeniyle Bursa'ya giremeyip alış verişlerini yapamayan zavallı köylüler biz yabancıları görünce *"Dayı be...Pazar açıldı mı?"* diye bağırmaya başlıyorlardı. Pazar dedikleri, Bursa olacak.Vakit geciktiği ve göğe kara bulutlar yığıldığı için biz durmadan düzlükten yararlanarak hayvanları sürüyoruz. Giderek yükselen Keşiş

sıradağlarına dalarak yükselmeye, tepeleri, keçi yolundan aşmaya başladık. Ortada bağlık bahçelik kalmadı.Yabani orman içindeyiz.

Maksadımız yarı yol olan *"Derbent"* i tutup karakolda konaklamak ve şafakla oradan hareket edip Atranos'a inmek... Güneş battı. Ortalığı alaca karanlık bastı. Seyrek damlalarla yağmur da serpmeye başladı.

Biz de *"Kamçı döğen bayırı"* adındaki dik ve kayalık bir yere vardık.

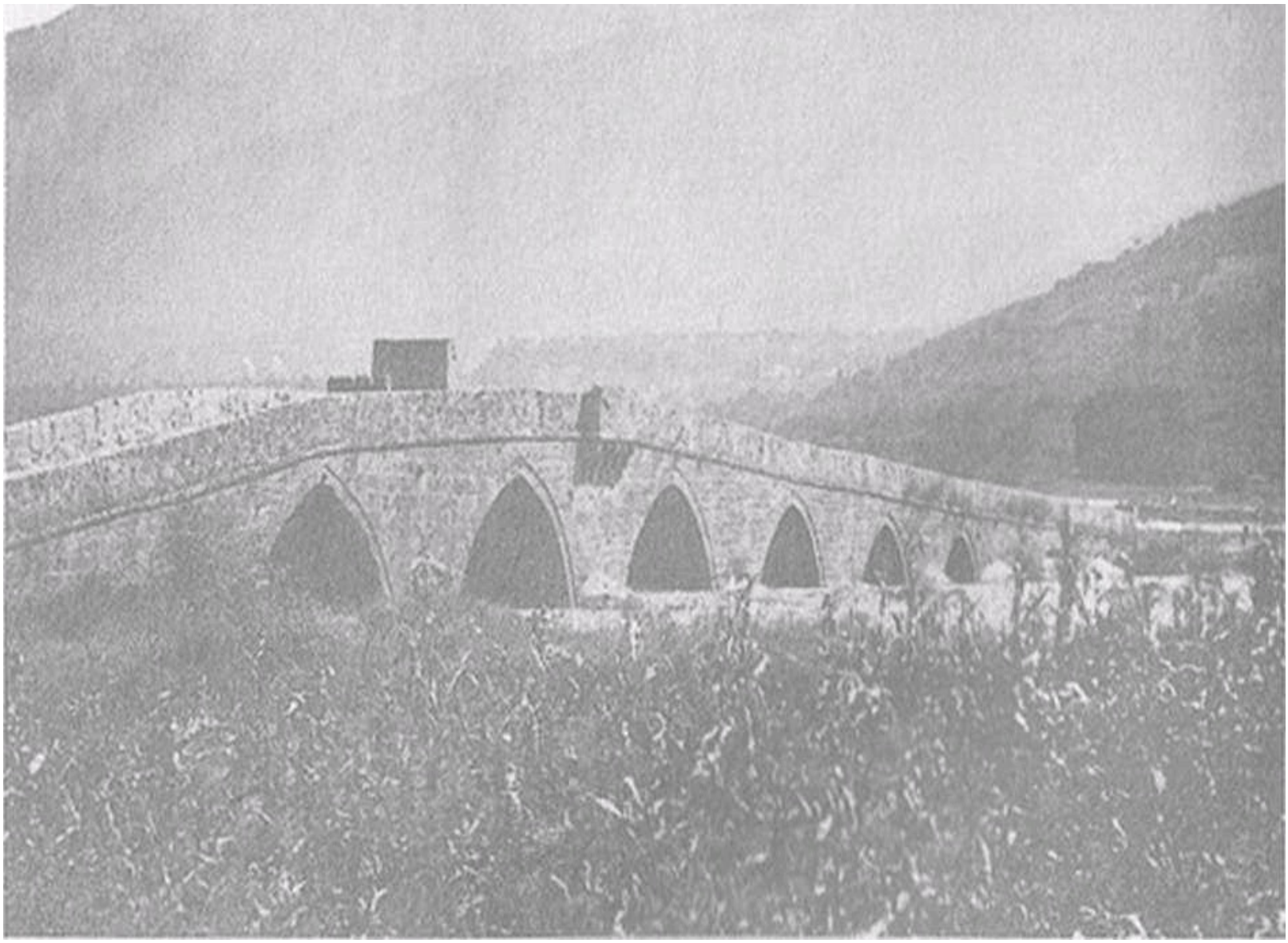

Bursa-Nilüfer çayı ve köprüsü

Hayvanı çok dikkat ederek ve ihtiyatlı olarak yürütmek gerek. Yokuş

hem dar, hem merdiven gibi basamaklı. Bayırı bitirip aşağıda sık ağaçlı, vahşi ormana girince büsbütün gece karanlığı bastı. Ortalık o kadar zifiri karardı ki beygirin başını göremiyorum. Jandarma önde, ben arkada epey bir süre ağaç dallarına çarparak gittik. Sonra jandarma

"Geri dönelim" dedi. Sağa saptık, sola döndük. Sonunda, " *Yolu kaybet t i k"* demez mi? Hayvanlardan inip yedeğe alarak rastgele sırtlara tırmanıyor, söktüremeyince başka tarafa yön değiştiriyoruz. Bilmem böylece ne kadar zaman uğraştık, l akat kan ter içinde mecalsiz kaldım.

Susuzluktan bitiyorum. jandarma diyor ki: *"Tıpkı Kamçı döğen bayırı gibi bir yokuş olmak. (hıu çıkınca tepede Derbent'e varacağız."* Güzel ama o bayırı bir tıu lii keşfedemiyoruz. Karşı dağlarda kömürcülerin iki üç ta-ne dumanlı ateşleri görünüyor. Belki duyar da imdadımıza gelirler ıliye ben avazım çıktığı kadar *"Kömürcü baba!..Kömürcü baba!..* diye bağırmaya başladım. Jandarma, *"Aman öyle bağırmayın. Sonra ormanın kabadayıları üzerimize gelir."* dedi. Meğer buralarda *"ayı"* hayli bolmuş.

Şimdi bir de o korku çıktı. Revolverle- ıı kılıfından çıkardık. Yan yana bekliyoruz. Bir süre nefes alıp dinlendikten sonra bilinmeyen bir semte doğru ağır ağır ve keşif .«maçıyla hayvanlara bindik. Rasgele dik bir yokuşu tırmanıyo- 111/ Birkaç kez beygir kapaklandı, yine kalktı. Sağ

tarafımızda gayet derin bir dere olduğu uzaktan uzağa kulağımıza gelen su ıı ıltısından anlaşılıyor. Bir dağın yamacından geçiyoruz nedendir bilmem beygirimin art ayakları yerden kesilerek ansızın o boşluğa doğru kaydık. Birlikte dereye uçuyoruz. Can havliyle bilmem nasıl bağırmışım ki kazayı anlamış olan jandarmanın *Bir ağaca sarıl."*

diyen sesi kulağıma geldi. Bereket versin hayvanın ön ayakları bir kütüğe çengel gibi takılmış, bende bir dal kucaklayarak asıla kalmışım.

O anda geçirdiğim heyecanı bütünüyle anlatmak olanaksızdır. Yalnız şunu anladım ki ölüme kar- sı insanda bir kuvvet, bir yüreklilik oluşuyor... Ben bu tehlikeli durumda iken jandarma hayvansız olarak sürüne sürüne yamacı inerek beni bu tehlikeden kurtardı. Sonra beygirimi de bin zahmet ve güçlükle yukarıya çıkardık.

Bundan sonra tekrar geriye dönmek gerekti. Fakat artık bilmeli iğimiz yerlere saldırmamaya karar verdim. Jandarma yöreyi dolanıp duruyor. Bir yandan bulunduğumuz yerin tehlikesi, bir yandan susuzluk belası. Bir yandan da ayı ve öteki vahşi hayvanların korkusu.

Ne yapacağımızı düşünüp dururken kulağıma *"Yol bulundu! Kurtulduk!*

Bu tarafa!" sesi gelmesin mi? Doğruluğuna güvenemediğim halde hayvanı ses gelen yöne sürdüm. Gerçekten yol. Orada kuru dere bir meydanlık oluşturmuş. Yöresindeki ağaçlar az. Koyu barut rengindeki gök gözüküyor. Bazı yerinde bulutlar parçalanmış. Bu kadarcık bir aydınlık sayesinde dağın dibinden başlayıp uzayan beyaz bir iz hayal rneyal seçiliyor. Suçunu ört bas etmek için jandarma da durmadan *"Yol efendini. Yol. Yol. Çakıllı yatağın genişlik yerine gelince buldum*." sözlerini tekrarlamakta. O kadar sevindim ki anlatamam. Elimde olmadan hayvandan inmişim. Oraya çömeldim. Önce bir sigara yakıp bir tane de kâşif-kılavuza ikram ederek mutlu bir şekilde duman tüt- türmeye koyulduk. Sonra kendime çeki düzen verip öyle eskisi gibi umutsuzca değil, güvenle beygire

binerek metin ve yürekli olarak yola çıkıyoruz.

Yükseldikçe gökten inen az ışık sayesinde kendi ellerimi, altımdaki beygiri, iki adım ilerde giden jandarmayı karanlık bir gölge gibi belli belirsiz görmeyi başardım. Geçtiğimiz yer güvenli değil ha! Bir dağı sarmal biçimde çıkıyoruz.

Çok şiikür tepeyi tuttuk. Fakat yaya yürümek gerekti. O felaketli

"Kamçı döğen" bayırı gibi yolun bir yanı uçurum - ki aşağıdan akan suyun çağıltısından anlaşılıyor- bir yanı ormanlık. Yekpare mermer döşenmiş gibi yalçın bir kaya. Şu tehlikeyi kazasız belasız atlamak için hep orman tarafına sürüne sürüne yürüyorum.

Ne mutluluk! Uçurum kenarından çıkar çıkmaz aydınlık bir pencere gördük. Bize dinlenme yeri olacak olan Derbent. Koru- maçım bağırdı, içerden karşılık verdiler. Elinde fenerle bir jandarma merdiven başında karşılamaya çıktı. İki katlı bir bina. Alt kat hayvanların çekilmesine, üst kat jandarmaların kalmasına ayrılmış. Bir adımda birkaç basamağı atlayarak ocağında yanan ateşten ısınmış ve dumanlanmış bir odaya girdim ve ocak başına çöküverdim. Ağzım kurumuş, susuzluktan bayılıyorum. Fakat o kadar terliyim ki kaputumun başlığı bile sırsıklam. Bu halde iken su içmek iltihaplı hastalıklardan birini zorla çağırmak demek. Dayanabildiğim kadar sabretmeye karar verdim ve yalnız birkaç gargara edip ağzımı ıslatmakla kaldım. O nedenle sigaraların biri sönüyor biri yakılıyor.

Bu derbendin subayı olan jandarma ile hoşbeşten sonra konuşmaya başladık. Bizim uzun boylu öykümüzü birkaç çift lakırdı ile anlattık.

Saat üç buçukta varmışız. Halbuki birde varı- labilirmiş. Aradaki iki buçuk saati ormanlar içinde avare avare dolaşmakla geçirdiğimiz meydana çıktı. Şöyle böyle beşi ettik. Olağanüstü acıkmışım, iki buçuk saatlik jimnastik ile nasıl acıkmayız? Ufak hamur tahtası biçimindeki sofranın önüne kurulduk. Karşıma da yol arkadaşı jandarma oturdu.

Heybeden çıkan ekmek dilimlenerek yığıldı. Katık ve aş olmak üzere ortaya bir yeşil çanak dolusu zeytin konuldu. Şimdiye kadar pek az görülmüş bir iştah ile lokmaları yuvarlamayı ve arada bir de teneke ile su içmeyi sürdürdüm.

Vücudumun her noktasında yorgunluk duyuyorum. Göz kapaklarım kirpiklerine birer ağırlık asılmış gibi kapanmakta. Kısaca uykuya yenilmemek mümkün değil. Saat de altı. Yatılma zamanı adet soyunmaktır değil mi? Halbuki o kuralın, o yöntemin burada uygulanması olanağı yok. Zira ne yatak var ne yorgan!

Kalkıp genellikle uyguladığımız adetlerin tersine olmak üzere bağrımı gögsümü kapayıp düğmeleri sıravari ilikledim. Kaputun başlığını çekip muşambalı mantoyu da giyip onun kuku- letesini de kaşlarıma kadar çekerek kaba hasırın üzerine boylu boyunca yattım.

Başımın altına da köşede dayalı duran arpa ile dolu koskoca bir çuvalı yastık yerine yatırdık. Jandarmalar da kaputlarını üzerlerine çekip kıvrıldılar.

Yorgunum, kımıldanacak halim yok. Lakin uyumak kabil değil.

Çünkü dinlenecek bir duruma giremiyorum, kemiklerim sızlıyor.

Dakikada bir fırıldak gibi dönüp duruyorum. I lele başımın, boynumun arpa çuvalından çektiği eziyet hepsini bastırıyor.

Gittikçe ter dökmeye, ter dökdükçe vücudum üşümeye başladı.

Titremek çenelerim birbirine vuracak kadar ilerledi. I lalbuki içim fırın gibi yanıyor. Bedenimin her noktasından damarların vuruşu duyuluyor. Kalbimde sola yalamayacak kadar çarpıntı. Nabzımı yokladım. Bir humma (yüksek ateş) göstermekte.

Başıma gelen musibetlerin tamamlanması için bir bu eksikti. Kalkıp ayak ucumdaki heybeden ilaç kutusunu çıkardım. İçinden hamız-ı klorma yani tuz ruhu şişesini ayırırak su tenekesine beş on damla ekleyerek bir limonata yaptım. Ve yirmi beş santigram- lık iki paket sulfatoyu (kibrit-i kinin) bir sigara kağıdına sarıp ekşi suyun yardımı ile yuttum. Biraz da konyak çektim. Sonra titre- ye tirtreye kenarına çekilip ateşi eşeliyerek ısınmaya çalıştım. Saat sekize geliyor. Jandarmalar ise horuldamakta birbirleriyle yanşıyorlardı. Tekrar uzandım. I lüzün dolu duygular içinde dalmışım. Boynumun sızısıyla uyandım. Saat on.

Vücudumu yokladım. Dalmazdan önceki halim yok. Titremek üşümek düzeyine inmiş.

Odanın tek penceresinden dışarıyla baktım, ay çıkmış. Yer yüzü nurlar içinde. O sırada jandarma da uyanarak saatin on olduğunu anlayınca firladı kalktı. Altımızdaki ahıra inip hayvan lara eğerleri takıp hazırladı. Yola düzüldük. Kamerin güneşten alıp saçtığı ışıklar yansıyarak ortalığı ağartmış beyaz bir gece yapmıştı.

Değil yolumuzu, yol üstündeki taş parçalarını, ağaç dallarını bile göremiyorduk. Yabani dağlarda, uçsuz bucaksız ormanlarda genel bir sessizlik egemendi.

Kâh inerek kâh çıkarak ıssız dağları aşıyoruz. Utkun gümüş rengi gittikçe açılmaya başladı. Doğu taralı beyazlandı. Hafifçe kırmızılandı.

Nihayet çam ağaçları arasından bii yuvarlak ateş parçası gözükerek aydınlık saçtı. Biz de dereler»■ imlikçe yeni doğan güneşi göremiyor ve giderek tepeye ulaşınca yeniden bir güneş doğuşu gözlüyorduk.

Böylece biıvol güne-, doğuşu seyrettik.

Dağların tepesini, aralaı ınlak ı dereyi kaplamış olan sis perdeleri ağır ağır katlanıp yükselmeye başladı. İnsan eliyle bozulmamış olan doğa güzelliği tabloları meydana çıktı.

Sonunda bu gecenin, başta çek ilen mihnet ve sıkıntılara, uğranılan tehlike ve musibetler. I n .1 sabahında da güzellik, temizlik doğdu.

Gözün görebildi}',i yerleri baştan aşağı çam ağaçları örterek renkli bir orman olıır.tıırımış. Deresinde tepesinde hep bunlar. Terebentin ruhuyla (reçina) kokulu havayı soluyarak ilerliyoruz. Yolun on metrelik düz yeri yok. Mutlaka ya iniş ya yokuş. I ler tepeye \ arışla yeni bir doğa görüntüsü

göze çarpmakla ve yal unla 11 akta ne bir köy ne bir kulübe var. Bir köylüye bile rasllanmı> 01 (i ece ki olay yüzünden vücudum hurdahaş olmuş, gm um kesilmiş olduğundan sürekli hayvan üstünde hulumıial ahine! vermeye başlamıştı. Belim ağrıyor, yer de- ğiştireıneven dizlerimde dayamlamayacak acılar oluşuyordu.

Çaresiz durmadan hayvanları sürüyoruz.

Sabahın on ıkı buçuğunda (Saat 6.00) dağlardan tamamiyle ayrılıp Kumsal, dıız bir vadiye indik. Keçi sürülerini izleyen çobanlar, tarlasına giden köylüler gözüktü. Sonra Atranos deresini bii köprü ile atlayıp yarım saatlik yol yaptıktan ve ilçe merkezi olan *"lieğçe"* beldesine girdik.6

I lükiimet Konağı avlusunda hayvanlardan inildi. Fakat ba- » aklarım kazık kesilmiş, tutulmuş. Yürümek olanaksız. Oracıktaki iskemlelerden birine oturmak zorunda kaldım.

Redif (Osmanlı ordusunda ikinci kez askere alınanlar) subayı ve birkaç memur efendi gelerek hoş geldin dediler. Lâkin ne hoş geldin.

Bana sormalı!

Çaylar, sigaralar içildikten sonra bin güçlükle kalkarak Kaymakam Bey'in yanma gittik. Bizim eniştenin tütün muayenesi için köylere çıktığını ve bu akşam ya da yarın sabah mutlak döneceğini söylediler.

Cenaze üç gündür defnedilmemiş, hanesinde duruyormuş. Bir an önce görevi yerine getrmek gerekiyordu.

Vakit geçirmeksizin ölünün bilinmesi gereken eski durumunu, geçmişteki hallerini araştınp sancılandığı zaman yanında bulunanları çağırtarak ifadelerini aldıktan sonra, aksiilmen eritiği, kâfuru ruhu vb.

hazırlayarak ölüyü muayene için evine gittik.

Yeni sünnet olmuş çocuklar gibi yürüyerek eve gelebildimse de dizlerime kırma bükme hareketi vermek olanağı olmadığından iki kişi koltuğuma girip merdivenin başına kadar çıkardılar. Bu sıcak havada üç gündür bekleyen ceset çürümeye ve dağılmaya başladığından ağır koku olağanüstü idi. Usulüne uygun olarak muayenemizi bitirip

"hüıınıik ı s *tuh* (göğüs anjini) hastalığından öldüğünü, başka hastalıklardan iz bulunmadığını anlayınca gömülmesine ilişkin rapor verdim.

Böyle bir olay hükümet merkezine haber verilince benim gelmek isteyeceğimi keşfeden ve düşünen eniştem ihtiyat için evin anahtarını Redif mülazımlarından İsmail H fendi'ye bırakarak turneye öyle çıkmış.

O da dinlenmem için eve gitmekliğimi söyledi. Zaten söylemese bile nerede olursa olsun bana bir yatak hazırlanmasını rica edecektim.

Çünkü her şeyden çok dinlenmeye ve uykuya ihtiyacım vardı.

Cenazenin evinden çıkıp üç beş adımda enistenin evine vardık.

Kapıyı açtık. Sürünerek yukarıya çıktım. İnsaniyetli subay odaya bir yatak sererek savuştu. Kısa bir yıkanmadan sonra soyunarak yatağa girdim. Uyandığım zaman vücudum yattığım zamanki durumunu hiç değiştirmemiş, kımıldamamışım bile.

Gözümü açınca vücudumda biraz hafiflik duydum. Denemek için dizlerimi bükmek istedim. Olanaksız. Güya bacak ve baldır kemiklerim yapışmış. Bu sırada sokak kapısına bir anahtar sokularak çevrildiğini anlatan bir tıkırtı oldu. Merdivenden birisi çıkmaya başladı. Oda kapısı açıldı. Eşikte enistem gülümseyerek duruyor. Yorgana sarılarak oturdum. Karşılıklı *"bonjurlar"* dan sonra görüşmeye başladık ve giyinerek muhabbete daldık.

Ne garip şey. İstanbul'da iken hemşirenin dönüşü kararlaştırılmıştı.

Cuma günü kendilerini vapura getirip bırakacaktım. Hafta ortası ansızın ortaya çıkan atama ile kendim Bursa'ya geldim. Oradan da görev gereği Atranos'a vararak kendi evine konuk oldum da hastalık bağlamında hemşire hareket edişini erteleyerek İstanbul'da kaldı.

Beğce Kasabası

Bursa Sancağının en büyük ve yüz elli parçaya yakın köyü kapsayan Atranos Ilçesi'nin merkezi olan Beğce kasabası, tersine küçük bir köy düzeyindedir.

Yol ağzında niimunelik bir hanı var. Çarşısıda iki fırın, iki kahvehane bir de *"Binbir çeşit"* dükkânından oluşuyor. Binbir çeşit diye tarif edişim bu dükkânda hem bakkalığa, hem attarlığa (aktar), hem manifaturacılığa ilişkin malların bulunmasıdır.

Bir camii şerifi, iki katlı bir hükümet konağı, karşısında belediye dairesi, üstünde bii ilkokul. Bunun yanında yüksekçe bir oda ile bir depodan oluşan enistenin reji dairesi7 vardır. Memurların yaşadıkları beş on hane bir katlı ve taştan yapılmadır.

Kasap vb. bulunmadığından memurların yiyecek sağlamakta pek çok sıkıntı çektiklerini gördüm. Haftada bir kez bir keçi kesilmekte ve daha (derisi) yüzülmeden kapışılmaktadır. Yörede meyve ve sebze bahçeleri değil, numunelik bir meyve ağacı bile yok. Uzaklardan ara sıra elli altmış patlıcan geliyorsa da haber alanlar koşup daha kasabaya girmeden paylaşıyorlar. Bu nedenle her şeyi Bursa'dan getirtmek gerek.

Şosesi henüz yok. Telgraf (hattı) uzatılmamış. Kışın dağlar kapanınca geçilmek olanağı olmadığından aylarca adeta kuşatılmış gibi oluyor.

(ierek Bursa Ovası'nda gerek Bandırma ve Balıkesir yönlerin de son kez öyle köylere rastladım ki büyüklük ve bayındırlık bakımından Beğçe'ye oranla ilçe değil liva merkezi"olmaya hak kazanırlar.

Yakınlarda burası tabur merkezi olarak alınmış ve depo vb. düzgün askeri yapılar inşasına başlanmış ve tamamlanmaları da yaklaşmış

olduğundan şose ve telgraf da uzatılırsa giderek genişliyeceği ve düzene gireceği doğal olacaktır.

Beğçe'ye birkaç saat uzaklıkta bir ılıca vardır. (İlçede) hamam olmadığı için oraya kadar gidilip yıkanılıyor.

Yerli halk çok fakir olup arazi de tarıma uygun olmadığından kereste, odun, kömür yapıp taşımakla yaşamlarını kazanmaktadırlar. Hayli palamut topluyorlarsa da şosesizlik nedeniyle taşımakta engellerle ve güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Birkaç yıl önce şose yolu yapımına başlanmış ve Bursa'dan sekiz kilometreye kadarı da tamamlanmışsa da mühendislerin keşif işlemini yanlış yapmaları yüzünden uzatılmasının olanaksızlığı anlaşıldığından bırakılmıştır. Beğçe kasabası ufak ve çıplak yani ağaçsız bir ovanın doğu ucunda kurulmuş olup göklere kadar yükselen Keşiş taş duvarı, istikamet-i riyaha hail (rüzgârların yönüne engel) olduğundan havası ağırcadır. Yazın sıcak, kışın (ise) soğuğu şiddetlidir. Su gereksinimi bir tek kuyudan karşılanmakta olup bir saatlik uzaklıktaki tatlı su henüz getirilememiş. Bu nedenle gıda gereksiniminin (sağlanmasının) da gerekenin altında olması eklendiğinden muayene için başvuran birçok memurda mide hastalıkları buldum.

Kasaba her türlü sağlık ve belediye hizmetlerinden yoksun olup helâlar genellikle lağımsız ve kuyu halindedir. Vardığımın ertesi çarşamba günü kasabayı dolaşarak gübrelerin kasaba dışına götürülmesi, çukurların temizlenmesi, kuyunun yöresindeki taş

döşemenin tamir edilerek civarının bataklık halinden kurtarılması gibi her zaman yapılması gereken konularda bilgi verdim. Hele yörede bulaşıcı hastalıkların egemen olduğu vakitte zorunlu sağlık konularında salık vermek, hekim geldiğini du yunca muayeneye koşan bazı memurları kabul etmek, gerek ölen kişi hakkında ve gerek hapishanenin İslahı konusunda raporlar yazmak ile zamanımı geçirdim. Bir de şimdiye kadar görevle ve geçici olarak buraya gelmiş

olan birçok hekimin bıraktıkları ilaç sandığını açıp ve benim getirdiklerimi de katarak şişelerin, kutuların üzerine Türkçe adlarını, hangi rahatsızlık ve hastalıklarda kullanılabileceklerini ve çocuk ve büyüğe göre miktarlarını, kullanılış biçimlerini yazdırıp anlattım.

Geçen zaman içinde bozulmuş olanları seçerek attırdım ve gece yatıp sabahleyin (Bursa'ya) döneceğimi söyledim.

Bütün memurlar karşı çıktılar. Hele enişte hiç salıvermek istemiyor.

Buraya gelenlerin genel kural olarak bir hafta dinlenmedikçe dönmedikleri ve bu durum merkezce de bilindiğinden çok kalışımdan bir sorumluluk yüklenmeyeceğimi, istenirse resmi bir yazı da yazılabileceğini sayıp durdular. Enişte ise bin dereden getirdiği su ile, direnmemi hemşiremin cuma günü İstanbul'dan hareketle pazar günü buraya varacağını haber vererek üç dört gün kalırsam hazır kendisiyle görüşmüş olacağımı ileri sürerek kırmaya çalıştı.

Fakat bunların hiçbiri vicdanen özür olarak kabul edilemez.

Mademki burada kalmamı gerektiren bir resmi görev ve hizmet kalmadı. Sağlığını da tam olarak yerinde. Bursa'da ise hastalık bitmedi, sürüyor. Tıbbi ve vicdani görev açısından bir an önce işimizin başına gitmem gerek. I latta çok zorunlu.

Değerleme ve yorumlarımı ortaya koyunca, hepsi hatta enişte bile hakkımı teslim etli. Varışımın üçüncü günü sabahleyin saat iki (saat 8.00) de beygirlere bindik ve ayrılış sırasında, " *İnşallah yine görüşürüz."*

diyenlere; *"İnşallah fakat burada değil! Başka ycrde!"diye* yanıt vererek hayvanları ökçeledik.

Kabristanın üst başından kuzeye yönelerek Atranos deresini ve kumsal vadiyi izleyerek dağın eteğine vardık. Geldiğimiz yolu batıda bırakıp daha kestirme diye anlattıkları bir başka yolu- dan kuzey doğuya doğru ilerledik.

Tıpkı geldiğim gibi şimdi de çama ormanları arasından geçiyoruz.

Bunlardan pek çok biçimde yararlanmak olanağı varken ahalinin boşu boşuna tahrip etmesine üzüldüm. Kereste yapımı, terebentin, zift ve katran çıkarılması kabil iken iki yakada yüz \ ıllar boyu yetişen ulu ağaçların dibine ateş verilerek yakılmış, vuzlcrcesinin kökünden kesilerek devrilmiş olduğunu üzülerek r,t»/İtiyordum. Gelirken geçtiğimiz yerlerde de ayni tahriplerin \ apılmış olduğunu görmüştük.

I latta kesilip yere yıkılmış olanlardan kereste yapmak değil .idi odun halinde bile kullanılmasına istek göterilmediği kütüklerden bir çoğunun çürümüş olmasından anlaşılıyordu.

Tek maksat çamları yakıp yıkarak bir tarla açabilmektir. Böyle bii arazideki tarla ise külün kuvvetiyle bir nihayet iki ürün ve- ı it. Sonra bırakılarak yeniden tahribata başladıklarını öğrendim.

Ormanların, özellikle bitki hazinesi olan çam ağaçlarının her ne suretle olursa olsun korunması çaresini sağlamak gerekir.

Yolumuz düz yeri olmayacak kadar engebeli olup geçtiğimiz arazi de kireçli ve kayalıklı türden idi. Yılankavi keçi yollarını done döne esfeli safilin (en alttakilerin en alttakisi) denilecek kadar derin çukurlara ve derelere inmekte ve sonra başımızı kaldırınca fesimizi tutmadan göremediğimi/, göklere kadar yükselmiş tepelere minare merdiveni gibi yoldan çıkmakta idik. Kâh ayağımız altında ve kayalar arasında derelerin aktığını sık ve kendisine özgü bir şırıltı ile çağlayanlaı oluşturduğunu görür, kah dereyi sağımızda kâh solmuzda bulurduk.

Tepelere varınca balkanlık ve geniş bir alanın merkezi oluruz. Derinlere inince dağlar ormanlar kapanmış da biz altında kalmışız gibi bir şey göremeyiz. Doğanın elinin kubbesini dallar kümesi halindeki bitkilerden, yan duvarlarını ağaç bedenlerinden yaptığı, saatlerce uzayıp giden ve güneş ışınlarının giremediği yeşil tünellerden geçiyorduk.

İnsanın yanında enstantane bir kamera olmalı ki betimlenmesi ve düşünülmesi kabil olmayan bu doğal görüntüleri saptasın ve göstersin.

Beygirlerden inmemecesine saat altıya kadar giderek midenin yakınması üzerine *"Gönderi"* denilen yerde *"dura"* etmek gerekli oldu.

Bu konak yerinde *"Gönder!"* suyu adıyla bir de maden suyu vardır.

Tarlanın kenarında ufak bir derenin kıyısında, bir metre çapındaki çukurun dibinden maden suyu kaynamakta ve gaz habbeleri (taneleri) çıkmaktadır. Tas ve çamçak olmadığı için avucumla birkaç yudum içtim. Karbonatlı olduğu için lezzeti ekşi ve (itli suyuna pek benziyor.

Yalnız sanırım bunun tuzlan daha az miktarda. O esnada bir sığırtmaç önüne katmış olduğu hayvanları sulamak için buraya getirdi. Eskiden beri alışmış olmalılar ki dereyi su içmeksizin geçerek bu çukurdan kana kana içtiler. I >üsüıuesini anlamak için çobanı sorguya çektim. *"Bu ekşi kaynak suyunu içerse çabuk acıklını Hayvanları da çok otlatır."* dedi.

Nedenini sordum. (iülnnv.iyerek, *i.kşi liginden! Tablada turşu olıuısa çok şey yedirme ıuı'* diyerek düşüncesini açıkladı.

Çınar dallarını koparıp yere ■•ermekle yapraktan bir minder yapan jandarma ile karşı karşıya olurduk ve kasabada heybeye yerleştirilikleri tavuk sövüşlcıivle karnımızı bir güzel doyurduk. M.iden suyundan da avuçlaya avuçlaya içtim. Jandarma yüzü koyun yatıp dudaklarını suya değdirerek sulandı.

Yemekten sonra sigaralaı ı da dumanlayıp yola düzüldük. Lav yontularından Keşiş'in akçıl ve çıplak olan güney yüzü göründü. Saat sekizde üzerinde agaç değil dikenden bile eser bulunmayan beyaz taşlan bu tepenin eteğine gelerek hayvanlardan aşağıya atladık Kevgirleri onımuize katarak gayet dik ve minare merdiveni gibi dolambaçlı bir yoldan yaya olarak tırmaşıp arada biı kez ***mola*** 'etmek üzere kan ter içinde ve tamam bir saatle tepedeki köye vardık.

Kaıga Konma adı verilen, gerçekten karga değil toz konmayacak kadaı »Iıl olan bu yokuş uzaktan bir hayal gibi beyaz bir ••eril halinde görünen *'Kamçı Döğen"* bayırının bir benzeridir. Iepemi de bu eylül güneşi bulunduğu halde bu duvarı tırmandı.-,mu . I.ı hayvanların da bizim de dermanımız kesilmişti. Kalbim ılı-,aııva lırlayacak gibi vuruşlarla çarpmakta, göğsüm kabarıp inmekte.

Çeşmenin başına çöküp beş on dakikadan daha çok beklemeye dayanamadım ve buz gibi kayalar arasından kaynayan tatlı sudan içmeye başladım. Jandarma, *"Hekimler başkalanrma yasaklar da kendileri yapar."* diyordu. Kendisine Lokman Hekim fıkra

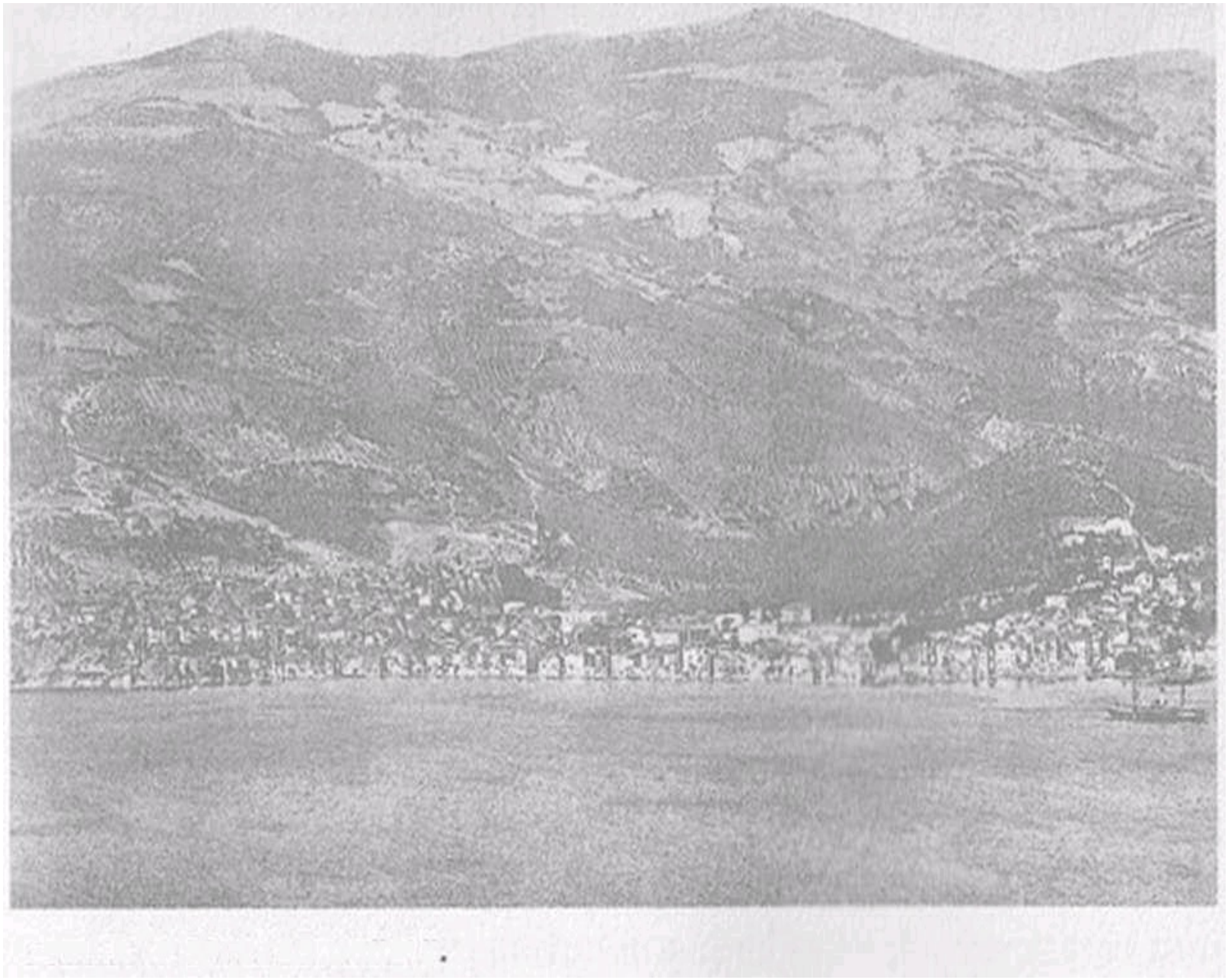

sını anlattım. Hamamdan çıkıp buzlu limonata içen Lokman Hekim'e sormuşlar ki: *"Hayatınız tehlikeye diişer diye bizi adisinden yasakladığın halde kendin hamamdan çıkım a bu: lıusunu neden içtin? Hamamdan sonra bir tas buzlu su bir ı/ayıma bedeldir de onun için."* diye yanıtlamış. Bizimki de Gemlik'in genel görünümü

onun gibi. Sabretmek ve direnmek olanaklı değil ki edeyim.

Köy pek garip bir biçimde yapılmıştı. Evler lamamiyle geçme yöntemiyle yapılmış ve birçivi bile çakılmamış. Ağaçlan ortasından yarıp düz yönleri içeri, kiinbetli yüzleri dışa gelmek üzere dört kaya temeli üzerine dizmiş ve başlarını çetele gibi yontarak biri birine geçirmişler. Üstünü de örtmüşler. Olmuş birer ev. Gerek bu, gerek bundan önce dağlar arasında gördüğüm dağ köylerinde kanlı canlı güçlü kuvvetli adamlar göreceğimi sanırken firengiden dudakla- n yara içinde erkeklere ve kadınlara, bacakları firengi çıbanlan ile dolu çocuklara rastgelmekten üzüldüm. Hatta korkumdan çeşmelerdeki tas ve çamçaklara el sürmeyerek avucumla su içmek zorunda kaldım. Bu kötü hastalığın böyle çetin yerlere kadar sokularak köylere yayılmasına cidden acınır ve şaşılır.

Bundan sonra yolumuz bir süre Nilüfer deresini kovalayarak daha sonra bir tepeye çıktı. Tepelerin arasından Bursa ovası, hatta Gemlik körfezi yani deniz dahi görüldü. Sonra biraz aşağıya inerek önce, sözü geçen bitirilmemiş şoseye çıktık. Bir yanımız uçurum, bir yanımız kireç taşlarından bir duvar olmak üzere kestane ağaçları arasından köfeki taşından oluşan araziden geçerek *Çoııgara"* köyü hizasında Sıhhiye Kordonu içine girdik Biraz daha giderek doğuya dönünce ayağımızın altında Çekirge semti ve kaplıcalar göründü.

Biraz nefes alıp hem yerin yüceliğinden, görüntüsünden yararlanmak üzere yere inip bir kayanın üstüne iliştim. Aman ya- rahbi ne yer! Güya ki doğa bütiin yaratış gücünü ve her türlü ola)',aıuıstü güzelliklerini toplamış ila şu durduğum yerden aşa- ğıva eı piştirivermiş. Batıdan doğuya doğru bakılınca görüş a la ıı ı o kadar geniştir ki insan gözü hepsini kapsayamaz.Tablo- nıın batı sınırı yüce dağlarla son bulmuş ve doğu kenarını Keşiş oluşturmuştur. Sınırların arasındaki hat Katırcı sıradağlarıdır. Km .a ovasının bir küçük parçası bile görüntünün dışına gizle- nememiştir. Göz çizgisi soldan sağa çevrildikçe gurubun koynu-na atılmak üzere olan güneşin saçtığı kırmızı turuncu nurlara kaı ısınış

öbek öbek koruluklar. Geometrik biçimlerde sürülmüş parça parça tarlaların birleşmesinden oluşan adacıklar bunların .ııa ına sokulmuş ve karınca yuvasını andırır birçok köy. Yılan ı m ı ve parlak bir düzlük halinde soldan gelip ovanın ortasında bii dirsek yaparak tekrar sola kıvrılmış, ve bazı yerleri ağaç- I n m gölgesinde gizlenmekle seçilemeyen Nilüfer deresi; ayağım ı n İ n .randa ve birkaç minare çukurda Çekirge'nin köşkleri. I >alıa ağda arası kubbeli bir kiremit yüzden oluşan namlı Bur- ı I « ıılı kentten başlayıp ovayı kuzeye doğru kesen beyaz bir •eı II halimle Mudanya şosesi. Bununla bir doksan derecelik açı y.ıpaıal batıya uzanmış Mıhalıçık yolu, Mudanya ve Mıhalıçık şoseleı ı . ı ı asına dolaştırılmış siyah bir çizgi gibi demiryolu, şar- ka uzay ıp giden Yenişehir ve Gemlik şoseleri. Yollar üstünde hareket eden noklalaı halinde arabalar birbiri ardına bakanın gözüne çaı par (.özlemeye kanamadığım bu canlı panoramayı jandarmanın ısrarı üstüne bırakmak zorunda kalarak yürümeye başladık. Beygirim kendi bildiğine gidiyordu. Ben her adımda bir değişikliğe uğrayan, her noktasında bir güzellik bulunan bu engin görüntü sahnesini gözlemekle meşguldüm. Dizginleri idareye dikkat nerede.

Yolumuz aşağıya meyillenerek ve her kata indikçe görüş alanı dadanarak *"Pınarbaşı"* denilen Bursa'nın en yüksek mahallesinden kente girdik. Otele indiğim zaman saat on iki idi (saat 18.00).

Bursa - Mudanya Gidip Gelme

tranos'tan Bursa'ya varışımın akşamı bitkin ve halsiz ola rak yatağa girmiş ve ertesi cuma günü odadan çıkmaya değil yataktan inmeye bile gücüm olmayacağını düşünerek uyumuş ya da başka deyimle yorgunluk esrikliğinden adeta sızmıştım. Sabahleyin gözlerimi açınca kuvvetim ve sağlığım yerine gelmişti. Yalnız dizlerim sızlıyor(dıı) ve iki gün ara ile süren iki (kez) on iki saatlik süvarilikten belimin derisi sıyrılmıştı.

1 ler şey yerinde belli oluyor. Bu kadar zahmete ve meşakkate ve hepsini bir yana bırakalım sade

şimdi korkulu bir düş gibi gelen o yolu kaybederek iki buçuk saat çektiğimiz sıkıntıya direnecek kadar gücüm ve dayanıklılığım olacağını bilmezdim.

Cumayı raporumu ve resmî gözlemlerimin düzenlenmesi ve yazılması ile geçirdim. Eylül'ün on yedinci cumartesi günü de Mudanya ve bağlı birimlerinin sağlık durumlarının denetimi ile görevlendirildim. Fakat önce *"Kiirklii"* adındaki köye uğrayarak oradaki hekimin *"Kuşkulu"diye* haber verdiği hastayı görecektim. Saat dokuzda Bursa'dan hareket ettik. Fakat atlı olarak değil, bazı gezginlerin özel deyimlerince landon-süvar (landon arabasına binmiş) olarak. Acemlerde Mudanya yolunu bırakarak Mıhalıç şosesine girdik.

Nilüfer deresini mihraplı köprüden geçip ilerlemeye başladık.

Demiryolu çok kez şoseyi keserek kâh sola kâh sağa atlıyordu. On beş

kilometre uzaklıkta sağ yana ve tarlalar arasına girip yüksek bir yere kurulmuş büyük ve iki katlı binaları olacak kadar bayındır *"Kürklü"*

kasabasına vardık. Meslekdaşım Ahmet Vefik Bey bizi bekliyormuş.

Beraberce hastayı muayene ve konsültasyon edip ortaklaşa tanımızı yaptıktan sonra veda edip Mudanya şosesini tutmak üzere araba tarlalar ve bağlar kenarından doğuya doğru yuvarlanmaya başladı.

Birkaç köy içinden kenarından ve Nilüfer deresi kıyısından, ve meşe ağaçlarından oluşan hoş korulardan geçerek güneş l>.ı tımı sırasında Mudanya şosesine çıktık. Tepe derbende varınca alaca karanlık içinde Gemlik körfezi göründü. Gecenin saat bıı buçuğunda

"Mudanya"kasabasına vardık. Önce salık verdikleri *"Nuri Bey"* oteline indik. Odaları çok büyük. İçlerindeki eşya bıı karyola ile bir de sandalye. Perde filan yok. Binanın gayet bü yük olması, benden başka da yolcu ve konuk bulunmaması ay rica ürküntüye neden oluyordu.

Lokanta filan olmadığından bi

raz peynir ekmek ve üzümle açlığı gidererek ve sabah olunca

*

uygun bir başka yer sağlamayı kararlaştırarak uyudum.

Ertesi pazar günü resmi talimat ile kendimi kaymakam beye tanıttım ve getirtilen mahalle muhtarı ile eski ve yeni h.ustaları ziyaret, han, otel, salhane (kanara- mezbaha) ve benzeri yerleri dolaşarak temizlik ve yıkanma bakımından var olan eksiklikleri göstermek, geıvkli önlemleri salık vermekle geçti. Akşamleyin de Rum mahallesi içinde ve deniz kıyısında kurulu *"Pavli Oteli"* ne geçtim. Gerçekten I »m asının da tek konuğu ben oldumsa da bayağı cinsten olmak üzere mobilyasının tamlığı, deniz kenanndaki masa ve sandalyeler dizilmiş

balkonu, iki adım yakınında bir aşa dükkânı bulunması gözümde değerini al tınlıkça artırdı. Burada

geçirdiğim dört gece çok rahat ettim.

İşimizi gücümüzü bitirip (otele gelince) balkona çıkar, yemeği orada yer, yatıncaya kadar kalırdım. İnsanı oyalayacak pek çok eğlenceler varı Iı I n hoşu saat on birde birçok Rum ailelerin kayık ve sandallara binerek sahilde boydan boya dolaşmalan idi. Bir kısmı kıç üstüne mezeleri dizmiş, rakısını konyağını koymuş, hem içerler hem şarkı söylerler ve bu ı lıımmda olanlar karşılaşınca kayıklar rampa ederek birbirlerine içki ikram ederlerdi.

Mudanya kasabası deniz banyosu mevsiminde Bursa, Gemlik hatta İstanbul'dan gelen *"banyocular"* ile pek kalabalık olur ve ge- ceyansına kadar kırk elli kayık ve sandal fişekler, maytaplar yakılarak şarkılar, maniler okunarak eğlenirlermiş. Otellerde o vakit boş yatak bulmak güç olduğu gibi kiralık ev bile kalmazmış.4'

Pazartesi günü yöredeki (köylerin) sağlık durumlarını denetlemeye başlamak gerekli oldu. Saat dörtte jandarma çavuşu ile birlikte istanbul'un balıkçı kayıklarına benzeyen iki çifte bir kayığa binerek

"Tirilye"w bucağına doğru kıyı boyunca kaymaya

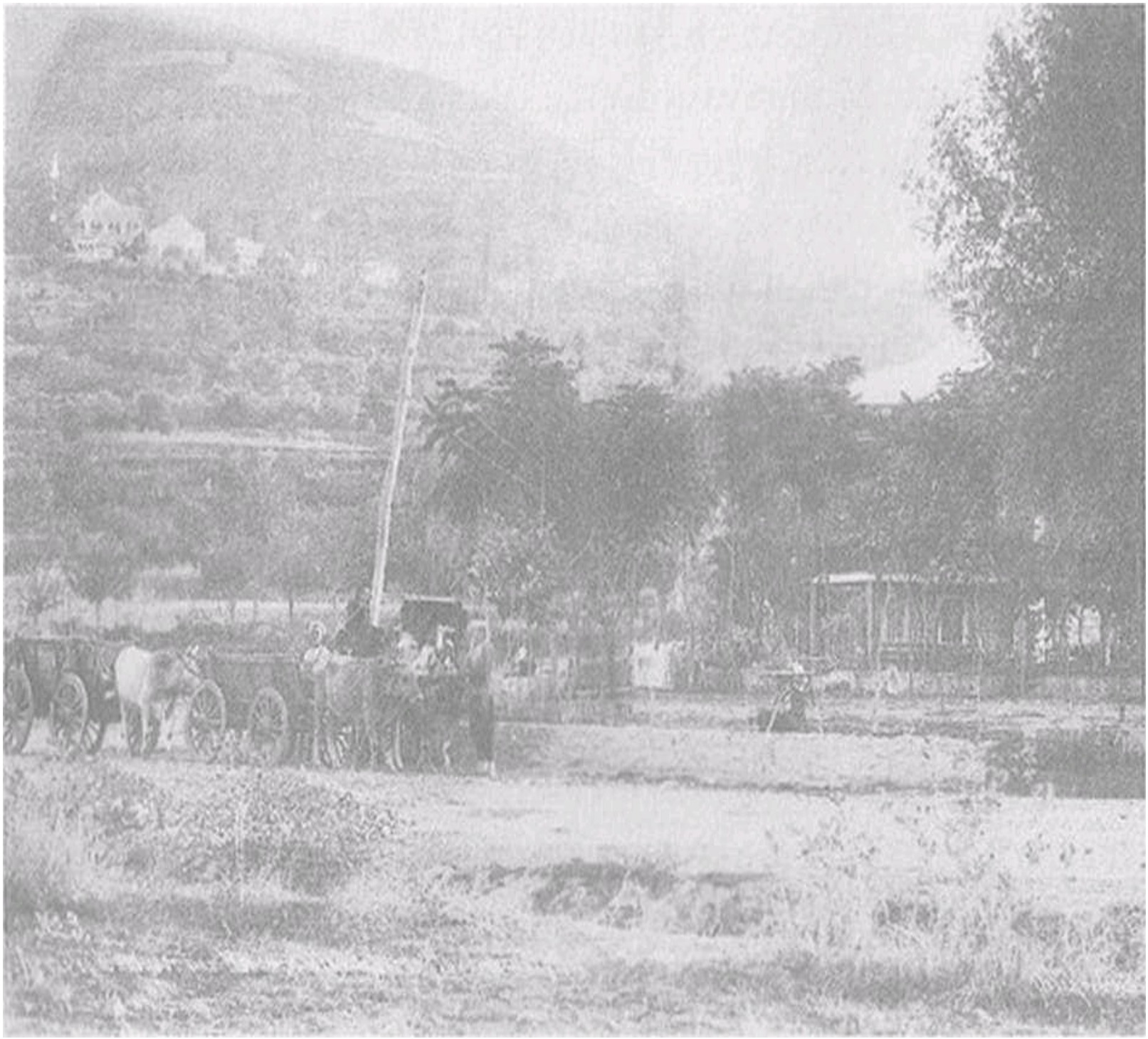

Mudanya-Bursa yolu

başladık. Hava dingin. Deniz durgun. Mudanya'dan Tirilye'ye kadarki sahil tümüyle zeytinlik. Deniz kenarı kesme kayalar olup büyük büyük kültelerin bir çoğu da suya yuvarlanmış. Dalgaların devamlı vurmasıyla oyulmuş mağaralar da görülüyordu. Birinin ağzından başlayarak on beş metreye kadar kayık girebiliyormuş.

Bir buçuk saatte *"Sığı""* köyü hizasına geldik. Fakat program gereğince buraya dönüşte uğramak kararlaştırılmış olduğund a n durmadan geçildi. Saat yedide (saat 13.00) Tirilye'ye baştan kara ellik.

Kasaba her ne kadar bucak merkezi ise de Mudanya dan büyük.

Binden çok hanesi, birçok yağhanesi, bir eczanesi vaı Mudanya'ya oranla körfezden kurtulup

BozburunTa bir hizaya geldiği için havası daha güzel ve sağlam ise de üst üste denilecek kadar evlerin sık olması, sokakların iki kişi geçebilecek kadar darlığı bulunulan yerin avantajlarını bozmaktadır. I lele üçgen biçimindeki kasabayı bir çap gibi ortasından kesen caddenin ortasında kenarlarına duvar çekilmiş

bir buçuk metre derinliğinde bir dere var. Bütün evlerin lağımları ve değirmenlerin pis suları hep buraya dökülüyor. Kış mevsiminin dı-

şında su gelmeyip, buna göre toprağın düzlüğü bütün dökülen maddelerin birikmesi sonucunu verdiğinden olağanüstü bir kokuşma var.

Geçici önlem olmak üzere lağımların açıldığı yerlere kireç dökülüp bir de derenin başlangıcına bir depo yapılarak az miktarda gelmekte olan suyu toplayarak iki günde bir salıverilmesini ve bu sayede kokuşan maddelerin sürüklenip dereye gideceğini ve saireyi salık vererek kayığa bindik. Yarı yoldaki Sığı köyüne de uğradık. Bu da oldukça büyük. Ne çare ki düzgün değil. Binalar sık. Sokaklar dar.

Lâkin kaldırımlı. Buradaki görevi de yerine getirip Mudanya'nın yazlığı ve gezinti yeri olan Arnavutköyü'nü de denetleyip geri döndük.

Salı günü de deniz yoluyla Altıntaş ve Burgaz köylerine , kara yolundan da şose kenarında ve çukurdaki madene gidip dolaştık.

İsebolu ve Ahmet köy(leri)ne12 gidip dolaştım. Burgaz ve Misbolu köyleri büyük olup iki üç katlı taş güzel binaları, kilise ve okulları var.

Sokaklarında yeterince fenerler yakılıyor. Yağhaneler ve şarap fabrikaları var. Yalnız Burgaz, körfezin içine girmiş olmakla havası Mudanya ve Tırilye kadar lâtif olamaz. Misbolu yolu da çukur ve iki dağ arasındaki derede bulunduğundan havası ağır olacaktır.

Kayıkla giderken denizde garip doğal yapılara rastladık. Mudanya hizalarında ve sahile yakın bir yerde güya yağmur yağı- yormuş ve deniz kaynıyormuş gibi birçok habbelerin (gaz tanelerinin) peş peşe çıkışı dikkatimi çekti. Kayıkçı ve jandarma bakışımdan anlayarak o hizada denizin dibinden su fişkırdığını ve az ötede bilek kalınlığındaki suyun kaynağı(nıı) böyle durgun havalarda aynmsanabileceğini söylediler. Adi su olmuş olsaydı yerden çıkınca denize karışırdı. Böyle deniz yüzünde habbelerin çıkışı gazlı bir su olduğunu be- lirliyor.

Kayıkçı özellikle yönünmüzü çevirerek bizi deniz dibi pınarının hizasına getirdi. Gerçekten kumluk olan deniz dibinden yan bilek kalınlığında bir su kaynıyor ve gaz habbeleri deniz yüzeyine çıkıyordu.

Da ha önce bu sudan yararlanılmak yolu düşünülerek o noktaya demir bo ru batırmayı bile düşünmüşlermiş.

Mudanya Kasabası

Gemlik körfezinin sağ kıyısına uzanmış ensiz bir kasaba olup dört bin nufusu vardır. Sokakları oldukça düzgün yalnız geri (kenar) mahallelerinkiler düzlenmiş ve döşenmiş (kaldırım) değildir. Doğudan batıya oldukça düz bir biçimde uzanan *"Miirıir Paşa Caddesi"* kasabanın onurudur.

Hükümet konağı deniz kenarında ve bu cadde üstünde olup vali Münir Paşa Hazretlerinin çabası ve halkın yardımlarıyla yepyeni yapılmış süslü bir binadır. Bursa'nın iskelesi olması nedeniyle sürekli seçkin gezginler gelmekte olduğundan onların resmi ziyaretlerini kabul etmek için, içinde (Hükümet konağının) mükemmel döşenmiş bir konak dairesi var.

Kasabada sekiz cami ve mescit, dört kilise, üç otel, iki ipek fabrikası, iki eczane ve deniz üstünde bir silhhane13 vardır. Bir çok büyük hanlar bulunuyorsa da demiryolu yapılmasıyla bunlar çalışmamaktadır.

Kasabanın doğu kenarının sonunda ve istasyon yöresinde bir vapur iskelesi var. Çarşı içinde bir ikinci eski iskele daha bulunuyorsa da bu da bırakılmış durumdadır. Limanı olmadığından poyraz fırtınalarında vapur yanaşamıyor.

Mudanya on iki kilometrelik bir şose ile Tirilye bucağına bağlıdır.

Kasabanın daha doğrusu ilçenin iş konusu ipekçilik, bağcılık ve zeytinciliktir.

Tıbsal (doktorluk) topografyasına gelince: Mudanya ile Bur- gaz'dan Tirilye'ye kadarki sahil arkasını lodosa vermiş, yüzünü poyraza çevirmiştir. Buna göre poyraz rüzgârı Bozburun'u oluşturan Samanlı dağlarına çarparak şiddeti kırıldıktan sonra buraya geldiği için pek sert değildir. Yörenin bataklık ve durgun ya da akan sulardan yoksun ve boş olarak bağlık ve zeytinliklerle kaplı bulunması havanın sağlam ve güzel olmasını sağlamaktadır. Arkası az yüksek tepelerle çevrili olduğundan kıyılarda mutlak bulunan rutubetten çok daha fazla bir rutubeti de yoktur.

(îemlik körfezinin Mudanya hizasındaki genişliği 1.5 -2 saat ve Mudanya'dan Gemlik'e kadar olan deniz yolu 2-2.5 saattir. Yaz mevsiminde sıcaklık ve kışın soğukluk ılımlıdır. Yalnız Gemlik'e doğru körfezden gelindikçe havasının ağılaşacağı ve tam Bozburun'a paralel olan Tirilye'ye açıldıkça temizliğin artacağı doğaldır.

Sularının niteliğine gelince: Geçen yıla kadar Mudanya'da suyun miktarı yerel gereksinmeye yetmez ve niteliği de istenilene uygun değil iken Vali Paşa Hazretleri'nin denetimlerinde bu sıkıntıyı görüp gereğinin yapılmasına girişmeleri sonucu yöre kasabasındaki en tatlı maden sularının bol olarak kasabaya gelmesi sağlanmış ve bir örnek otuz- kırk tane çeşme yapılıp halk mutlulandırılmıştır. Adım başında rastlanan tuğla, resimli, boyanmış çeşmelerden başka çarşının ortasında ve mermer bir kule biçiminde yapılmış ve tepesine bir de saat konulmuş sevimli üç yüzlü çeşme hayırlı bir güzel sanat yapıtıdır.

Yalnız üzüldüğüm bir şey varsa o da bu kadar çaba ve para sarfedildiği halde su yollarının künkten yapılmış olması ve suyun dökme borularla getirilmemesidir.

Belediye'nin sağlık koruması açısından pek çok uğraştığı yadsı-

namaz. Kasabanın mahallelerinin çoğunda lağımlar yapılmıştır. Lağım olmayan yukarı mahallelerde de çalışmalar sürdürülmektedir.

Mudanya'nın görüntüsü de pek hoştur. I ler yönden bir eğlenme yeri denilmeye layıktır. Körfezin sol

sahili olağanüstü derin olduğu halde Mudanya sahili sığ ve kumsaldır. Körfezin suyunun belirgin biçimde bir anafor ile sürekli yenilenmesi nedeniyle deniz banyosu için gereken niteliklerin hepsine sahiptir. Zaten Mudanya, Bursa'nın yazlığı olup bahar geçip de yaz gelir, gelmez Bursalılar akın akın Mudanya'ya inmekte ve birçoğu da deniz banyosu yapmaktadır. Fakal araştırınca anladım ki yerel adet denize açıkta girmek imiş. Belediye Dairesi hamam yaptırarak, Yerel hükümet de birçok kaza ve yolsuzlukların önünü almak için açıkta girmeyi yasakladığı halde yine halkı alıştırmak kabil olmamış... Benim düşünceme göre Mudanya yalnız Bursa için değil hatta İstanbul'a oranla da güzel bir deniz banyosu ve hava değiştirme yeridir.

Kan zayıflığı, sıraca, sinir zayıflığı, rahim iltihabı, hazımsızlık çeken insanlar için Mudanya çok uygundur. Hem küçük bir gezi yapılır.

Hem Ayastafanos14 kadar yakın olan Bursa'ya de

1 83 I ---------- miryolu ile günü birlik birkaç kez gidilerek gezilebilir. Mudanya'nın zeytinlikleri de Adaların çamlıkları kadar neşe vericidir. Güzel bağlar, dut bahçeleri, sandal ve kayık gezintileri insanının haftalarca zamanını alacak zevk ve sağlık nedenleridir.

istanbul'a dönmek niyet edilirse her gün vapur bulunur. Yolculuk süresi ise bir zikzak postasıyla Köprii'den Yeni Mahalle'ye gidiş geliş

zamanından yani dört saatten fazla uzamaz.

Mudanya'ya varışımın beşinci günü dönüş kararı alındı. Programa göre yolda beş altı köyü incelemem gerektiğinden demiryolu treninden yararlanamayanık saat beşte araba ile hareket ve görevi yerine getirdikten sonra ezan vakti Bursa'ya varıldı.

Bundan başka Mudanya'ya ikinci bir seferim daha vardır. O da adı geçen kasabada bir kişinin şüpheli hastalığa tutulmasından ileri geldi.

Kasım'ın üçüncü perşembe günü saat on birde Bursa'dan çıkılıp gece iki buçukta Mudanya'ya varıldı. Bu kez hava uygunsuz ve kışlamış

olduğundan çarşı boyundaki belediye oteline inmek zorunda kaldım.

Evet hava kışlamıştı. Otelin yukarı katından Keşiş'in beyaz kar takkesiyle örtüldüğünii görüyorduk. Kalma sürem olan altı gün sırasında gündoğusu rüzgâr ve yağmur eksik olmadı. Fakat Bursa'daki kadar soğuk duyumsamadım. Denizin uygunsuzluğu nedeniyle bu kez Tirilye ve Burgaz taraflarına karadan gitmek gerekli oldu. Dönüş günü olan çarşamba günü trene binmeye karar verdim. Saat dokuzda istasyona gittik. Vapur geldiği günler üç yolcu (ve) bir eşya vagonu ile katar yapılmakta ise de öteki günlerde bir yolcu bir de yük vagonu hareket ettirilmektedir. Yolun darlığı oranında yer kazanmak için vagonlar geniş ve taşkın yapılmış. Biçimleri tıpkı yataklı vagonlar gibi.

Sekizer tekerlek üstüne konulmuş. Kapıları vagonların iki taraftaki son bölümlerinden. Vagonların içinde birinci mevki kamarası sıcak memleketler trenleri gibi kaba hasırla döşenmiş. İkinci mevki kompartmanıyla üçüncü mevki salonu kupkuru tahta. Aralarında bir fark varsa o da ikinci mevkide

oturulacak yerin kafesli olması. Üçüncü mevkinin ise yekpare tahta bulunmasıdır. Pencereler genellikle perdesiz.

Yolcuların sayısı toplam sekiz kişi idi. Saat onda hareket etlik. Şoseyi solda bırakarak katar sağ yöne ve zeytinlikler arasına girdi. Demiryolu hattına oranla vagonların taşkınlığı ve hatta bir kişinin binmesiyle sallanacak kadar hafifliği o kadar salıntı nedeni oluyordu ki adeta alışmcaya kadar korktum. Karada yalpa ediyor denilse yeridir. Tünel ve boğaz açmak külfetinden kurtulmak ve kilometre uzatıp yapım bedelini arttırmak için yol o kadar zikzakvari dolaştırılmış ki birçok kez tepelerin kenarına varıp geriye dönerek birkaç kilometrelik

"ıiöıme"[er yapmaktadır. Bunu bir yana bırakırsak hattın yılankavi eğriselliklere boğulmuş olması trenin son vagonu bir dönemeçten çıkmadan lokomotifin ikinci bir dönemeçe girmesini gerektirdiğinden hızlı hareket edilemiyor. Yani hattın yapılış yöntemi yanlıştır. Bu suretle ve tramvay hızı ile bağlar arasından geçit bulup geçerek iki istasyonda durduktan sonra Bursa ovasına çıktık.

Tren burada hareketini epeyce hızlandırdı. Ovayı şose gibi düzlemesine geçmek kabil iken böyle bir düz yerde dahi boşu boşuna batıya döndürülmüş ve orada Mıhalıç şosesini bularak onu birkaç kez kestikten sonra Acemler mevki .ine getirilmiştir. On *ikide"bekleme"*

istasyonuna vardık. Bilirkişilerin tahminine göre eğer demiryolu Mudanya ve Burgaz yönüne uzatılıp oradan on bin lira15 harcanarak açılması mümkün tünelden geçilerek ovaya çıkanla imiş bir düz hat halinde Bursa'ya getirilir ve şimdi 43 kilometre uzunluğunda olduğu halde o zaman yirmi sekiz otuz kilometre kalarak Bursa'ya bir saatte varılabilirmiş.16

Bursa -Yöre Köyleri Gidip Gelme

öre köylerde de ölümler oldukça, cenazelerin muayeneden sonra Y gömülmesine tıbbi açıdan zorunluk olduğu için, ben de arkadaşlarım gibi birkaç kez günü birlik köylere çıkmıştım. Fakat son zamanlarda kolera sık sık köylerde de baş gösterdiğinden doktor Ahmet ve Agop Efendiler kendi başlarına kentten çıkmışlardı.

Boıigovvsky Paşa Hazretleri iş bölümü ile bir an önce bulaşıcı hastalığın önünii almak üzere bir üçüncü hekimin daha gönderilmesini uygun bulmuşlar ve bu hizmete de beni seçmişlerdi. Eylülün yirmi sekizinci gününden başlayarak üç- dört günde seyyar köy hekimliği hizmetiyle uğraştık.

Yalnız bu kez yirmiden çok köy gezmişim. Ovayı bir baştan bir

•

başa mekik gibi dolaşmamı tıpkı istanbul'da ara sıra ortaya çıkan seyyar dişçilere benzetmekteydim. Arabanın içi ilaç şişeleri, kutuları ile sergi halini almış. Bacaklarımın arasında on litrelik *"piilverizatör"*

makinası. Her köye yaklaşır yaklaşmaz süvari se- yirtip bizden önce varır. Köy muhtar ve kâhyasını, ihtiyar meclisi üyelerini toplayarak hazırlar. Biz varınca ilk lâkırdımız hasta sormak. Yatar hasta haber verirlerse gidip muayene edip ilacını verme ve eğer hastalık kötü ise hemen beyaz gömleğimi

giyip arabacının sırtına pülverizatörü yükleyerek tütsülemek ve kireçle temizlik yapmak idi. Eski yeni ne kadar hasta varsa onların da kimi camide bazısını kahvehanede ve birçoğunu da arabanın içine alıp ayakta muayene ederek ve lâzım gelen ilaçlarını da araba içinde yaparak dağıtırdım. Hepsi " *Allah devlete millete zeval vermesin."* diye dua ederek giderlerdi.

ikinci iş yakın zamanda bir ölüm olup olmadığını sorardım. Bazen saklamak isterler, hemen kabristana gidip taze mezar görünce sıkıştırmaya başlar ve kim haber verdi diye şaşalayarak itiraf ederlerdi.

Söyledikleri imlere göre evi tütsülerdim.

Başlangıçta hastaları meydana çıkarmaktan çekinirlerdi. Daha sonra alıştılar da yaralısı, çıbanlısı bile kendisini göstermeye ve *"hekim başı, hekim başı ağa! hekim usta'.doktor usta! yatros !"* gibi garip ve masum deyişlerle ilaç istemeye başladılar. Atranos köylerine oranla çok şükür buralarda fazla firengili görmedim. Fakat hepsi sıtmalı idiler.

Daha sonra köyü dolaşır ve sağlığa aykırı hallerin giderilmesi için yapılması olanaklı öğütler vererek ayrılırdım.

Akşamları ya bir çiftliğe ya da bir köye konuk olurduk. İlk geceyi tıbbi işlemleri denetlemek için araya araya güçlükle bulabildiğim doktor Ahmet ve Agop Efendilerle beraber kente iki saat uzaklıktaki

"Ahvat" köyü çiftliğine indik. Çiftlik sahibi Hüsnü Efendi bizi

ikramlarla kabul ederek hakkımızda olağanüstü konukseverlik gösterdi. Bu konukseverliği unutamam. Hüsnü Efendi oranın ünlü soyundan olup orta yaşlı, zayıf yapılı, tatlı konuşan, ilerici bir kişi.

Arap bilimlerini medresede okumuş sonra çiftliğine çekilmiştir. Gece yarısına kadar muhabbet ettik. Konumuz tarım ve sağlıkla ilgiliydi, l a n ı n araç ve gereçlerini sorduk. Bir bölümünün yeni sistemde bazılarının da eski sistemde olduğunu söyledi. Bu konuda çok meraklı olduğunu şöyle anlattı: Daha çocukluğunda iken yeni ınakinalara merak ederek bitişik çiftliklere gidip inceleme ve araştırma yapmış ve işin başına geçince İstanbul'dan getirip kullanmaya başlamış. O zaman hemşerileri *"Alafranga çiftçilik olma* "diyerek alay etmişler. Hüsnü Efendi hiç tedirgin olmadan denemesini sürdürmüş ve yararını elle tutulur biçimde görüp inn,ıımış ve hemşerileri- ni de alıştırmaya çalışmış.

Diyorlar ki: " *Bizim saban toprağı yarar fakat devşirmez. Parçalar tekrar yatar. Bu nedenle toprağın altı üsliine gelmediğinden ürün güçlü olmaz.*

Üstelik derinleşenle... Sürülmüş toprağı çabuk ot sarar. Avrupa pullukları ise hafiftir. Hem toprağı derinden yarar ve geçerken devirir. Öz yüze çıkar. Ot basmaz."

Kısacası Hüsnü Efendi uygarlığın şimdiki ilerlemesinden ve tarım konusundaki buluşlardan hakkıyla

yararlanmak için kuvvetli bir isteği olduğunu açıklamakla birlikte yalnız bu gereçle

Bıırsa-Gemlik yolunda köylüler.

rin bir yeri sakatlanınca mutlaka İstanbul'a gönderemedikten sonra onarımı kabil olmadığından yakınıyor ve Osmanlı ülkelerinde yeni makinaların yayılamayışının bundan ileri geldiğini söylüyordu.

Gerçekten çok doğru. 11er il merkezinde bu yolda bir gereç tamircisi olsa bu sakınca da ortadan kalkar. Hüsnü Efendi eğer dinleyici olarak gitmesine izin verilse tarım okuluna da gidip dersleri dinlemek hevesinde idi. Tarıma, hayvan beslemeye ilişkin ne kadar Türkçe kitap ve dergi yayınlanmışsa hepsinden birer tane edinmiş. Sonra biraz da sağlıktan, sağlık önlemlerinden konuştuk. Bize birçok şey sordu. Hatta akşamleyin gelir gelmez köy halkının içmekte olduğu suyu göstererek istenilen durumda olup olmadığı konsunda yorumumuzu almıştı.

Sabahleyin güneş doğunca birlikte kalkıp arabaları hazırladık. Ve Hüsnü Efendi'ye teşekkür ederek üçümüzde çeşitli semtlere ayrılıp gittik.

Bugün öğle zamanı muayene sırası *"Balat"* köyüne gelmişti. Biraz dinlenmek için bir çiftliğe girdik. Sahibi Morali Rıza Efendi zeki ve akıllı bir genç. Sayrılık (hastalık) konusunda birçok soru sordu. El altında bulunması zorunlu ilaçların adını aldı. bazılarında birer miktar armağan (ettim) ve aile doktoru kitabından bir nüsha edinmesini salık verdim. Sonra konuşma yine tarıma döndü. Almış olduğu birçok gerecin bozulup kaldığını, bunun da onarımcının bulunmamasından ileri geldiğini üzülerek söyledi. Hatta sözlerine ek olarak dedi ki:

"Örneğin harınan- vakti harman makinastnın bir yeri sakatlansa çalışma kalır. İstanbul'a sipariş verilmeli. Halbuki harman mevsimini geciktirmek olmaz. Üç beş giinliik gecikme sonra pek pahalıya mal olıırıır. Onarımı giiç zararlar açar. ."

Köylerde genellikle yediğimiz yemekler tarhana çorbası, yumurta, makarna, tavuk kızartması ve üzümden oluşuyordu. Fakat en çok canımın sıkıldığı sorun tavukları, peynirli börekleri, gözleme gibi tatlıları zeytin ve haşhaş yağı ile pişirmeleriydi. Bence tatmak kabil değildir. Halbuki *"Niçiıı ı/emiyorsun?"* diye İsrar ederler. Adeta zorlarlar. Hatır için hazım bozukluğuna uğrayarak akşamlara kadar yanık yanık geğiıi dururdum. İkinci sıkıldığım şey de kahve sorunudur. ()lacak ya bu kahve içmek alışkanlığım yok. Ne yemeklerden sonra ne sabahları. I liç mi hiç alışamamışım vesselam! I ler köye varışla isler arabada otur, ister kahvehaneye in. Fincan değil belki tiryaki kâsesiyle kahve gelir. Haydi onu yarı içerek yarı dökerek bitirelim. Arkası sıra *"Ağadan !"* sözü ile bir daha. Kısaca bütün kahve halkı birer fincan ikram eder. Kabul etmezsen hakarel sayıyorlar. *"Bir acı kahveye tenezzül olunmadı."* diyorlar.

Bazı köylerde adet taze kahve yapmak, yani konuk gelir gelmez çekirdek kahveyi sayı ile tavaya koyup kavurmaya başlar, sonra değirmende çeker ve pişirirler. Fakat bir işin tamamı beş dakikadan çok uzamaz. Köyler bağlamında bir genel yorum yapmak gerekirse dağ köyleri dışında ötekilerinin ürün (yetiştirilmesi) nedeniyle sulak (bataklık) arazide kurulmuş olmaları ve bazılarının da dere ve ırmaklardan da uzak bulunduğu için durgun sular içmesidir.

Üzülünecek bir konu varsa o da helaların yolsuzluğu kuyuların açıkta kalması ve birkaç Hıristiyan kö

yünde ise ne genel ne özel hela bulunmayarak kadın erkek çoluk çocuk, kış yaz gece gündüz dere oylarında, bağ bahçe ve tarla kenarlarında ve açıkta dışkılamalarıdır.

Helaları olan yerlerde derin ve üstü otonlar (?) ile kapalı kuyular kazdırtıp, olmayan köylerde de yaptırmak için pek çok çaba harcadım ve başarılı oldum.

Söylemeden geçemeyeceğim bir başka konu varsa o da göçmenler1

tarafından yeniden kurulan yeni köylerin eskileri gibi bozuk düzende ve gelişi güzel yapılmış olmalarıdır. Değil köyler hatta Bursa kentinin kenarına birçok göçmen yerleştirildiği halde Selimiye mahallesi dışındakilerin hepsinin yeri düz hale getirilmemiştir. Sokaklarından iki kişi yanyana geçemez. Suyunu içtikleri derenin kenarında rüzgârın altında mezarlık kurmuşlar. Önce çeşitli kez bu konu üstünde yorumlar yapmaktan geri kalmamıştım. Şimdi de söylemek isterim ki hangi ilçe ve liva içinde olursa olsun yeniden köy kurulacak ise oraya bir hekimle bir mühendis giderek mezarlık yerini belirlemeli ve sokakları ve meydanları düzleyip basit bir harita (plan) yaptırmalı. Ve onun gereğine göre evler inşasına ahali zorunlu tutulmalıdır. Kırk elli hanelik bir köyün gelecekte yakınından şose ve demiryolu geçmesiyle bir kasaba biçimini alması da olanaklıdır. Zaten düzgün değilse o vakit de aynı hal görülür. I lar i ta (plan) gereğince olursa ilerde düzgün zeminli güzel bir kasaba meydana çıkar. Bunun birçok örneğini de gördüm. Yeri gelince anlatacağım.

Bursa köylerinin ikinci göze çarpan konusu da *"eğitimsiz-*

//A'leridir. Hiçbirinde *"okul"* denmeye lâyık bir bina görünmez. Evet ama köylerde ad olarak *"Feyz-i Hamidi, Avn-i Hamidi, Nur- u Hamidi vb."*

adlarından biriyle adlandırılmış okullar vardır. Ama yerini sormayınız.Ya ahır gibi karanlık bir dam ya da çoğunlukla mescitin bitişiğindeki teneşirhane (ölülerin yıkandığı yer), bir yanda tabut vb.

duruyor. Bir köşede ve toprak üstünde üç beş çocuk *"namaz sureleri"* ni öğreniyorlardı. Hele *"Muallim"* (öğretmen) lerin çoğu ad(ları)nı yazamıyorlardı. Birkaçına köylerinin sağlık durumu konusunda ilmühaber yazdırmak gerekli oldu, orada bir Arapça tamlama olan

"Şerafeddin"(Şerafet- tin) adı *"Şerfettiı"* olarak yazdılar. Halbuki Hıristiyan köylerine girerken mutlaka bir iki katlı bir bina uzaktan göze çarpar. Sormaya gerek yok. Mutlaka Okuldur. İçinde muntazam sıralı

■ •

dershaneler, duvarlarında haritalar, şekiller asılı. Öğretmenlerinin çoğu idadî okullarındaki bilimleri bile öğretme gücünde kişilerdi.

Bursa -Uluâbad Gidip Gelme

cemler Karantihanesi, gerekli olduğundan kaldırıldı ve dokuz A saat uzaklıktaki *"Ulu Âbad"* (Ulubat) mevkisinde kurulması kararlaştırıldığından adı geçen mevkiye gidilerek yerini saptamak, organizasyonunun özellikleri yerine getirmek için İl Yönetim Kurulu üyesi Hacı Latif Bey'in

başkanlığı altında karantina hekimleri Ferit Bey ve Zoğopulos Efendi ile benden oluşan bir komisyon toplandı.

Ekim'in dokuzuncu günü saal birde kentten hareket ettik. Acemler mevkisinde durarak adı geçen hekimlerle birleştik. Birinci arabaya Reis Bey'le Doktor Zoğopulos, ikinciye Doktor Ferit Bey ile ben binerek Mihalıç şosesi üzerinde ilerlemeye başladık.

Doktor Ferit Bey Askeri Tıbbiye okulundan yetişmiş ve Paris'te çalışmalarını tamamlamış Osmanlı hekimlerinden olup Sıhhiye Nezareti tarafından çalıştırılmaktadır. Geçen yıl *"Kamaran"* karantinasında bulunmuş. Bu yıl da gitmesi kararlaştırılmış imiş.ıx Biraz bozuk şose üzerinde 25 kilometre kadar yol aldıktan sonra *"Siilüklü Çeşme"* dedilen yerde *"dura"* edildi. Hana girip Hacı Latif Bey'in evlerinde hazırlanarak sefer tasları ile arabaya konmuş mükemmel yemeklerle karnımıza doyurduk. Doktor Zoğopulos her lokma başında *"Ben evimden çıktım çıkalı böyle yemek yediğim yok."* deyip duruyordu. Hakkı da var ya! Doğrusunu söylemek gerekiyorsa onun gibiyiz. Bursa'nın lokantalarından bir parça sözetmiştim. Var bir de Karantinayı düşün. Bulunsa bulunsa bakkalın pişireceği kuru fasulya ile çorba bulunur. Hele yolculuk sırasında öğleyin durak yerlerinde peynir ekmekle yumurta ele geçirilirse büyük mutluluktur. Böyle köftesinden tavuğundan pilavına, helvasına ve siyah havyarına va-rıncaya kadar yolda öğle yemeği bulmak her zaman bulunur saadet değildir.

Yarını saat sonra tekrar yola çıktık. Sağımız solumuz düzenli bir biçimde işlenmiş ve avuç içi kadar boş bırakılmamış tarlalar. Otuzunca kilometrede *"Abulyont"* (Ulubat) denilen geniş gölü gördük. Uluabaf a kadar hep bu gölün sol kıyısını izledik. Seferberlik nedeniyle her ne kadar tarih ve coğrafya kitaplarını ince- leyemedimse de bana göre adı

"Apollon" sözcüğünden bozulan ve hafifletilen *"Abulyont"* gölü Hüdavendigâr ilindeki göllerin en büyüğü olup doğudan batıya yayılmış düzensiz bir üçgeni andırır. Küçtik yüksekliklerden bakıldığında çok şirin görünür. Sağ kenarında irili ufaklı körfezler, limanlar, bunları ayıran yarımadalar, ortasında büyüklü küçüklü adacıklar vardır. Yarımadalarından ikisi büyük olup birinin üstünde dokuz yüz nüfusu olan Abulyont kasabası, ikincisinin üstümle de

"Karaağaç-ı sa- gîr" köyceğizi bulunur.1" Kış mevsimi sulaı kabarınca bu yarımadaların dilleri su ile örtülür ve tam ada halini alırlarmış.

"Karaağaç" İstanbul Fener Bahçesi'nin bıı modelidir. Hele karşısında biri oldukça büyük diğerleri küçük adalar bulunması benzeyişi tamamlıyor. Özellikle gölün balı ıı» unu sınırlayan Mi- halıç ovası gölün yüzeyiyle ayın yüksek Iıl le okluğu için uzaktan engin derya gibi bir görüntünün oluşu, Marmara açıklarını andırmaktadır. Güya doğa Fener Bahçesi'nin ve Kınalı Ada'nın küçük ölçüde bir örneğini yaparak buraya koyuvermiş.

Şose gölün bir kilometre kadar yakınından uzayıp gitmekte.

Arabalarımız da durmadan üzerimle yuvarlanıp gitmekte. Yol bitip tükenmek bilmiyor. Sonu *"Abad* Iı olan has isimlere (özel ad) en çok Hindistan'da rastlandığından Ferit Bey *"Bu Ulu Âbad'ın yolu da ne kadar ulu imiş. Kemlimi Iiindistana gidiyor sanıyorum."* diyordu. Ya örümcek ağlarından çektiğimiz. Telgraf tellerinin arasına beyaz, bir tül gerilmiş

gibi. Rüzgârdan kopup sallananları biz geçtikçe üstümüzde kalıyor ve sürekli topladığımız halde baş edemiyoruz. Arabacıyı sormayınız.

Tıpkı hallaçlara dönmüş. 1 ler noktasından bir iplik sallanıyor. Bunun da nedeni göl kenarı olmasından ve yüzey dalgasız olduğundan siv risinek ve öteki böcekler çok. Örümcekler de bunları avlamak için yola boydan boya ağ germişler. Hatta gittiğimiz Uluabat kö

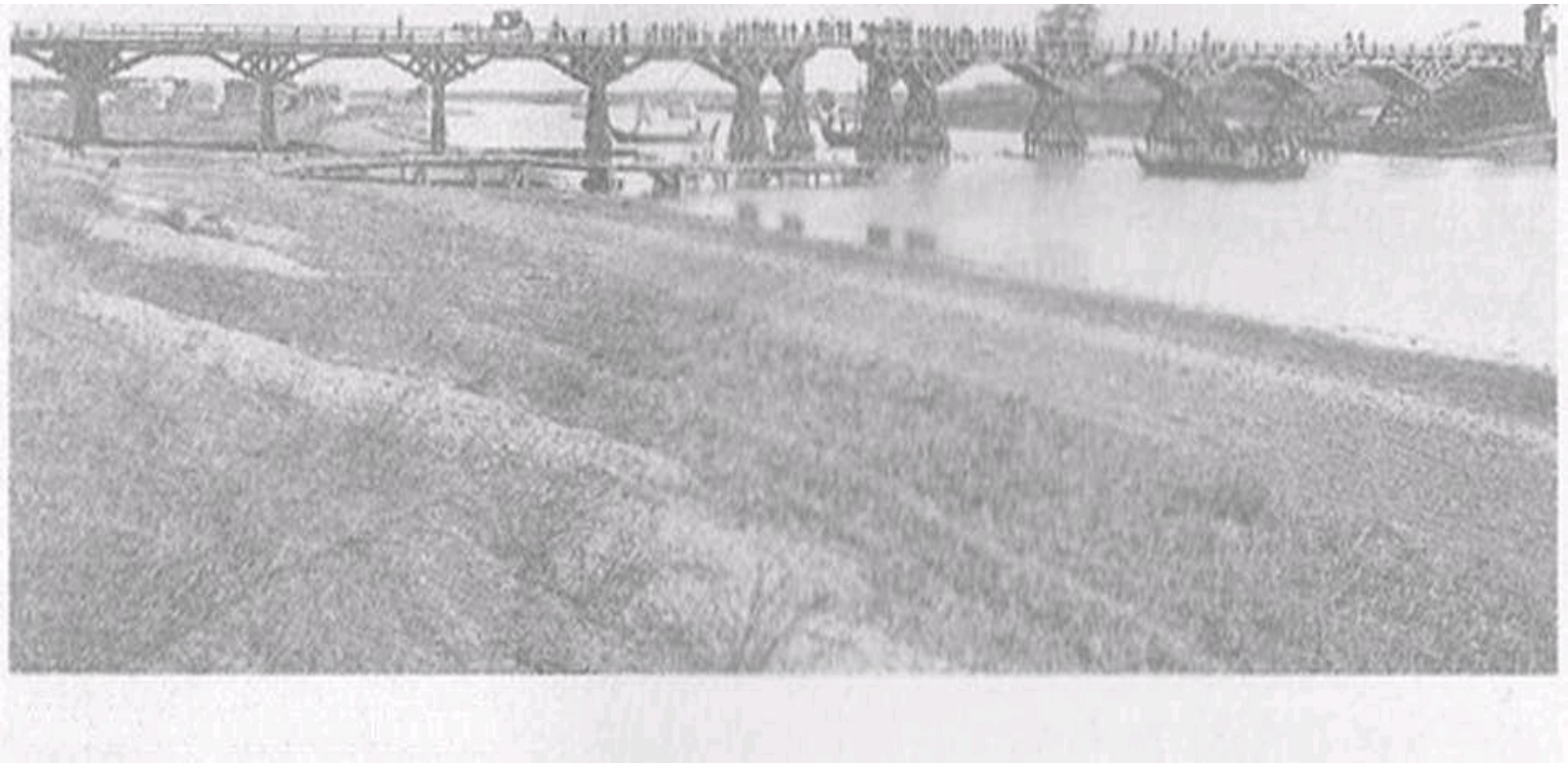

yünde ahali sivri sineklerin çokluğunu söyleye söyleye bitire- ■

mediler. insan başına torba geçirmedikçe uyuyamazmış. Büyüklükleri yaban arısı kadar oluyormuş. Ama bu konunun abartıldığı sanılmamalıdır. Rahmetli Hoca Nasrettin'in çömlek hesabı fıkrasında olduğu gibi ben yine insaflıca söyledim! Köy halkı beheri serçe kuşu kadar demişlerdi!

Uluâbad gölünde köprü

Gideceğimiz yere az bir yol kalmıştı ki yol üzerinde Issız Han denilen eski eser kalıntısı görkemli bir yapı görüldü. Doktor arkadaşımızla birlikte içerisine gidip gezdik. Baştan aşağı taş ve tuğladan yapılmış, üstü kemerli, ortasında iki sıra dörder taş sütunla tutturulmuş. İki yerde baca gibi menfezleri (delikleri) var. •

içi geniş bir avlu olup kapının yanlarında iki oda bulunuyor. Gerek kapının üstüne konulmuş fakat is karartısından okuyamadığım yazı levhası ve gerek daha sonra yaptığım araştırma sultanlar tarafından inşa ettirilmiş olduğunu saptıyor. İzmir'den Bursa'ya kadar her konak yerinde birer tane yaptırılmış ve birçoğu zamanın geçişi ile harap olmuş birkaçı da halen duruyormuş. Hatta gezimin Balıkesir bölümünde bir tanesini gördüm. Kimine *"Sultan Hanı"* kimine *"Hayrat Han"* diye adlar takılmış. İzmir'den Bursa'ya kadar bu hanlar arasında bir de kal-dirim bulunduğu ve belli uzaklıklarda çeşmeler kuyular olduğu, dereler nehirler üzerinde taş köprüler yapıldığı halen bazı yerlerde rastlanan yapı kalıntılarından anlaşılmaktadır.

Issız hanı gördükten sonra biraz daha giderek saat dokuzda uzun Uluabat köprüsünde arabalar durdu. Kilometre işaretinin Bursa yüzünde 59 karşısında 71 rakkamları yazılı. Demek Miha- lıç ile aramızda on iki kilometre kalmış.

Köprünün ortasındaki direğe sarı renkli bandıra çekilmiş ve bir ip gerilmiş olduğundan arabalardan indik. *"Abulyont"* gölünün ayağı olup Mihalıç nehri denilen enli dere sağlık kordonu için sınır kabul edilmiş. Bulunduğumuz taraf bulaşık. Karşı yaka temiz. Gayet yüksek ve uzun olup göle girip çıkacak deniz teknelerinin geçmesi için ortası açılır kapanır tarzda yapılmış ahşap köprüyü geçip *"Ulu Âbad"*

köyüne girdik. Mihalıç'tan gelen görevliler bizi karşıladı. Onlarla bila ihtilat (birbirlerine dokunmaksızın) oraları dolaştık. Nihayet temiz yakada göl kenarındaki araziyi karantinahane kurmak için uygun bulduk. Her ne kadar bu yöre tünuiyle sı t malık ise de bu mevsimde zarar vermeyeceği doğaldır. Seçtiğimiz mevki eski Ulu Âbad kasabasının kalıntıları olup yere gömülmüş bir hamam ve boydan boya eski sur enkazı vardı. I latla o hizada birde laş köprünün bulunduğu, yıkılarak devrilmiş ve çeşitli durumlar almış kemerli sütunlardan anlaşılıyordu. Karantinahaneıiin yapım şeklini memurlara anlatıp nehir kenarındaki çayırlıkla gurup levhasını (seyir) ederek- hazırlanmış olan akşam yemeğini de yiyerek arabalara bindik.

Her ne kadar kente dönmek olanağı yoksa da kordonun daha temiz olan tarafında yatmak da doğru olduğundan Fener Bahçesi'ne benzediğini söyleyerek anlattığım yarımadanın üzerindeki Karaağaç köyüne gitmeyi kararlaştırdık. Saat üçte şoseyi bırakıp sağa bükülerek bir hayli gittikten sonra bir çok ışıklı noktalar görünmeye başladı.

Meğer köyün beyine önce oda hazırlanması için atlı gönderdiğimizden köy halkı bizi karşılamaya çıkmış. Önce ellerinde fener, meşale bir sürü çocuk göründü. Onlar yöremizi kuşattılar. Biraz daha ilerleyince delikanlılara rastladık. Bu büyük kalabalık bizi

"Hüsnü Bey'in evine iletti, *"llüsnü Bey"* yaşlıca bir kişi olup soy lu ve büyük varlık sahibi imiş. Hatta karşıdaki ada tümüyle onun mülkü olup zeytinlikmiş ve üç dört yılda bir ürün alınırmış.

Yemek yeyip geldiğimize güç halle inandırdık. Çünkü *"hoş*

geldiniz" in peşinden sofraya davet etmişti. Birkaç saat görüştük.

Abulyont gölü üstüne pek çok bilgi verdi, özeti şu : Abulyont gölü beş saat uzunluk ve üç saat genişlikte olup çoğu yeri sığdır. Kış mevsimi taşarak şoseye kadar gelir ve o zaman kayıklar denizden göle girebilirmiş. Suyu tatlı olmakla birlikte içenler sıtmaya tutulduğundan bazı sağlığının değerini bilenler bir saat uzaklıktaki çeşmeden su getirirlermiş.

Pek çok sazan balığı avlanarak gerek taze gerek tuzlanmış olarak büyük ölçüde ihraç olunuyormuş. Üretilen havyarın miktarı da çokmuş. Sabahleyin erkenden yine giyinerek yola düzüldük. Yine Sülüklü Çeşme'de I Iüsnü Bey'in gönderdiği öğle yemeğini yiyerek saat sekizde (Saat 14.00) Bursa'ya vardık.

Bursa - Mihalıç - Bandırma

ok şükür kasımın üçünden beri gerek Bursa'nın içinde gerek livada artık hastalıktan eser kalmamıştı. Fakat bir yerde kolera Ç çıkıp tamamiyle yok edildikten sonra bir ay daha gözlemek ve tıbbi denetim altında bulundurmak kural gereğidir. Bu nedenle Bandırma ve Balıkesir bölgesi benim payıma düştü. Kasımın yirmi birinci pazar günü saat bir buçukta Bursa'dan uyku sessizliği içinde ayrıldım. Bu gidişim, öncekilerle karşılaştırılamaz. Önceleri her nereye gittimse piliyi pırtıyı otelde bırakarak yola çıkmıştım. Bu kez ise Bandırma'dan tekrar Bursa'ya dönüş olasılığını çok zayıf bulduğumdan yol çantalarımı derleyip toplayarak yanıma aldım.

Özellikle şimdiye kadar Atronos'un atlı yolculuğu bir yana bırakılırsa her yere fayloıı ve landonla gidiliyordu. Bandırmaya ise yaylı ve makaslı talika ile gitmekteydim. Bu arabalar gerçekten yazın çok sel.ılı olur. (>n tarafı zaten açık, arka perdcsiyle hem kapı hem pencere hizmeti gören yanların muşambasını kıvırıp kaldırınca adeta insan kendisini seyyar bir balkonda zanneder. Geçtiği yerlerin hiç bir noktasını gözden kaçırmaz. Halbuki kışın (durum) aksinedir. Arka ve yan perdeleri tamamiyle kapatıldığı halde çaresiz arabacının oturduğu ön taraf açık kalacak. Rüzgâr arka ve yandan esiyorsa ziyanı yok. Fakat önden esiyorsa vay o yolcunun haline !

Benim hareket günüm eh' Bursa'nın bir aydan beri devam eden ayazlı bir sabahına, kuru soğuklar zamanına rastlıyordu. Perdeleri kapatıp çantaları karşı karşıya, pülverizatör ma kin a sini arabacının yanına ilaç kutusunu ayaklarımın arasına yerleştirdik. Gecelik mantosunu örtü makamında dizlerime alıp eldivenleri de giyerek yola çıktık. Sık sık pencerelerden Bursa'ya ba kıp gözlerimle veda görevini yerine getirdim.

A

Bugünkü yolumuzun büyük bölümü yani Ulu Abad'a katlar ki yerini önceden görmüştüm. Yalnız bir fark varsa da eskiden sıcak yüzünden rüzgâr esmesini istiyorduk. Şimdi ise soğuktan büzülüp duruyorum.

Eskiden yerler sararmış solmuştu. Bugün ise son bahar yağışlarıyla tarlalar kış ürünlerinin, çayırların çimlerin fışkırıp yeşillendiğini görmekteyim.

Birinci seferde Abulyont Gölü güneşten akan nurlarla cilalanmış bir ayna gibi parlaktı. Gözler kamaşıyordu. Bu seferki gidişte bulutların renginin yannsımasıyla barutî renge bürünmüş, hazin bir manzara gösteriyordu. Sular coşmuş, yerler çamurlanmış, teller arasındaki örümcek ağlarından eser kalmamıştı. Uluabat köprüsünden atlayıp sarı bandıraları hala dalgalanan karantina barakalarını -ki artık çalışmaları durdurulmuştu- solda bırakarak duvarları çitten damları çalı çırpıdan yapılan Çerkeş köyünü geçtik. Su taşkınlığından kurtarmak için şose yolu pek açıktan dolaştınldığı için arabacımız kestirme yola saptı. Bursa ovasından daha büyük ve sekiz saat imtidadında (Bir uçtan öteki uca sekiz saat sürüyor anlamında) olan Mihalıç ovasına girdik. Bursa ovasının sınırı göründüğü halde Mihalıç ovasını göz kapsaya- mıyor. Kuzeyde Mihalıç tepeleriyle kesilmiş, güneyde donuk mavi renkli dağlar hayal gibi görünüyor. Batı yanının ufuklarıy- sa gök ile ovanın birleşmesinden oluşuyor. Doğanın bu geniş topraklara verdiği bu düzlüğü sanat elleri yapamaz dense doğru olur. Ne ufak bir engebe, ne küçük bir çukurluk var. Tesviye aleti nereye konulsa hava damlasının ortada kalacağından kuşkum yok.

Ovada ne bir ağaç ne bir fidan ne de bir çalılık görülemez. Ortasından akan Mihalıç nehri tarafından

ikiye bölünmüş. Kuzeydeki parça mera.

Güneydeki ekin tarlaları. Birinci bölümün ürünleri Bandırma kuzuları, kaymakları, Mihalıç peynirleri. İkinci bölümün ürünü ise türlü tahıldır.

Kışın bu nehir taşarak bütün ovayı su basar ve adeta bir derya halini alırmış.

Kuzeye doğru Mihalıç7m kanatları dönen yeldeğirmenleri görüldü.

Saat on birde kasabaya girdik. Gece Belediye dairesinde konuk kalarak bazı memurlarla ve memleketin hekimi ile görüştüm. Sabahleyin de bir iki saat dolaşarak saat dörtte Bandır- ma'ya doğru yola çıktım.

Mihalıç Kasabası

Aynı adı taşıyan ilçenin merkezi olan bu kasabacık biraz önce adı geçen düz ve verimli ovanın kuzey ucuna sokulmuş ve su taşkınlıklarından kurtulacak kadar yüksek bir set üstüne yapılmıştır."

Oldukça büyük bir kasaba ise de sokakları dardır, düzgün değildir ve kaldırımları bozuktur. Camilerden ve resmi dairelerden başka büyük yapıları yoktur. İslam tapınaklarının en ünlüsü *"Ulu Cami"* olup geçen zamanla harap ve viran olduğundan temelden denilecek biçimde onarılmış ve inşa edilmiş ve benim orada bulunduğum sırada içinde ustalar çalışmak- taydı, inşa biçimi çok sevimlidir. Büyültülerek onarılan Rüşti- ye'nin23 açılışına da pek az bir şey kalmıştı.

Mihalıç'm kuzey ve kuzey doğusu tepelerle kapalı olduğundan ve sulak ovanın hava akımı ile karşılaştığından havası özellikle yaz mevsiminde ağır ve sıtması bol ve ünlüdür. Yakın zamana kadar suyun azlığı nedeniyle ahali dere suyu ile gereksinmelerini karşılamakta iken Vali Paşa'nın çabaları ve yardımıyla bir saatlik yoldan çok tatlı ve güzel bir kaynak suyu demir dökme borularla kasabaya akıtılmış ve İstanbul'un l'erkos kumpanyası çeşmeleri gibi basınçlı çeşmeler yapılmışı ıı*. Belediye hekimi ile yaptığımız tıbbi görüşmelerde eskiden tifo humması ve dizanteri çok olurken kaynak suyundan sonra pek azlar arasına geçtiği- ni söyledi, izmit'in ünlü bataklıklarının doldurulması sayesinde kuvvetten düşmüş olduğu gibi ovası da temizlenirse bu kasaba da doğal olarak sıtmadan tamamiyle kurtulacaktır.

Mihalıç ve yöresi ürün veren verimli bir arazi olduğu için ahali tarımla uğraşır. Meraları da çok olduğundan koyun beslenmekte ve büyük ölçüde peynir ve tereyağı yapıldığı gibi İstanbul'a kuzu da gönderilmektedir.

Kasabadan ayrıldığım sırada her yeri yoğun sis kaplamıştı. Bursa'dan beri geldiğimiz şose burada sona ermiş ve Mihalıç'dan Bandırma'ya kadar inşası da henüz Mösyö " *Goldenberg*" adlı mültezime (Müteahite) verilerek toprak düzlemesine yeni başlanmış olduğundan ovadan geçmek zorunda kaldık. Yolda pazara satış için giden birçok köylüye rastlıyorduk. Yol gittikçe sarplaşmaya.

su yığınları, bataklıklar artmaya, geçit bulmak güçleşmeye başladı.

Özellikle arabacının bu yolun acemisi olması güçlükleri artırıyordu.

Bereket versin süvariye, ileriye geçip keşif kolu hizmetini görüyordu.

Yoksa bir bataklığa saplanıp kalmak işten değil. Üzerinde mermer sütunları, taş döküntüleri ve eski eser kalıntısı olan küçük tepeceği aştıktan sonra sol tarafta Mihalıç Devlet Çiftliği göründü. Biraz daha gidince bir berzaha (kıstak- dar yol) varınca arabadan indik. Öyle bir yer ki arabanın sol tekerlekleri oyulmuş bir çukurdan, sağdakilcr ise bir arşın24 daha yüksek setten dönmek zorunda. Bu ise arabanın merkez-i sıkletini (ağırlık merkezini) dışarıya getirerek dengeyi bozacağından devrilmesi kesin. Bunun için şöyle bir önlem aldık. Ben yaya geçip jandarmanın beygirini tuttum. Arabacı hayvanların önüne geçip ağır ağır çekmeye başladı. Jandarma da yüksek tarafın basamağına çıkıp elleriyle arabanın pencerelerinden tutarak vücudunu dışarıya sarkıttı.

Bu sayede ağırlık merkezini korumak kabil olduğundan araba devrilmek- sizin dar geçidi geçti. Tekrar arabaya binip *"Manyas"*

gölünü uzaktan seyrederek bir kaç saat daha gittikten sonra Bandırma'ya girdik. Değirmenlerin bulunduğu set engel olduğundan içine girilmedikten sonra kasabayı görmek olanağı yoktur. İstanbul'un Divan Yolu'ndan geniş ve düz, sahile kadar inen mükemmel bir caddeden geçerek Belediye Dairesi'nin önünde durduk ve hizmet arkadaşlarımdan Doktor Sami Bey ve tütsü memuru Hamdi Efen- di'yi bulduraraк onların yardımı ile otele yerleştik.

Bandırma Kasabası

Bandırma, kendi adını taşıyan körfezin güney batısında kunıl- muş

bir kasabadır. On sekiz mahalleden oluşup on beş yıl önce çıkan ve bir iki mahalle dışında ötekileri tamamiyle ortadan kaldıran yangın felaketinden sonra düzgün bir harita (plan) çizilerek ve onun gereğince şimdiki evler inşa edildiğinden araları birbiri- ne paralel ve düzdür, iskele başında ve Belediye Dairesi önünde yarım daire biçiminde bir meydancık olup kasabanın bütün sokakları buradan başlar. Kasabayı tam ortasından keserek buraya varan birinci sınıf caddesi bu kadarcık bir yerde " *Bulvar*" adına

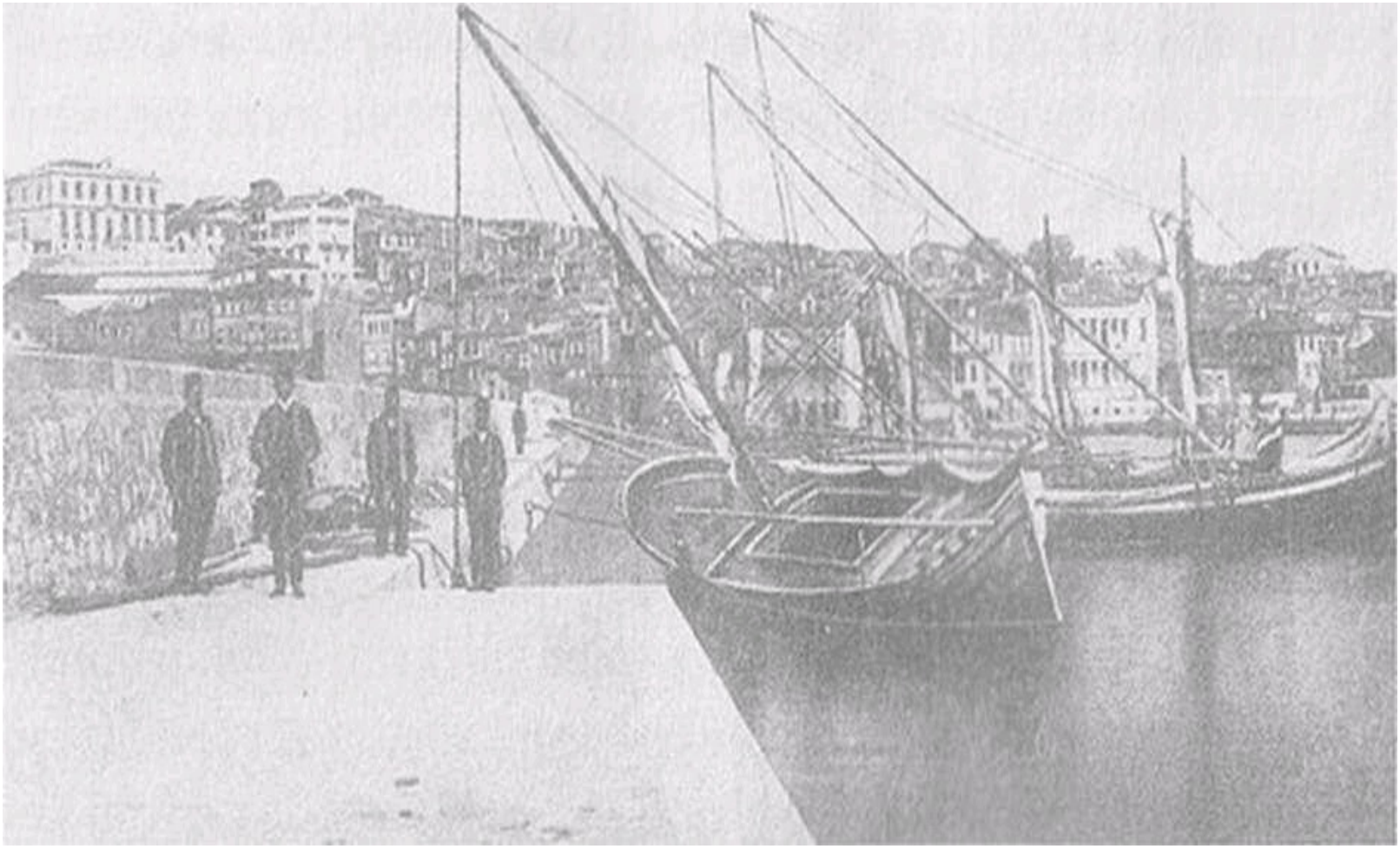

1900'lerin başında Bandırma.

hak kazanıyor. Kasabaya dama tahtası biçimini veren sokakların tümü balık sırtı kaldırımla döşenmiş olup tümünde yaya kaldırımları da vardır. Sahili kazıklarla sınırlanmış ve imtiyazı belediyenin olan rıhtımın inşası da kararlaştırılmıştı! ()niindeki körfez yalnız doğudan açık bir boğazla Marmara'ya bitişmiş ve daire biçiminde olduğundan poyrazdan başka rüzgardan ve fırtınadan korunmuş ise de poyraz estiği zaman deniz tekneleri hamlamadığından doğu yönüne 120 -140

metre uzunluğunda bir kordon inşasıyla liman yapılması yerel belediyeye verilmiş ve şimdiye kadar 50 metrelik yere taş

dökülmüştür. I ıı ıan ve rıhtımın inşasıyla Balıkesir'e kadar bir de demiryolu uzatılacak olursa Bandır- ma'nın ufak bir izmir olacağına kuşku yoktur. Kasabanın içinde yüksek ve taş binalar olmayıp bir çok cami içinde, iskele başında ve orta cadde üstünde yeniden inşa edilen1 *"Haydar* Çavuş camisi kasabanın tek bezeğidir. Bu süslü bina uzaktan tıpkı *"Ortaköy"ca-* misini andırır bir biçimde ve resimde olup yıldırımsavarı ve taş alemli minaresi de çok sevimlidir.

Kasabanın uzun bir iskelesi, önünde ufak bir Belediye Daire si, üç dört eczanesi yalı boyunda iki kıraathanesi vardır.

Gerek bu kıraathanelerde gerek öteki kahvehane ve gazinolaı da her şey vardır. İçlerine girilince çoğunun ortasında bilardo ına sası, açıkta bir kahve ocağı, çivilere fincanlar alt başa içki kadehleri dizilmiş. Rafta nargileler altında konyak şişeleri sıralanmış. Ocağın yanına kahve ve şeker kutusu üst tarafa meze tabakları konmuş. Kısaca tümü hem kahvehane, hem kıraathane, hem gazino, hem

meyhanedir.

Kasabanın sözü edilecek binaları arasında yapımı bitmek üzere olan Daire-i Askeriye ve redif deposu belirtilmelidir. Beldenin üstündeki yüksek bir tepedeki bu sağlam ve süslü (bina)ulu askerlik yapıtl arındandır. Uygun zamanda adı geçen yere çıkarak yapıları gezmeyi başardım. Karşısında bir kalın direk üstünde rüzgârın esme yönüne doğru döndürülüp hareket eden birkaç tane yel değirmeni var.

Kenarında somaki taşından güzel bir çeşme yapılmaktaydı. Yarım saat uzaklıkta da çıkarma işlemi durdurulmuş somaki taşı ocakları bulunmaktadır.

Kasaba günden güne büyümekte ve imar edilmekte olup yerleştirilen göçmenler tarafından Askerlik Dairesi'nin bulunduğu yere kadar yeni evler yapılarak mahalleler oluşturulmuş ve ha- rita-i esasiyeden (nazım plan) ayrılınmayarak düzenli (yerleşmenin) sürdürüldüğü, görülmektedir.

Bandırma'da otel taklidi birkaç han olup biz de deniz kenarındaki

"Bandırma Oteli" nde kaldık. Her türlü otel gereçlerinden yoksun ve odaları bir masa ve bir sandalya ile bir karyoladan oluşuyorsa da yatakları cidden pek temiz ve güzel takımlı idi.

Yalnız yemek konusunda sıkıntı çektik. Başvurulacak yer ancak çarşı boyundaki bir iki aşçı dükkânı idi. Oralarda ise sofraya oturur oturmaz iştahamız kapanırdı. Nasıl kapanmasın ki gözümüzün önünde sofradan kalkan müşterilerin tenekeden yapılma çatallarını bir bezle silivererek önümüze koyuyorlar. Verilen peşkirler rengini yitirmiş

uzaktan ağır bir koku yayıyor. Bunlar bir tarafa sergi gibi pencerenin önüne dizilmiş olan tencere ve tepsiler herkes tarafından ziyaret ediliyor ve birçokları gözleriyle yemeklerin türünü anlayamadığından mıdır nedir, parmaklarıyla tavuk kızartmalarını, söğüşleri tutup evirip çevirmeye sonra da elini yalayıp ötekini muayeneye kadar varıyor ve bu haller hep gözlerimizin önünde oluyordu. Bir iki gün sonra baktım ki olmayacak arkadaşlara önerdim. Kasaptan et alıp fırına vererek tam bir iştah ile yedik ve doyduk. Bıı da bir iki kez tekrarlandı. Daha sonra otelimizin karşısında yeni bir lokantanın açılması hepimizi sevindirdi.

Fırın yöntemine son vererek temiz ve nefis lokantaya gitmeye başladık.

Bandırma'da yaşamımız hoşça geçiyordu. Bursa'da mangal başından ayrılamayacak, geceleri elimizi yorgandan çıkaramayacak kadar kuru soğuktan, Keşiş'in döktüğü ayazdan canım yanmıştı. Bandırma'ya gelir gelmez havayı pek ılımlı buldum. Sonbaharın son haftası çok yumuşak geçti. Geceleri saat bire kadar mangal başında değil, çerçevesi (camı) kalkık pencere önünde oturuyorduk. Aralık ayı ile birlikte kış yağışları poyraz ve gündoğusu fırtınaları da başladıysa da yakıcı soğuk yoktu.

Yalnız rüzgârın önüne düşüp ardarda kanıya saldıran dalgalar rıhtıma çarptıkça oteli sarsmaktaydı.

Bandırma - Erdek Gidip Gelme

andırma'nın yöresi çıplak arazi olup zeytinlik, dutluk ve bağlıktan B yoksun olduğu gibi öyle anlatılacak gezinti yerleri de yoktur. Yalnız kentin doğu yönünde ve yüksek bir uçurum üstünde birkaç gazinomsu şey var. Yaz mevsiminde gezinti için oraya çıkarlarmış. " *Livadin* denilen yerin görüntüsü güzeldir ve kasabanın içinde körfezin Marmara ile birleştiği görülemeyip gö/ bir havuzun içinde döndüğü halde, Livadia tamamiyle bu boğaza egemen olduğundan Kapıdağı yarımadasının Perme Burnu, açıkta boş ve serpinti adalar, daha sağda hayal meyal

"l.mırali" adası ve gölge gibi Bozburun görünür. Kısaca göz çizgisi Marmara'nın enginlerine dalar gider.

Buradan başka körfezin karşı yakasında Kapıdağ yarımadası kenarında ve Bandırma'nın tam karşısında Ermeni köyü olup güzel ve tatlı sulan olduğundan kayık ve sandallarla gidilebilir bir gezinti yeri imiş.

Bandırma'da geçirdiğim on üç günün bir haftası(nın) yazdankal- ma denecek kadar ılımlı ve uygun olduğunu yukarıda söylemiştim. İşte bu güzel haftanın en güzel bir gününde, tütsü memuru Hamdi Efendi ile gazinoda otururken arkadaşımız Doktor Sami Bey gelerek Ermeni köyüne gitmekliğimizi önerdi ve bu suretle bir de deniz gezintisi yapmış

olacağımızı söyledi. Büyük bir barka kiralayarak Bandırma'dan açıldık.

Değil yelken şişirmek, sigara kağıdını kımıldatacak kadar bile rüzgâr olmadığından iki kayıkçı kürek çekiyor ve ağır bir yolla gidiyoruz. Tam iki saatte Ermeni köyüne çıktık*6. İki dağ arasındaki dereye sokulmuş

köyü gezdik arazi tümüyle granit taşından olup birçok ocak vardı.

Binlerce parke taşı deniz kıyısına yığılmış ha/ıı duruyordu. Köy kâhyası ile yaptığımız konuşmada istanbul, Selanik, Romanya ve Bulgaristan'a büyük miktarda kaldı- rımlık parke taşı ihraç edildiği anlaşıldı. Beher taşın yerindeki değe-1 K)4 | ----------

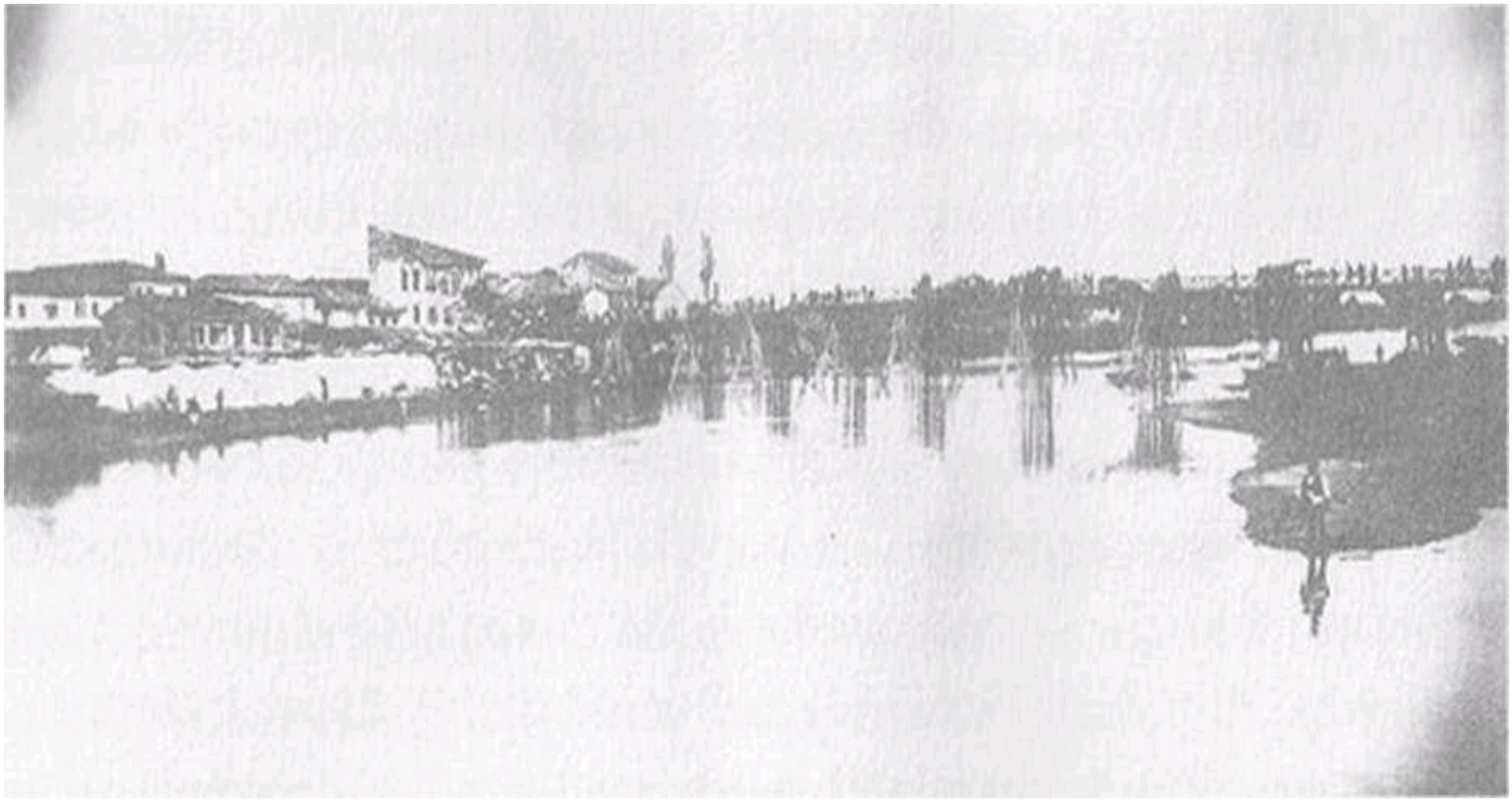

Bandırma-Genel görünüm

ri 15-20 para? imiş. Köy halkı hemen sadece bu granit yüzünden geçinmekte olup arazinin yetersizliğinden tarım ikinci derecededir.

Tamamiyle sarı kumdan oluşan sahili dolaşıp Bandırmaca ünlü olan çeşmeye gittik. Yanımızda getirmiş olduğumuz boş fiçıları da doldurduk ve saat on buçuğa kadar gezip dolaşarak dönmek üzere sandala bindik. Hava yine geldiğimiz gibi. Yelken açtılarsa da buruşuk bir halde duruyordu. Yalnız havanın bulutlanması ve batı yönünün kararması dikkatimi çekiyordu. Hele sandalcıların her kürekte başlarını çevirip karart ılı yöne bakarak birbirlerine Rumca birtakım sözler söylemesi beni kuşkulandırmaktaydı. Kimseye renk vermeksizin çıkacak olayı düşünmeye ve beklemeye başladım.

Deniz çarşaf gibi deyimine ve benzetisine kıyık olacak kadar durgundu. Soldaki kayalıkların önümüzdeki Bandırma'nın te- petaklak olmuş gölgelerini, bulutların yansıyan hayallerini denizde gözlüyorduk.

Kapıdağ yarımadasının çok dar ve düz olan dilinin ötesindeki körfezi seyrederek geçip, yolun dörtte birini yapmıştık ve Bandırma'ya kürekle hemen yarım saatlik yolumuz kalmıştı ki ansızın yağmur hem de şiddetle inmeye başladı. Muşambalarımızı giyerek bundan korunduk.

Fakat karanlık noktanın koyuluğu gittikçe artmış ve dairesinin genişliği de yayıldık ça yayılmıştı. Sandalcıların kürekleri bırakarak biri dümene geçip öbürünün yelken ipini yedeğe alması ve batıya doğru bakma sı fırtına çıktığını anlattı. Deniz yüzeyinde gölge gibi bir düzlük bize yaklaşıyordu. Birkaç saniye sonra yarım açılmış yelken şişmekle sandal bir yana eğrilerek ileri doğru hızla kaymaya başladı. Kuvveti ve sertliği değişmeyen bir hava akımı olsa yelken ona göre düzenlenir ve gidilirdi.

Halbuki fırtınanın sağanak halinde gelmesi daha çok önlem almayı, ihtiyatlı bulunmayı gerektiriyor ve ufak bir önemsemezliğin büyük tehlike yaratacağı hatta sandalı alabora edeceği kesin oluyordu. Telaş

gösterip kaptanımızı şaşırtmamak için kımıldamamaya hatta ses çıkarmamaya çaba gösterdik. Kendimi bilmem ama arkadaşların heyecandan damarları büzülmüş, bet benizleri atmıştı. I)ümenci durmadan dümeni hareket ettirip rüzgâra uymakta, yedek ipini (iskotayı) sağanak gelirken kısıp geçince indirmekle kusur etmiyordu.

Yarım saatlik yeri, bizi olağanüstü ürküten bora sayesinde ve ancak on dakikada alarak Bandırma'ya girdik. Sağnak tamamen geçmiş yağmur kesilmiş ortalık yine siit liman olmuştu. Karaya ayak basınca birbirimizi cidden kutladık.

Bandırma Limanının Ticari önemi

Marmara'nın Anadolu sahilinde pek işlek bir liman olup Karesi Sancağı'nın® ve Mihalıç ve Kirin,ıstı kazalarının ihracat ve ithalat (dışalım, dışsatım) merkezidir. Mihalıç ve Balıkesir gibi iki engin ovanın ürünleri buradan çıkar. Sadece yılda 300 bin'e yakın kuzu ve bunun birkaç kalı tavuk ve hindi İstanbul'a ve öteki beldelere gönderilmektedir.

Birçok ambar ve çok büyük bıı değirmen zahire ile tepeleme dolu olup her hafta gelen İngiliz gemilerine yükletilerek Avrupaya ihraç olunuyor.

Balıkesir vüıe:.inden indirilen *"Borasit"* madeninin bir bölümü de burad a n gönderilmektedir.

I laf tada iki kez İdare-i Mahsusa vapurları geldiği gibi sıradan günlerde romorkörler de eksik olmaz. İstanbul ile her gün ilişki halimledir. Bu bakımdan posta vapurlarının limanın önemi ile orantılı olmadığını itiraf ederim. Idare-i Mahsusa'nın buraya ayırdığı *"Ticaret-i Bahri"* vapuru her bakımdan kargo gemisi halimle olup baş ve kıç ambarından başka birinci ve ikinci mevki kamaraları da kuzu anbarına çevrilmiş olduğundan yolculara sığınacak yer kalmamıştır. Hele kış

mevsiminde güvertede duru lamayacağından -boş ise- ambarlara inmekten başka çare yoktur. Her ne kadar sefer zamanı dokuz - on saat ise de hareket vakti Mudanya postalan gibi sabahleyin olmayıp güneş

batınca İstanbul ve Bandırma limanlarından vapur kalkmakta ve geceyi yolda geçirmekte bulunduğundan kamara bulamayan müşterilerin uykusuzluktan çekecekleri azap ve acı da caba. Deniz ticaretinin iki üç tane davlumbaz kenarında yan kamaraları gösteriliyorsa da, Haliç vapurlannkinden daha dar olup durulmak olanağı yoktur. İkinci vapur

"Tekfur Dağı, Tekirdağ" olup bunun toplam dört yataklı bir kamarası vardır. Sıradan günlerde gelen romorkörler daha beterdir.10

Bandırma'nın Tıpsal Topografyası

Bandırma kuzeye bakan bir durumda olduğu ve poyraza açık olduğu için havası denizden geliyor. Kasaba körfezin yan köşesine kurulduğundan poyrazın şiddetli vuruşlarından kurtarılmıştır. Kuzey rüzgârının etkisini hafifletmek ve deniz rutubetini azaltmak için karşısındaki Kapıdağı yarımadası bir

engel ve süzgeç hizmetini görüyor.

Yalnız arkası Mihalıç'ın sulak ovası ve Manyas (iölü olup karadan gelen hava akımı buralara uğradıktan sonra Bandırma'ya vardığında ağırca olacak ve yazın sıtmayı getirebilecektir. Bandırma su bakımından sıkıntıdadır. Olan suyu da acı ve kireçli olup içilmesi olanaklı değildir.

Sağlık koşulları iyi olup lağımları yetkin ve düzenli ve beldenin temizliği açısından istenilen durumdadır.

Yerli sayrılık yalnız enflüanzadır. Yani her yıl çıkıp şiddetli bir biçimde yayılıyormuş.

Erdek'e Yolculuk

Bandırma'ya varışımın dördüncü günü *"Erdek"* seferine çıktık. Yarı yolda bir köyde durup kır yemeği yemek planımız içindey di. Redif Binbaşı Agâh Bey ile dezenfektör (tütsücii) Hamdi Efen di ve Hekim Sami Bey'den oluşup iki arabaya aynlarak Bandır ma'dan hareket ettik.

Arabaların türleri gidilecek yolların nitelikleriyle doğru orantılı olduğu için bu seferki arabalar, landondan

■ •

vazgeçtik, yaylı ve makaslı bile değildi. Ustü kapalı adi yiik arabaları.

Zaten Bandırma'da henüz landon yoktur. Bir süre körfezin batı kıyısını kumlar üstünde yürüyerek geçtik. Sonra *"Kadı Boğan"* mevkisinde yokuşa tırmanmaya başlayınca her sarsıntıda araba içinde hoplayıp zıplamaya başladık. Bazıları boş bazısının üstünde birer balıkçı kulübesi bulunan kıyı boyunda mini mini adacıkları, kayıkları için liman (sığınak) yaptıkları yalçın kayalık körfezcikleri seyrediyorduk. Çok geçmeden Bandırma yakasını Kapıdağı yarımadasına bağlayan dar boğaza vardık.

Denizin yüzü ile bir hizada bulunan ve beyaz kumluktan oluşanve kamışlarla örtülü bir yer. Öteki yanda Erdek körfezi görülüyor. Gerek bulunduğu yerin gerek toprağın durumu, niteliği kanıtlıyor ki eski zamanlarda da burası denizle çevrili yani Kapıdağı yarımadası o zaman tam bir ada olup burası boğaz imiş. Daha sonra volkanik etkilerle yer yükselerek, ya da iki yandan sellerle inen tortularla boğaz dolarak sular çekilmiş. Boğazın uzunluğu yani Bandırma ve Erdek körfezleri arasındaki uzaklık yaklaşık bir kilometredir. Genişliği yani Kapıdağı yarım adası ile Bandırma yakasındaki yolu araba ile beş dakikada aldık.

Küçük bir harcama ile buraya bir kanal açmak kolaysa da ne çare ki verimi masrafı korumaz.

Kapı Dağı yakasına geçince halk arasında *"Belkıs Harabesi"* denilen eski

"Kizik" kenti yıkıntılarının kenarından geçip hedef olarak aldiğimiz" *Yapıcı Köyü"ne* varıldı. Deniz kenarına ve çimen üstüne hasırlan serip oturarak turfanda bir kır sefası yaptık.

Sahil irili ufaklı granit taşı kümeleri ile çevrilmiş. Bir tarafında kayıklar yükletiliyor. Ahalisi

tümüyle taşçılıkla uğraşıyor ve ge- çiniyoı ve ocaklardan getirilip burada *"l\ıke"* biçiminde kırıldığı için köyün adını

"Yapıcı" koymuşlar.

Köyün ileri gelenlerinden biri Agâh Bey'i tanıdığından karşılama işini o yaptı ve sirke, zeytinyağı, tabak, kâse gibi bazı sofra ve yemek eksikliklerinin sağlanması için aracılık yaptı. Kendisi Darülaccze'ye granit vermeyi üstlenmiş ve şimdiye kadar yüz bin parça göndermiş.

Yemeğimizi yiyip köyü dolaştıktan sonra yola hazırlandık. Agâh Bey'in arabası Bandırma'ya dönüş için boğaza yollandı. Bizim araba da Erdek'e dönüp Belkıs kalıntılarına daldı. Tümüyle granit taşından yapılmış sağlam kale duvarlarını aşarak iki yanı ağaçlık, dar ve yıkıntı taşlarla kaplı yoldan geçiyoruz. Arabanın yanları ağaç dallarına sürünerek durmadan hırıltılı sesler çıkarıyor. Tekerlekler taşlar üstünde sektikçe vücudumuz fena halde sarsılıyordu. Özellikle şimdi tütsü memuru Hamdi Efendi de bizim arabaya aktarma ettiğinden üç kişi koç güreşi gibi kafa kalaya vuruşmamak için pek çok zorluk karşısında kalıyorduk. Uzaktan birçok su kemerleri kalıntısını, kubbeli yapıları gözleyerek yüzlerce devrilip dökülmüş sütunları seyrederek yarım saatte harabeden çıktık. Rehberimiz olmadığı için gereği kadar gezemedikse de Agâh Bey'in ve köylülerin gözlemlerine dayanarak açıkladıkları söylentilere bakılırsa birçok tünel gibi üstü kemerli ve yarım saat süren geçitler, mağaralar, anfiteatr biçiminde basamaklı yerler varmış. Kısaca tümüyle granitten olan bu Kezik kentinin büyüklüğünü ve eskilerdeki mamurluğunu kalan eserler kanıtlıyor. I ler taşı ziyaretçinin düşüncelerini birçok yüzyıl öncesine gerileterek hazin duygular uyandırıyor. Şimdi baykuşlar yuvası olan bu harabenin gö-

rüntüsü de pek kasvetlidir. Yapılan ıifak telek kazılar sırasında traşlanmış resimli taşlar (yontular) ile e ki paralar çıkarak Müze-i Hiimayun'a gönderilmiş. Yeni araştırınalaı sayesinde daha pek çok değerli eski eserin meydana çıkaı ağı sınılıyor/'

Harabeden sonra ünlü Erdek rakı ve konyağını yapan ve göz alabildiğine uzayıp giden kütükleri çok düzgün sıralardan oluşan bağlar arasına girdik. Sonra birkaç yıl önce başlanıp tamamlanmadan bırakılmış olan şose yola çıkıp ilerleyince iki tarafımızı zeytin ağaçları çevirdi ve Erdek kasabası göründü. Mahalle arasına gelir gelmez araba zaten vücudumuzu hurdahaş etmiş olduğundan inip yaya olarak deniz kenarındaki belediye dairesini sora sora bulduk.

Erdek Kasabası

Erdek kababası'2 Kapı Dağı yarımadasının batı ucundaki küçük bir körfezin kıyısına kurulmuş ayni adı taşıyan ilçenin merkezidii Bin beş yüzü aşan hanesi, sahilde kısa bir iskelesi, iskele başında belediye dairesi, bir eczanesi, deniz üstünde bir salhanesi (Mezbaha-kanara), ünlü Alexi Kotro'nun bir konyak fabrikası vardır. Kasabada yapımı bitmek üzere olan süslü ve sevimli bir cami ile mescidler ve pek çok sanat yapısı kilise bulunuyor. Erdek, içerdeki kasabaların iskelesi olmadığı için konuklar ve yolcuların kalmasına özgü, Bandırma kadar olsun, otelleri yoktur. Bir meyhanenin üstündeki iki oda bu işte kullanılmakta olup belediye başkanının aracılığı ve yardımı ile gece oraya gittik. Odalarda kupkuru ikişer karyoladan başka bir şey yok.

Onların da takımları kirli ve dahası yorganları yufka gibi ince. Oturmak için aşağıdan üç iskemle getirdiler. Ortamıza sis çıkaran donuk ışıklı lambayı koyup saat dördü (Saat 10.00)ettik. Sonra

yataklara girildi.

Uyumak kabil değil. Tiril tiril titriyorum. Karşıki karyolada tortop büzülmüş olan Doktor Sami Bey rahat etmek için dakikada bin kez durumunu değiş- liriyor. *"Of!Bu gece soğuktan donacağı::!"* diye mırıldanmasından onun da benim gibi rahat bir uykudan yoksun kaldığı anlaşılıyordu. Bu rahatsızlık içinde yarı uyanık yarı uykuda sabahı ettik.

Vücudum ayazdan kaskatı kesilmişti. Kabil olduğu kadar çabuk giyinip sokağa firlayarak kendimizi bir kahveye dar attık. Çay ve konyak ile ısınmaya, kanı kızıştırmaya çabaladık. Çok geçmeden Belediye Başkanı efendi çıkageldi. Birlikte kasabanın her tarafını dolaşıp inceleyerek gözlemlerimizi gösterir bir rapor düzenleyip hükümet konağında Kaymakam Paşa'ya takdim edildik. Dönüşte karnımız iyiden iyiye acıkmıştı. Çünkü lokantasızhk belası yüzünden akşam yemeği de yiyememiştik. Tez elden pirzola ve uskumru balığı kızartarak belediye dairesinde açlığımızı giderdik ve arabayı çağırttık.

Erdek Kasabasının Tıpsal Topografyası

Erdek, lodosa bakan bir durumda olup poyrazı Kapı Dağı ya-rımadasının yüksek sıradağlarla kapanmıştır. Havası ılımlı ve yumuşak olup yöresinin Bandırma gibi çıplak arazi olmayarak zeytinliklerden oluşması hem görüntüsünü güzelleştiriyor hem (de) havasını değiştirip yeniliyor.

Suları da güzeldir. Fakat üzülünecek şey şudur ki kasaba her türlü belediye ve sağlık hizmetlerinden yoksun kalmıştır. I lenüz ne özel ne genel lağımlar yapılmamıştır. Yapılması düşünülmüş bile değildir.

Bütün evlerin kirli suları açıktan sokağa dökülerek akıp gidiyor. Arsalar çöplük halini almış, sahil boyundaki hanelerin lağımları açıktan denize kadar inmekte ve üzerinden atlar arabalar insanlar geçmektedir. Bu düzensizliğe sokakların darlığı da eklenir ve hemen her hanede rakı ve konyak üretildiğinden oralardan sokağa atılıp yığınlar, tepeler oluşturan ekşimiş mayalaş- mış cibre dahi göz önüne getirilirse gidiş geliş sırasında burun tıkamaktan başka çare yoktur. Evet sokakların çoğu olağanüstü dardır. Hatta İstanbul'da eskiden saçakları birbirine değmiş karşılıklı evler bulunduğunu bir evden öteki eve kahve vermek kabil olduğunu görmedik fakat romanlarda okuduktu. İşte Erdek'te öyle sokak vardır ki bu deyimi kanıtlar. Hatta hanelerin saçakları değil belki pencereleri birbirlerine değiyor denilse abartılmamış olur.

Kasabanın görüntüsü güzeldir. Bir vapur boyu uzaklıkta ufa-

■ •

cık bir ada var. Üzerinde Doktor Makridi tarafından imtiyazı alınmış

"Yanos" a benzeyen müshil (yumuşat u ı) bir maden suyu ve bir ılıca varmış.1'Açıklarda Paşa Umanı ve Marmara Adaları solda Karabiga kıyıları görülüyor ve göz lı.ıt 11 I eki ur Dağı sahiline de hayal meyal erişiyor. Erdek'ti* yerel ticaret zeytincilik ve bağcılıktır. Rakı ve konyak üretimi çok olup hatta Alexi Kot- ro Efendi'nin üç binlik büyük fabrikasının ürünleri her yerde beğenilmekte ve aranmaktadır.

Bunlardan başka halkın geçimi tarım ve granit taşı yüzündendir. Kapı Dağı yarımadası granitten pek zengin olup hemen baştan aşağıya bu taştan oluşmuştur denilse doğru olur.

Erdek Limanı, her fırtınadan korumalı ise de lodosa açıktır. Bandırma kadar işlek olmamakla birlikte Tekfur Dağı hattına işleyen romorkörler dönüşte buraya uğruyorlar. Limanda Bandır- ma'dan daha çok yelken kayıkları gördük.

Saat sekiz buçukta arabaya binerek Erdek'ten çıktık. Ayni yol dan gidiyoruz. Kınakınalı şarap yapmak üzere satın aldığımız şaraphasırlıları ve fabrikadan sekiz yıllık diye satın aldığımız

konyak şişeleri bizi bir kat daha rahatsız etmeye başladı. Çünkü kınlmamaları için korumada güçlük çekiyoruz.

Bu kez *"Kezik"* harabelerinin ortasından girmeyip eski surların kenarından ve yarımadanın dili ortasından aykırılayıp geçtik ve Bandırma yakasına vardık. Arada yirmi saatlik yol olduğu halde beyaz örtüsüne bürünmüş Keşiş Dağı görülüyordu. Dik bayırı çıkmak için arabadan inmek gerekli oldu. lütsü memuru Hamdi Efendi hastalığını ve dermansızlıktan yürü yemeyeceğini söyliye- rek içerde kaldı. İsabet olmuş. Eğer o da insi* idi şarap ve konyak şişeleri birbirleriyle döğüşe döğiişe parça parça olacaklardı. (Hamdi Efendi) yüzükoyun hasırlılara kapanarak güç hal ile zaptedebilmiş.

Bayır bitince tekrar iliklerimizi sarsan arabaya yerleştik ve saat on buçukta Bandırma'ya vardık.

j 112

Bandırma - Balıkesir Yolculuk

andırma'ya varışımın on dördüncü ve Aralık'ın beşinci pa- zarertesi B günü saat iki buçukta meslekdaş ve arkadaşlarını Sami ve Hamdi Efendi ile veda edip beni Balıkesife ulaştıracak olan arabaya yerleştim.

Yağmur, fırtına, sel kısaca tufandan bir gün. Bursa'dan geldiğim arabanın eşi olan makaslı talikanın perdelerini tamamiyle kapatarak ve çantaları önden gelecek soğuğa siper edip köşeye büzülerek *"Arş!"*

emrini verdim. Büyük caddeyi geçip kasabadan çıktık. Seller ve gölcükler içinden geçiyoruz. Birkaç arabaya da rastlayarak bıı kat.ıı oluşturduk. Şose üstüne çıktığımız zaman kilometre direğinin Bandırma yüzünde 6, Balıkesir tarafında ise 99 rakamlarını okudum. Şoseden yürümek kabil olamadığı için tek rai ovaya inildi. Çünkü onarımı yükümlenen mültezim (Müteahhit) Mösyö Golden- berg, her 5

kilometrenin dördünü boza rai kırma taş yaptırmış ve küme ile konik biçiminde oluşturmuş okluğu halde kumu dökülüp silindiri çekilemediği için yürümek olanağı yok. Çakıl taşı üstünde ne hayvanlar adım alabiliyor, ne araba yürüyor. Yükümlendiği işi yerine getirmeyerek onarımı bitirmeyen ve yolu yüzüstü perişan bir halde bırakan ve bunu beceremediğini unutarak Mihalıç'tan Bandırma'ya kadarki

şosenin de yeniden inşasını yükümlenen miiteahil cenaplarına her dakika, arkasından söylemediğim söz kalmıyor. Nasıl söylemeyeyim ki yanı başımızda yol gözüküp dun iken biz birçok yeri su ile kaplanmış ovanın bataklıkları içinden geçmeye çabalıyoruz. Bazen oluyor ki tekerlekler yarıya kadar çamura saplanıyor. Bazen çayırlardan geçmek gerektiğinden yapışkan balçıktan hayvanların ayakları birer topuz haline geliyor. Çamur kalıpları tekerleklere yapışa yapışa dönmesine engel oluyordu. Bereket versin beygir ler yağız. Yoksa yolda kalırdık. Zaten bu hal öteki arabaların ha şına geldi ya. Önümüzdeki beş altı araba teker teker geri kalarak (biz) yalnız gitmek zorunda kaldık. Dere ve ırmaklara rastlanınca köprüsünden yararlanmak için çaresiz şoseye çıkıp sonra yine bataklığa inerek ilerliyoruz. Sağ tarafımızda *"Manyas Gölü"*

gözüktü. Bunun içinde adalar, yarım adalar yok. Büyüklüğü de

"Abulyont" a oranla küçüktür. Pek çok sazan balığı avlanıyor hatta buranın balıklarını yedi sekiz saat uzaklıktaki Erdek kasabasında ve Balıkesir'de gördüm. Bir bölümünün henüz canlı olduğu kulaklarının açılıp kapanmasından anlaşılıyordu.

Manyas Gölü'nün yöresi düz olduğundan etrafa taşarak binlerce dönüm araziyi devreden çıkarmaktadır. Bu göl deniz düzeyinden yüksek olduğu için bir kanal ile denize akıtılması kabildir. Bu iş bir kumpanya tarafından yapılsa hem devreden çıkan arazi hem de (suların) yayıldığı on binlerce dönüm kazanılmış olacaktır.

Saat altıda yol kenarındaki bir hana girip bir saat kadar *"dura"* etlikten sonra tekrar hareket ettik. Yağmur olanca şiddetiyle yağmayı sürdürüyor. Sekiz on arabadan oluşan trenimiz de balçık çamuru içinde tarlalar, çayırlar ortasında bata çıka gidiyordu. Öyle bir yere geldik ki tekerlekler yarı yerine kadar gömülüyordu. Öndeki arabacılar nezaket olsun için öne geçmemizi İsrarla önerdikleri haille arabacı en geriden gitmeyi yeğliyor. Nedenini sordum. Meğer

•

zeki adam kurnazlık ediyormuş, ileride sekiz on arabanın geçmesiyle oluşan izleri hayvanları güzel yönetmek sayesinde izlemek, tekerlekleri o izden yürütmek büyük bir kolaylık sağlıyormuş da onun için öne geçmiyor. Beygirleri korkutmak için oynatılan kamçı seslerine, yüreklendirmek için durmadan ve hep bir ağızdan arabacıların telgraf direği boyu uzatarak çıkardıkları *"Deh, di, çüş, ha!"* ünlemleri birbirine karışarak tuhaf bir hırıltı yapıyordu. Arabacılar hayvanları olabildiğince yürütmek için çalışıyor ve birkez hayvanlar duracak olursa tekrar yürütmenin güç olacağım söylüyorlardı. Öndeki arabalar teker teker yolda kalmaya başladılar. Sıradan biri durunca ötekiler onu bırakıp geçiyorlardı. Çünkü kalana imdad ve yardım etmeyi önerdiğim zaman eğer bir an durulursa sonra bizim de birkaç saat kalmaklığımız gerekeceğini söylediler. Sonunda çok geçmeden katar tamamiyle bozularak bizim araba yalnız kaldı.

Çamurda kalanlara bakıyorum. Bir süre kamçı ile hayvanları kuvvetlendirmeye çalışıyorlar. Sonuç alınamayınca çözüp gezdirerek dinlendirmek zorunda kalıyorlardı.

"Karasu" daha sonra *"Simav"* nehirleri kenarları demir parmaklıklı uzun köprülerle atlayıp gece saat yarımda konak yeri olan *" Sıısgırlık"*

(Susurluk) köyüne vardık ve bir hana indik. İki üç saat sonra yolda bıraktığımız arabalar teker teker gelmeye başladılar.

Hanın odasında bir yataklık ile bir de alaturka minder vardı. Yere kaba hasır serilmiş. Bir de saç mangala ateş doldurup getirdiler. Fena halde acıktığımdan aşçıdan yemek ısmarladımsa da ekmeğinden başkasını yiyemedim. Gece Redif subayı ile zabıta memuru gelerek *"hoş*

geldin" dediler. Görüştük, kendilerini muayene ettirdiler. Reçetelerini yazıp verdim.

Yatma zamanı gelince: Yorganın olağanüstü inceliği beni pek çok düşündürdü. Erdek'te olduğu gibi kaput ve muşambamı da (üstüme aldımsa da) yine layıkıyla ısınamıyordıın. Uştiyüp uyumuşum.

Sabahleyin kalkar kalkmaz köyiin düzenli ve yetkin bir gazeteden başka noksanı olmayan gazinosuna gidip bir çay içtik-

■ •

ten sonra görevi yapmaya başladım. Once hastalık çıkmış olan evlerin temizlenmesi ve tütsülenmesi ve köyü dolaşmak iki saatte bitti.

Susgurluk (Susurluk) köyü bucak merkezi olup üç beş yıl öncesine gelinceye kadar kırk elli haneli ufak bir köyden oluşurken daha sonra Çerkeş ve Rumeli göçmenlerinin yerleştirilmesiyle bu gün beş altı yüz haneli bir kasaba biçimini almış ve şose kenarında olması ve Balıkesir ile Bandırma arasında konak mahalli bulunması nedeniyle yapılan birçok han ve dükkân şerefini bir kat daha artırmıştır. Üzülünecek olan nokta şudur ki başlangıçta geometrik ayrışımlara uyulmadığı için bir kasaba halini aldığı halde sokakları pek düzensizdir ve henüz kaldırımdan yoksundur.

Simav nehri kenarından geçiyor. Bir taraftan yöresinin sulak ara zi olması bir taraftan da ahalinin biraz acıca olan çeşmenin kaynak suyunu içmeyerek tümünün dere suyunu içmeleri hammiyal ı merzagiye (bataklık humması), tifo, dizanteri hastalıklarının m. I li ve çoğunlukla egemen olması sonucunu veriyor. Pek çok mii İm

1 115 I ---------- niyye-i merzagıye (?) tutulmuş

gördüm. Ahalisi tarımla ve yarısından fazlası yöredeki borasit maden ocaklarında işçilikle geçiniyor. Köyün büyük caddesi üstünde " *Hayrat Haıı"* denilen çok büyük bir kervansaray var. Abulyont Göl'ü kenarında gördüğümün eşi ve tıpkısı.Yalnız her nedense bunun kemeri yıkılmış

sonra tahta çatı ile örtülmüş ve duvarları harabeye yüz tutmuş. Deveciler ve bazı arabacılar geceyi burada para vermeksizin geçiriyorlar.

Altıda Balıkesii'e doğru hareket ettik. Şosenin buradan Balıkesir'e kadarki bölümünün onarımının bittiğini köyde söyledilerdi. Gerçekten dünkü rahatsızlığın acısı çıkıyor. Taşı da döşenmiş kumu da serilerek üzerinden silindir çekilmişti. Araba hem hızlı hem de sarsılmadan yol alıyor. Bu bölümün müteahhidi Balıkesir tüccarlarından ve soylularından Sacid Efendi olduğunu ve onarım işlerinin Mösyö Goldenberg ile ayni zamanda başladığını Susurluk'ta öğrenmiş

olduğumdan her adımda arkasından kendisine hayır dua ediyordu m.

Yağmur dünkü şiddetini yitirerek sinsi sinsi yağmakta, gündoğusu (rüzgârı) ise şiddetle esmekte. Bereket versin arabanın arkasına ve yanına çarpıyor. Eğer önden gelecek olsa donduracak. Yolumuzun biçimi ve ortamı tümüyle değişti. Ovayı, batağı bırakarak ufak tepeler arasındaki vadiye dolaşıyoruz. Şosenin kenarından Simav nehri akıyor.

Suyu sapsarı bulanık. *"Sultan Çay"* köyünün ortasından geçildi. Sol tarafta demiryolu istasyonları gibi güzel ve dağınık birkaç yapı gözüktü.

Bazı yerlerde dökülen molozlardan tepeler oluşmuştu. Genel görüntü maden kuyularına çağrıştırıyor. Arabacıya sordum. Sandığım ve tahmin ettiğim gibi doğru çıktı. Borasit madeni imiş. Hava ve vakit uygun olsaydı gidip bakacaktım. Fakat köyden görev gereği zaten geç çıktık.

Burada eğlenecek olursak sonra gece yolda kalmak gerekecek. Bu düşünce ile vazgeçtim.

Arabacı, birçok ocak bulunduğunu ve birkaç yüz metre derinliğindeki kuyulara *"asansör"* makinası ile inildiğini, içerde tünellerin) saatlerce uzadığını binlerce işçi çalışarak hatta bazılarının haftada bir kez dışarıya çıkıp bütün zamanını içerde geçirdiğini, üç yüz metre yerin altındaki yerlerde odalar, kahveler ve araba çeken hayvanların ahırlarının bulunduğunu anlattı. Ancak işçilerin geceleri içerde yatırılmayıp yer yüzünde barakalar yapılması hatta gündüzleri paydos zamanlarını da dışarda geçirmeleri sağlık açısından gereklidir.

Maden arazisi bir hayli uzadı. Hatta şose kenarında yeni bir baca daha açmaktaydılar. Sonra *"Kuyu Kapı"* köyünün kenarından geçerek balkanlara daldık. Şosenin bir yaıı meşe ve gürgen ağaçlarıyla örtülü ulu dağlar, bir yanı uçurum. Yılankavi olarak dolaşa dolaşa yükseliyor.

Sonra derinlerin en derini denilmeye layık dereye inerek bir köprü ile öbür yakaya geçiyorduk. Bazı taşlık yerlerde dağı yarmak olanağı bulunmadığından şose kuru duvar örülü setlerle doldurularak tutturulmuştu. Oyle çetin noktalar var ki maazallah tepeden bir kaya yuvarlaıısa ya da yeterince sel inse atlan da arabaları da hatta şosenin o bölümünü (de) koparıp minare boyu derin uçuruma yuvarlayacak.

Rüzgârın çarpmasıyla heybetli iniltiler yapan korkunç görüntülü balkanların yüksek noktalarında soğuk olağanüstü arttı. Başlığı burnuma kadar indirdiğim, içi kuzu derili eldivenler içine sokulmuş

ellerimi cebimden çıkarmadığım halde yine o kadar üşüyordum kı çenelerim birbirine çarpıyordu. Hava soluklamayı değiştirmek için sigarayı eksik etmiyordum. *"Çatal Tepe"* denilen en yük ek vere yaklaşmıştık ki yağmur kara dönüştü. Bir saat kadarda bu lipi ile yol alarak *"De- ğirmenci Boğazı"*ndan düzlüğe çıkıık K.ıı vine yağmura dönüştü.

Bursa ve Mihalıç ovalarından küçük olan Balıkesir ovasını da geçip ovanın kuzey kenarındaki kente girerek otele indim. Akşam ezanı da okunuyordu. Daha elimi yüzümü yıkayıp soluklanmadan otelci gelerek adımı, nereden geldiğimi, görevimi sordu. Şimdiye kadar böyle bir muamele görmediğim için nedenini sordum. Polis dairesine bildirmek zorunda olduğunu söyledi. Cidden takdir edilecek bir yöntem. Öteki yerlere güzel bir uygulama örneği. Her yerde uygulanması istenecek bir şey.

Balıkesir

alıkesir Karesi sancağının merkezi olup yirmi üç mahallede oturan B on beş binden fazla nüfusu vardır. Yeri Bursa'yı andırır. Yalnız bir fark var ki o da Bursa kendi adındaki ovanın güney kıyısında bulunup kuzeye bakması, Balıkesir'in ise ovanın kuzeyinde bulunup güneye dönük bulunması. Kışın görüntüsü çok gariptir. Vardığımızın ertesi günü yöreye bakınca ovayı çepeçevre sınırlayan sıradağların karla örtülmüş olduğunu gördüm. Balıkesir ortada dondurma tenekesi gibi kalmıştı.

Balıkesiide birçok cami ve mescit vardır. Bunlardan *"Yıldırım"* camii ile *"Ulu cami"* güzel ve ulu yapıtlardır. Hele Ulu Caminin dış görüntüsü, düzenli biçimleri olan taş ve tuğladan örülmüş duvarların görünüşü özel bir güzellik verir. İstanbul'un Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) dairesini andıran taş Hükümet Konağı da kentin büyük yapıtlarından sayılır.

Kentin en yüksek yerinde eğitimin maddileşmiş bir biçimi denilmeye layık bir yüksek ve büyük bina idadi (lise) okulu, mülki olmak üzere inşa edilmekte olup çatısı alınmış ve bitirilme noktasına gelmiştir. Dört katlı ve taş bir binadır. Pencere çerçeveleri, saçaklar Balıkesir'e özgü penbemsi bir taştan oymalı olarak yapılmış aynı taştan sütunlar kapının önüne ve merdiven başlarına konmuş. Yatakhane, dershane ve yemekhane olmak üzere bir çok daireleri var. Yapılış biçimi de sağlık kurallarına uygun.

Zemin katının bile görüntüsü hoş olup özellikle dördüncü kattan kuş

bakışıyla kasaba ve ova seyrediliyor. Öğrencilerin gezintileri ve dinlenmeleri için bir de bahçe düzenlenmekte. Okulun arka tarafında atlamaya hazır bir heykel gibi dikilmiş olarak askeriye dairesi ile kışlası bulunmaktadır. Kışlanın yöresi engebeli ve yalçın kayalık iken askerler tarafından toprak getirtilerek doldurulmuş ve bir meydan yapılmış ve yine ayni şekilde getirtilen topraktan yapay bir tepe yapılıp üzerine toplanan yardımlarla kumandan dairesi olmak üzere sevimli bir köşk inşa edilmiştir.

Daha açıklarda yıldırımsavar ile hava tehlikelerinden korunmuş

cephane depoları görülür. Okul ve kışladan sonra ziyaret nöbeti *"Gureba Hastahanesi"* ne gelir. Bu da kentin kenarında ve yüksek bir yerde kurulmuş olup bir bahçenin ortasındadır. Sıva ve badanadan başka noksanı kalmamış taştan güzel bir binadır. Üstü camlı merdivenden üst kata çıkılınca üç salon bir ameliyat ve muayene odası gezilir. Alt kat da yukarı (kat) büyüklüğünde olup toplam otuz yatak alacaktır. Alt kat koğuşlarını rutubetten, havasızlıktan kurtarmak için döşeme hizasında sekizer tane dışarıya menfez (delik) açılmış ve üst katta havayı değiştirmeye ve tazelemeye hizmet için ocaklar yapılmıştır.

Ziyaretten sonra Başkan Bey hastahane hakkında düşüncelerimi sordular. Karantina koğuşu olmak üzeri' ayrı bir baraka inşası gereğini, hastahanenin salon koridorlarının tabanlarının yağlı boya ile boyanmasındaki yararlılığı ve ıvıligi, duvarlar ile tavanın birleştiği yerlerin açışız olmasını, aydınlık için lambaların tepeleri birer boru ile dışarıya açılmış lenerler içinde yakılmasını söyledim. Memnun olarak benimsedilei

Balıkesiide birçok medrese bulundu)*,ıı gibi «.aç kemerle örtülmüş bir çarşı, iki buhar değirmeni,

çok sayıda tabakhane vardır.

Balıkesiiin özel eserlerinden biri de cami avlularında bulunan şadırvanlara Balıkesiiin dört yol ağızlarında meydanlık yerlerde rast gelinmesidir. Sayıları çok olmakla birlikte her birinin, yaptıranları tarafından bağlanmış haylice vakıf ve iratları da varmış. Bunlardan Hükümet Konağı önündeki her ne kadar küçük ise de yapılış biçimi pek güzeldir. I)ilimli bir kubbe altı sütun üstüne tutturulmuş.

Balıkesiide birçok han varsa da yetkin bir oteli yoktur. İndiğim yerin sadece adı otel. Temizlik istenilen derecede değil.

Ya soğuktan çektiğim. . Balıkesiide üç gün kaldım. Her gün ortalık ayazdı. Her ne kadar odaya bir mangal koyduruyorsam da elimi ısıtmaktan başka bir şeye yaramıyordu. Soba gerekli ama nerede?

Geceleri yufka yorganları kaput ve muşamba ile

1 119 I ---------- güçlendiriyordum ve gündüzleri bir sayfa yazı yazmak için satır başında kalemi bırakıp ellerimi ısıtmak gerekiyordu.

Mutlu olduğum bir yanı varsa o da otel sahibi Aleksi'nin pişirdiği yemeklerin nefis oluşuydu. Ağız tadıyla yemek yerdim. Yemek salonu otelin alt katında olup olanca takımı dört kırık dökük masa ve sandalyeden olşuyordu. Burada ısınma yöntemi elleri oğuşturmak ve yemeklerin buğusu ile ısınmaktı. Müşterileri her sınıftan. Bazı bekâr memurlar, arabacılar, han konukları vb. Bir akşam yemeğe oturdum.

Yanımdaki masaya konuşma biçimlerinden ve konularından arabacı olduğunu anladığım iki şalvarlı çizmeli müşteri geldi. Biri çorba ısmarlayıp ekmeğini doğrayarak kaşıklamaya başladı. Öteki hindi kızartması getirtti. Tabağın yanındaki çatal bıçağı eline alıp bir süre nasıl kullanacağını evire çevire düşündükten, inceledikten sonra sağ eline çatalı sol eline bıçağı alıp haylice uğraştı ise de bir lokma et kes- meyi başaramadı. Öteki masalarda yemek yiyenlerin haline bakıp yerlerini değiştirdi. Fakat bu kez bıçağın keskin kenarını yukarıya çevirip karşı yüzüyle eti kesmeye çabaladığından tabii koparmak kabil olmuyordu.

Ben de belli etmeksizin bu hali seyrediyordum. Sonunda çatalı büsbütün bırakıp bir elile kemiği tuttu öteki avucundaki bıçakla kesmeye başladı.

Zahir canı sıkılmış olmalı ki bıçağı sertçe vurmuş olduğundan etin bir parçası kesildikten başka tabaktan ve masadan fırlayarak yere yuvarlandı. Bu hal kızgınlığını büsbütün artırdığından kendi kendine mırıldanarak bıçağı da fırlattı attı ve yerden eğilip düşen parçayı aldıktan sonra parmaklarıyla babayani olarak yemek zorunda kaldı.

Gerçekten çatal bıçak kullanımının kolay (çözülecek) bir sorun olmadığını itiraf ederim. Kibar alemlerinde bir bıldırcını çatal bıçak ile tamamiyle ayırıp yiyebilenler takdir edilirler. Bu gibi kişilerin sayısı da smırlıdır.\Bu nedenle arabacıyı ayıplamadım. Benim eğlendiğim taraf kullanmasını bilmediği bir şeyi eline alıp ve becereceğim diye çalışıp durması ve değiştire değişti- re en sonunda yine asıl her zamanki yemek yeme biçiminde karar kılması idi.

Balıkesiide gazino, tiyatro bulunmayıp hatta birkaç ay öncesine kadar kıraathane de yok iken belediye namına olarak halka açık bir büyük salon ile önemli kişiler ve memurlar için iki süslü daireden oluşan bir yüksek kıraathane yapılmış ve Sabah gazetesine (Peyam-ı Sabah) abone olunmuştur. Herkese açık olan salonun yanlarına locamsı yerler yapılarak gerektiği zaman tiyatro kumpanyası gelecek olursa tiyatro da oynatılabilecek bir biçim verilmiştir. Yine birkaç ay önce Hükümet caddesinde genel ve özel bir kıraathane daha açılmıştır ki burada Tercüman-ı Hakikat ve İkdam gazeteleri ile birkaç roman ve çeşitli kitaplar bulunmaktadır.

Yerel Ticarete gelince: Balıkesir ve yöresinin başlıca ürünü zahire olup (ayrıca) çeşitli madenler ihraç edilmektedir. Bursa'da nereye gittimse ipekten, kozadan sözediliidi. Burada konuşma konusu hep madenlere ilişkindir. Yerli eşraftan maden arayanlar, bulanlar imtiyaz almaya çalışmakla uğraşırlar. Balıkesir arazisinin çeşitli madenlerden pek zengin olduğu, toprak altında pek çok doğal gömüler bulunduğunu bundan anladım. Başlıcaları borasit, simli kurşun, krom vb ı h ı Eskiden büyük ölçüde kök boya da ihraç edilmekte iken son kez kimya aracılığı ile *"alizarin"* boyasının keşfi bu ürünün talebine darbe vurmuştur. Şuna üzüldüm kı ıkı saatlik uzaklıkta *"At"* köyüne gittiğim zaman bu kök bova yeliştirilmesine ayrılmış pek çok tarla gördüm.

Bunların niçin bırakıldığın sorduğumda köylüler tarlalardan kök bova bitkilerini ayıklayıp atmak güç olduğunu, halbuki tamamiyle ayıklanmadıkça başka tohum ekilirse ürün vermediğini ve bu nedenle tarlaların olduğu gibi bırakılmasından başka çare bulamadıkları üzülerek anlattılar.

Balıkesiiin başlıca iskeleleri Bandırma ve Edremit olup borasit madeni Bandırma'ya, Balya bucağının simli kurşunu da arabalarla Edremit'e indirilmektedir. Fakat zahirenin başlıca ihraç (yeri) İzmir olduğundan ve demiryolunnun son noktası Soma ilçesi bulunduğundan oraya kadar develerle götürülüp vagon lara yığılmaktadır. Soma demiryolu Balıkesiie kadar uzatılsa ya

da şu on iki saatlik yola bir şosecik yapılsa mal taşıma işleri çok kolaylaşacaktır.

JLsJLiSijSj!

Balıkesir-Hastahane

Balıkesiide en çok görülen şey deve katarlarıdır.

Özel günlerde her sokakta rastlanır.

Memleket olağanüstü ucuzluktur. Yağ, süt, kaymak o kadar boldur ki bizim İstanbul'da ele geçiremeyeceğimiz canım tere- yağlarına bile tenezzül etmeyip lüle kaymağını lengerlere doldurarak onunla yumurta ve peynir pişirdiklerini çok gördüm. Ekmekleri pişkin ise de hepsi mısır unuyla karışık olduğundan renkleri sarıdır ve tıkızdırlar. Hele biraz bayatlayınca pek sertleşiyor. Hazmı da daha güç.

Balıkesir'in Tıpsal Topografyası

Balıkesiiin mevkisi, görüntüsü Bursa'ya benzer olduğu gibi hava durumu da onun aynısıdır. Bir tepenin kenarına ve güneye bakar yamaç üzerine yapılmış ve ovaya kadar inmiştir. Poyraza kapalıdır. Güney rüzgârı da çıplak ve sulak ovadan geçip geldiği için temiz değildir. Bursa ovası öbek öbek korulardan ibaret hele kentin yöresi dut bahçeleri ile çevrili olduğu halde Balıkesir ovasında

numunelik bir (tek) ağaç yoktur ve şimdiye kadar neden yetişi irilmediğine şaşılır. Dutluklar kurulmasına henüz heves edilmiş. Onlar da daha fidan halinde. Bu nedenle gelen hava

temiz olamıyor. Fazladan yöredeki beldede düz ovanın ortası bi risi kireç imali vb. için kazılarak çukurlar yapılmış, buralarda sular birikerek gölcükler bataklıklar oluşuyor.

Rutubet Bursa derecesindedir. Meskenlerin kiremitleri yosundan yemyeşil olmuş. Nezlesi çoktur ve öteki yerel hastalıkları da nezle kaynaklıdır.

Deniz yüzeyinden çok yüksek olduğu için kışın soğuğu pek şiddetli olup hele ayazı ünlüdür. Ovanın ve yöresini sınırlayan tepelerin taşlı olması yazın sıcaklığın şiddetli olmasını gerektiriyor. Kentin en yüksek noktasında ve evlere yakın iki büyük kabristan var. Balkandan gelen güzel havanın ilk uğrağı fazla olarak bulundukları arazi taşlı olup ne kubur kazmak olanaklı ne de cenazelerin dağılması olanaklı. Hatta küfe ile dışardan toprak getirtilerek mezarların üstü dolduruluyordıı Y.ı kış

zamanları kirli ve canlı (mikroplu) ve her türlü hastalıklı maddeleri taşıyan akıntılar mahallelere inerek suyollarma, kuyulara süzüleceği do-

ğaldır. Bereket versin Mutasarrıf Bey'in çabalarıyla adı geçen mezarlar bırakıldı ve kapatıldı da kent anlattığım zararlardan ve sakıncalardan kurtuldu. Beldenin suları güzel ve tatlı ise de suyolları onarım gerektirmektedir.

Toprak Durumuna Gelince

Balıkesiiin toprakları bataklık sınıfına girer. Bataklık humması beldenin genel hastalığıdır. ()zellikle ova köylerinde hummaların her türlüsü ve en kötü olanları görülüyor. Son baharda bataklık zehirlenmesi yayılıyor ve kolera ile karıştırılıyor.

Belediye Hizmetlerine Gelince

Balıkesiiin sokakları Bandırma gibi düzgün ve geometrik biçimde düzeltilmemişse de kaldırımları mükemmel ve düzgündür. Belediye dairesinin temizlik konusunda gösterdiği çabaya cidden teşekkür olunur. Yalnız bu faaliyette belediyeyi etkisiz bırakan bir şey vardır ki o da kasabanın içinden iki dere geçine si ve bütün evlerin lağımların yazın kurak, kışın sulak olan bu derelere akmasıdır. Sığlık, susuzluk nedeniyle pis maddelei boydan boya birikerek kokuşuyor ayazdan donduğu zamanda şiddetli bir pis koku yayıyordu. Artık yazın nasıl olacağını dü-

şünmeli?

Bunlardan biri iki üç metre eninde, iki yakası evler. Bunun tonoz kemerlerle kapatılması gereğini dört beş metre enindeki ikincinin ise rıhtımları tamamlanarak iki yanına kerizler yapılmakla yetinilmesini söyledim. Belediye dairesince benimsendi ve keşif işlerine başlatıldı.

Hatta haritaları dahi yaptırılarak ilkbaharda yapılmaya başlanması kararı alındı.

Edremit'e Yolculuk

Kânun-u evvelin (Aralık) on sekizinci Gerey günü! Saat üç buçukla Edremit'e doğru Balıkesir'den hareket ettim. Okurlarım içinde Anadolu'ya seyahat etmeyenler Gerey gününün ne olduğunu anlayamamışlardır. Bandırma'nın içerilerinde hele Balıkesir yöresinde günlerin adları değişik oluyor : Cuma'ya Cuma Cumartesi'ne erti, irti Pazar'a Gerey Pazartesi'ye Yolcu günü Salı'ya Pazar

Çarşamba'ya Dabbag Pazarı Perşembe'ye

Cuma Akşamı derler.

Eğer burada Pazar denirse mutlaka Salı anlaşılır. Pazartesi'ye Yolcu günü denmesi adı geçende Salı Pazarı münasebetiyle köylerden ve bucaklardan yolcuların gelmesindendir/ Çarşamba'nın Dabbag Pazarı diye adlandırılması ise o günü Balıkesir- de sahtiyan, kösele kısaca deri pazarı kurulduğu içindir. Daha sonra araştırdığıma göre Anadolu'nun her yerinde günlerin adları değişirmiş. Nitekim Edremil ve Kemer(Burhaniye) taraflarında da değişikliğe uğradığını oralara gittiğimde anladım. Oralarda : Cuma - Cuma Cumartesi - Erti,irti Pazar - Geray Pazartesi - Ayızmad Salı - Dernek

Çarşamba- Edremit Pazarı

Perşembe - Cuma akşamı olarak söylenmektedir.

Ayların adı da bambaşkadır. Bir dereceye kadar İstanbul'umuzda kadınların deyimlerine benzer : Ramazan - Oruç ayı Şevval - bayram ayı Zilkade -

Kurban bayramı Muharrem - Aşure ayı Rebi ül evvel - İlk mevlut Rebi ül âhır - Son mevlut Cemazi ül evvel - İlk yüz Cemazi ül ahır - Son yüz Recep - İlk namaz Şaban - Son namaz diye anılmaktadır.

Bu yörenin daha birçok özel adları ve yerel deyimleri vardır, Mesela lahanaya " *kelem*" derler. Kız bakmaya gidenlere İstanbul'da görücü dendiği halde burada *"(liiuiii* adı verilmiş. Hindiye Mihalıç taraflarında

"ptllık", Bandırma'da *hiıl tavuğu*", Edremit ve Kemer (Burhaniye) yöresinde "An/// denilmektedir. Hele *"yavuz"* sözcüğü çok kullanılmaktadır İyi ve güzel anlamına gelen bu sözcük yiyecek giyecek ve doğal görüntüler kısaca maddi, manevi herşey için kullanılıyor Yavuz adanı, beygirler yavuz, yavuz su, deniz yavuz, yavuz vapur, hava yavuz gibi. -Bursa'dan Ayvalık'a kadar bu sözcük I ulağımdan eksik olmadı. İkinci derecede kullanılan sözcük *Sağdi(* dır. İstanbul'da mu- hibbim, dostum, azizim, denildiği ve hele son yıllarda üstten alt kesite kadar *"monşer"* denildiği gibi buralarda da herkes birbirine

"sağdıç, sağdıçtın" diyor. Kısaca *"sadıkçığım"* m hafifletilmiş olduğunu tahmin ettiğim sağdıç, Anadolu'nun *"monşer" idir.* Köylülerin *"afyona ayfan"* demek gibi bazı ünlü yanlışları da vardır.

Ne ise bu konuyu artık keselim de yolculuğumuzu sürdürelim.

Balıkesiiden çıkarak güzel bir şose üzerinde arabam yuvarlanıyor. Yöre yoğun bir sis ile örtülü olduğundan geçitin yanlarını göremiyorum.

Hatta on adım ilerde giden süvari jandarmayı güya bulutlar içine dalmış

gibi gözlemekteyim. Yüksek yerle re çıktıkça sis azalıp, çukurlara indikçe koyulaşmakta. Birkaç saat böylece yol gidildikten sonra sis dağılmaya, ortalık seçilme ye başladı. Hava dingin ve gamlıydı. Esmer renkli bulutlar güneşi bizden gizliyor, ıssız dağların ürküntülü görüntüsü ruha kasvet veriyordu.

Şoseyi yine bırakmak zorunda kaldık. Çünkü yol bozulmuş, ve konik taş yığınlarıyla kapatılmıştı. Tahta köprüler yıkılıp taş yapmak için taş ve demir mazeme getirilmiş yerde serili duruyor, demirler paslanıyordu.

Sordum. Müteahhit yine o Mösyö Goldenberg imiş.

Geçtiğimiz arazi boş. Yolda deve katarlarından başka bir şeye rastlanmıyor. Onların boyunlarındaki çıngırakların acı seslerin- den başka bir şey işitilmiyordu. Birkaç küçük köyün kenarından geçerek saat onda tepesi karla örülmüş bir dağın yamacına takılmış *"Osmanlar"*

adındaki köye vardık. O kadar İsrar ettiğim halde burada gecelemekten arabacıyı engelliyemedim.

Arazisi taşlık olduğu için binaları taştan yapılmış olan bu köyün dolaşılacak bir yeri olmayıp hanın dışarısına, çamur yüzünden adını atmak kabil değildi. Naçar odaya girdik. İki pencerenin sürme çerçevelerinin çengelleri olmadığından çivi ile tutturulmuş ve rüzgârda takırdamakta ve aradaki parmak sığacak kadar geniş

yarıklardan soğuk hava içeriye girmekte idi. İki demir karyolanın yataklarına yatmak değil gezinirken sürünmeye cesaret edemedim. Ot minderin üstüne çekilmiş çarşaf ile üzerindeki yorgan kirden kül rengini almıştı. Zaten bu hanın belli başlı konukları maden arayıcıları imiş. Osmanlar köyünün alt başında " *Dekovil*" sisteminde bir demiryolu hattının son durağı görülüyor. Bunun başlangıcı altı saat içerdeki *"Balı/a"* bucağında imiş. Orada çıkarılan simli kurşun madeni vagonlarla şoseye indirilmekte sonra arabalara aktarma olunarak Edremit'e taşınmaktadır. Arabacılar gidiş ve dönüşte bu handa kalıyor.

Bu yataklarda yatıyorlar. Oturmak için iskemle bulduramayıp olabildiğince az kullanılmış bir kaba hasır getirterek odanın ortasına yaydım ve bir saatte yakılıp getirilen saç mangalı da içeriye alıp bağdaş

kurdum. Hancı bir şey içip içmeyeceğimi sordu. Eğer varsa çay getirmesini söyledim. Gayet yavuz çayı! olduğu yanıtıyla çıktı ve birkaç dakika sonra kirli bir kadehin içinde çay na- mıyla bir şey getirdi. Rengi bulanık ve tortulu. Bir yudum içtim ve içtiğime bin kez pişman oldum. Ağır ve pis kokulu! Ve adeta sıcak bulaşık suyu. Yarım saat uğraşarak bulantıyı zor önledim.

Akşam yaklaştığından yemek tedariki gerekli oldu. Otelciden sordum, kuru fasulya çorbasından başka yemeği olmadığını öğrendik.

Süt, yoğurt, yumurta vb.nin köylüler tarafından satılmadığını da anladık. Biraz dışarıya çıkıp ilk rastladığım iki kişiye bir tavuk satmalarını önerdim. " *Bu hafta pazarcıyız, ovaya götüreceğiz."* diye reddettiler. *"Canım pazarda bir tavuk kaç fara ise ben burada o kadar vereyim."* dedimse de meram anlatmak kabil olmadı.

Masal kabilinden olmak üzere bir oduncu fikrası vardır : Yolcu, *"Odunu yık da merkebe binip kasabaya gidelim. Parasını veririm."*

demiş. Ötekisi *"Ya benim odunumu."diye* yanıtlamış. Bu da ona benziyor. Bir şey bulamadan döndüm. Bereket versin Ba- lıkesii'den çıkarken otelci Aleksi iki okka ekmek, sekiz on haşlama yumurta, bir miktar peyniri arabaya koymuştu. Yoksa aç kalacaktım. Işığı az, isi çok fena kokulu lambayı önüme koyarak dakika saymaya başladım.

Meramım yatınayıp sabahlamak. Lâkin uzun bir geceyi bir şey yapmadan geçirmek olanağı var mı? Çantamı açarak her sayfasını düzineleri e okuınıis olduğum kitaplarımı gözden geçirmeye koyuldum. Birikmiş mektuplarıma . yanıt yazdım. Seyahat cüzdanıma bii sevici karaladım. Saat hâlâ dört! Canım sıkılmaya başladı. Yalnızlık bu manevi acıyı bir kat daha artırdı. İtiraf ederim kı dünyada en dehşetli işkence, en etkili azap yalnızlıktır.

Bir süre kendimle görüşlüm. Kendimi dinledim. Saat altıyı buldu.

Asabi zihin yorgunluğunu bildiren esnemeler, göz kapaklarının düşmesi yatmak ve uyumak zorunluğunu duyurdu. Su içtim.

Gözümü, yüzümü yıkadım. Yenmek kabil olmadı. İyi ama nereye yatacağım? Yatağa yatmak değil değmeye bile cesaretim yok. Doğal ve alışılmış adetlerin aksine olarak kalkıp ce ketin ve kaputun düğmelerini ilikledikten sonra muşambayı giydim. Başlığı çektim.

Birisi beni bu halde görse sokağa çıkaı .1 ğımı sanır. Halbuki yatma hazırlığı yapıyorum. Yatılacağı /.ı man insan soyunur. Ben aksine giyiniyorum.

Şimdiye kadar geceleri *"Rop döşambr"* lık, arabada *"diz örtülü-*

^//"görevini gören hırka bu akşam da yastıklık görevine atandı. Bohça gibi kıvırarak çantamın kenarına koydum ve lambayı üf- lüyerek boylu boyunca yere uzandım. Halim Atranos'a giderken tepe derbentte kaldığımız zamana benziyordu.

Beş dakikadan çok ayni durumda duramıyorum. Çünkü kuru hasır üzerine değen yerlerim, özellikle omuz, kalça, diz gibi çıkıntılı noktalar fena halde sızlıyor, ağrıyordu. O yana bu yana döne döne hayli çabaladımsa da uykuya dalmayı başaramadım. Zorunlu olarak kalkıp lambayı yakarak saate baktım. Dokuz (Sabahın 3.00ü) sabaha daha beş

altı saat var. Asıl yıldığım şey mangalda ateşin tükenmeye yüz tutması idi. İdareli davranmak için ortada bir köz bırakıp yöresini külledim. Oda da gittikçe soğuyor. Muşamba ile örtülemeyen dizlerim ayaklarım donuyordu. Kendimi avutup oyalamak, vakit geçirmek için bir dilim ekmek kızartıp yemeye koyuldum. Bir hayli zaman da bununla uğraştım.

Ateşi eşmediğim için pek uzun sürede kızardı. İstemi- ye istemiye ve ağır ağır onu yedim. Tekrar lambayı kısarak uykuya niyetlendim. Fakat yatmayıp çantayı trapeze gibi önüme çekerek üzerine ve kollarım arasına başımı koydum. Yarı uyku yarı uyanıklık bir süre böyle kaldım.

Başımı kaldırdığım zaman saat on bir (5.00) idi. Sabah yaklaştı diye seviniyordum. Ateşin küle

dönüşmesinden buz mahzeni haline gelen bu oda içinde kalktım. Titreye titreye çantayı yerleştirip kilitledim ve uzunluğu üç metre (lik) yerde bir aşağı bir yukarı gezinerek bu hareke-timle kanı oynatmaya ve vücudu kızdırmaya çalıştım. Konyak da buna yardımcı oluyordu.

Aşağıda arabacıların acelesiz acelesiz kalktığını, teker tüker arabaları hazırlamaya başladıklarını duyuyordum. Ortalık ağarmaya, şafak sökmeye başlar başlamaz ayağımı yere vurarak hancıyı çağırdım. Bu rahatsızlığın bu zahmetin kirasını üste verip (fazlasıyla) ödeyerek hayvanları koşulmakta olan arabaya atladım.

Ortalık iyiden iyiye aydınlanmıştı. Çamurların ayazdan donduğu tekerlekler döndükçe çıkan takırtılardan anlaşılıyordu. Balkanlar arasında yükselmekte olan bayırı şoseden tırmanmaya

başladık. Günde yüzlercesi gelip geçen ağır yüklü maden arabalarından şose harap perişan hale gelmişti. Arabaların tekerlekleri çakıl kesitini Midilli-Liman

yarıp parçalamış, donmuş olan üst yüzü alan talan etmişti.

Zaten şoselerin canı çakıl kesitindedii Onun bir noktası delinip altına su geçecek olursa her yeri parça parça ayrılır.

Yüce dağların kenarından tepesinden atlıyoruz. Meraları vadileri gözlüyoruz. Bazı yerlerde yüzyıllarca büyük sellerin etkisine uğrayarak toprağı yenmekle büyük yontular gibi meydana çıkmış acayip biçimli kayaların arasından geçtik. Dağların ötesinde berisinde uzaktan bir takım kaleler görülüyor. Yanlarına varınca doğanın eliyle yapılmış tek parça kayalar olduğu anlaşılıyordu.

Meşelik ve giirgenlik ormanlar arasından >Geçip çamlığa vardık. Ulu çamlar arasında kırmızı şerit gibi dolanan yol Büyüka- da'yı hatırlatıyordu. Yolun iki kenarında erimeye başlamış birikinti kar yığınları meydana çıktı. Sıia dağların yüksek yerlerine çıktıkça sayısı da çoğalıyordu. Önce çam ağaçları seyrek iken giderek sıklaşmaya çoğalmaya başladı

Saat beşte ve *"Çamlı Bel"* denilen yenle uzaktan hayal meyal Adalar Denizi'ni, Midilli Adası'nı gördük ve o noktadan itibaren yolumuz inişe dönüştüğünden görüntü bir anda gözden yit- ti ve kar da bitti. Çünkü dağların Akdeniz lodosuna bakan yüzüne gelmiştik.

Çıkışımız basamak basamak (eğilimli) olduğu halde inişimizin çok dik olduğunu gördük. Şose, kitaplarda ve tablolarda gördüğüm *"Saint Gotlıar, Motıt Blaııc"* dağı yollarının resimlerine benziyordu. Diklemesine dizilip birbirine bağlanmış (Arap rakkamlanyla dört) biçimine benzetilebilir. Kısa kısa yüzlerce kıvrıntı gibi giderek alçalmakta idi. Bulunduğumuz noktadan dağın eteğini görüyor ve oradaki bir araba bonmarşe oyuncakları kadar küçük görünüyordu. Çeşitli yerlerdeki köprüler, menfezler görüntüye başka türde bir güzellik, bir başka sıcaklık veriyordu. Ya yörenin güzelliği, ululuğu! Baştan aşağı çamlık olup dereden tepeye kadar yayılan o tatlı yeşil rengin ötesinde berisinde koca koca yemiş ağaçlarından oluşan kırmızı lekeler, sarmaşıkların sarı benekleri, çamların kütüğünden çıkan sincap rengi çubuklar güzelliği artırıyor. Orman tıpkı Atranos yolunu andırmakta ise de buraların ağaçları daha sık ve büyüktür.

Bir buçuk saatte bu dolambaçlı ve yılankavi yolu inip kayalar arasında şarıltı ile akan derenin kenarında ve köprü başında *''mola"* ederek karnımızı doyurduk. Sonra soğuğa rüzgâra bakmayıp bir süre yaya dolaşarak doğanın bu güzelve ulu güzelliklerini konuşmadan seyrettim.

Tekrar yola düzüldük. Şosenin sona ermesi. Yüzünden dere içlerinden ve ırmakları adeta yüzerek geçip ovaya inildi ve zeytin ormanına dalındı. Mudanya ve Erdek yörelerinde ile hayli zeytinlikler gördümse de burasının ayrı bir görkemi var. Bolluk bereket göze çarpıyordu.

Mudanya ve Erdek taraflarında zeytin ağaçları genç ve ince. Ancak bacak ve bel kalınlığında idi. Burada ise çitlenbik ağacı gibi anaç.

Çoğunu kucaklamak kabil değil. Zeytin ormanından gidip büyük ve binden artık nüfusu olan *"Havran-ı Kebir"* köyünün içinden geçip tekrar zeytinliklere girdik. Yolda birçok koyun sürüsüne rastladık. Her sürüde bir iki aylık kuzular vardı. Boş yerlerde de karışla (karış yüksekliğinde) çimen bulunması bu bölgenin havasının ılımlılığını gösteriyordu. Saat on buçukta *"Edremit"e* girdik. On beş gün önce açılmış, döşemesi ve her şeyi yeni ve gerçekten mükemmel bir otel bulundu. Dinlenip ve kuzu etinden oluşan akşam yemeğini yiyerek güneş batınımda yatağa girdim.

Önceki gecenin uykusuzluğuyla öyle bir uyku çekmişim ki sabahleyin uyandığım zaman saat dört (saat l().(K)) itli. Eksiksiz on saat uyumuşum. Tamam iki gecelik uykunun toplamı! Yorgunluk gitmiş, vücudumun çevikliği yerine gelmiş, v.tin;. nezle burnuma yapışmıştı. Bu soğukta bu rüzgârda iki gün araba yok uluğunu bir nezli ile geçirdiğime şükrettim.

Edremit Kasabası

Kaza merkezi olan Edremit kasabası" Baba sıradağlarının ele ğinden denize kadar uzanan bir ovanın az engebeli ve eğilimli bir noktasında ve Adalar Denizi'nin aynı adı taşıyan körfezinin sahiline bir buçuk saat uzaklıkta kuruludur. Ahalisi yedi binden fazladır. Binalarının çoğu taş

ve güzel ise de sokaklarının düzensizliği ve kirliliği (kentin) bayındırlığını göstermiyor. Büyük binaları kasabının güney girişinde ve süslü bir köşk gibi olan askeri daire ile kuzey tarafındaki

hükümet konağından ve yanındaki rüştiye (ortaokul) ve iptidaiye (ilkokul) olmak üzere ayrı ayrı iki okuldan ve zeytinyağı çıkaran buharlı fabrikalardan ibarettir. Fabrikalar iki bölümden oluşup yansına yağ mengeneleri öteki yarısına un değirmenleri yerleştirilmiştir. Kışın yağ eziliyor. Yazın buğday öğütülüyor ve bu sayede fabrika bos kalmıyor. Aynı zamanda hem mengene hem değirmenlerin islemesi de olanaklıdır.

Kasaba içinde büyük hanlar, Avrupanın hei türlü mallarıyla hınca hınç dolu dükkân ve mağazalar, miiteaddid kahve ve gazinolar ile bir otel, bir lokanta, bir gazino vardır. Bii baltadan beri İstanbul gazetelerini görmediğimden aradım taradımsa da kahvehane ve gazinolarda Türkçe gazete gelmed iğini sdyledıln 11. ıl bu ki gazino ve meyhanelere varıncaya kadar İstanbul ve I. mır ın Kumca gazeteler bulunuyordu.

Böyle büyük ve ı.lel bu t .ısabada Türkçe gazete bulunmayışına cidden üzüldüm Ihı eczahanenin yedi bin nüfuslu kasabaya yetmeyeceğini düşünerek araştırmaya giriştiğimde bakkallara varıncaya kadaı her dükkânda sulfato, antipirin vb. eczaların ve ilaçların serbestçe ..itildiğini öğrendim.

Yüksek yere çıkmadıkça kasabadan deniz görülemez. Manzarası kasvetlidir. İskelesi "Akçtn/ olııp bir şose ile (kasabaya) bağlanmıştır.

Edremit körfezi gayet açık olduğundan lodos fırtınalarında deniz araçlarının Akçay'da barınması müşkül olduğundan limanımsı bir koy olan ve "IItaı" denilen mevkiye kaçarlarmış.

Edremit'te tarım ürünleri zeylin ve zeytinyağcılıktan ibaret olup ticaret bunların üstüne dönüyor. Bursa'da ipek, Bandırma'da zalii re, Balıkesiide madenler konuşma konusu idi. Burada nereye gı dilse zeytin lâkırdısı işitilir. Zeytinlikler nöbetleşe bir yıl bol, ertesi yıl bereketsiz ürün veriyormuş. Bu yıl da ürünün az nöbeti imiş. Geçen yıl üç bin testi yağ çıkaranların bu yıl beş yüz testi yapma umutları yoktu.

Bulunduğum sırada piyasa çok düşüktü. Dokuz okka yüz dirhemden oluşan* bir testi *"yapatıta"* yani tortusuz yağ yirmi kuruşa.36 Edremit'te çok miktarda koyun da beslenmektedir.

Edremit'in Tıpsal Topografyası

Edremit'in iklim koşulları ve nitelikleri çok ılımlı ve güzeldir. Doğu ve kuzey tarafı yüksek sıradağlarla sınırlanmış, batı ve güneyi Adalar Denizi'ne açılmıştır. Balıkesir'de ayaz akşamlara kadar sürdüğü ve ateşsiz durmakla donmak aynı şey olduğu halde Edremit'e vardığım zaman halkın kahveler önüne iskemle atıp oturduklarını, geceleri oda pencerelerini birkaç saat açık bıraktıklarını şaşkınlıkla gözledim. I liçbir yerde soba ve mangal göremediğim gibi adını da işitmedim. Çünkü gerek yoktu. Günlerin bazısı fırtına ile, rüzgârla geçti. Fakat soğuk duymadım.

Bu ılımlı sıcaklık sayesindedir ki yerler karla değil çimenle örtülmüş.

Başka yerlerde henüz ana rahminde bulunan kuzular hem de sekiz ve on kiloluk kuzularla kasap dükkânları donatılmıştı. Belediye hekimiyle çarşıyı gezerken taze siyah üzüm, salata ve marul ile lahanayı sergilerde gördüm. Dört mevsimin ürünleri bir yere toplanmıştı. Gencine ihtiyarına sordum: *"Buraya sekiz on yılda bir kez kar yağar, o da yarım saat sürmez erir."* dediler. Kısaca başka

yerlerde ve Hıdırellezde bulunmayan böyle uygun bir hava ile I 'd rem itliler Zemhiriyi geçiriyorlar/7

Toprak durumuna gelince: Edremit'in güney yanı ile batıya kadar uzanan düz ova bataklıktır. Dağ sıralarının Adalar Denizi tarafındaki yamaçlarından

inen

akıntılar

birkaç

çay

halinde

ovaya

döküldüklerinden ve (ova da) düz olduğundan, mükemmel akış yolları olmadığından zorlukla akarak ötede beride birikip kalmaları durgun sular oluşturuyor ve bataklık miyasmaları genel sağlığı bozuyor.

Denizden İnbat rüzgârı estiği zaman ilk önce bataklıkları yalayarak geçip topraktaki asalakları ile dolduktan sonra kasabaya geliyor ve sıtmayı saçıyor. Kasabanın içinde bir çay akması ve yörenin sulak olması rutubeti de artırmaktadır.

Edremit her türlü belediye hizmetlerinden önlemlerinden yoksun olup ne genel ne özel lağımlar yapılmamış, hatta evlerin bulaşık suları açıktan sokağa dökülerek birbirleriyle birleşip pis, kokuşmuş seller oluşturarak inmektedir. Sokakların çamurdan, pislik selinden kurtulduğu yok.

Belediyenin bütün yaptığı kırk elli fener konulmasıyla kalmış ve belediyenin var olmasıyla olmaması arasında bir fark bulunmamıştır.

Edremit'e dağdan künk borularla kaynak suyu getirtilip çeşmelere dağıtılmışsa da zamanla yollar bozulup üstleri açıldığı ve dağıtma ve terazi yerlerinde künkler ortaya çıkıp sel ve çirkef suları içine girmeye başladığı halde tamir edilmemiştir. Halen kullanılan su " *Burgu suyu*

"denilen bir tür artezyen kuyularıdır. Dükkân, mağaza, otel ve öteki meskenlerde bunlardan birer tane bulunuyor. Böyle bir kuyu için de dört-beş yüz kuruştan ziyade masraf gitmiyormuş.w Çoğuna tulumba takılmış. Bazı yerlerde de borunun tepesi açık bırakılmakla suyun durmadan aktığı görülmüştür. Her ne kadar içimi ve özümsenme .i ağır ise de temizliğine diyecek yok. Bu kuyuların çoğalmasıyla I dromit'te bataklık hummaları ve tifo da hayli azalma olmuştur Kasabanın kenarında Pınar denilen bir yei vaı ki çağlayan ha-

•

vuz gibi kayalıktan ibaret olup dibinden Mİ kaynamaktadır, içimi tatlı ve yazın olağanüstü soğuk olduğum lan halk oraya giderek eğlenmekte ve taşlan inşa edilen kamaraya girip soğuk su banyosu

yapmakta imişler.

Bu camın Mi y ı ı n boşu boşuna akıp yok olduğunu yalnız yoluna tabakhaneler tarafından tekneler konulup deriler yıkandığını üztılcıvk gönlüm.

Edremit'in üç dört saat uzaklığında, Ilıca mevkisinde, bir kükürtlü maden suyu bulunduğu gibi Akçay limanına yakın, yağış

mevsimlerinden gayrı zamanda suyu bulunmayan diğer bir ılıcanın bulunduğunu, üzerlerinde, eski ve yıkık kubbeli binalar olduğunu söylediler.

Edremit - Ayvalık

eyahatim sırasında Edremit kadar, hiçbir yer beni sıkmadı, nedenini S düşünüyorum, bulamıyorum. İki günde hekimlik işleri bitti.

Görüşecek kimse yok. Bir yerde bir gazete bulamadım ki gidip de oyalanayım. Can sıkıntısından adeta bunaldım. Ay- valık'a geçmek için vapur gününe kadar adeta saat değil dakika sayıyorum. Bir de vardığımın beşinci cuma günü dağıtıcı elime bir telgraf tutuşturdu.

Heyecanla açtım. Midilli'nin Molova1' tarafında şiddetli çiçek salgını olduğu ve bazı hastaların kayıkla *"Kemer'e* (Burhaniye) geldikleri ve bir kayığın

limanda

ihtilaftan

yasaklandığı

(içindekileri

kıyıya

çıkarmamışlar) haber veriliyor. Hemen yerel eşraf ve tüccarlardan Muammer Bey'in insanlığı ve aracılığı ile bir yaylı ve makaslı araba buldurup çantaları da yükleterek ikindin arkama bakmadan Edremit'ten çıktım. Durgun sular ve göller geçerek iki saatte *"Kemer"* (Burhaniye) kasabasına varıldı. Burada otel olmadığını Edremit'te öğrenmiştim. En namlı bir hana indik. Çantaları kapınca bir odaya çıkardılar. Birde ne bakayım? Bir gece burada yatmak nerede bir dakika durmak bile olmaz.

"Osmmılar" köyünde hani yatağa yatıp ııyuyamadığım oda yok mu?

Bunun yanında en mükemmel bir otel odası olur. Baş değecek kadar alçak bir tavan. Bir kurumuş çamur içinde ki peykenin üzerine tutulacak yeri kalmamış yorgan sermişler. Özellikle birinci sınıf kabine olmak üzere kibar misafirine ikram için açılır yavuz oda diye anlatıyorlar.

Bereket versin acemilik etmeyip Hükümet Konağı'nda bir geceyi geçirmek için bir oda bulabilir miyim diye kasabayı dolaş- tımsa da bu sayede yerli eşraftan Ahmet Efendi adındaki kişinin bir konuk

odası bulunduğunu ve ne kadar memur gelirse buraya indiklerini öğrendim.

Birisi önüme düşüp oraya götürdü ve eşyamı da getirdiler.

Bu konuk dairesi Alımot Efendi'nin konağı karşısında ayrı selamlık gibi bir şeydi. Üç odadan ibaret. Biri benim girdiğim, tabanı hasırla örtülü, kerevetli uzun bir minder, masa üstünde ufak bir ayna. Üstünde bir çalar saat asılı. Nargile, çubuk vb. ufak tefek gereçler. Konuk ne ararsa bulacak. Öteki iki odanın tefrişatı bayağı derecede olup yerleştirilen yolcular ile orantılı. Ben orada iken köylere cerre gitmek için gelmiş sekiz on " *talebe- i ûlum"* bu odalara yerleştirilmişti.40

Konuklara hizmet etmek üzere özel bir de hizmetçi var. Yolcunun beygiri filan olursa çekmek için alt katta bir de ahır bulunduğunu odayı kaplamış (olan) gübre kokusundan anladım. KemeıMe (Burhaniye) kaldığım üç gün sırasında gördüğüm ikramdan dolayı evsahibine sonsuza kadar minnettarım. Sabahları mangal ateşle doldurulup getirilir. Öğle ve akşam iki tabla yemek gelir. Birini softalara birini benim odama koyarlar. Konuğu olduğumuz Ahmet Efendi de çoğu kez sofrada bulunarak birlikle yemek yer(iz). Kendisi gelemezse oğlunu gönderir. Gecelen konu komşu toplanarak güzel sohbetler yapılırdı.

Yemeklerin hepsinin zeytinyağı ile pişirilınrı olmasından dolayı yakınacak olursam nankörlüğüme veriline/: anırım. Esasen zeytin yağından hoşlanmayan İstanbul'da bile zevtinyağlı ye- - meği ancak tadan bir kimse yumurtadan ku/ıı elinden tutunuz da pilavına, helvasına varıncaya kadaı /evlinyağı ile pişirilmiş yemekler karşısında bulunursa ne derere sıkıntı çekeceğini düşünmeli ve yakınmasını bağışlamalı I !«•!<• yemeklerin sıcak olması da başka! Aslında yağları şeıbel gibi. Neylersin ki alışılmamış. Zeytinyağsız olarak yalnız t tâ rl tâ çorbası vardı. Yani tarhananın fasulya, nohut, havuç ve lahana ile karışık olarak pişirilmesinden oluşan bir aş. Buna en çok kaşık daldıran ve en son bırakan ben oluyordum.

Okulda iken Girit'li arkadaşlarımız vardı. *"Memleketimizde eli zeytinyağı ile pişirirler."* diye söylerlerdi de hem gülerdik hem de tuhafimıza giderdi. İşte şimdi sofrasında bulunduk. Araştırınca anladım ki Kemer (Burhaniye) ve Edremit taraflarında sade yağ

kullanımı çok az olurmuş. 1 lerkes kendi ürünü olan zeytinyağı m kullanırmış. Ahali o kadar alışık ki Belediye Başkanı İstanbul'a gidip elindeki egzamadan dolayı hekime muayene olmuş ve bazı şeylerle birlikte zeytinyağına perhiz etmesi söylenince *"Her şeyden vaz geçerim.*

Fakat zeytinyağsız edemem." demiş.

Son gecesi ilçe kaymakamı Hüsnü Beyefendi akşam yemeğine davet ettiler de sade yağlı yemekler yiyebildim.

Vardığımın ertesi günü Belediye Başkanı ile bir arabaya binip bir saatte deniz kenarına indik. Kaymakam Bey ve Başkan Osman Ağa'nm çabalarıyla belediye adına yapılmış ve üçte biri rıhtım ikisi tahtadan yüz metreden daha fazla uzunluğu olan mükemmel ve sağlam bir iskele vardı. Alargada, gelip gitmekten yasaklanmış olan, Midilli'nin Molova kayığındaki çiçek çıkarmış yolcuyu dışarıya alarak kendisi ile ve kayığın adamlarını temizleyip tütsüleyerek serbest bıraktım. Sonra yarım saat kuzeye giderek deniz kenarında ve üç tepeden ibaret ve yerli halkın

"Yapı" dedikleri eski Edremit kenti harabesini gezdik. Kale bedeni gibi duvarlar, çok büyük küpler, çanak çömlek kırıntıları vardı. Şimdi kara ortasında kalmış (olan) rıhtım kalıntılarına bakılınca o zamanlar denizin daha içerilere kadar uzun- dığı ve daha sonra sellerin, çayların dağlardan indirdiği çöküntülerle yerin dolarak denizin çekildiği anlaşılıyordu. Harabe arazisi ahalinin mülkiyetinde olup birçok palamut ağacı yetiştirilmiş ve gereğinde inşaat için de taşları götürülmüştür. Bu kadar kazılar yapıldığı halde yazılı bir taş ve değerli madde çıkmamıştır.

Harabe ziyareti de ta 1 marnlanınca arabaya binerek kasabaya döndük. İskele ile kasaba arasında bir şosecik olmadığından yolda pek güçlük çekiliyor. Çünkü yer denizle bir düzeyde denecek kadar düz olduğundan gelen sular denize akamayıp birikmiş ve binlerce dönüm araziyi kullanılmayan bataklık haline getirmiş.

I lele kasabanın yakınından akan çay ayrıca değinmeye değer. Bir yatağı olmadığı için hemen her yıl yolunu değiştirmekte ve geçtiği yerleri kum ve çakıl taşıyla örterek tahrip etmektedir. Fazla olarak kasabanın düzeyinden bir - bir buçuk metre yüksek

bir düzeyde akıyor ve suyu artınca özellikle yapılmış sel duvarını aşarak kasabaya yayılıyor. Bu nedenle Kemer (Burhaniye) kasabası daima su baskını tehlikesi altında bulunmaktadır. Yeni önlemler alınarak çayın yolunun değiştirilmesi gerekir.

Bu çayın üstünde köprü filan bulunmadığından yağışlı zamanlarda iskeleye gitmek olanağı olmazmış.

Kemer Kasabası (Burhaniye)

Kemer (Burhaniye) kasabası Edremit'in güney batısında (ve) ilçe merkezi olup binden fazla evi ve beş binden fazla nüfusu vardır.

Birbirlerine paralel üç sokaktan ihanet uzun dar bir yerdir. Ortasında ve cadde üstünde sıvadan başka bir noksanı kalmamış zarif taş

minareli geniş kubbeli bir» ami ile birkaç mescit ve medresesi, bir kilisesi, Kaymakam I liısnii Bey'in çabalarının eseri olarak yeniden inşa edilmiş güzel bir hükümet konağıyla karşısında bir telgrafhanesi vardır. Daha ön< e anlatıldığı gibi otel, lokanta ve eczanesi yoktur.

Kemer diye adlandırılmasının nedenine gelince: Kalıntılarını gezdiğimi demincek söylediğim eski I dreınil kenli mamur ve abadan iken su baskınlarından krtulınak için iki yüksek duvar yapılarak çay bunun içinden geçirilmiş ve binaya *I liremit Ke- - meri*" denilmiş.

Yüzyıllar geçlikçe e .ki ldıeınit harabeye dönünce çay da duvarlar arasındak ı \ a l a g ı m doKluıarak taşmış ve büsbütün dışarıya çıkmakla onıın b ı ı a l iıj'.ı yere bu kasaba kurulmuş olduğundan Keıuer adını alını .tu (Çöküntülerin birikmesi sonucu eski dıivarlaı yerin altında kalmakla bu gün görülen destekli duvar suların saldırt andan kurtulmak için belediyenin eskisi gibi inşa ettiği ve heı u<, yılda bir yükselttiği duvardır. Kasabanın bazı evlerimle kuyu kazılırken eski sete rastgeli nerek on, on beş kulaç kazıldığı halde sonuna varılmadığını ri vayet ettiler.

Sokakları Edremit'e oranla çok daha düzgün ve temiz olup büyük bölümü balık sırtı kaldırımla

döşenmiştir. Burada ila li caret zeytinyağı ve palamuttan ibaret olup birçok da koyunu vardır.

Suları kuyu suyu olup olağanüstü tatlı ve yazın serindir. Çünkü toprak eski çay yatağı olduğundan kumsaldan oluşuyor ve kuyulardan acı değil mükemmelen süzülmüş ve arınmış su çıkmaktadır.

Tıpsal topografya bakımından Kemer (Burhaniye) ile Edremit arasındaki ayrılık yalnız Edremit'in yüksek bir dağın eteğinde bulunması, Kemeiin (Burhaniye) ise açık ve hava akımının daha elverişli olmasıdır. Topraklarının niteliği aynıdır.

Kemeiden (Burhaniye) Ayvalık'a geçmek kararlaştırılmış ve şosesiz altı saat yol zahmeti çekmektense her hafta Edremit'e ve Kemeie (Burhaniye) gelip sonra Ayvalığa uğrayarak İzmiie dönen Hamidiye ve Victoria vapurlarından biriyle gitmek tasarlanmış idi. Fakat bir yandan işsizlik sıkıntısı bir yandan şiddetli lodos fırtınasının çıkması ve sürmesi münasebetiyle vapurların gelememesi olasılığı, artık bıkkınlık veren arabaya başvurmayı zorunlu kıldı. Geldiğimin dördüncü Pazartesi günü bardaktan değil belki küpten boşalırcasına inen yağmurda arabaya bindim. Arabamız yaylı ve makaslı ise de pek korada (eski püs- kü) bir şeydi. Taşlardan sekerken her parçasının hareketin, mikap (küp) şeklindeki teknenin çeşitli derecede main biçimlerine dönüştüğünü anlıyordum. Islanmamak için arabacının da içeriye sokulması zaten arkadan yarım arşınlık yeri yük için ayrılmış olan arabayı çok darlaştırdı.

Yağış nedeniyle çantaları içeriye koymak zorunluğu olduğundan güç hal ile sığışabildim. Fazladan arabanın kubbesi, perdeleri şimdiye kadar (bindiğim arabalar) gibi muşambadan olmayıp bezden idi. Rüzgâr estikçe yelken gibi şişip kabarıyor, yağmur çamur içeriye giriyordu.

Kısaca kıptının ağdan yapılan çerkiye girip lapa lapa kar yağmaya başlayınca *Mevla açıktakilere imdad eyleye."* dediği gibi yağmurdan, çamurdan, rüzgârdan korunması olmayan bu araba içinde *" lamı yayalara yardım elsin."* demek pek tuhaf kaçıyordu.

Kasabadan çıkıp iki gündenberi yağan yağmurla kabarmış, coşmuş ve dalgalı akıntı ile akıp giden dereyi hayvanların karınları suya değdiği halde adeta yüzerek geçtik. Yağmur hafiflemişti. İskeleye varıp kıyı boyu gidiyoruz. Deniz dalgalarının oyup da yosunla örttüğü bir çukura hayvanlar ve arabanın ön tekerlekleri daldı. Zavallı beygirler çırpındıkça gömülüyorlardı. Arabacı aşağı atladı. Ben de kendisinin peşinden gittim.

Bin me- şakkatla arabayı çukurdan kurtarabildik. Sonra bazen su içinden kâh kum üstünden yürüyerek çamlı dağa girdik. Karaağaç köyünün yanından geçip *"Emrud Âbad"* ovasına indik. Yarım saat kadar aynı adı taşıyan ve bucak merkezi olan kasabada durduk ve birkaç sıradan hastayı muayene ile tekrar yola düzüldük. Derelerin yollarından geçip bir balçıklı yere geldik. Beygirler dizlerine kadar çamura batmıştı. Bir saatle burayı söküp zeytinlik içine girdik. Sahil boyundan görüntüsü güzel ve hoş adacıkları, yarımadaları ile aralarındaki boğazları, koyları, körfezleri, donuk mavi bir bulut gibi seçilen Midilli adasını seyrederek gidiyoruz. Lodostan deniz kabarmış, bir yandan seller inmiş olduğundan sahil derya halini almıştı. Birçok kez .ıı içinden geçmek zorunda kaldık. Kemerden (Burhaniye) hareketimizi yedi saat geçiyordu ki duvarlarla çevrili bahçeler ve bostanlar önünden geçerek Ayvalık'a vardık. Sokakların darlığı nedeniyle araba handa durmak zorunda kalınca eşyaları hainala yükleyip *"Bırgala"* oteline kapağı attım.

Sandığı sepeti yerleştirip biraz dinlendikten . o m a gazinoya indim.

Maksadım on beş gündenberi okuma lezzetinden yoksun kaldığım İstanbul gazetelerinden bii ini bulmaktı. Beyoğlu'- nun doğu yolundaki (Cedde-i Kebii ') birahanelerin iki katı büyüklüğünde, duvarları tablolar, avıial.ıı la süslü ve *"Olimpia"* adı ile ünlü bu gazinonun yabancılık münasebetiyle bir köşesine ilişip kolalı gömlek giymiş kar gibi beyaz önlüklü garsonlardan birini çağırarak gazete sordum. I ıirkçe olarak

"İkdam" bulup getirdiler. Çay ile dilimi, midemi ve okuyarak gözlerimi ve beynimi memnun etmeye başladım. Bir tarafta ince saz takımı kâh alafranga kâh alaturka parçalar çalıyor, hınca hınç dolmuş olan halk da konyak ve rakı kadehlerini yuvarlıyordu.

Alaturka gece saat ikiyi bulunca (saat 20.00) müşteriler dağıl maya başladığından ben ile arkalarından çıktım ve dört adımlık uzaklıktaki lokantada yemek yiyerek döndüm. Gök gürlüyor, şimşekler çakıyor ve durmadan yağmur, bu arada dolu iniyordu. Bu sırada güleç yüzlü iki kişi yanıma geldiler. Kıyafetlerinden hükümet memuru olduklarını anladım. Çünkü gazino müşterisinin yarısı siyah şalvarlı, mavi diz çoraplı, fesleri devrik, iri püsküllleri omuzlara yatmış başın hareketinde enseyi dövüyordu. Öteki yarısı da kapela giymişlerdi. Böyle setre pantalonlu normal fesli iki kişi olsa olsa hükümet memuru olabilir.

Yanılmamıştım. Bunlardan orta yaşlısı telgrafhane müdürü, öteki genç de muhabere memuru imiş. Bir doktorun geldiğini işiterek, daha doğrusu kendim gelmeden namıma çekilmiş resmi telgraflardan anlayarak görüşmeye gelmişler. Bu yalnızlık üzerine onların Hızır gibi yetişmesi beni cidden sevindirdi. Buradan kalkıp *"Orfıla"* adındaki aynı büyüklükte ve biçimdeki gazinoya gittik. Tatlı tatlı sohbete koyulduk.

Gök gürlüyor, yöreye yıldırımlar yağıyor ve bunlar konuşmamızı kesiyordu. Hava o kadar elektriklenmişti ki oturduğum yerde sinir titremelerine uğruyordum. Saat beş sularında şiddetli bir takırtı koptu.

Güyaki binlerce taşla gazino taşlanıyor ya da savaş alanında imişiz de patlayıcı maddeler patlıyor sandık. Herkesi bir dehşettir kapladı.

Gazinonun iç yüzü ve kapıları baştan aşağı camlı olup bunların kırılıp şangırtı ile dökülmesi büsbütün heyecanı artırdı. Yıldırım çekmemek için lambalar söndürüldü. Yalnız birini kısıp bıraktılar.

Halk neye uğradığını şaşırarak gazinonun ortasına toplanmış, -

dışarıya çıkmaya cesaret edemiyordu. Bu olay on dakika kadar sürüp bitince ses sada kesildi. Birçok kişi sokağa çıkıp avuç dolusu çakıl taşı gibi dolu getirdiler, lîn büyüğü mandalina, ötekiler ceviz büyükliiğündeydi. Şimdiye kadar bu büyüklükte dolu görmemiş hatta gazetelerde okurken abarttıklarını düşündüğümden (bunları) şaşkınlıkla inceledim. Aceleden bir tanesini gazinoya bitişik olan telgrafhaneye gönderip tarttırdık. Kırk beş dirhem (yaklaşık 60 gram) geldi. Gazinoda saçı sakalı ağarmış kişiler yaşamları boyunca Ayvalık'a bu türlü dolu indiğini görmediklerini söylediler.

Artık vakit de geçmiş zaten gazinoda oturulacak yer kalmamış

olduğundan yeni dostlara veda edip otele gitmek üzere yola çıktım. Yer dolu ile bembeyaz kesilmiş. Çakıl taşı üstünde yürür gibi. Fakat kaygan olduğundan düşmemek için ihtiyatla hareket zorunda kalıyordum.

Sabah olunca cam ziyanına uğramadık bina kalmadığı, birkaç hanenin çatısı çöküp kırk ellisinin duvarı yıkıldığı, kiremitleri savrulduğu ve Kaymakam Bey'in başkanlığı altında bir yardım komisyonu kurulduğu işitildi. Daha sonra beldeyi dolaşırken olan hasarları da gözlerimle gördüm.

Öğleyin Kaymakam Muharrem Bey'in konaklarına giderek ziyaret görevini yaptım. Kendisi daha önce adalarda da memuriyet yapmış, önlem almasını biliyor ve gayretli. İşten anlar, konuşmasını bilir bir kişi olağanüstü yetenek ve inceliğe de sahiptir. Bütün zamanını görev yapmaya ayırmışlar(dı) ve gece gündüz çalışıyordu. Beni Belediye Hekimi Yani Efendi ile tanıştırdı.

O sırada iki çocuk kuş palazı olarak ölmüş olmakla doktor Yani Efendi ile Bursa'dan beri taşımakta olduğum büyük pülveri- zatör makinası ile evleri temizleyip aileleri tiitsüledik ve belediye dairesine giderek Reis Efendi'yi ziyaret etlik ve birkaç günde beldenin her tarafını dolaştık.

Ayvalık'ta oturduğum süre içinde zamanını Maıiolaki eczanesinde belediye hekimi ve askeriye eczacısı efendiler ile görüşmek ve gazino ve telgrafhanede müdiir ve memur İzzet ve Zühtü Efendilerle konuşmakla geçti. Çünkü yerel lisan Rumca, bense bir sözcük bilmem. Bu nedenle başka sohbet edecek kimse bulamadım. Rumca bilmeyişim yüzünden otel ve lokantada hayli güçlükle karşılaştım. Garsona kağıt, tütün vb.

ısmarlarım anlamaz. Lokantada liste Rumca yazılı, *"supa"* ile *"pilaf"* dan gayrisini anlamıyorum. Sonunda işi pandomimaya döktük. İşaretle istediğim şeyin eşini göstermek ile meramımı anlatmak zorunda kaldım.

Bir aralık belli başlı sözcükleri defterime yazıp ezberlemek yöntelmini tuttum ve oldukça da ilerlettim.

Ayvalık

Ayvalık, Hüdaveıidigâr (Bursa) ilinin ve Karesi (Balıkesir) Iı vasinin batı sınırında ve yöresinde yalnız bir köyü olan Ayvalık ilçesinin merkezi olup il merkezine elli dört, Midilli'ye denizden iki ve İzinize de denizden on saat uzaklıktadır. Havuz biçiminde bir koyun kenarında ve üç tepenin Adalar Denizi'ne bakan yamacı üstünde kurulmuş olup yirmi binden artık nüfusu vardır. Ahalisi kamilen (tümüyle) Rum olup memurlar ve askerler ile otuz kırk haneden oluşan kiptiler dışında islam ve bir tek haneden başka Musevi yoktur. O da kentin tek lostracısıdır.

Arazinin taşlık olması ve koyun karşısında yerli gereksinme- lere yettikten sonra izmir ve istanbul'a gönderilip ihraç edilecek kadar

"Sarımsak Taşı" denilen ve soluk pembe daha doğrusu karaciğer renginde bir taşın çıkması nedeniyle kentin bütün mahalleleri ve evleri taştan yapılmıştır. Ahşap ne bir dükkân ne bir hane vardır. Evlerin

çoğu pancurludur.

Sokakların, iki üç caddesi dışında hepsi araba geçemeyecek kadar dar ve bir iki metre genişliğinde olması ve buna ek olarak hanelerin bahçelerinin olmayışı Ayvalık'a tek parça bir bina görüntüsü veriyor.

Sokakları dar olmakla birlikte çoğu düz ve koşut. Kıptı mahalleleri dışında ötekilerin kaldırımları mükemmel ve temizdir. Şimdiye kadar sokakları çamursuz buradan başka yer görmedim. Hele sokak köpeklerinin olmayışı temizliğin sürdürülmesini sağlıyor.

Ayvalık'ta pek çok yüksek ve süslü konaklar olup Hükümet Konağı ve üç Askeri Karakolhane Osmanlı şanına yakışacak güzelliktedir. Yalnız Hükümet Konağı'nın kentin tamamiyle dışında ve kıyısında bulunması gibi bir sakıncası vardır.

ibadet için Rıza Paşa hanında bir özel yer ayrılmış ise de özel ve düzgün bir cami ve bir okulun hemen inşası orada bulunduğum sırada yerel hükümete bildirildi ve muştulandı.

Beldenin içinde süslü kuleli, sanat işi ve büyük kiliseler, eski Mısır mimarisinde erkek ve kız okulları. Hükümet Konağı'nın karşısında mükellef bir şekilde yapılmış *"Burgata"* hanı. Zeytinyağı sıkılan buharlı fabrikalar, üç dört metre çapında ve küp biçiminde demir tankları bulunan yağhaneler, on beşe yakın eczane ve bir gureba hastahanesi vardır. Bir katlı ve otuz kırk yatak-

(Stfrie IV) Vllle de Mostonlui

/

1905 tarihli bir posta kartında Ayvalık.

lı Ispıtalya yani hastahaneyi gezdimse de sağlık bakımından uygun bulmadım.

Yeni Dünya, Orala, Olimpia gazinoları rıhlım hizasından denize doğru bir uzantı oluşturmuşlar. İki yanl.ıı ııul.ı parmaklıkla çevrilmiş

gezinti yerleri bulunduğu gibi deniz üstünde geniş yazlıkları da vardır.

Bu rıhtımın öteki kıyısında oteller ve aralarında lokanta bulunuyor.

Telgrafhane de Yeni I)iinya gazinosunun karşısında ve deniz üstündedir.

Bunlardan başka ikinci derecede gazinolar bulunduğu gibi yüzlerce meyhane ve koltuklar da vardır Ahalisi olağanüstü içki tutkulusu geceleri saat beşe altıya (Saal 23-24) kadar kadeh oynatıyorlar. Böylece hepsi izbandui gibi iri yarı adamlar olup zayıf, cılız bir kimseye rastlamadım desem doğrudur. Bunu da iklim ve havanın ılımlılığına ve sağlamlığına yormaktayım.

Buranın ahalisi Hıristiyan olduğundan Beyoğlu gibi kadın er kek karışık olarak gazino ve sokaklarda bulunacağını umuyor dum.

Halbuki, yanlış olmasın ama çarşı ve pazarda erkekten başka bir yaratık göremeyince şaşırdım ve soruşturdum. Kadın lann erkekleriyle birlikte ve (ya da) yalnızca, süslenerek dışarı çıkmaları ayıpmış.

Ayvalık'ta hiç hamam yoktur. Eskiden iki üç tane varmış, harap olmuş. Sonra da kimse yaptırmamış. Bunların kalıntılarını gördüm.

Eski ve yeni birçok hanla birlikte rıhtım üstünde düzgün ve mükellef iki otel dahi vardır. Dört aylık

seyahatim sırasında birçok belde

ve kasabadan geçtiğim halde

Ayvalık otelinde bulduğum

dinlenme

olanaklarına

ve

gördüğüm yetkinliğe başka

yerde

rastlamadım.

Binası,

bölümleri ve tefrişatı gerçekten

takdire ve kutlamaya değerdi.

Bedeli de tersine çok ucuz. Zaten

Ayvalık'ta ucuzluk genel bir

durumdur.

Önceleri anlattığım çalgılı,

gazeteli gazinolarda saatlarce

oturup eğlenildiği halde kahve,

Ayvalık'da kahveler.

çay ve somata denilen bir bardak

badem siibyesi ve öteki türlü

içkilerin birer kadehi bir metelik yani onların Mecidiye otuz üç hesabına göre on yedi para, asıl bizim hesaba göre *"on fuım* idi.41

Çalgısız kahvehanelerde bir metelik içinde kalmak üzere bir baş da tönbeki ikram ediliyor. Tavla oynamak bedavadır. Üç dört kap yemek ve sonunda meyve de yiyip içtiğim halde fiyat mahalli hesapla yedi sekiz kuruştan yukarı çıkmaz ve Mecidiye çeyreği üzerine beş on para geri verilirdi.

Etin kıyyesi (okkası 400 dirhem=1283 gram) mecidiye yirmiden (yirmi kuruş) olmak üzere 3,5- 4.0 kuruştur.42 Şarap bedava sayılır. Kıyyesi (litresi) bizim hesabımızla yirmi beş okuz paraya olduğu halde müşteri çıkmıyor.

Yerli ahali de olağanüstü ikramcıdır. Hatta o derecedir ki gazinolara gidemez oldum. Vardığımın üçüncü gecesi ayrılmaz arka- daşlarım izzet ve Zühtü Efendilerle birlikte gazinoya oturduk.

Yanı başımızdaki masada on beş yirmi kişi halka gibi olup i<v ki içiyorlar. Garson gelip onlardan birini göstererek *"Keras!"e* tti ğini ve ne içeceğimizi sordu. Önce kahveler ve çaylar alınmış olduğundan somata yani badem sübyesi ısmarladık. Keras ikram demekmiş. Şerefinize, sağlığınıza

deyimlerinin burada eşi olan *"Ayva"* sözcüğüyle içtik. Arkası kesilmiyor. Başladı her kez her birimize ikişer kupa Somata gelmeye, biz de karşılık vermekte kusur etmedik. Ama bizimkisi üç kerasta bitti.

Onlar yirmi kişi. Bir kişi de iki takım ısmarlıyor. Masanın üstünde iki üç tepsi dururken biri daha gelmeye başladı.

Ayvaya filan bakmayarak birer yudum ile bırakmaya başladık. Bu sırada Somatayı Konyağa dönüştürdük. Bir yandan da ince saz takımı yine şerefimize olmak üzere tekrar tekrar alaturka parçalar çalıyordu.

Ne ise saat beşe gelip kerasm da bir kaç dakika ara vermesi uzayınca dışarıya çıktık. Hem de firlarcasına çıktık. Bir iki gün midemi düzeltemedim.

Gazinolarda yabancıların dikkatini çeken ve şaşırtan bir şey varsa o da halkın ikişer ikişer kalkıp o kalabalığın içinde Zeybek oynaması idi.

Bitince çalgıcılara bahşiş veriyorlar. Bu bahşiş işinde de bir tuhaflık var.

Yerel adet gereğince herkesin önünde çalgıcılara bir lira atılırsa onun bir mecidiyesi, alıkonularak üst tarafı gizlice sahibine geri verilirmiş! Pazar ve yortu geceleri bu oyunun arkası alınamadığından çalgıcılar yalnız bir hava çalmakla vakit geçirirler. Oyun oynandığı geceler çalgıcıların yüzleri güler, mutlu olurlar.

Yılbaşı gecesi sabaha ve gündüzün akşama kadar kimsede çalgı dinleyecek hal yoktu. Herkes ayak oyununu para oyununa çevirerek ihtiyarından gencine, zenginin den fakirine varıncaya kadar her masa başına bir sürü halk toplanmış, talih denemesi için kumar oynuyor ve her devirde belli bir parayı gazinocu ya verdiğinden şimdi de gazinocuların sevinçten dudakları ktı laklarına varıyordu. En çok kazanan gazinocular idi.

Gezmek ve hava almak için Ayvalık'ta özel yerler aramak gcrel mez.

Kent çevresinin her noktasında bin türlü doğal güzeliil I- ı vardır. Zihin açmak için deniz kenarına inip gazinoların deniz üstüne çıkıntılı yazlıklarına çıkmak yeterlidir. Boğazları eğri bir yönde olduğundan görülemeyen geniş havuzun, havuzu sınırlayan kırmızı adalar ile ortada beyaz bir kitle oluşturan *"Cunda"* kasabasının, tepelerinde manastırlar bulunan yarımadaların, batıya doğru ve yılankavi yönde uzayan körfezin oluşturduğu canlı tablolar görmekle doyulacak, bıkılacak şeyler değildir. Ya da kentin arkasındaki tepelerin üstüne çıkıp bir çizgiye sırılanmış ve kanatlarıyla çırpınıp duran yeldeğirmcnlerinin dibinde durulsa ufuk çemberi ve görüş açısı genişlediğinden seyredenin gözü Ayvalık'ın üstünden atlayıp girişinde mini mini bir adacık bulunan Cunda'nın batı boğazından geçerek görkemli bir dağ gibi görünen Midilli'ye uzanır. Doğuya doğru bakan Edremit körfezini ve tepesi beyaz örtüsü ile örtülmüş Baba sıradağlarını görür. Denize arkasını çevirip durursa göz alabildiğine zeytinlik deryası (görür).

Üç beş günlük lodos fırtınalarından sonra havada bir dinginlik ve denizde de bir durgunluk oluşmuştu. Ocak ayının böyle baharı andıran tatlı ve ılımlı günlerini bir yarar sağlamadan

geçirmemek için bazen yalnız başıma kâh bir iki arkadaşla karada ve denizde gezintiler yapmaktan geri kalmadım.

Yılbaşınm ikinci pazartesi günü öğleden sonra İzzet ve Zühtü Efendilerle birlikte *"Perme"* denilen balıkçı alamanalarına benzeyen kayığa binerek Ayvalık'ın karşısında ve bir buçuk mil uzunluğundaki Cunda adasına gittik. Cunda adasıyla yanındaki yarımada arasında bir boğaz olup vapur buradan Ayvalık'ın doğal limanına girmekte ve çıkmaktadır. Cunda kasabası boğazın başlangıcında kurulu olup batıya bakan bir yamaç üstündedir. Bin beş yüzden fazla hanesi, sanat eseri ve süslü kiliseleri, Ayvalık'a oranla geniş sokakları vardır. *"Cuııda"* eskiden Ayvalık'ın bir bucağı iken sonra Akdeniz Adaları ilinin Midilli Mutasarrıflığı'na katılarak ilçe haline getirilmiş olup ahalisinin zeytinlikleri hep Ayvalık tarafındadır.

Vapurların geçtiği boğaz eskiden ancak küçük kayıkların geçebilecekleri kadar sığ iken son zamanlarda yapılan çalışmalarla derinleştirilip iki yakalı fenerler ve fenerler arasına sabit

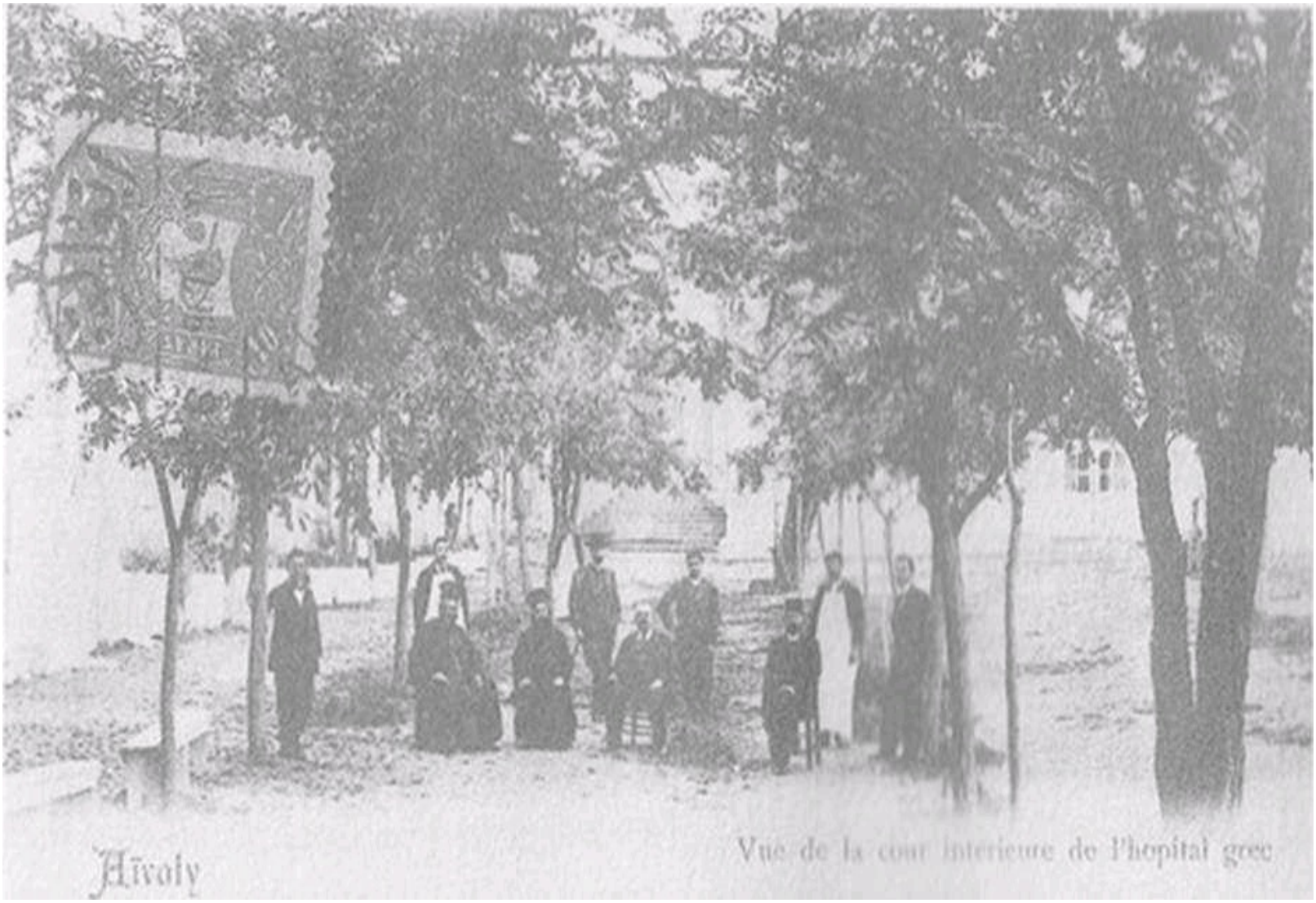

Ayvalık-Hastahane

şamandıralar konulmuştur ve şimdi eıı biiyiik gemiler bu iki hat arasındandan kolayca geçmektedirler.

Kasabayı tamamiyle dolaşıp arkadaşlarımın hıı ıl ı dostuna yeni yıl kutlamasını yapmalarından sonra

harap bıı yeldegirmeni bulunan yüksek bir tepeciğe tırmanarak çıktık (.«» lenınizin önünde görünen tablo güzelliğin ve doğa mükemmelliğinin bir örneği idi. Kudret (Tanrı) güzellik vermekte buraya çok eli açık davranmıştı. Bu noktadan

"Cuııda" adasının sahilleri çepeçevre görülmekte olup doğudan başlayarak, olduğumu/ noktada bir kere dönünce yani gözümüzle ufuk dairesini dolaşınca Edremit körfezini, boş insansız adaları, sayılamayacak kadar çok boğaz, körfez ve limanları, Cunda'nın karadan ayrıldığı su geçidini, Midilli Adası'nı ve boş adaları, ayağımızın altında Cunda kasabası ile güneşten akan nurdan elmas gibi parlayan batı boğazını, boğazın girişindeki mini mini Manastır adacığını, batıya doğru uzayan eğri büğrü körfezi martı kadar küçük görülen beyaz yelkenli kayıkları, Ayvalık kasa basını kuş bakışıyla gözledik. I larap değirmen kulesinin etrafında birçok kez dönerek bu panoramayı tekrar tekrar seyreyledik. (Üi neş al bulut saçaklarıyla donanmış olarak guruba gömülmek uz e reydi ki kayığa binip Cunda'dan hareket ettik.

Arkadaşlar yarım yıldır Ayvalık'ta oturdukları halde kürekle yarım saat uzaklıktaki bu Cunda adasına gitmemişler. Bu gün benim özendirmemle ziyaret ettikleri için mutlu olduklarını söylüyorlardı.

Ertesi gün İzmir haberleşme memurlarından olup Ayvalık'ta geçici olarak çalışmakta olan Nadir Efendi tekrar Cunda'ya gitmek- liğimizi önerdi. Daha önce söz vermiş olduğum için ret edemedim. Fakat karadan gitme koşulunu koydum.

Ayvalıktan yürüyerek hareketle doğuya doğru gidip doğal limanı doğudan sınırlayan birkaç yüz metre boyundaki boğazdan geçtik. Bu boğaz adeta deniz içine yapılmış bir kaldırımdan ibaret olup eni üç dört metredir ve deniz yüzünden yüksekliği bir metredir. Üstü taşla döşenmiştir.

Burayı geçerek bir yarımadaya vardık. Bu yarımada ile Cunda adası arasında gayet dar ve işaret sütunları olan bir boğazcık vardı. Buradan ancak küçük deniz tekneleri geçebiliyor.

Bir yakadan öteki yakaya uzatılmış halat aracılığıyla geçen bir sal kömür yüklü develeri taşıyarak hareket etmek üzereydi. Onar para ücretle biz de girip bir kenara iliştik. Üç dakikada çekilerek Cunda adasına vardı. Biraz dinlenerek Cunda kasabasının doğanın oluşturduğu tepeciğine çıktık. O ulu görüntüyü ses çıkarmadan bir kez daha seyrettim. Kasabayı da dolaşıp karadan geri gelmeye ne vucudumuz ne de zamanımız elverdiğinden dünkü gibi kayıkla döndük.

t

Bahara öykünen bu haftanın yazı betimlemeye çalışan bir gün(ün)de de Asker Eczacısı Kolağası43 Efendi ile birlikte kent halkının genel mesire yeri olan ve Çamlık denilen yeri ziyaret niyetiyle Ayvalık'tan çıktık.

Ispitalyanın (hastahane) önünden geçip deniz kenarından yürüdük. Kâh kumluktan kâh ladin ağaçları arasından yürüyoruz. Lodos dalgalarıyla atılıp karada kalarak ölen tabla gibi iri ve pelte gibi yumuşak ve şeffaf deniz çadırlarını (deniz anası) muayene ediyoruz. Sel suları ile toprağı sürüklenerek açıkta kalmış doğal taş yontuları arasından, volkanik araziden kimi lâl, kimi yeşil, kimi sarı kimi de gökkuşağı gibi renkli yanık taşlar üstünden geçiyoruz. Çamlığın arasına sokulmuş hazin görüntülü Aya Nikola kilisesine vardık. Orayı geçince bodur ve sık ağaçlı çam ormanına daldık.

Arazi volkanik taşlardan jeoloji müzesi biçimini almıştı. Madeni kitlelerden ayrımsanmayan ve her parçası özel nitelikler gösteren demirli, manganezli lavların donmasından oluşan taş

kitleleri ayaklarımızın altında dolaşıyordu. Çamlardan yayılan kokuları ve saf havayı soluklayarak, çeşitli maden örneklerini inceleyerek ağaçlar arasından denizi, uzun körfezi, kayaların tepesine takılmış manastırları gözledik. Kısaca her adımda değişiklik, her nokta da yenileşen şiirsel doğal görüntüleri seyrederek epeyce vakit geçirdik.

Güzelliğin maddeleşmiş biçimi denilmeye layık olup dünyada eşi çok az bulunan bu güzel yerde saatlerce değil günlerce, haftalarca, aylarca kalınsa insan kanıksayamaz. Yer dökülen çam yapraklarından bir halı ile döşenmiş, üstü çam d«1 Harından oluşan yeşil bir kubbeyle örtülmüş

ağaç sütunlarının oluşturduğu kafesten derya, koylar, adacıklar görülür.

Havası güzel kokulu, iklimi ılımlı ve sefa memleketi(evi) temiz havaya, ılımlı sıcaklığa, dingin yaşama, güzel görüntülere gereksinimi olan veremliler ve kan fa- kirleriyle kentlerin bitip tükenmek bilmeyen gürültüsünden bıkıp usanmış, dar, sınırlı bir yerde durmaktan bezıniş

sinirliler için yetkin ve etkili bir şifa yeri de olur. Buraya

"Sıımtorium"\ar, has- tahaneler yapılsa ne kadar iyi olacak. Eczacı ile karşı karşıya geçip bu konu üstünde çok konuştuk. ()rtaya bir çok görüşler attık. Sonra ayni yoldan dönmemek için içeriye yönelip tepeler, bayırlar aşarak Ayvalık'ın arka tarafından girdik.

Ayvalık'ın ürünleri zeytinyağı, şarap, rakı ve konyak olup ahalisi bunları üretir. Bereket yılı beş altı bin testi44 yağ çıkaran zenginler vardır.

Yağın bolluğu nedeniyle hayli de sabun üretilir. Deri ticareti de önemli olup yirmiden aşkın tabakhanesi vardır.

Limanın nakliyat yani ithalat ve ihracatı Gürcü (Jorji?), Panteon vapur kumpanyalarının elinde olup İdare-i Mahsusa, Edremit hattını henüz bir düzgün biçime sokamadığından bir iki aydan beri bazen bir vapur gelmekte ve onlar da bazen limana gi rip çoğunlukla boğazın dışında durmakta ve bir iş görmemek tedirler. Haftada bir kez İzinizden Hamidiye ve Victoria kumpanyalarının küçük vapurları da gelip gidiyor.

Tıpsal Topografya

Edremit ve Kemer (Burhaniye) üstüne olan görüşlerim ve anlattıklarım Ayvalık için de aynen geçerlidir. Batıdaki durumu nedeniyle havası ılımlı, temiz olup özellikle yöresinde onlar gibi bataklık bulunmaması iklimsel erdemlerini bir kat artırıyor. Yalnız sokakların darlığı, evlerin bahçelerinin olmayışı rutubet yapmaktadır. Suları kuyu suyu olup temiz ve tatlıdır. Ayva- lık'm sadece bir kusuru vardır ki o da ne genel ne de özel lağım yolları olmamasıdır. Halbuki toprağın durumu bu tür

akakların yapılmasına çok uygundur. Bir de sahilde rıhtımı olmayıp hane ve mağazaların çöplüğü haline geldiğinden bundan kurtulun- ması ve kent içinde kokuşma yapan tabakhanelerin kent dışına götürülmesi, geciktirilmesi doğru olmayan sağlık önlemleridir.45

Ayvalık - istanbul

oğrusunu söylemek gerekirse Ayvalık'a geldim geleli İstan bul'u inceden inceye özlemeye başlamıştım. Bunun için de kendi kendime birkaç neden buluyordum. Birincisi her nekadar bedensel sağlığım istenilen derecede ise de vücudumda büyük ve birikmiş bir yorgunluk duyuyordum. Kara yolculuğu gözümü yıldırmıştı. İkincisi Balıkesii'den çıktım çıkalı ne Bursa'daki meslekdaşlarımdan ne de İstanbul'dan mektup alamıyordum. Üçüncüsü teftiş hizmeti burada sona erdiğinden mutlaka İstanbul'a dönüş emrini alacağımı biliyor, buna göre bir an önce İstanbul'a kapağı atmayı kuruyordum.

Sonunda Genel Sağlık Yüksek Müfettişi Bongovvsky Paşa Hazretleri'nin yardımcılarından aziz dostum Doktor Yulikon Efendi'den bir mektup aldım. Osmanlı ülkelerine musallat olan kolerayı her tarafta sarıp yok etmek için Anadolu, Suriye ve Arap Yarımadası vilayetleri dört bölgeye ayrılıp her birine bir sıhhiye müfettişinin başkanlığı altında beş altı hekim ve tütsü memurundan oluşan gezici birer tıp ekibinin gönderilmesi konusunda Paşa'nın hükümete bir layiha sunduğunu ve Vekiller Kurulunca kabul edilip irade için (Padişahın onaması için) gönderildiğini bildiriyor ve Bursa'daki hizmetimin ve çabamın beğenilmesi üzerine Adana, Beyrut ve Şam illerine ayrılan heyetin müfettişliğine benim seçildiğimi ve atandığımı müjdeliyordu. Arkasından ilin, görevimin biti minde İstanbul'a dönmemi bildiren telgrafı da çıkageldi. Neylersin ki lodos olanca şiddetiyle esmeye başladı. Emrin geldiğin den iki gün sonra doğru bir vapur bulunduğundan onunla ha reket etmem gerekiyordu. Yolculuk gereksinmelerini almak \ « tanıştığımız kişilerle vedalaşmak için iki gün geçirdik. Aksam erkence otele gidip çantalarımı yerleştirdim. Gece lodos uğultu su korkutuyordu.

Korkulu rüyalarla uykuya dalmışım. I 'yandı ğım zaman saat yarımdı.

(Saat 6.30) Kalkıp giyindim ve otelin balkonuna çıkarak yöreyi şavulladımsa da denizde vapur görülmüyordu.

Ortalık ağarmaya başlamıştı. Otelden çıktım. Gümrük iskelesinde sandala binerek yirmi otuz metre ötede demirlemiş olan *"Pandeon"*

kumpanyasının " *Rumeli"* vapuruna güçlükle gittik. Liman adeta bir havuz biçiminde olduğu halde havanın şiddetinden dalgalanmıştı.

Ocak'ın on birinci sabahı saat üçü çeyrek geçe (Saat 9.15) bindiğim gemi hareket etti. 1 lava ve suyun çarpıntısından sağ tarafına yatarak Cunda'ya doğruldu. Kasabanın önünden geçip iki dizi fener ve şamandıralar ile sınırlanmış bo- ğaz.ı girdi. Boğaz Kağıthane deresinin iki üç katı kadar olup iki yakası sığdır. İşaretler arasından geçerken birkaç kulaç ötede sığlığın sınırı görünüyordu. Boğazdan kurtulunca vapur sağa yönelerek Midilli Adasiyla Baba yarımadası arasından gitmeye başladı. Ben de artık kamarama girdim.

Rumeli Vapuru, İdare-i Mahsusa'nın Edremit ve Bingazi vapurları büyüklüğünde olup ikinci ve birinci sınıf olmak üzere kıç tarafında ve güverte üstünde bir kamarası vardı.

Masanın üzerinde hiçbir şey bırakılmamış, sürahiler bardaklar hep tavana asılmıştı.

Kamaranın toplam yolcusu iki Rum ailesi ile beş altı kişiden ibaretti.

Kimi ahtapot tüccarı, kimi yelken gemisi kaptanıydı. Birkaçı Türkçe bilmiyor, bilenler de yataktan inemiyordu. Kana- peye yaslanıp

"Talıtaravalli" gibi artmakta olan salıntıdan dolayı kendimi denedim.

Anlatımını işitip kitaplarda okuduğum *"Deniz Tul ması" nm* bende olup olmayacağını bilmiyordum. İhtiyat olarak yaptırdığım deniz tutmasına karşı bazı ilaçlar cebimde hazır bulunuyordu.

Bu salıntı beni korkutmaya başladı. Kamaradaki eşyayı zaptetmek kabil olamadığından süvarinin emriyle tayfalar masa ve kanapeleri iki baştan iplerle demir sütunlara bağladılar. Sobayı da devrilmekten korumak için tellerle döşemeye bağladılar. Gezinmek yürümek zorlaştı.

Midilli sahiline yakın olarak gidiyorduk. Kıyı boyunca böyle olursa Midilli'yi arkada bırakıp açığa çıkınca işin nereye vaıaca ğını düşünmeye başladım.

Oturduğum yerden hiç kıpırdamıyorum. Baş yükselip kıç batarken karnım, beynim boşalıyor gibi duyumsuyordum. Fakat bulantı, kay işareti görünmeyişine şükrediyordum.

Denemek için bir süre gözlerimi kapadım. Sonra uzanarak beş

dakika kadar yattım. Oturduğum zamanki halim değişmedi. Oldukça serbest yürümekte olan kamarotu taklit ederek yani vapurun yönünü göz önünden ayırmayıp vücudumu ona göre meyillerdirerek kamara kapısına gittim. Vapur Midilli'yi bırakıp Baba Burnu'na doğrulmuştu.

Orada vapuru 181) derecelik bir açı oranında çevirip dalgaları arkadan almak gerektiğinden ve tehlikeli olan bu deniz manevrasına//KflW«çrt"denildiğinden

herkesin

ağzında *"Ah!*

Hayırlısıyla kavançayt da savunursak!" sözü dönüyordu. Bu manevra gerçekten dehşetli. Dönüş sırasında *"Alabora"* olmak olasılığının çok olduğunu işittikçe tüylerim ürperi- yordu.

Sonunda tepemizde hareket eden dümen zıın irinin uzun bir takırdısı duyulunca yolcularda bet beniz .illi Keıuli yüzümü göremiyorsam da yürek çarpıntısından benim «I«• onlardan aşağı kalmadığım anlaşıldı. Değil biz hatta kamarot ve kahveci de şu anda heyecanlarını telaşlı bakışlarıyla belli etliler. Vapur fena bir inilti, korkunç bir çatırdı ile öyle bir yaslanış yaslandı ki sağ taraf pencereleri tümüyle suya gömüldü. Karşı tarafa firlamamak için iki ellerimle parmaklıklara yapıştım. Bu hal bir dakika kadar sürdü ve vapur dengesini almaya başladı. Herkes *"Kavaıı çayı selametle savuşturduk "* diye birbirini kutladı. Saat yedi bu çukta Baba Burnu hizasına geldik. Deniz arttıkça artıyor ve çev rildikten beri yan yalpası her an çoğalıyordu. Yuvarlak pencere lerden burundaki Baba kalesini yalpa nedeniyle kâh aşağıda kâh yukarıda görüyorduk.

Dalgalar büyüdükçe büyüdü. Hareketli ve akan dağlar halini* geldi.

Ardarda köpükler saçarak kabara kabara üzerimize gel diklerini görmemek için pencereye bakmamak istiyordum I a kin elimde olmadan gözlerim oraya takılıyor ve çarpım ı vapuru altına alıp kapatacak korkusuyla başımı öne eğiyordum

Vapur yandan, arkadan saldıran dalga sürüsü içinde gömüle gömüle, bata çıka ilerleyip kaçmaya çalışıyordu. Anlattığım manevradan sonra süvari ile makinist kamaraya girip masa başına geldiler ve iki kişi olarak yemeye koyuldular. Masa üstünde tabak kâse durması olanaksız olduğundan bir ellerinde tabak bir ellerinde kaşık. Ekmeği de avuçlarına sıkıştırmışlar.

Deniz bu kadar sert iken süvari ve makinistin iştiha ile yemek yemeleri beni ferahlandırdı."B/r *tehlike olsa yerlerinden ayrılmazlardı."*

diye kendi kendime teselli vermeye başladım. Yolcular içinde yelkenli gemi kaptanı ile benden başka ayık yani oturan kimse yoktu. Hepsi sallantıdan sarhoş olmuşlar, serilip yatmışlardı. Kaptan baba da taama katıl dediyse de yüreklilik edemedim. *"Belki yemek yersem bulantı, kay başlar. İyisi ııı aç durayım."* dedim.

Yalpa giderek artmaktaydı. Gözüm tavandaki lambalarda. Dik eksenin düz olan tavan düzeyi ile oluşturduğu açıyı ölçerek kendimi oyalıyordum. Rum aileleri ve öteki yolcular sıra ile öğürmeye ve öğürtü ile kusmaya başladılar. Bunların etkisiyle bende de olur diye korkmaktaydım. Hele çok şükür bundan da etkilenmedim.

Denizden çok korktuğum, lodos havalarda Üsküdar vapurunun kamarasında oturamadığını halde bu coşkun denizi böylece, deniz tutmasına uğramaksızın geçiştirdiğime şaşıyordum.

Orsa tarafta kara görülüyordu Solda her yanda dalgalarla dö- ğülen Bozca Adası ve kasabası gözüktü. Onu da pencereden seyrettik. Bir saat daha dalgalaı arasında yuvarlandıktan sonra *"Boğaza girdik!"* sesleri işitildi Sersemlemiş haldeki yolculardan birkaçı canlanıp sevinçle kalktılar

Kal'ayı Sultaniye Boğazını (Çanakkale Boğazı) seyretmek benim başta gelen isteklerimden biri okluğu için olanca cesaretimi ve metanetimi toplayıp kalktım Muşambamı giyerek dikkat ve özenle köprüye çıkıp oradaki bankoya oturdum ve iki ellerimle demir direği tuttum. Dalgalar çarptıkça sular bir yandan girip öte yandan akıyordu. Sağda Kumkale solda Kilit ül Bahir olmak üzere Boğaza girdik. Rumeli sahilini izleyerek yolumuza gidiyoruz. Sağlı sollu birçok istihkâm görülüyordu. İstanbul Boğa zı'ndan geniş ve iki yakası boş araziden ibaret olan Çanakkale Boğazı'nda bir saat gittikten sonra vapurumuz Anadolu yakasına yönelerek Kal'ayı Sultaniye önünde demir attı. Kasabanın sahilinde büyük, yüksek binalar, güzel camiler görülmekte idi. Kamaraya döndüm. Vapur pratikasını ve birkaç yolcuyu aldı. Eski yolcular bu fırsattan yararlanarak karınlarını doyurdular. Ben de iştahayla yemek yedim. Gece saat bir buçukta hareket ettik. Programda Gelibolu'ya uğramak da yazılı iken havanın uygunsuzluğu nedeniyle uğramaksızın geçileceğini süvari söylemişti.

Saat yediye kadar dinginlik içinde gidiyoruz. Yalpa pek hafif, hemen yok denecek kadardı. Herkes gibi ben de yattım. Fakat pervane ekseninin, dümen zincirinin gümbürtüsünden uyuyamadım. Saat sekize doğru vapurda I>i t sarsıntı oldu. Vapurun bütün parçaları titriyor, acı sesler çıkarıyordu. Çok

geçmeden salıntı da başladı. Hem baş vuruyor, hem iki yanına yatıyor. Dakikadan dakikaya artmakta olan bu hal öyle bir dereceye vardı ki Baba Burnu'ndan Kal'ayı Sultaniye ve kadarki denizde geçirdiğimiz yalpalar buna oranla İm kalıyordu.

Gecenin karanlığı beni büsbütün korkutuyordu I lak saklasın makinanın bozulması, dümenin sakatlanma ı, < aıpı sına, yangın gibi bir tür felaket aklıma geliyordu.

Üzücü acılar, korku verici düşünceler ile tlıı madan saate bakmakta ve sabahı sabırsızlıkla beklemekleydim Yolcular inleye inleyebu hallere alışık olan kaptansa horu M aya horuldaya uyumaktaydılar.

Masa başında kamarotla ben vardım.

Yatakların hizasındaki yolcu sandıklat ı, i antaları lastik top gibi dönüyorlardı. Kendiminkileri zaptetmek için kıpırdanamı- yordum.

Çünkü kendimi zaptetmek gut Ağır ağır şafak attı. Ortalık ağardı.

Düşe kalka seyirttim. Ne var ne yok diye ortalığı şavulladım.

Ayastafanos hizalarında bulunuyoruz Vapur kâh devinim halindeki dağlar gibi (dalgaların) tepesine çıkmakta kâh aralarında açılan derin girdaplara inmekte. Dalgalarla çarpışınca vahşi seslerle köpükler saçılıyor. Makriköy'üı\(Bakırköy) güzel köşklerini görmeye başladık ve Yedikule hizasına vardık.

Muşambayı kapınca güverteye fırladım. İstanbul görüldüğünden bana bir yüreklilik gelmişti. Kumkapı hizasını aşıp fenerin yanından içeri bükülünce deniz dinginleşti. Saat üçü çeyrek geçe Sirkeci iskelesi önünde şamandıraya halat bağlandı. Demek tam yirmi dört saatte 244

mil yapmışız.

Ayrılışım gibi gelişim de habersiz olduğundan vapurumuzu abluka eden kayık ve sandalcılardan başka kimse karşılamaya gelmemişti.

"Seyahatim"'m birinci bölümü tam dört buçuk ayda sona erdi. Deniz bölümü iki yüz seksen beş mil. Kara bölümü dört yüz kırk kilometreden ibaret bir daire çizip sağ salim İstanbul'a döndüm.

Notlar

I i | Sübyan mektebi.Mahalle Okulu, İlkokul

|2J Necid Gemisi: 600 gros tonluk, tek uskurlu yük gemisiydi. 1905'de hizmet dışı bırakıldı.

Seyri-i Sefain, Öncesi ve Sonrası. Eser Tütel. 13| Tirilye : Zeytinbağı 14] Zekkâm : Nezle denilen illet ki burunun ifrazatının adern-i ittiradı (dışarı atılamaması) ile müterafik olarak (birlikte) burun içini setreden (örten) örtünün illihab-ı mahsusu (özel iltihabı) ki cebellet-i hevadan (havanın yapısından) ileri gelir bir nevi rahatsızlıktır. *İlaveli Lıugat-t Osınani*

(51 Atranos çayının şimdiki adı Emet çayıdır. Emet çayı, Emet yöresinden başlayıp, daha sonra Mustafa Kemal Paşa çayına katılarak Ulubat gölü'ne akar. (Eski adı Abulyont) (61 Beğce: Orhaneli ilçesi, Bursa ilinin Ege sınırları içinde, nüfusu 30.015 (1990 sayımı) İlçe merkezi: Orhaneli, merkez nüfusu:(vH 1, tahıl,şeker pancarı, hayvancılık,krom. *Büyük Laraıısse*

[71 Bu dönemde, bilindiği gibi, Düyun-u Umumiye idaresi devletin bir bolü gelirine, bu arada tütün ve mamullerine, elkoymuş bulunmaktadır. Düyun-u Umumiye İdaresinin İmparatorluğun her tarafında görevlileri vardır ve bu görevliler bu yoldan gelen gelirin toplanmasını sağlamaktadırlar. Bu suretle toplanan gelir devletin dış borçlarının ödenmelinle kullanılmaktaydı. Bu örgüte Reji denilmekteydi. 18] Vilayet: İl ile İlçe arasındaki yönetim birimi.

[91 Aynı tarihlerde Mudanya'ya gelen bir başka yazarın kitabından. lOtelci Galyano'nun açıklamaları 1: " Efendim, biri üç gün sonra, [Panayır! Temmuzun yirmi beşinci günü, Sarı Ayazma'da pek meşhur olur. Yirmi yedin ci günü 'Aya Pandelmoz' da. Bu da güzeldir.

Tekmil civardan gelirler. Şimdiden gelip yer tutanlar vardır. Otellerin tamamiyle dolu olması hem deniz banyolarından hem de panayırdan dolayıdır. Bir hafta kalsanız da görseniz Ağustos'un yirmi ikinci günü de 'Sığı' da kurulur. Burada hızını alamayan halk oraya toplanı/' *Hüdavetıdigâr Vilayetinde Velosipet ile bir Ceuelan.* İbnı Cemal Ahmet Tevfik. Dersaadet. Yuvanaki Panayotidis matbaası. I (1900)

[101 Tirilye: Zeytinbağı [111 Sığı: Esence

[121 Misebolu: Bademli, Ahmet= Ahmet bey

[131 Silhhane: (bozulmuşu salhane) Hayvanların kesilip derilerinin m i \ «•!

ması için kent dışında kurulan yer. (141 Ayastafanos : Hagya Stefanos, Yeşilköy |15] On bin lira yaklaşık 70- milyar lira olarak hesaplanabilir. [16] Osmanlı hükümetlerinin, bu tarihlerde yabancı demiryolu şirketlerine verdikleri imtiyazlarda "Guarantie kilometrique: Kilometre garantisi" adı verilen bir tür prim yöntemi uygulanıyordu. Devlet bu sistemle imtiyaz sahibine yapacağı her kilometre demir yolu için belli bir tür prim vermeyi ve böylece demiryolunun çalışmasını ve kâr etmesini güvence altında tutmayı kabul ediyordu.

Bunun sonucu olarak imtiyaz sahipleri gereği olmadığı halde yolu uzatıyor, bu nedenle yüksek maliyetli (Tüneller, viyadükler yapmak) yapımlar yerine hattı düz ovalardan geçirerek uzatıyorlar ve yazarın anlattığı gibi hiçbir neden olmadan yanından birlikte geçeceği şoseyi sürekli keserek daha uzun bir demir yolu döşüyor ve buna karşı kendileri büyük yatırımlar yapmadan devletten büyük paralar alıyorlardı. 117] Bunlar 1878 Osmanlı Rus savaşı sonunda Anadolu'ya göçen göçmenler olmalıdır.

I I8| Kamaran: Kızıldeniz'deki küçük takım adaları. Mekke'ye giden hacılar burada karantinaya alınırlardı.Balkan savaşı sırasında Hamidiye kruvazörü bir süre bu adada kalıp eksiklerini tamamlamıştır. *Ansiklopediler* I I9| Abulyont: Ulubat, Karaağaç-ı sagîr: Eski Karaağaç |2()| Talika: Dört tekerlekli araba. Üstü kapalı ve yaylı. 121) Mıhalıç: Karacabey

|22| Rüştiye: Ortaokul

|23| Arşın: Yaklaşık 68 santimlik eski uzunluk ölçüsü |24| Livadia: Şimdi Bandırma'nm doğusunda bir uç mahallesi olup yeni kurulmaktadır. Kullanılan adı Livatya'dır

|25| Krmeni köyü (daha eski adı Arkmenochori). Tatlı Su köyü. Bandırma'nm Kapıdağ ile birleştiği yerdedir...

|26| 15-20 para + günümüz değeriyle yaklaşık 30-40 bin lira |27| Karesi Sancağı = Balıkesir ili. |28| Kirmastı kazası = Mustafa Kemal Paşa İlçesi Mıhalıç k,ı/ası= Karacabey İlçesi

İ29| İdam i Mahsusa, bu günkü Türkiye Denizcilik İşletmelerinin başlangıcıdır. XIX.yüzyıl ortalarında kurulmuştur. Bu kurumun adı geçen vapurlarının nitelikleri şöyledir : Ticaret-i Bahri. 1860 yılında İngiltere'den satın alınmış 262 tonluk, yandan çarklı, makinası tek silindirlidir, Tekfurdağı 1868 yine İngiliz yapısı. 170 tonluk yandan çarklı bir gemidir. Daha önce başka şirketlerin inalı iken 1889'da İdare-i Mahsusa tarafindansatın alın mıştır. Her ikisi de 1900'lii yıllarda hizmet dışı bırakılmıştır. *Scyr-i Sefilin öncesi ve sonrası*, Eser Tütel, İletişim Yayınları, 1997 |301 Kizik: Cyzıcus - Cyzique- Kyzikos, (yerel adlandırma Belkıs ya da Bal kız). Strabon, Plinius gibi yaarlar Kyikos'un Marmara Denizi kıyılarındaki ilk koloni kenti olduğunu yazmakladırlar. Eusebios ise kentin M.Ö. 756 ya .da 679 da olmak üzere ilk kez kurulduğunu yazıyor. Önemli bir sanat ve ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Pelepones savaşlarından önce Atina'nın sonra İsparta'nın eline geçmiştir.

M.Ö. 387'de İran'ın egemenliğine girmiştir. Daha sonra Bergama Krallığına, bir süre sonra da Roma İmparatorluğuna bağlandı. M.Ö73'de Hellespon Biıliği'nin merkezi oldu. M.S.

943'de ki depremde kentin yarısı, 1063 depreminde ise tümü yıkıldı.Yapı- lan kazılarda erkek ve kadın yontuları bulundu. Bu şekilde bulunan eski eserlerin bir bölümü İstanbul Arkeoloji, öteki bölümü Erdek müzesinde bulunmaktadır. Kyzikos konusunda Reşit Mazhar Ivrtüzün'iin kitabına bakınız : *Arkeolojisi ve Yakın Geçmişi ile Erdek-Arleke*, 1997.

1311 Erdek: Eski adı Artaki - Arteke

|32] Edremit: Eski adları - Adramytteion, Adramittium, lülıı mit. Eski Edremit'in yıkıntıları Burhaniye yakınlarındadır. 1331 Okka: 1283 gram.

|34] 20 kuruş günümüz ıayiciyle yaklaşık 2 milyon lira.

135] Hıdırellez (Hızır İlyas) .6 mayıs - Zemheri. (Karakış), (iiin dönümünden sonra gelen şiddetli soğuklar. 22 Aralık- 12 Ocak.

136] Günümüz rayiciyle yaklaşık 75 milyon lira.

(37] Molyvo (Methymnas). Molyon, Malyvan. Mol (I Iaritay<> bakınız). 1381 Cerre çıkmak

: Medreselerde okuyan softaların para ve er/ak toplamak için belli aylarda köylere dağılıp imamlık ve müezzinlik yapmaları.

139] Ayvalık adının ayva ile ilgisi yoktur. Xonohphon bu bölgede Kitonion adlı bir kent bulunduğunu söylemektedir. Kentin eski adı olarak Ai-Vallin, Ailoliki bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk: Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken.* Geylan Kitabevi.1994.

140] Günümüz rayici ile 3-4 yüz bin lira. |41]

Günümüz rayici ile 5-6 yüzbin lira

1421 Kolağası: Binbaşı ile yüzbaşı arasında bir rütbe.

143] Testi: Dokuz okka üç yüz dirhem. Yaklaşık 12 kilo.

1441 Ayvalık: Eski adı Kydhoniaes.Ayvalık'ta XVIII.yüzyılda Türkler ço ğunlukta idi. XVIII.yüzyılda yöredeki adalardan Rum göçmenler gelıuv başladı. Daha sonra artarak çoğunluğu aldılar. Ş.Mağmûmi'nin anılanın yazdığı tarihte, anlaşıldığına göre kentte Türk nüfus hemen hemen yol- hu 145] Mecidiye gümüşten bir liranın beşte biri. Lira bu tarihte bir altın ıl i •

değerindedir.

1 159 I ----------

2.Kitap

M e r s i n A d a n a Hatay

B e y r u t v e Ş a m

• •

istanbul - izmir - Mersin - Adana

Yolculuk

311 yılı (1895) nisanının yirminci perşembe günü öğleden on- ra 1 onu çeyrek geçe (Saat 18.00) Mesagerie Maritime kumpanyasının

"Erimatıtc" vapuru Tophane önündeki şamandırasından palamarı alıp Sarayburnu hizasından Marmara'ya doğru kaymaya başladı. Göğün kuzey rüzgârının esmesine rağmen kıç güvertesinde yine beş on kamara yolcusu bulunuyor. Kimi çıplak gözle, kimi çifte dürbünlerle yeşil giysilerine bürünmüş, tüllerini pullarını gelişi güzel yöresine saçmış gön i ıhılan gelini sey-

•

rediyorlar. Bunların çoğu Fransız, ingiliz ve Alınan gezginleri, ikisi Ermeni, dümen dolabına dayanıp gözleriyle İstanbul'a veda eden üçü de Osmanlı doktoru ki, bunlardan biri benim. Vapur henüz Fener hizasını geçmişti ki yolcular l< I < t Iilker soğuktan kamaraya kaçtılar.

Arkadaşlarım da onl. ı ı . ı I .ılıİdi Yalnız İngiliz gezginlerle ben dayandım ve kaldım Kaç.ınhıı aldanmıştı. Çünkü *"Kıımkapı"* tarafina döner dönmez hav.ı >k mu yönünden kurtulduğumuz için rüzgâr kalmadı. Yed il ıılr önlerinde koca İstanbul doğu ve batı parçası kırlardan, kuzey çubuğu barûti renkteki gökten, güney bölümü denizden oluşan doğal çerçeve içine alınmış bir levhadan ibaret kaldı.

Ayastefanos açıklarına varmıştık ki gece karanlık perdelerini indirmeye ve giderek ren gi koyulaşmaya başladı. Fakat henüz bir haftalık yarım daire olan ay, batan güneşten kaptığı yansıma nurları bulutlar arasın dan akıtarak karanlıkla güreşiyordu.

Artık ben de kamaraya girip günlük gazete ve dergileri okuma ya koyuldum. Okurlarım beni Marsilya postasının birinci kamanı sında ve çoğunluğu Avrupaya giden yolcular arasında görünce km Paris'e gidiyorum sanmasınlar. İlerde inşallah oda olabilir M* de şimdi Adana'dan başlayarak tekmil Suriye kıtasını dolaşmaya «,>' ■ yorum.

Bu geziden dolayı duyduğum mutluluğu anlatamam ■ «l nız şu kadar söyleyeyim ki gezi konusunda talihimin yardımcılığı bütün işlerimde de olabilse dünyanın en mutlu insanlan arasına geçerdim. İlk gezimin başlangıcında gezip görmeyi ne kadar istediğimi anlatmıştım. O iş

bitip de dönünce ikinciye hazırlanmak gerekli oldu. Çünkü Sağlık Genel Müfettişi Bungowsky Paşa'nın layihası gereğince kolerayı Osmanlı Asyası'ndan sürüp çıkarmak için gönderilmesi Babıâli'ce uygun bulunan dört gezici tıp heyetinden birinin müfettişliğine atanmıştım. Yönetimimde dört hekim ve iki tütsü memuru bulunacak, Adana, Haleb ve Şam illerinden oluşan bir bölgeyi, peşpeşe Fi nikel i ler, israilliler ve Emeviler gibi geçmiş milletlerin doğuşunu, eski uygarlıkların eserlerine bir genel sergi olan bu canlı tarihi dolanacağız.

Oralara vanlıncaya kadar nice önemli beldelere ve adalara uğranılıp seyredileceği (seyredilme olanağı) da beni başkaca sevindirmişti.

Özellikle yaz sonunda görevi bitirip İstanbul'a dönüş de kararlaştırılmış. Öyle gidip büsbütün

kalmayacağız da. Bu da az mutluluk değil..

İlk Bursa gezim ansızın olmuştu. Bu ikinci seferin resmi işlemi ise iki üç ay sürdü. Her heyete sekizer sandık tıbbi ecza ve bir o kadar da tebhir (tütsü) makinalarının sağlanması epeyce zaman aldı.

Bu sayede biz de bu uzun yolculuğa gerekli biçimde hazırlandık.

Askeri ve sivil yaz elbiseleri, yol çizmeleri, güneşlikler, çifte dürbün, taşınabilir süzgeç, su matarası, gideceğimiz yerlerin haritalarını tümüyle tedarik ettim. Bu kez öyle Bursa'ya gidişimiz gibi garibane olmadı. Kimsesizler gibi kalmadık. Eşden, dosttan, Haydarpaşa Hastahanesindeki sınıf arkadaşlarımdan duyanlar zahmete katlanıp vapura kadar geldiler. Hatta emrinde hizmet görmekle övündüğüm Genel Müfettiş Bungovvsky Paşa yardımcılarıyla vapuru şereflendirip görevimize ilişkin son direktifleri verdiler...

Akşam yemeğinden sonra kamarada albümleri karıştırırken bir genç matmazel de piyano çalıyordu. O bitirince kamaraya çekildim.

Arkadaşlar raflara (ranza yataklara) çekilmişlerdi. Ben de dar yatağıma girip uzandım. Epey bir süre uyuyamadım. Uykumu kaçıran nokta yarım saat önce salonda Sivastopol'a yakın iki Rus vapurunun çarpışıp batmış olduklarına ilişkin fıkra idi. (iıı hal dalmışım. Korkulu deniz düşleriyle sabahı ettim. Vapurumuz

"Çanakkale" de duruyor. Kabataslak sabah tuvaletini yapıp giy i nerek güverteye çıktını. Gökte bulut yok, yeni doğan güneş ilk nurlarıyla bizi selamlıyor. Dağlara gecenin giydirdiği sis tülleri ağır ağır sıyrılıyor. Deniz güya donmuş gibi durgun. Karantina hekimi geldi.

Tıbbi muayene için güverte yolcularını uyandırdılar. Doktor aralarından geçip kamaraya geldi. Fakat mevki yolcularını rahatsız etmeye gerek olmadığını söyleyerek çekildi gitti. Sonra yolcu alıp vermek, öteberi satmak için birçok sandal vapuru kuşattı. Adlarıyla biçimleri arasında hiçbir ilişki olmayan acayip ve garip çanaklar, çömlekler, testiler her şeyden çok satıldı. Çünkü kayıklar birbirleriyle rekabete çıkışarak fiyatı kırmaya başlamakla yolcular ucuzca Çanakkale armağanı aldılar.

Sabahın on birinde buradan hareketle Adalar I Vnizi'ne çıktık. Üç ay önce Ayvalıktan gelirkenki denizin azgınlığı ile bu günkü dinginlik ve yumuşaklık arasında büyük fark vardı. Bozcaada'yı sağda bırakarak, Bababurnu'nu gözleyerek Midilli hizasına geldik. Saat altı buçukta kasaba görüldü. Kalenin iki yanlarına dağılmış, koruluklar içine serpilmiş zarif köşkler, İstanbul'umuzun Erenköy ve Kızıltoprak semtlerini andırıyordu. Betimlenmesi en büyük şairimiz Hazret-i Kemal'e (Namık Kemal) sermaye olan *"Hasan Paşa Köşkü"*

mevkisindeki güzellik anlatılamayacak (kadar) dı. Dağların yamacına takılmış, derelerin (en görüntülü) yerlerine konmuş birçok köyler görüntünün güzelliğini artırıyor. Sonra birkaç küçük ada arasından geçerek adı insanın aklında birçok tarihsel anı uyandıran *"Çandarh"*

körfezine, Aydın sularına girdik. Deniz çok çırpıntılı idi. Su tepeciklerinin köpüklerine güneş ışığı çarpıp eridikçe denizin yüzünde yüzlerce mini mini gökkuşakları uçuşmaya başladı. Uzaktan bii sıra çadırları andıran *"Tuzla"* belirdi. Saat onda yüksek dağın eteğine sığınmış *"izmir"* görüldü. Yeşil ve

düz düzeyler arasın dan siyah Krup toplarının ağzı parlayan *"Yeni Kale"* istihkâmı nın önünden sıyrılıp geçince sağda Karataş, solda Karşıyaka ve Hayati Paşa yazlıkları, önümüzde grubun kucağına atılmaya hazırlanan güneşden yansıyan ışıklarıyla her penceresine bir elektrik kandili asılmış gibi parlayan İzmir'in mahalleleri meydana çıktı. Liman içindeki buhar ve yelken gemilerinin yalnız bacaları ve direkleri görülebildiğinden kalafat için karaya çekilmiş ya da onarım için havuza sokulmuş

sanılırdı. Bu limanın kapısına yaklaşınca vapurumuz durdu. Üçüncü kaptan ile doktor pratikayı göstermek için sandala binip gittiler. Biz de övgü- süyle kulağımız dolmuş olan rıhtım boyunu seyrederek binalarının güzelliği ve süslülüğü açısından Büyükdere Caddesinden pek de ayrımsanamayacağmı görüyorduk.

Sıhhiye muayenesi bitince ağır yolla, iki başına renkli fenerler çekilmiş daracık bir boğazdan havuza girdik. Özel biçim ve bü-

yüklükte birçok kayık yöremizi kuşattı.

Aktarma olacağımız vapurun ancak ertesi sabah geleceğini ve

"Er'muuıte" m de geceyi burada geçireceğini öğrendik. İzmirt gezmek için 24 saat kadar zamanımız var demek. Yoldaş ve meslektaşım Hüseyin Ali ve Kohen efendilerle karaya çıktık. Boydan boya geniş

gazinolar, süslü oteller, çeşitli mal mağazaları ile dolu olan rıhtımda boydan boya gittik, geldik. Tekmil dükkânlar açık. Cadde gündü/ gibi aydınlanmış. Sel gibi insan akıyor. Ardı arası kesilmeden tek atlı tramvaylar geçmekte.Yer baklava biçiminde büyük ve düz taşlarla düzgün bir şekilde döşenmiş. Toz ve çamur yok. İnsan önüne bakmaksızın serbest serbest yürüyebiliyor. Güneye doğru gidip demir parmaklıkla çevrili ve taş sütunlarının tepesine karpuz fenerler konulmuş bir bahçenin ortasına inşa edilmiş Mekteb-i İdadi-i Mülki'nin (Sivil lise) köşesine vardık. Oradan içeriye bükülüp bitişiğindeki Hükümet Dairesinin karşısındaki bir lokantada yemek yiyip vakit geçirmek için bir tiyatroya girdik. Saat beşe kadar pantomim, kanto ve baletleri seyrettik ve vapurumuza döndük.

Sabahleyin uyanır uyanmaz güverteye fırladım. İzmıı^de genel bir etkinlik görülüyor. Rıhtım boyu akşam nasıl kalabalık idiyse yine öyle.

Araba ve hamalların getirdiği yükler mavnalara dolduruluyor, vapurdan çıkarılanlar taşmıyor. Bir lokomotif Gümrük önündeki yük vagonlarını arkasına takmış, önündeki bir

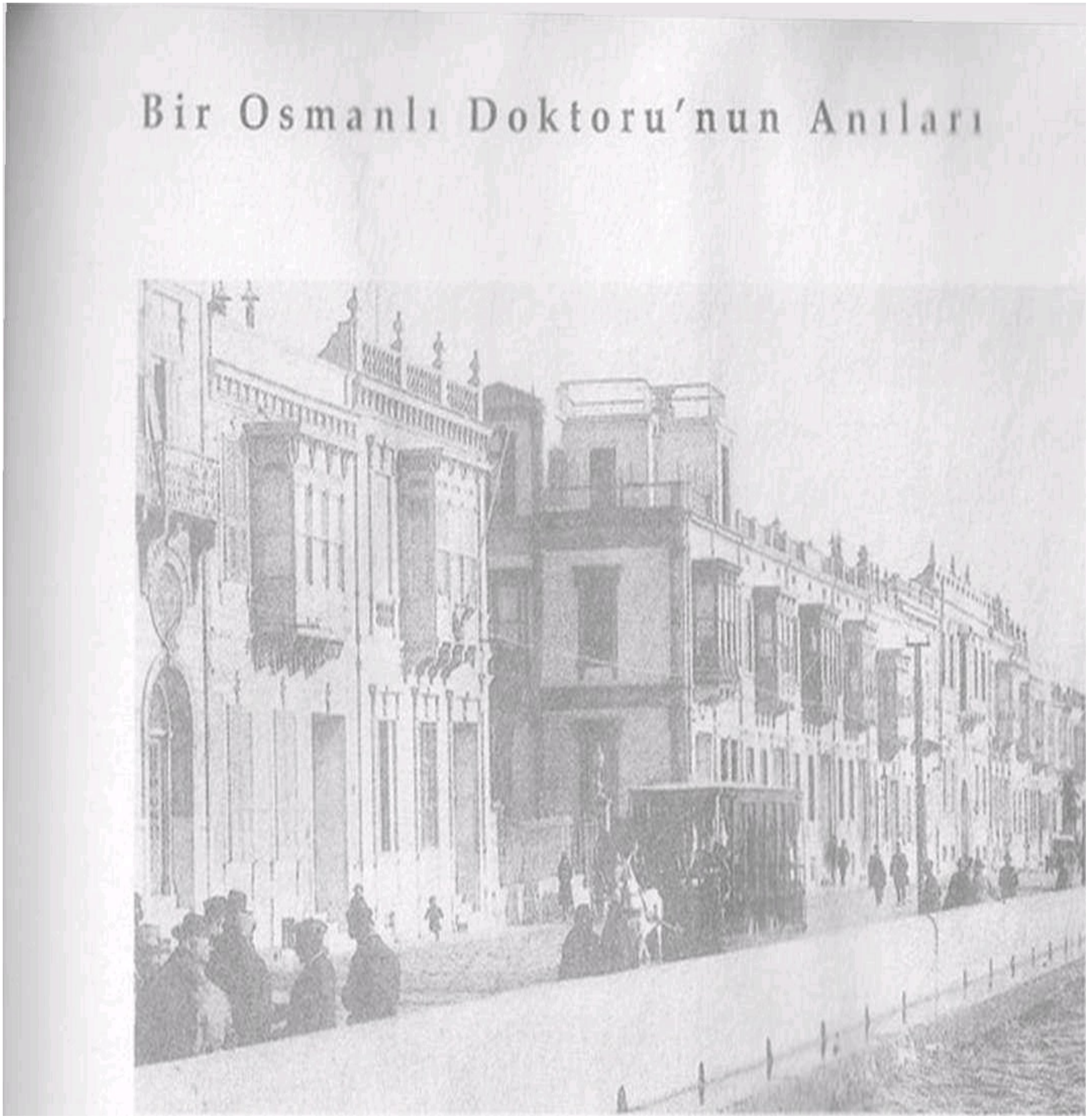

İzmir-Kordon

vardacı kılavuz, ağır yolla ve düdüğünü öltiiıerek kalabalığı yarıp geçmekte. Arkasında ve aynı hat üstünde birikip kalmış tramvaylar hareket etmek için sabırsızlık göstermekte. Kısaca güzel bir iş ve çalışma tablosu seyrettik.

Saat ikide aktarma olacağımız üç direkli w eol- büyük Fransız vapuru gelip limana girerek Gümrük önüm • y.ıllı I >eıhal bizde piliyi pırtıyı toplayıp doğru Marsilya'ya gidecek olan *"V.rimante"* a veda

edip, İskenderiye postasını göl (irecek ol ek i vapura geçtik ve akşama kadar vaktimiz olduğundan yine gezmeye çıktık. *"Freıık Çarşısı"* ve üstü kapalı çarşıyı dolaşarak bazı şeyler satın aldıktan sonra akşamki lokantaya gidip mideleri sevindirmek gerekli oldu. Bu da bitince Askeri Kışla'nın önünden bir tramvaya atlayıp hattın bitiş noktasına yani demiryolu istasyonuna kadar gidip oradan limana döndük.

"Şimdi gelirini." d iyi» yanımızdan ayrılan arkadaşlarımızdan biri yarım saat geçti gelmez. Hem merak ettik, hem canımız sıkıldı. Bir saat geçerek kederli ve suratı askın olarak göründü. Meğer bizden ayrılıp giderken önüne biri çıkıp bağışlanmasını isteyerek Türkçe bilmediğini ve elindeki numaraları lütfen okuyu- vermesini rica etmiş ve bir ara içeri girip kendi talihi olmadığından

adına piyango çekmesini yalvarmış. Çektikçe saatler, kordonlar. Bunlar çıktıkça mersiler, teşekkürler. Uzatmayalım iş ortaklığa biner. Arkadaşımız sonunda kendi hesabına piyangoya koyulur. Beş altı mecidiye1 erittiği halde hiçbir şey kazanamaz. Nereden kazanacak? Torbada numara yok bu kazansın. Kendi hesabına başlar başlamaz piyango kesesi değişti. Evvelkiler imrendirmek, kandırmak için tuzak oyunu. Meğerse izmir'in bu oyunları ünlü imiş. Öteki arkadaşım Doktor Hüseyin Ali Efendi de birkaç ay önce izmir'den geçerken bu kapana tutulmuş fakat açıkgözlüliik edip iki türlü torbayı yakalayarak polise haber vereceğini söyleyince yitirdiği paraları geri vermişler. Bu acı oyun bizi epeyce güldürdü. Biz güldükçe arkadaşımız kızıyordu. Bu halde vapura bindik.

izmir cidden mamur, bayındır bir memleket. Uygar gereçler ve beldenin gereksinmeleri İstanbul'a oranla mükemmel. Frenk çarşısında geniş ve birçok mağaza pasajlar var. Geçtiğimiz sokakları olağantüstü temiz ve düzgün kaldırımlı. Yalnız İstasyon yöresinde bataklık haline gelmiş boş arsalar gördüm.

Tramvayları pek şık, pencereleri geniş ve döşemeli. Tepelerinde hava değişimi için yelpazeli kafesleri var. Demiryolu (raylar) üstünde işlediğinden hiç sarsmıyor ve pek hızlı gidiyor. Seyis (Atlı tramvay) ve biletçiler şapka giyiyorlar."'/Y/7/7'// *içmek yasaktır."* anlamında asılı levhalar yalnız Fransızca yazılı olup bir Türkçe sözcük bulunmayışı garibime gitti. Kira arabaları da pek çok ve onlar da şapkalı. Yük arabaları hep bir renkte ve bir örnek ve tek atlı.

Karşıyaka ve Kokaryalı taraflarına *"Yahya Hayati Paşa"* şirketinin vapurları sık sık gidip geliyor. Bunların kimi Üsküdar vapurları kadar ve davlumbazlı. Kimi daha küçük ve uskurludur. Renkleri beyaz ve yeşil olmak üzere değişiyor.

İzmir'in her konudaki ucuzluğu da ayrıca unutulmamalıdır.

Güneş batmış, rıhtım boyunun fenerleri parlamaya başlamıştı. Vapurumu/

limandan çıkarak körfeze daldı. Bizi Mersin'e ulaştıracak olan *"Pey-Hu"*

vapurunu Mesagerie kumpanyası okyanuslar için yaptırarak Madagaskar ve Çin hatlarına ayırmış ve sonra Marsilya İskenderiye postasına vermiş görkemli pek büyük bir gemidir. 107 metre uzunluğunda olup bir uçtan öbür

uca 200 adımda varabildim. Altı bin tonilato olup makinası 4500 beygir gücündedir. Pervanesi bir dönüşte bu çelik kitlesini sekiz metre ileri sürüyor ve ortalama olarak saatta I \ mil ile yürüyor- muş. Gemi baştan aşağıya elektrikle aydınlatılıyordu.

Yatma zamanı gelince yuvalarımıza girdik. I lava ve deniz çok- durgunsa da izm

ir-Rıh

tim

yine pervanenin suya çarpmasından tekne bir dizi sarsıntıya uğruyordu. Sabahleyin kalkınca vapurumuz *"Sisam"* adasının *"Karlcroa"7*

kasabasına vararak henüz stop etmişti. Giyinip güverteye çıktını. Yarım saat kadar çeşitli noktaları iskandil ederek sonunda seksen beş metre derinlikte dehşetli bir gürültü ile koca demir, zincirini sürükleyerek denizin dibine yuvarlandı gitti.

Karlova bir dağın batıya bakan yamacında kurulmuş, uzaktan görünüşü güzel bir kasaba olup yöresinde birçok şirin köy göriilii

•

yordu. Vapurumuz buradan 150 fiçı kadar Misket şarabı alacaklı Fakat limandaki tekneler küçük sandallardan ibaret. Nasıl nakle deceklerini merak ettik. Bir de baktık bir kalın halatı karaya gön derip bağladılar. Çok geçmeden iki kişi bir boş sandala binmişin.

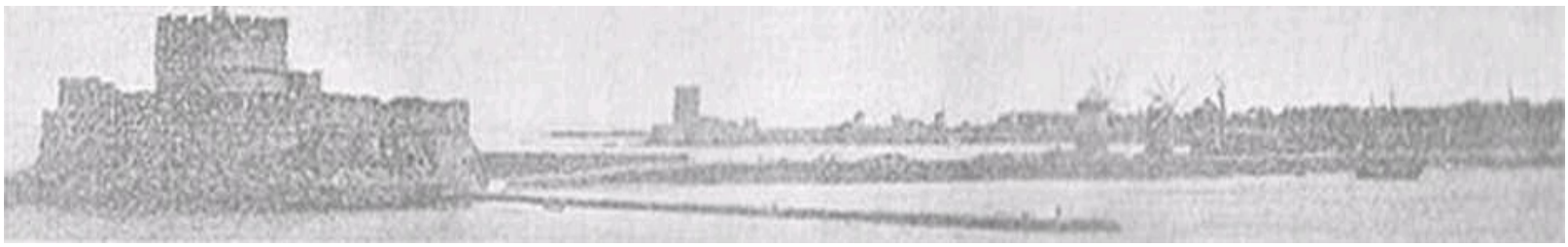

halata abana abana geliyorlar. Denizde on tane büyük fiçı, sarılı oldukları iplerle sandala takılmışlar. Manda gibi yüze yüze geliyorlar. Saat dokuzda arkası alınıp hareket edebildik. Adanın güzel kıyısını izleyerek bir buçuk saatte yönetim yeri olan *"Vati"x* kasabasına vardık. İki bölümden oluşan, biri yalı boyunda, ötekisi iki dağın arasında güzel ve şirin bir yer. Sahili boydan boya nhtımlı ve mükemmel bir kordonla süslenmiş. Vati'yi donanmış bulduk. Kordonu Yunan bayraklarıyla fenerlerle kanatlanmış, her evden kumaşlar, seccadeler sarkıblmıştı. Rıhtım üstünde muzikalar çalınıyor. Karınca yuvası gibi halk neşe ateşi içinde dolaşıyordu. Sorduk. Aya Yorgi Yortusu imiş ve Yunan kralının isim günü olduğundan böyle şenlik yaparlarmış. I imanda Prensin (Şehzadenin) maiyetine ayrılan *"Musııl"* devlet vapurunda Osmanlı alay bayrağı dalgalanıyordu.

Bir çok yolcu ve doktor arkadaşlar gezmeye çıktılar. Ben vapurda kalarak şenliği uzaktan gözlemeyi yeğledim. Akşam ortalığı alaca karanlık basınca Vati'nin her binasından bir ışık fışkırmaya, çeşitli yerlerden al yeşil maytaplar yakılmaya, aralık aralık havaya yükselen fişekler yöreye türlü renkte ve biçimde nurlar saçmaya başlamıştı... Bu sırada Musul vapurunun dört çifte sandalı bizim gemiye gelip yanaşarak güverte subaylarından biriyle yoldaşım Kohen Efendi yukarı çıktılar. Daha hareketimize iki üç saat olduğundan devlet gemisinin süvarisi kaymakam İsmail Be/in davet ettiğini bildirdiler. Meğer arkadaşlar kordon boyunda gezinirlerken Sisam Bey'iıiin maiyet bölüğü yüzbaşısı efendiye rast gelip görüşmüşler ve beraberce *"Musul"* 4 vapuruna gitmişler... Sandala atlayıp beş on kürekte vardık. Gerek süvari gerek bahriye hekimi Halil Beyler lütfen merdiven başında karşıladılar. Mükellef bir büfe haline konmuş olan kıç güvertesine çıktık. Makinist efendiler ve öteki subayların tanıştırılması işlemi yapıldı. Çeşitli meşrubat ve tatlılar ve Sisam Tütünü ikram ettiler. Bir saatten çok hoş bir alem yapıp teşekkürle vedalaşarak gemimize döndük.

Pazartesi sabahı " *İstmıkö*ı/" adasını solda gösterdiler. Sonra *"Rodos"* u gördük.

Saat üçte ikliminin güzelliği ve havasının ılımlılığı ile yeşil giysisine bürünmüş

ve Arz küresinin en seçkin yeri olan bu ünlü adanın yönetim merkezinin hizasından geçi-Rodos-Mendirek-Kale-Tersane

yoruz. Görkemli bir eski kale. Önünde çat pal kaya döküntülerini içeren bir liman. Arkasında ve yanında kırmızı damlı ve yüce ağaçların gölgesine sığınmış

şirin evler, köşkler, ötede beride minare başları gözlerimizi büyüledi.

Artık tamamen engine çıkmış, Akdeniz'e dalmıştık. En müthiş fırtınaların gezindiği bu büyük deniz bu giin bahar mevsiminin güzelliğine yenilmiş olarak tam bir dinginliğe dalmış. Güneşten akan nurların yansımasıyla parlayarak gözleri kamaştırmaya başlamıştı. Solda Anadolu kıtası mavi renkte seçiliyor.

Saat onda bu da gözden kaçmakla ufkumuz yalnız deni/.den ibaret kaldı. Bu açık derya gezisi hepimizin canını sıkmava başladı. Dışarda oyalanacak bir şey kalmayınca içerde aramak gerekli oldu. Güverte yolcularının ambar kapakları üstümle diıeU diplerinde oluşturdukları öbek öbek topluluklara biz »İr kalıklık Gemilerde, güverte alemi pek tuhafıı <,« nlı milletler sergisi denilebilir. Her diyardan her kıyafette ins.inl.ii* gurulıı ı. I lerkes birbiriyle çabucak ahbap olur.

Sigara la ı alımı verilii Yemekler ikram edilir. Adeta ziyafetler çekilii Yas.ıı ıı .ekli görülecek şeydir. Daracık yerde birçok çerki kıırıihıı Yataklar serilir. Sandıklardan, heybelerden duvarlar, paravanalar çekilir. Bir perde ile harem dairesi ayrılır. Kimse kimsenin kılına dokunmaz. Bazısı ispirto ocağını kurmuş, kahvesini hazırlamakta, kimi mini mini semaverini bir köşeye yerleştirmiş çav pişirmekte. Adeta göçe belik yaşamı. Bu sınıf yolculuğun rahatsızlıkları da vardır. Söz gelişi sabahleyin erkenden güverte yıkanmaya, hortum su saç maya başlar. Hemen uykudan kalkıp piliyi pırtıyı yüklenerek bir kenara savuşmalı.

Yoksa eşya ıslanır. Bu iş bitip tekrar yerle şeceğim derken bir liman görünür.

Ambar üstündekiler inmek yol hizasındakiler çekilmek zorunda kalırlar.

Limanda duruldu ğu sürece yük alıp vermek güverte yolcularını çok rahatsız edeı

Salı sabahı solda Kıbrıs Adası görüldü. Çıplak ve kireçli dağ ların, sahilde birkaç köy ve *"Limasotı" (* Limasol) kasabasının önünden geçerek saat beşte

"Larruıka" öteki adı ile *"Tuzla"* önünde vapurumuz demir attı. Görünüşü pek kasvetli. Birkaç güzel binadan gayrisi toprak kulübeler. Toprak çıplak. Beş on bodur hurma ağacı görülüyor. Güneş batana kadar burada kalındı. Hayli buğday ve yapağı yükü yüklediler. Havanın sıcaklığından bütün müşteriler rahatsız olduk.

Ansızın karşıma tıp yazılarını yazdığım *"Resimli Gazete"* nin başyazarı matematikçi Salih Zeki Bey çıkmasın mı? Ne güzel sürpriz. Meğer telgraf kablosunun onarımı göreviyle yirmi gündür burada imişler. Şimdi Lazkiye'ye gidiyorlar. Hemen sohbete koyulduk. Kendisinden Kıbrıs üstüne bilgiler aldım.

Gece olunca engin denizin mehtabını seyretmeye koyulduk. *"Gümüş Servi"* ta ufka kadar uzanmış, nurlu bir yol oluşturmuştu. Vapurdaki son gecemizi hoşça geçirdik.

Sabahleyin Kozan dağlarının uzantısı olup güneye doğru indikçe Bulgar Dağ, Ala Dağ, Kızıl Dağ , Dümenlik Dağ gibi adlar alıp, yörelerinde başka dağlar bırakan ve Antalya üstünde *"To- ros"* yani *"Boğa"* sıradağlarıyla birleşen tepeleri, yüzlerce ehram ve konikler yapan karlı tepeleri gözledik. Sonunda *"Mersin"*

uzaktan belirdi ve *"Pey-Hıı"* pek açıklarda demir attı. Yoldaşlarla vedalaşıp karaya çıktım ve tıbsal ilaç sandıkları vb. eşyayı gümrükten çıkararak hemen istasyona varıp Adana trenine bindim. Sekiz buçukta kalktı *"Gödis, Hacı Talib Çiftliği, Tarsus, Giilek. Yeni Zeytinli, Kahyaoğlu Çiftliği, Şakir Paşa Bahçesi"*

mevkilerinde birkaçar dakika durarak on bir buçukta *"Adana"* ya varıldı. Geç-

tiğimiz 67 kilometrelik yol dümdüz bir ovadan ibaret olup yolun iki tarafı bir karış boş yer kalmamak üzere ekilmişti. Daha nisan ayında arpalar biçilmiş ve buğdaylar biçilmeye hazırlan- mıştı. Unlıi pamuklar filizlenmeye başlamıştı.

Adana Kenti

dana seyhan nehrinin sağ yakasında altı bin haneli, kırk bin nüfuslu, yöresi A turunç bahçeleriyle çevrili bir belde olup ilin baş şehri ve İkinci Mısır denmeye layık Çukurova'nın tanırı, çiftçilik merkezidir. Evler büyük çoğunlukla ham kerpiçten yapılma. Sıva ve badanası olmayıp üstleri düzdür. Uzaktan büyük kümeli toprak yığını halinde görünür. Büyük bina olarak Seyhan kenarında kesme taştan yapılmış iki katlı mülki idadi okulu (lise) ile askeriyenin depo ve hastahanesi ve Abidin caddesinde yapımı bitmekte olan Deli Mehmet'in oteli gösterilebilir. Hükümet Konağı geniş, dağınık olup ayrı ayrı telgrafhane, belediye ve ha|»ish.ıneyi içerir. Karşısında demir parmaklıkla bir belediye bahçesi ve içinde ağaçlar arasına gizlenmiş iki güzel bina varsa da bunlar lıall ın yararlanmasına açılmayıp biri kız okulu yapılmış, ötekisi kiraya v« -ı il iniştir.

Hükümet Dairesi yöresinde ünlü şair Ziya Paşa merhumun inşa ettirdiği bir tiyatro varsa da şimdiki halde il matbaası yapılmıştır.

Kentte iki otel ve birçok lokantadan sö/ediliyorsa da bunlar asla han ve aşçı dükkânından başka bii sey değildir. Kentin ortasında üstü çinko ile örtülü bir çarşı ve yanında taş bir bedesten, ve doğusunda tuğladan örülmüş yüksekçe bir saat kulesi görülür. Camiler çok olup kubbelerinin kiremitli olması görünüşlerini çok tuhaflaştırıyor. Bunlardan (amii atik ve Camii kebir ziyaret edilmeye değer yüce yapılardır. Camiikebir dikdörtgen biçiminde ve duvarlarının içi yıı/ıı çinilidir. Mermerle kaplanmış olan avlusu daha geniş ve yazın namaz kılmaya mahsustur. Minaresi açılı ve Arap mimarisi ildedir. Adana minarelerinin hepsinde müezzini güneşten korumak için şerefelerin üstüne tahta saçaklar yapılmıştır. Camii kebirin lıaziresinde, yapanı Ramazan oğlu Halil Bey ve yakınlarıyla duvar kenarında seçkin şairimiz Ziya Paşa merhumun mezarları vardır.

Adana'da altı eczane, beldenin kenarında yirmi beş tabakhane ve birçok koza fabrikasıyla inşa edilmekte olan buharlı bir iplik fabrikası var, gazino ve kıraathane gibi şeyler tümüyle yok.

Sokaklar genellikle dar ve çoğunlukla kaldırımsı/, olup hele evlerin lağımsızlığı! Pis suların sokaklara akması mahalleler içinde geliş gidişi güçleştirmekte ve kokuşmuş çamurluklar oluşturmaktadır. Caddelerdeki pislikleri temizlik arabaları arsa ve meydanlara döküp yığdığından memleket temizlik açısından acınacak haldedir.

Araçlara gelince oldukça mükemmel olup landon ve faytonları bol ve eşya taşımak için ayni biçimde yaylı ve iki tekerlekli arabaları vardır. Demiryolu içerlere uzatılmadığından, geliri masrafını ancak koruduğundan ve zaten emniyet akçası (garanti parası) da olmadığından kumpanya gelişemiyor.

Lokomotifleri kuvvetli ve hızlı ise de altı tekerlekli vagonlarının iç döşemeleri pek berbat.

Tarım ve Tecim

Adana ili genel bir tarla gibi olup toprağının bitkisel gücü kendisine *"Mısr-ı sarıi - İkinci Mısır"* ve seyhan nehrine *"Nehr-i Sâra= temiz nehir"* dedirtnıiştir.

Çukurova yalnız Seyhan'la değil birbirine koşut Ceyhan ve Berdanadındaki öteki iki nehirle de sulanır. Üzülünecek olan nokta şudur ki kanallar açılmamış, buharlı fıskiye makinaları getirtilmemiş,

bu üç altın oluk boşuna akıp gidiyor da ahalisi bunların kenarında *"Yağmur Duası"* etmeye çıkıyor! Başlıca ekini hububat, susam ve pamuktan ibarettir. Güzel şeker kamışı yetişiyorsa da şeker fabrikası olmadığından kullanılamıyor. Çiftliklerde hayli yeni tarım gereçleri, buharlı saban ve döğen makinaları bulunmakla birlikte yine her yıl tarım mevsiminde buraya Kayseri, Niğde, Harput, Diyarbakır ve Sivas ahalisinden yüz bin kadar gureba işçi toplanmaktadır. Bunların gündelikleri ilk önce otuz kırk paradan (150

lira) başlayarak ısı artıp işler güçleşince üç dört kuruşa (5-6 yüz lira) ya kadar yükselir. İşçiler çiftliklerde bir hafta çalışıp pazartesi günü üç beş saatlik yol yürüyerek Adana'ya gelir ve geceyi açıkta geçirip salı günü kurulan "*Irgat Pazarı"* ma gelirler. Adı geçen günde, yanlış olmasın Adana'ya kırk elli bin işçi toplandığından sokaklar insan deryası kesilir. Adeta geçilemez. İşte bu pazarda gündelik piyasa kaça çıkarsa ona göre çiftlik sahipleri yeniden işçi tutup gönderirler. Çiftlik sahipleri işçilerine günde iki öğün yemek vermek zorundadırlar. Fakat çoğu bu konuda çok acımasızca davranarak simsiyah ve küflenmiş somunlar, kokmuş yağla pişmiş taş gibi sert pilav yediriyorlar. Bunu haber alınca il tarafından memurlar göndererek örnekler getirttim ve sağlığa zararlı olan bu hale meydan verilmemek için yerli eşraf ve soylulardan oluşan bir komisyon kurulmasını başardım.

Adana'da bu işçi sorunu gerçekten düzelt ilmesi gereken bir sorundur. Çoğu soğuk bölgelerden kalkıp haftalarca yol yürüyerek Çukurova gibi sıcak ve nemli bir iklime geliyor. Otuz kırk para karşılığında o yakıcı güneşin altında çalışıp gecelerini açıkta geçiriyor ve böyle sağlığa zararlı yiyeceklerden çoğu ölüp gidiyor.

Hastahane

Adana'nm Belediye hastahanesi ne zaman gözümün önüne gelse dehşetten tüylerim ürperiyor, Medre .e >• 11>« kemerli ve kubbeli bir bina. Taşların üstüne birer ol ınındeı eıilmiş. Düzinelerle garipler kendi giysileriyle üzerinde inleyip duruyor. Yaralılar, bereliler kendi kokmuş, kıılı mendil ve yemen ileriyle, entari parçalarıyla yaralarını sarınislaı Sabahları belediye hekimlerinden biri şöyle dolaşıp cc/aıieden hazırlatılarak getirtilmiş *"Hint Yağı, İngiliz Tuzu, Sulfalo* gibi birkaç sınırlı ilacı dağıt tırıyor. Koğuşlara kokudan girmek olanağı yok hele Irgat Pazarı olunca hastalar avluya, bahçeye kapının önüne gebelerine sarılıp yatıyorlar. En son kolera nedeniyle özel bir hastahane ya pılması için İstanbul'dan ödenek verildi ve Belediye bunu Gure ba Hastahanesi halinde muhalaza etmeye karar verdi idi.

Gezinti Yerleri

Adana'da genel gezinti yerleri olmayıp beldenin yöresinde bağlar, bahçeler, özel eğlence yerleri vardır. Yalnız Seyhan bo yundaki yalı kahveleri her akşam halkın gezinti yeridir. Onda güneş batana kadar kalıp önlerinden akan sarı renkli Seyhan'ı, ortasındaki adacıkları, akıntılı yerlere saf saf sıralanmış ve sabit dubalar üzerinde deniz hamamlarını andıran değirmenlerin dönen çarklarını seyrederler. Nehrin yatağı derin olmadığından kenti su baskınından korumak için setler yapılmıştır. Üzerinde yirmi gözlü ve iki yüz arşın (bir arşın 78 sm.) boyunda Romalılar zamanından kalma bir köprü vardır. Bunun girişinde okuduğum tarihin (Tarih yazısının) son parçası şudur : *". .dedi itmamına Mektupçu Nazım Cevherin tarih: Ziya Paşa yeniden yaptı ziba Cesr-i Seyhan'ı 1296/"*

Adana'da kaldığım sürede yerel Askeri Fırka hekimi Behiç Bey ve öteki birkaç ahbapla *"Bızdıkyan"* çiftliğine davetli olarak gittik. Kentin birkaç saat dışındaki bu çiftlik çok büyük. Ortasında iki katlı bir köşk vardı. Meyve ağaçları pek çoktu.

Sayısız yeni dünya, kökü bel kalınlığında turunç ağaçları, dutluklar, elmalıklar, akasya, salkım ve terebenti ağaçları güzel bir orman oluşturmuştu. Sahibi Bedros Ağa saçları ağarmış, hoş sohbet bir eski Osmanlı olup kendisiyle tarım ve çiftçilik üzerine konuştuk. Arazinin verimliliğinden bereketinden bire otuz ürün verdiğinden, eğer toprak derince sürülüp kanallarla sulansa altmış ya da yetmiş

bile verebileceğinden söz etti. Sonra ipekhanesini, hayvan ahırlarını, harman makinalarını, güvencinlikleri gezdik. Akşam bize mükemmel bir kır ziyafeti çekti.

Adana'nm Tıpsal Topografyası

Adana sıcak ve ılımlı iklimler arasında sınır olup bahçelerinde (ki) hurma, ağaçları, firavun incirleri görenlere Arabistanı hatırlatıyor. Belde düzlükte kurulmuş (tur) ve yalnız *"Tepebağ"* mahallesi biraz yüksektir. Toprağın yapısı bataklık (sulak) türdendir. Seyhan boyunca bir çok durgun su var. Hele batı yönünde ve kente iki saat uzaklıkta *"Akya"* adında geniş bir bataklık var ki bir bölümü Abidin Paşa zamanında kurutulmuş. Büyük bölümü öyle duruyor.

Adana'nm havası kışın ılımlı (4-12 santigrat) ise de yaz mevsimi pek sıcak (30-42 santigrat) ve rutubetlidir. Gece ile gündüz arasında on derece fark vardır.

Karadan esen *"Doğu"* rüzgârı sı cak ve vahim. Denizden gelen *"Batı"* rüzgârı serin ve güzeldir. Yazın bu havanın kötülüğü nedeniyle ahali yöredeki bağlara ve hayli masraf yaparak sekiz on saat uzaklıktaki Toros dağlarındaki yaylalara çıkmaktadırlar.

Adana'da su gereksinimi Seyhan'dan sağlanmaktadır. Suyu, aslında tatlı ve hafif ise de çamurlu olduğundan süzmek gerekiyor. Sakalar altı testi suyu merkebe yükletip bir meteliğe satıyorlar. Fakat paçaları sıvayıp merkepleri nehire sürerek hatta lağım ağzı yöresinden testileri doldurdukları için temiz değildir. Seyhan Kent'e girmeden önce alınması ve süzgeçten geçirlip sonra demir borularla getirilerek mahallelere dağıtılması gerek ama kim yapacak ve yaptıracak? Memlekel zaten her türlü belediye hizmetlerinden yoksun. Lağımlar yok I lelâ çukurları uygunsuz ve yolsuz. Arsa ve bahçeler halkın genel memişanesi (aptesane) yerine kullanılıyor. Çirkef suların sokaklara akıp ko-kuşmuş seller durmadan akmış ve kaldırımsı/ yerlerde yemyeşil gölcükler ve bataklıklar yapmış. Çöpler öyle yığılı kalıyor ya da yol kenarına ve çukur yerlere dökülüyor bu yüzden de hava bozulmakta... Adana'da en çok görülen ha talıl laı sıtmaların her türü ve habis olanı. Tifolar, kanlı basurl.ıı, heı tulu romatizma ve tuzlu balgam gibi bir çok cilt hastalıl laı ı I .ıraeiğer ve dalak şişmesi vb.dir.

Kuşpala/ı pek .1/ görüliiiınüs Firengi, yazık ki çok yaygın. Göz hastalıklarının da lıeı türlüsü var.

Yaylaya çıkamayanlar gece evleı inin damında ve taht denilen çardaklarda yatarlar. I lalbıiki ısı |>el (>ok düştüğünden alışmayanlar için pek zararlıdır.

Konuk olarak gelenler mutlaka odalarında ve mutlaka cibinlik i l e yatmalıdır.

Çünkü sinek vb. böcek ler gündüz bile insanı rahat bırakmayacak kadar çoktur.

Aksi halde el ve yüz çiçek çıkarmış gibi liske fiske kırmızı sivilceler içinde kalır.

Adana - Tarsus Gidip

Gelme

n iki gün Adana'da kalıp tıbsal denetimleri bitirdikten sonra mayısın O sekizinci günü sabah treni ile Tarsus'a gittik. Program gereğince üç gün burada kalıp sonra Mersin'e inmek ve oradan Silifke'ye ve daha sonra Haleb iline geçmek kararlaştırılmıştı. Halbuki tam hareket edeceğim sırada bir kadının kay ve ishale tutularak ağırlaştığını haber verdiler. Muayenesine koştuk. Koleranın örneği. Araştırılınca aynı evde on gün önce Adana'da hastalanıp gelen kadının da ayni belirtilerle 24 saatte öldüğü meydana çıktı. *"Kolcrıu"* yani adi yerli kolerası olması da olası. Derhal ilân ederek ortalığı velveleye düşürmemek, memleketi karantinaya aldırmamak için yalnız haneyi kordon altına alıp temizlemek ve tütsülemekte kusur etmedim ve mahalle muhtarları, esnaf kâhyaları, hancılar celp ettirilip hasta ve ölüm olunca haber vermeleri ve muayenesiz ölü gömülnıemesi Kaymakam Ziya Efendi'nin etkinlikleri sayesinde sağlandı. Ertesi sabah iki cenaze ve üç hasta daha haber verdiler. Cenazelerin biri şüpheli idi ve hastaların hepsinde kolera belirtileri vardı. Artık tereddüde yer kalmadı. Yerli iki hekimle danışarak raporumu yazdım. Yarım saatte şimşek gibi, Tarsus'ta kolera çıktığı her tarafa bildirildi ve kasaba kordon altına alındı.

Bu yıl Anadolu'ya sağlık heyetlerinin gönderilmesinde haklılık adeta keramet olarak betimlenebilir. Tarsus'ta kolerayı keşfettiğimiz zaman Belediye Hekimi azledilmekle (görevden alınmakla) bırakıp yaylaya gitmiş ve görevsiz bir Yunanlı hekim de piliyi pırtıyı toplayıp kaçmıştı. Eğer biz de olmasaydık normal önlemler bir yana hastaları muayene için bile doktor bulunmayacak, herkes dehşet içinde kaçışacaktı. İstanbul'dan hekim ve tütsüleme gereçlerinin gönderilmesi ise hayli zaman alacaktı. Hemen I laleb, Beyrut ve Adana'daki arkadaşları çabucak getir- getirdim. Konya Heyeti'nin Antakya'daki iki hekimi de gönde rildi. Ecza sandıklarımızla pülverizatör makinalarımızla Beledi ye Dairesi'nde bir sağlık ordugâhı kurduk. Mikroplar silahlı hekimleri karşılarında buldular ve işte bu sayede yevmiye on beş yirmi olay çıkan Tarsus'un dehşetli kolerası üç haftada yok olma derecesine geldi. Lâkin yazık ki ayni şiddetle Adana'da da parladığından haziranın beşinde arkadaşlarımdan birkaçıyla il merkezine koştuk. Evet bu yılın Tarsus kolerası pek dehşetli idi. Çünkü gerek İstanbul ve havalisinde yüzlerce koleraya tutulmuş insan gördüğüm halde böylesine rastlamamış, yalnızca kitaplarda okumuştum. O kadar şiddetli idi ki muayeneyi bitirip reçeteyi yazıyor (duk) ve ilaç yetişmeden ölüm haberi geliyordu. *"Giderken diiştii, otururken öldü."* sözüne inanmayanlar Tarsus salgınını görmeliydiler. İki üç saat içinde tutulup ölenler pek çok oldu. Asya kolerasının en şiddetlisinde ölüm oranı %80'dir. Tarsus'ta 83'e çıktı. Ölümün bu çokluğunun ahalinin kan aldırmaya olan tutkusundan olduğu söylenebilir. İkim i olarak halk hekimlere korku ile bakıyor. Hastalarını saklıyor, ilaç kullanmı-

yordu. *"Hekimler hastalarımızı özellikle öldiiriiyoı' Hir ruh veriyorlar, sürdükçe hasta morarıp kıvrılıyor."* gibi cahilane yanlışlıkları

• •

vardı. Dedikleri ruh adi ve masum *"kâfıırulu hipirto'* itli. Üçüncü olarak ürün kaldırma, hasat mevsimi olmakla yöredeki köy ve çiftliklerde binlerce işçi olup bunlar açıkta ve su başlarında uçkurları ellerinde devriliyorlar. Her gün yöre yollarında ve tarlalarda böylece ölmüş beş on gariban **cenazesi** buluyorduk. Dör-düncü olarak Hıristiyanlar ölülerin yıkanması ve gömülmesinde tütsüleme yapılmasına şiddetle engel oluyorlar. Kendilerinin mistik mezhep törenlerini yabancılara

göstermemek için cenazelerini geceleyin kaçırıp gömmeye çalışıyorlardı.

Tarsus Kasabası

"Adana-Mersin" demiryolu üzerinde ve ünlü Berdan nehrinin sağ tarafında ilçe merkezi bir kasaba olup bir koruluğun içine saklanmıştır. İçine girmeden görülmez. Çok eski bir belde olup pek çok kez tahrip edilmiş, imar edilmiştir.

Halen 2250 haneden oluşan ve çoğu tarımcı olmak üzere 15 bine yakın nüfusu vardır. Evleri Adana gibi kerpiçten değil çoğu kesme taştan Arap mimarisine göre inşa edilmiş güzel binalardır. Çoğunun damı kiremitlidir. Sokaklar nisbeten düzgün ve temiz olup Kaymakam Ziya Bey'in çabasıyla pek çok yeri balık sırtı kaldırımla döşenmiştir. Yalnız kenar kasabadaki fellah mahallesinin haneleri

"Huğ" namiyle kamıştan yapılmıştı ve temiz değildi. Berdan nehrinden yapay bentler aracılığı ile ayrılan üç ırmağın biri kasabanın doğu kenarından ötekisi ortasından üçüncüsü batı sınırından geçerek birçok değirmen, koza ve iplik fabrikalarını işletmekte ve bahçelere dağılmaktadır. Tarsus'un Hükümet Konağı cidden kasabayı süsleyen yeni ve güzel binalardandır. Kaymakam beyin çalışmalarının ilk meyvası olan bu biiyük bina kentin ortasında ve bir meydanın gerisinde kurulmuş iki katlı ve kesme kayadan yapılmış biiyük bir daire olup mermer direkli kapıdan içeri girince zemini taş döşeli divanhane ve iki yakasın-da sıravari odalar görülür. Çifte merdivenle yukarı çıkılınca yine iki sıra memur odaları, bir kabul salonu ve bir mescit vardır. Bu dairenin sağında ayni biçimde yapılmış yeni ve şık bir belediye dairesi. Solda erkek ve kadınlar için gayet sağlıklı biçimde yapılmış hapishaneler, karşısında zabıta ve polis dairesi görülür.

Eklentileriyle birlikte bu kadar binanın ahalinin verdiği paralarla ve yalnız 800

lira (yaklaşık 10 milyar) harcanarak gerçekleştirilmiş olmasına şaşılır. Yine o gayretli insanın himmetinin ürünü olmak üzere bir Gureba Hastahanesi var ki duvarlarla çevrilmiş geniş bir bahçenin ortasında tamamiyle taştan yapılmış iki katlı görkemli bir binadır. Elli yatağı vardır. Ayrıca muayene ve hekim odalarıyla eczane ve mutfağı bulunuyor. Bu binayı kolera ile bulaştırmak istemediğimden bahçenin bir köşesine altı çadır kurup idare ettim. Hastahanenin kapısının üstündeki tarih ikilisinin son dizisi şudur: *Kaymakam Ziya liri/'iıı çalışması ve çalmıyla Ellıak vucuda geldi hıı cay-ı sıhhat âltad Feyz-i lisan fikre geldi hıı tam tarih Kıldı kesaıı-ı helde-i himaıhaneyi biinyad 1310.°*

Mabetlerden, kasabanın batı yanında ve taştan görkemli bir bina *"Caıtıii Nur"*

ünlü olup Abbasi halifelerinden *"Metnini"vm* yaptırdığı söylenir. Kubbesi yıkıldığı için tahta bir çatı ile kapamışlar. Yekpare mermerden oyma mihrabı sanat işidir ve değerlidir. Bitişiğinde ve sol köşesinde bir türbe olup içinde yeşil örtülü üç sanduka vardır. Soldaki makam Şit, ortadaki Makam-ı Lokman7 ve sağdaki ise Halife Memun'un mezarı imiş. Türbe çeşitli tarikatlar tekkesi(?) olarak alınmış ve duvarlarına tefler asılmıştı. Türbenin önünde gayet zarif bir saat olup Ziya Bey'in özendirmesiyle eşraftan Feyzi Ağa'nıı verdiği 200 lira ile yapılmış ve 100 lirasıyla da Avrupa'dan çalar saati getirtilmiştir.

Bir de Makam Camisi vardır ki çarşı ortasındadır ve içinde yeşil perdelerle ayrılmış *"Makam-ı Nebi Datıı/al"* bulunmaktadır. Caminin altından ve tam makam hizasından bir ırmak akmaktadır. Yukarı

tarafta *"Makam-ı Bilal Habeşi"*

ziyaret olunur.

Camii Atik, kiliseden çevrilme eski bir bina olup sıvasız, badanasız bir mağarayı andırır.

Okullar

Ziya Bey'in özendirmesi ve ahalinin yardımlarıyla hepsi yeni yapılmış iptidai ve rıişti (ilk ve orta) birkaç tane mektep vardır.

İplik Fabrikası

Kasaba dışında ve Berdan nehrinden ayrılan bir dere ile işle tilmekte olup 120

beygir gücü üretilmektedir. Kapıdan girilince yüzlerce tezgâhın çalışmasından şiddetle bir gürültü, binlerce çelik çarkın dönmesinden gümbürtüler işitilir.

Rehberlik eden İngiliz makinisti bizi önce tarak makinalarının yanına götürdü Burası işlerin başlangıcı, pamuk çekirdeklerinden ayrılıp kabaı makta. Bunların yanında silindir tezgâhları var. Ayıklan,m |».» muk silindirler arasından sıkılarak geçiyor ve levha halini alıyoı ve bir mihvere sarılıyor. Daha sonra bu argılar ayırma tezgahla rina verilerek orada ip kalınlığında fitiller oluşup sepete vır."1 yor. İşte ipliğin ilk aşaması budur. Bundan sonra bükme lı r ' hında bükülerek bir metre fitil seksen metreye uzayanı! ..... . da inceliyor. İkinci bükme tezgâhında 120 metre uzuyor. Yani böylece 1000 metrede bükülme tamam olarak makaralara sarılıyor. Elli bin lira masrafla meydana gelen Madromani adındaki Osmanlı tüccarının bu fabrikası yılda on beş bin lira hasılat yapmakta imiş. İçinde 480 işçi çalışmakta idi. Ürettiği mallar tümüyle Anadolu'ya gönderilmekteydi.

Değirmenler

Tarsus'ta düzgün ve mükemmel birkaç su değirmeni var. Hiç insan eli değmeksizin buğday silindir eleklerde elenip teknelere akarak ve kafesten süzülerek rafialı alet-i su utla (kaldıraç) yukarı kattaki ambarlara çıkıyor ve taşlarla öğütülerek un oluyor ve dört elekten geçip kepeği, irmiği, unu ayrılıyor.

Eski Eserler

Tarsus eski yıkıntılar üstüne kurulmuş olup hangi noktası ka- zılsa 3-5 metre derinlikte bina döküntülerine rast geliniyor ve sayısız parke taşları çıkarılıyor. I latta bu ilk katmandan sonra yine toprak katma rast gelinerek o ıl.ı kazılırsa yeniden bina kalıntılarına rastlanıyor. Kısaca su çıkıp kazma işine engel oluyor da yine yıkıntıların arkası kesilmiyormuş. Bundan anlaşılıyor ki kent birkaç kez yıkılıp toprakla örtülmüş sonra yeniden imar edilmiş. Bazı şakacılar Tarsus'a

" *Ters dönmüş."* derler!.. Kasabanın ortasında eski bir kale kalıntısı varken yıktırılıp (taşları) yeni yapılarda kullanılmıştır. Askeri depo yöresindeki bir sur kapısı görülüyor ki, eskiden üstünde bir kadın sureti (friz) bulunduğundan halk arasında *"Karıcık Kapı"* diye ünlenmiştir. Yine deponun üst başında " *Gözlü Kule"*

adıyla eski bina kalıntısından ibaret bir tepe vardır ki sünger gibi delik deşik ve yapay mahzenlerden tamamlanmaktadır. Bunun alt tarafında rıhtım kalıntıları görülmesi oracıkta beş-altı metre kazıldıkta deniz hayvanları kabuklarının çıkması eski yüzyıllarda Tarsus'un deniz kenarı ve orasının liman olduğunu sonra geçen yüzyıllarda dolarak denizin üç saat geriye çekildiğini anlatıyor. Bu sanıyı güçlendiren bir konu var ki toprak altında sekiz metrede büyük köprüler bulunmasıdır.

Demek Berdan nehri eskiden şimdiki düzeyine oranla sekiz mel re daha derinde ve o köprünün altından geçermiş. O zaman arazi bu kadar alçak olunca denizin şimdiye oranla daha beride bulunması doğaldır.

Tarsus yöresinde eskiden kalma su kemerleri kalıntıları da görülür. Bir de kasaba dışında *"Döniik Taş"* adıyla bir yıkıntı var ki dik dörtgen biçiminde ve ortası boş büyük bir binadır. Duvar bedenleri üstünde araba yürüyecek kadar geniş ve rıhtım gibi döndürmedir. Dış yüzü mermer levhalarla kaplı iken sonra soyulduğu yöredeki mermer parçalarından anlaşılmaktadır. Çepeçevre duvarlarında ne kapı ne pencere ıie de mazgal deliği kısaca hiçbir delik yok iken daha sonra bir delik açılarak içeriye girilmiştir. Tümü ile bir şeye benzemeyen bu eski binanın ünlü *"Sardanapal"* in türbesi olduğu rivayet edilmekle.

Gezinti Yerleri

Tarsus'u kuşak gibi çeviren turunç ve limon bahçeleri ve dutluklar birer mesire olup hepsinin içinden sıılaı aklığı için bu akar sular özel günlerinde halka gezinti yeri olmaktadır. Bunlardan başka *"Çağlayan ve Tuğyan"* denilen yeı ayrıca görülmeye değer.

Kasabanın doğusundaki bu yer Berdan nehrinin dörl beş metre yükseklikten aşağıya ve kayalardan diişeıek oluşan hoş bir şelaledir (çavlan). Karşısındaki sırta Belediye'nin yaptırdığı kahvenin kenarına oturup koca bir nehrin geniş bir alandan dü şerek beyaz bir köpük oluşturmasını, taşları oya oya yer yer yalaklar ve köprüler yapıp çeşitli durumlarda köpük sütunlarını oluşturduğunu ve taşlara çarpıp toz gibi dağılarak yansımalar dan ve dağılmasından doğan mini mini gökkuşakların uçuştu ğunu görmek, akan suların duran kayalara çarpmasından olu şan dehşetli ve sürekli uğultuyu dinlemek pek şairanedir.

Fazla dan bu çavlanın tarihsel ünü de (olduğu) söyleniyor. Bunun .ıl tında merdivenlerle inilir yapay odalar varmış ve işte tanlıin *"Ünlü Büyük İskender Berdan nehrinde yıkandı."* diye bildirdiği \ < < burası imiş.

Kutsal Mağara

Tarsus'a iki saat uzaklıkta Ashab-ı kehfin (Yedi uyurlar) ma- kamatının (kaldıkları, uyudukları yer) bulunduğunu işitince ziyaret isteği duydum. İşlerin tavsadığı bir cuma günü Kaymakam Ziya Bey ve Belediye Başkanı Bedevi Efendi ile birlikte atla yola çıktık. Köşk denilen ve çardağa benzeyen tek odalı kulü-

belerin bulunduğu bağlar arasından geçip sarp yollara girdik. Sonunda mermerden ibaret çıplak ve büyük bir tepe ve üstünde kubbeli bir mescit göründü. Biz yaklaştıkça göklere simsiyah bulutlar yığılıyor ve şimşekler vadiler arasında uçuşuyordu. Sonunda mağaraya vardık. Ziyaretçiler için

birkaç oda.

Yanda büyük bin sarnıç. Mescit merhum Valide Sultan tarafından yaptırılmış.

Önünde mağaranın girişine götüren bir merdiven var. Merdivenin başındaki çitlenbik ağacının bütün dalları ziyaretçiler tarafından *"adak"* belirtisi olarak bağlanmış çeşitli renklerde bez parçalarıyla donanmış, saçaklanmıştı. Fakat rastlantı bu ya! Türbe bekçisi yaylaya gitmiş ve mağaranın anahtarını da bera-berinde götürmüş, içeriye giremedik. Yalnız tepesindeki büyük delikten bakmakla yetindik. Ziya Bey daha önce ziyaret etmiş olduğundan mağaranın iki alanı olduğunu ve sonu bulunamayan karanlık tünelleri olduğunu söyledi.

Yağmur iri damlalar ile düşmeye başlıyor. I layvanlara binerek geri dönmek zorunda kaldık. Yağmur gittikçe sıkıştırdı. Yöremize yıldırımlar yağıyor, dehşet verici gümbürtüler beynimde ötüyordu. Arkadaşlarım hayliden hayliye ilerlediler. Ben ise yolun bozukluğundan ve iyi biniciliğim olmadığından hayvanı süremiyordum. Fakat ileriye düşerek gözlerimi kamaştıran yıldırım beygiri ürkütmekle dört nala koşmaya başladı. Belediye başkanına yetişip geçtim. Beygir gittikçe hızlanıyordu. Başını almak (tutmak) olanaksız. Çok dar bir yola girip meyilli araziden eğrilerek geçerken ben de yana eğilmişim.

Altımdan eğer dönmekle bir güzel düştüm! Evet güzel diyorum. Çünkü ayaklarımı üzengiden çıkarmıştım. Yanıma da bir kum yığını rastlamakla üzerine oturmuşum. Ne ise zaptiyeler yetişip eğeri düzelttiler. Kolanı sıktılar.

Yola devam etmeye başladık. Ovaya varınca kıyamete benzeyen yağmur, şimşek ve yıldırım tümüyle kesilerek güneş bulutlar arasından kurtul du. Bu serinlikle Tarsus'a girdik.

Tarsus'un Tıpsal Topografyası

Adana ile Tarsus arasında tıpsal topografya açısından bir fark olmayıp ikisi de aynı ovada kurulmuştur. Öncekini kuşatan birikinti sular, bataklıklar burada daha fazlasıyla vardır. Hele köylerde hummaların (ateşli hastalıklar) türlüsü vardır ve yaygındır. Hava ortamı bakımından fark, Tarsus deniz kenarına daha yakın olmakla batı rüzgârı estiği zaman ısı bir iki derece aşağıya düşmektedir. Su durumuna gelince: Su gereksinmesi *"Serdarı"* nehrinden sağlanmakta olup bu nehrin suyu ise Seyhan'a oranla içimi fena ve ağır, özümsenmesi güç ve sıcaklığı fazladır. Bu da içindeki tuzların fazlalığından olacak. Rivayete göre nehrin suyu aslında pek güzel ve hafif iken yolda karıştığı *"Karasu"* yüzünden kötüleşmekte imiş. Ağırlığı bir vana bırakılsa bile ahali her yerden geçen ırmakların rastgele bii yerinden ve en pis yerlerinden su almakta bu da zararlılığını arlırmaktadır. Tarsus'u ihya eden Ziya Bey, ırmağın başlangıcında suyu süzgeçten geçirerek mecralarla kasabaya getirip dağıtmal için halktan toplanan paralarla Avrupa'dan Terkos kıiınpanyasınmki gibi dökme demir borular getirtmiş, lâkin henüz yapımına başlanmamıştı. Tarsus'ta taş hastalığı da çok olup bunun nedeni de bu sularda bulunuyor. Adana'da olduğu gibi burada da mayıs sonuna gelinince halk on saat uzaktaki *"Nanırıın"* yaylağına gidiyor. Buraya araba yolu olmadığından kadınlar ve çocuklar hayvan yolculuğundan çok zahmet çekerlermiş.

Adana - Yarsavut - Payas

arsus koleradan temizlenince Adana'ya dönerek on gün kadar T kaldım. Hastalık burayı da fena sarmıştı. Ayni azalmamış şevkle hayatımızı tehlikeye koyup çalıştıksa da yazık ki sonuç alamıyorduk.

Çünkü Tarsus'taki o saygıdeğer Ziya Bey'in zekâsı, çabası ve etkinlikleri yerine burada Faik Paşa adındaki bunamış bir valinin cahilliği, ağırlığı girişimlerimizi sonuçsuz bırakıyordu.

Hele birkaç gün önce gelen ve öğleyin kaleme gider gibi handan çıkıp o gün hastalığa yakalananların ve ölümlerin sayısını merkeze haber vermekten başka bir iş görmeyen karantina müfettişinin valinin tarafını tutması güçlükleri bir kat daha artırmakta idi. Koleralılara özel baraka biçiminde hastahane yapıl- masına istanbul emir vermişti i.

Bunu kentin uzağında, yüksekçe bir yerde yapacak yerde tam kentin karşısında, nehrin kenarında ve su düzeyiyle bir hizada bir yere inşaya, sözlü ve yazılı protestolarımıza rağmen karar verdiler. Vakta ki barakalar açıldı. O zamana kadar temiz kalan nehrin çıkışma kadarki köyler ve bucaklara sularla hastalık bulaşarak binlerce kişiyi kırdı geçirdi.

Bu sıralarda Payas Kalesi nde şüpheli hastalık çıktığı haber verilmekle (oraya) gitmem için emir aldım. Haziranın on ikinci günü akşamı bir tütsü memuruyla landona binerek yola düzüldük. Düz ovayı kesen şose üstünde ilerliyoruz. 1313 yılı Muharrem ayı ince bir hilal görüntüsüyle gökleri süslüyor. Gece *"Mi- sis"* e vardık, biraz dinlendikten sonra hareket ettik. Seyhan'a oranla daha dar ve akışı daha ağır " *Ceyhan*" nehrini eski bir taş köprü ile atlayıp sabahleyin güneş doğarken *"Yarsuvat"* kasaba- .sına girdik. Ceyhan'ın kenarına uzanan bu büyük köy 51 bir yıla kadar " *Muhacirin (Göçmen) Bucağı"nm* merkezi iken sonra *"Ha- midhje"* adıyla ilçeye çevrilmiş. Oturanların hepsi göçmenden ibaret olup havanın kötülüğü nedeniyle çoğu ölmüş.

Hatta No- gay göçmenlerinden olan Belediye Başkanı otuz yıl önce 14

bin hane olarak geldiklerini şimdi ancak beş yüz hane kaldıklarını söyledi. İşte toprak durumu ve iklimin niteliği dikkate alınmadan rastgele göçmen yerleştirmenin acıklı sonucu !.. "

Dört beş saatlik dinlenme sırasında memurlarla görüştüm. Kasabanın sağlık durumunu araştırdım ve başvuran hastaları parasız olarak muayene ve ilaçlarını verdim ve saat ikide yola çıktık. Tütün tarlaları arasından geçip boş araziye girdik. Şose bitti. Yol gittikçe sarplaşıyor. Sık sık değirmenlere rastlıyoruz. Kadınlar beygire binmiş

harman çeviriyor. Erkekler havaya savuruyor. Saat altıda yüksekçe bir tepeye vararak Akdeniz'i gözledik.

Siyah taşları yöresine saçılmış eski ve çok büyük bir kent yıkıntısına girdik. Zamanın etkisiyle darmadağın olmuş, yalnız bazı kapı ve su kemerleri biçimlerini korumuşlardı. İki saatten çok bu büyük yıkıntının kenarından giderek kumsal araziye girdik. Bir kilo metre ötede deniz kıyısı görülüyordu. Arazinin doğasına bakılınca eski yüzyıllarda Akdeniz'in adı geçen yıkıntı kentin önüne kadar uzandığı daha sonra kumların dolmasıyla geri çekildiği anlaşılıyordu.

Hayvanlar dizlerine kadar kuma gömüldüğünden arabamız pek ağır gidiyoı Sonunda sağımızda solumuzda sazlıklar, bataklıklar, durgun sıılaı peydahlandı. Doğu tarafında ve deniz kıyısında beyaz

bir leke belirdi. Payas Kalesi imiş. Solumuzda tepeleri göklere karışmış *"Cebel-i Bere ket"* sıradağları görülüyordu.10 Birbirine pek yakın ve bir koruluk içine sokulmuş köylere girip, ağaçların çatışmasıyla oluşan yaprak tünellerinden geçerek *"Çay"* denilen taşlık araziye vardık. Dağlardan inen suların (gidecek) yolu olmadığından geniş topraklara yayılarak (onları) kullanılamaz hale getirmiş. Zak kum ağaçları ve pırnallık içinden gidiyoruz. Güneş batınca orta lık kararmakla zaten olmayan yol büsbütün seçilemez oldu Arabacı daha önce Payas'a gelmemiş, süvari jandarma da bu i< ı bilemiyor. Kararlama gitmek zorunda kaldık. Araba kâh diken liklere dalıyor, kâh tekerlekler taşlara takılıyor. Birçok kez \ a\ » yürümek zorunluğu oldu. Sonuçta bin güçlükle gece saat döii te (saat 22.00) *"Payas"* a girdik.

Pay as Kasabası

Tarihin eski dönemlerinde pek ünlü ve çok büyük bir kent olan Payas," yöresinde oluşan bataklıklardan çıkan kötü hava yüzünden giderek önemini yitirip, ahalisinin bir bölümü yok olup bir bölümü kaçtığından bu gün bir köy kertesine kadar inmiştir. Yirmi yıl kadar önce liva merkezi iken ilçeye döndürülmüş ve hatta namlı kale-hapishanesi olmasa bucak merkezine kadar düşeceği ya da büsbütün bırakıp boşalacağı muhakkaktır. Şimdi kırk elli hane ve yerel deyimle *"dam"* varsa da on aileden gayrisi ve tekmil memurlar yüksek yaylalara sığınmışlardı. Ortada yalnız kale müdürü ve muhafız ve hekimiyle ve polis, jandarma ve reji aileleri görünüyordu.

Çarşıda iki fırın, bir bakkal, bir kahveci var. Yöresi bırakılmış boş

yüzlerce mesken yıkıntıları ile çevriliydi. Payas, hacıların kara yolundan gidip geldiği zamanlar kervan durağı olduğundan pek çok İslam eserlerine malik olmuş. Köprülü Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiş üstü tonoz kemerle örtülü ve İstanbul'un Mısır Çarşısı büyüklüğünde ve sağlamlığında yirmi dört dükkanlı boş bir bedesteni varsa da bir kapısına yıldırım düşmüş, öteki kapısı ve kubbenin kurşunları kalkmakla yağmurların etkisiyle yıkılmaya yüz tutmuştur.

Bedestenin ortasında karşılıklı iki kapı görülür ki sağ- dakinden kaleye gidiliyor. Soklakinden Sultan Selim Sani'nin (İkinci Selim) adeta kaleye benzer eş olarak yaptırdığı büyük hana varılıyor.

Bitişiğindeki iki kubbeli gayet düzgün ve mükellef mermerli bir hamam var. Kullanılmadan duruyor. Karşısında yine o Tanrı'nın bağışladığı hakanın hayırlı eseri olmak üzere tek minareli ve kubbeli bir camii kebir ve avlusunda bir medrese bulunuyorsa da hepsi terk edilmiş haldedir. Meğerse han, hamam ve bedesten kamilen caminin vakfi imiş. (Bunların) dışında tek kubbeli bir başka ufak hamam daha gösterdiler.

Bu dev viranenin ortasında birçok yüzyıldır doğanın her tür- . lıi saldırısına göğüs gererek sapasağlam kalmış olan Payas Kalesine gelince: Altı burçlu ve etrafi derin hendekle çevrili eski bir yapı olup gereğinde çifte zincir ile kaldırılan bir tahta köprü ile girişe varılıyor.

Kapıdan girilince karanlık ve oldukça geniş bir

avluda bulunuluyor. Burası dehlizdir. Sonra korkunç bir gu ırtı ile açılan bir demir kapıdan öteki aralığa girilir. Bunun öte tara finda demir parmaklıklı ikinci bir kapı daha var. Onu da allayınca kalenin ortasına ve yargılılar arasına varılır. Zabıta görevlileri ve kale hekimi ile birlikte hastahane

olarak kullanılan yere gidip hastaları ziyaret ve muayeneden sonra öteki daireleri teftiş ettim. Kalenin bedenleri içinde yedi bodrum yani zindan var. Kapılarından başka delikleri yok.

Geceleri her birinde yedi sekiz kişi yatıyor. Duvarları rutubetlen güherçile ile örtülü idi. Orta yerde ayrı ayrı beş koğuş. Uç kahvehane ve bir cami vardır. Bahçesinde yargılılar tarafından tütün ekilip yetiştiriliyor. Yılda yetişen bin beş yüz kıyyeye (bir kıyye 1283 gram) yakın yaprağı kendi havanlarıyla kıyarak satmakta ve bu sayede harçlık sağlamaktadırlar. Bu tütünlükler beş on metre karelik mini mini tarlalar olup sahibi olan yargılı süresini bitirip giderken haraç mezat başkasına belge ile satmakta imiş. I lüküınel tayın olarak günde iki ekmek veriyor. Maşta olanlara bile çorba ya da süt verilmesi için ödenek olmadığından isterse tifoya ya da basura tutulsun yine baş

ucuna kuru ekmekleri bırakıyoı laı Aylık bin kuruş maaşla (yaklaşık 150 milyon) bir hekim kullanıldığı halde ilaç için iki üç yüz yargılıya yalnız üç yiiz kıiıu . ayrılmasına şaşılır. Bu para yalnız sulfatoya yetişmez.

Kalenin üstünde oldukça yelenek ve görüntüsü olan köşk denilen bir oda vardır ki Ermeni siyaset yargılılarına ayrılmıştı.

Ömrümün bir iki saatin, haydutluk, t inayet vb. den dolayı ki mi ömür boyu küreğe, kimi on beş yirmi yıla hüküm giymiş ve havanın kötülüğünden, sıtmadan benizleri sararmış 234 suçlu arasında geçirdim. Temizlik memuruna tıbbi tütsülemeyi yap tirdim. Takım takım yöreme toplanarak dertlerini ve masum hıklarını uzun uzadıya anlatıp durdular.

Payas'ın gece hali daha korkutucudur. Saat on birde zindan ve koğuşlara konulup kapıları kilitlenmiş mahpusları bekleyen bııı cun yukarısındaki nöbetçiler her beş dakikada bir birbirlerine e lenip bağırmakta ve bunların tekdüze sesleri baykuşların ve Un >., kuşlarının seslerine karışarak hüzünlü bir etki yapmaktaydı Payas ovası tarih açısından *"Biiyük İskender"* ile *"Dara"mn* savaş alanı olarak ün kazanmıştır ve hatta deniz kenarında Dara'nın yaptırdığı bir yapıt olmak üzere bir de ufak kale vardır ve kapısının üstünde aslan resimleri (frizler) görülmektedir. Eskiden burada yapay bir liman da bulunduğu bu güne kadar kalan rıhtım döküntülerinden ve taş

iskeleden anlaşılmaktadır. Sonraları sellerin birikintileriyle dolmuştur.

Tıpsal Topografya

Payas İskenderun körfezinde ve Yumurtalık ile iskenderun arasında bir mevki olup havasının kötülüğü bakımından dünyanın en birinci yerlerinden biri sayılır. Sağı solu sazlık ve bataklık, arkası her zaman sis ve bulutla örtülü sıradağlarla çevrilidir. Isı, rutubet ve bataklık birleşerek öyle bir tehlike oluşturmuştur ki yazın zor yaşanır. Eğer denizden eserse hava biraz serin ve soluklanabilir olur. Payas'ın ortasından ve zakkum ağaçlan arasından bir ırmak akmakta ve su gereksinimi buradan sağlanmaktadır. Suyu ağır ve *"sıtma şerbeti"* diye namlıdır. Görüştüğüm kişilerin hepsi sulfato şişelerini yanlarından ayırmıyorlardı. Polis komiserinin yazı masasının üstünde ve mürekkep hokkasının yanında sulfato şişesi duruyordu. Kendim de her türlü önlemlere rağmen ve birkaç günlük kalışım sırasında bile sıtmayı kaptım ve İstanbul'a döndükten sonra da aylarca çektim.

Karantinayı denetlemek üzere *"Sakal Tutan"* denilen yere gitmek gerekli oldu. Deniz kenarını

izleyerek giden üç saatlik yol dağların eteğinden deniz kenarına kadar tümüyle bataklıktı. Sakal Tutan, Payas ile iskenderun arasında yarı yol olup uzaktan iskenderun da gözüküyordu. Bataklık oraya kadar böylece sürer gidermiş. Eski bir kaldırım görülmekte olup eskiden Payas ile İskenderun arasındaki cadde imiş. Yolda bir tepe üstünde ünlü İskender Kalesini ve her parçası başka renkte bir taştan yapılmış kapıyı seyrettik.

Payas - Osmaniye - Cebeli Bereket

Yolculuk

ayas'ta geçirdiğim dört gün ömrümün en kasvetli geçen par-P çalarından biridir. Geniş bir virane içinde ve tenhalığın sessizliğinde oturup yıkılmış evleri, ıssız cin kulesini gözlemek insanı karanlık kuruntulara sürüklüyor. Gecesi gündüzden daha çok acı getiriyor. İlk geceyi kale hekiminin bir odasında geçir- dikse de tek odaya sıkışmak olanaklı değildi Ayrıca yandan ırmak geçtiği için sivrisinek, tatarcık ve öteki böceklerden el ve yüzlerimiz çiçek çıkarmış

gibi kırmızı kabaıvıl lar içinde kaldığından yaylada oturan kaymakamın Hükümet Konağındaki dairesine göç ettik. Burada da rahat etmek olanağını bulamadık. Adamsızlık yüzünden hizmetimize verdikleri kimse on yıllık (hapis) süresinin üçte birini tamamlamış ve ıll

» ulusta (Padişa- h'ın tahta çıkışı) bağışlanmaya hak kazanmış bir » ani mahkûm idi. Geceleri yanımızdaki aralıkta yatıyor ve kanlı gözleri insanı ürkütüyordu. Hele son gece derin uyku sua-ımla tiilsü memuru Bektaş Efendi omuzumdan sarsmak uyandırdı

"Beyefendi! Ben bu katil herifin halını tu ./in miyorum. Her beş on dakikada yavaşça gelip kapımızı açıp bakıyor rr benim lıeniiz yatmadığımı görünce geri dönüp gidiyor.' dedı

Artık sabaha kadar gözlerimizi yummadık. Revolverler elimizde saatleri saydık, durduk

Cumartesi akşamı mekkareleıi ünümüze katıp atlara binerek hareket ettik. Süratle yürüyüp ilerlemek ve bu boğucu öldürücü cehennem deresinden kaçmak istiyordum. Gidişimiz bir askeri harekâta benzetilebilir. Tıbbi ecza sandıklarıyla bakırdan yapılı ve silindir şeklindeki pülverizatör makinalarını taşıyan katırlaı uzaktan dağ

topunu ve cephane mekkârelerini andırıyordu. (ic ce saat ikide (saat 20.00) *"(.haklı"* köyüne varıp Ziraat Bankası şube memurunun hanesine konuk (olarak) indik. Gerek bu I «>\

r

ve gerek beşer onar dakika uzaklıktaki *'Çaylı, Çokmerziven, Özerli (Üzeril)"* köyleri birer koruluktan ibaret olup her hane ge- niş limon ve portakal bahçeleri içine gizlenmiştir. Sokaklarından, bahçelerinden şarıl şarıl sular akıyor. Bu dört köyün başlıca ihracatı bu meyveler olup yılda Avrupa'ya bini beş kuruşa olmak üzere (günümüz rayiciyle yaklaşık 700.000 lira) altı - yedi yüz bin liralık mal gönderilmekte imiş.

Yalnız şunu, hayret ve üzüntü ile gördüm ki yöre çamlı dağlarla çevrili ve kereste yapımı kolayken limon ve portakal sandıklarını yapmak için Tri- este'den tahta gelmekte imiş.

Eğer tamamiyle boş olan Payas'ın hükümet dairesi yani merkez ilçe bu dört köyün merkezine ve *"Dörtyol"* denilen yere getirilecek olursa buraların gelişeceği açıktır.

Sabah erken saatte Ocaklı'dan hareketle boş ve tehlikeli kırlardan geçmeye başladık. Meğer bir gün önce heyetimiz üyelerinden olup Karaağaç Bucağı'ndan gönderdiğim Doktor İlya Efendi ile iki jandarma buradan geçerken pusuda gizlenmiş eşkiya- ya rastlamışlar.

Jandarmalardan biri şehit ötekisi yaralı imiş. Arkadaşımızın da hayvanı yaralandığından para çantası ve saatini haydutlara vererek yayan Karaağaç'a sığınmış.

Bizim bu olaydan haberimiz yoktu. Öğleyin *"Osmaniye"* ilçesine vardık. Kasaba dört yüz haneli ise de ahalisi yaylaya çıkmış, ancak beş

on hane kalmıştı. Çünkü (Osmaniye) gayet sulak ve sazlık ortasında kurulmuş olmakla havası Payas gibi kötü hele sinek vb. o kadar çoktur ki mendil sallamaksızm bir dakika rahat etmek olanağı yok. Rutubetli sıcak da gayet şiddetli idi. Hükümet konağına gittim. Karşılamaya çıkan iki jandarma sapsarı kesilmişlerdi ve sıtma nöbeti içinde titriyorlardı. Sokakta rastladığım üç beş çocuğun hepsi dokuz aylık gebe kadınlar gibi karınları şişmiş, renkleri solmuştu. Burada ne hekim var ne eczane. Bir berber hem hekimlik, hem aşçılık ediyor ve olay çı-

kınca adli keşif için de gönderiliyormuş. Akşam beni de şiddetli sıtma tuttu. İki günü böylece hasta geçirerek akşam saat onda *"Cebeli Bereket"*

livasının merkezi olan *"Yarpuz"* a doğru yola düzüldük.1' İslahattan sonra (temizleme, düzeltme etkinliklerin

den önce *"Gâvur Dağı"* diye nam salan görkemli balkana tırmanmak gerekli oldu. İki saat kadar yol pek çetin idi. Minareye çıkar gibi dimdik bir bayırı hayvanlarımız dar bir keçi yolundan geçti durdu. Sonunda

"İnce Bel" denilen yere vardık. Yükseldikçe havanın değiştiğini ayrımsıyordum. İki aydır Çukurova'nın ağır ve sıcak göklerinden (havasından) boğulup kalan göğsüm burada ferahladı. Geceli gündüzlü süren rutubetten kuruyama- yan yapışkan ter bu dağların serinliği ile ilk kez kesildi. Bir yanı birkaç minare boyu uçurum ve bir yanı yüce dağlarla çevrili güzel bir şoseye çıktık. Çamlar arasından geçip gidiyoruz. Sık sık kayalar arasından düşen şoğuk kaynak sularına raslayarak hepsinden kana kana içiyorum. Çünkü Tarsus'tan bu yana nehir sularını ilaçla ekşitip içtiğimden adi suyun asıl tadını adeta unutmuştum. Güneş batıp ortalık karardıkça on günlük Muharrem Ayı nurlarını saçmaya başladı. Kaplan kırın ve ayıların meskeni olduğunu jandarmaların söylediği ıssız dağlar arasında kayalara çarpıp köpürerek akan derelerin şarıltısı sessizliği bozuyor, bir tepeden ötekine yansıyan gölgeler manzaraya bir başka yabanlık veriyordu.

Saat üçte *"Yarpuz"a* vararak I lükümet Konağına indik.

Yarpuz Kasabası

Yarpuz Derviş ve Cevdet Paşalardan oluşan komisyonun yaptığı İslahattan sonra *"Cebeli Bereket"* adı takılan Gâvur Dağı'nın üstünde, üç yönü yüksek tepelerle kapalı ve yalnız bir yanı iki sıra dağ arasındaki boğaza bakan, çukurluk içinde kurulu ufak bir köy olup livanın orta merkezinde bulunduğundan merkez olarak alınmış ve hükümet görevlileri Payas'tan buraya geçmiştir. Yüz hanesi varsa da bunların ancak yirmisi hane denilmeye lâyıktır ve memurlar buralarda oturmaktadırlar. Gerisi yerlilere ait ve çitten yapılmış dağınık damlardır. Hükümet Konağı (V. manlı'nın şanına layık düzgün bir biçimde olup köfeki taşların dan yapılmıştır. Hükümet Dairesi'nin doğusunda kubbeli çinko ile örtülü bir cami ile yanında şimdiki Mutasarrıf Mustafa Kili ı Paşa'nın gayretiyle açılmış ve

öğretmeni İstanbul'dan getirt il mit tertipli bir ilkokul ve muhasebecinin gayretiyle yapılmış ulal l >lı taş hamam vardır. Yarpuz'un bir yıllık belediye geliri ancak 1500 kuruşa (günümüz rayiciyle yaklaşık 200

milyon lira) varabildiğinden ve o da çocukları aşılamak ve birkaç teneke gazla cülus ve veladette (Padişahın tahta çıkışı ve doğumu) şenlik yapmak harcamalarına ancak yettiğinden sokak düzenlemesi, döşenmesi ve aydınlatılması gibi şeyler burada aranmamalıdır.

Yarpuz işlek cadde üstünde bulunmadığından gelir geçer yolcu yoktur ve bu nedenle han ve benzerlerinden yoksundur. Garipler için Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bir konuk odası vardır.

Mutasarrıf Paşa daire-i hükümetin bir bölümünde kaldığından orada bizim için de güzel bir oda hazırlattılar ve üç hafta süre ile kendilerinin konuğu olduk. Eskiden kurmay ferik (tümgeneral) iken Arnavutluk'ta ve kumandanı bulunduğu bir mevkide çıkan başkaldırı üzerine siyaseten rütbesi mülkiyeye değiştirilmiş ve mutasarrıflığa atanmış

olan Mustafa Rıfkı Pa- şa'nın hakkımızda gösterdiği ağırlama ve ilgi unutulur iyiliklerden değildir. Yemeklerimizi her zaman birlikte yer, gezilere birlikte çıkardık. İslahiye kaymakamı olup izinle burada kalan Mektebi Sultani ve Mülkiyeden mezun hareketli ve zeki Gürcü İsmail Bey de her zaman bize katılırdı.Birkaç kez dağlara kalabalık geziler yaptık. Orada kaldığım sürede bir de "*köy düğünü"* görmek nasip oldu.

Bir hafta süren davul zurna tınısı ve perşembe günü arkasında çeyiz sandıklarıyla birlikte gelinin at üstünde ve davullarla köyün yöresini gezmesi, cirit oyunları, at koşuları düğünün başlıca törenlerinden idi.

Tıpsal Topografya

Yarpuz çamlı dağlar arasında ve deniz düzeyinden 950 metre yükseklikle olduğu için havası güzel ve serindir. Çukurova'nın Çamlıca'sı diye nitelenebilir. Yazın sıcaklığı ortalama 25-28 ve pek seyrek olarak 30 derecedir. Kış ısısı ise 1-4 derece imiş. Sıfırdan aşağı düşmesi pek seyrek görülürmüş.

Suyu temiz ve bol olup köyün ortasından bir çay geçiyor. Arklarla evlere ve bahçelere getiriyorlar. Yörede birçok pınar var. Mutasarrıf Paşa çam gövdelerinin ortasını deldirip böylece elde edilen tahta borular aracılığı ile suların evlere dağıtılmasını ve bölünmesini tasarlıyordu.

Yarpuz'un arazisi taşlık olmakla tarıma elverişli yerleri az ve yalnız tepelerdeki adacıklardan ibarettir. Bu nedenle halkı pek fakirdir. Hayli hayvan besliyorlar. Yazık ki o canım ormanlardan yararlanamıyorlar.

Madenler konusunda hiçbir araştırma yapılmamıştır. Ötede beride köfeki taşı kümeleri pek çok olup aralarında su hayvanlarının fosilleri de bulunuyormuş.

Cebeli Bereket - Bula k - Mer'aş

Yolculuk

aleb ilinin Meı'aş taraflarında şüpheli hastalık çıktığı telg rafla haber alındığından temmuzun onuncü günü güneşin doğumu ile birlikte Yarpuz'dan kalktım. Üç saatlik yolumuz hep dağlık ve çamlık olup arazi yeşil, mavi ve pembe mika kayalarından ibaret ve aralarında

"kuvarts billurları" bulunduğundan güneş ışığının yansımasıyla elmas gibi parlıyordu. *"Yanık Kışla"* kordonunda, kolera ile bulaşık tarafın hayvanlarına aktarma olarak hep kuzey doğuya doğru yolumuzu sürdürdük. Saat altıda Bereket Dağı'ndan sıyrılıp çıkarak ufak bir vadinin kenarına yayılmış olan *"Bahçe"* kasabasına varıldı. Burası Bulanık ilçesinin merkezidir. Üç yüz hane ile beş on dükkanlı çarşısı olan bir köydür. Kalınacak hanı olmadığından memurlarden Kasım Ağa bizi evine konuk etti. Hükümet Konağı da harap ve viran bir bina olup kaymakam, tahrirat kâtibi ve öteki memurlar bahçede ve açıkta otururak görevlerini yapıyorlardı. Bahçe köyünün havası ılımlı ve suyu çok güzel ise de yağmur seli gibi sokaklar ve bahçelerden akıp giderek evlere dağılması ve bir hanede kullanılıp pislenerek ötekine geçmesi nedeniyle temiz değildir. Orada kalış sürem olan iki günde başvuran otuzdan fazla büyüklü küçüklü hastaların hepsi kanlı basur ya da adi ishale tutulmuştu. Rivayete göre her yıl pek çok kişi bu yüzden ölüyormuş. Her ne kadar burada hekim ve eczahane yoksa da hekimlik eden attarın (aktar) anlattığına göre tifonun da eksik olmadığı anlaşılıyor. Sokaklar sellerin getirip yaydığı iri taşlarla doğal kaldırım halini almıştı. Aşçı ve lokanta bulunmadığından konuk olarak indiğimiz ha-

•

nede yemek yenilmesi zorunlu, ilk akşamı karantina heyetinden olup benden önce Bulanık'a varmış bulunan Doktor Hayri Bey ile birlikti'

sofra başına geçtik. Bulgur pilavı ve öteki yemek sahanları sininin ustüııe dizilmişti. Arada bir tabak da çiğ köfte gö- /ümüze ilişti. Pişirilecek iken unutulup çocuklar tarafından yan lışlıkla getirildiğini sandım ve I layri Bey'in yüzüne baktım, t)ü şüncemi anlayıp bu bölgede çiğ köftenin çok beğenilen bir ye mek olduğunu ve çiğ etin, çiğ bulgur ve bolca kırmızı biber ve soğanla karıştırılarak yapıldığını söyledi. Alışık olmadığımız için ikimiz de yemek değil tatmadık bile. I İane sahibi yufkaya sarıp sarıp yuvarladı. Bulanık'ta ahali ekmek yerine mayasız hamurdan yufka yapıp yemektedir. Hatta birkaç haftalık kumanyayı birden yapıp sonra ıslatıp yumuşatıyorlar.

Bu üçe ahalisi hemen tümüyle tütün tarımıyla uğraşıp yılda 300 bin kilo tütün elde edilmekte ise de tohumlarının bozukluğu ve dikiş ve hasattaki kusurları nedeniyle ürünleri değerli değilmiş.

Burada iki gün konaklamadığımızın nedeni ilaha önce köylere gönderdiğim tütsü memurunu getirmek içindi. Tütsü memuru gelir gelmez Meı'aş'a doğru yola düzüldük. Bulanık'tan Mer'aş'a iki yol vardır. Biri düz ve rahat ise de o\ adan geçtiği cihetle sıcak ve sinekli ve ötekisi dağ ve yayla \olu olup serin ve soğuk pınarları olan fakat biraz zahmetli ve ınes.ıkkatli (bir yol) imiş. Mevsim gereği ikinci yolu seçere!-

vuıuıneve başladık. Gerçekten çetin olmakla birlikte yol boyu hc»v «di Bir adamın kucaklayamayacağı kadar büyük çaın ağaçlan ırasından püfür püfür esen rüzgârla yolculuk etmek bil

iki aal yürüyünce buz gibi soğuk ve temiz kaynaklara rastlamak bulunur nimetlerden değildi.

Akşam ezanında Meı'a . livası ınıiına ve *"Hac Beli"* mevkisine varıldı. I laleb ılı bulaşıl ol.uı Adana'dan gelenlere karşı buraya karantinahane kurduğundan gardiyanlar önümüze düşüp bizi çadırların önüne g<»türdüler. I lekim ve memur ile kordon muhafızı Yüzbaşı I-'fendi bizi karşılayarak ve tütsülendikten sonra geçmemize müsaade edilmesi için mutasarrıftan emir aldıklarını söylediler. Pülveıizatör makinamızı hazırlayıp gerekli işlemi yaparak temiz yakaya atladık. İlerde uygun bii köy bulunmadığından geceyi burada geçirmemizi önerdiler ve kendi çadırlarından birini bize ayırdılar. Çadırın önüne sekiz on çam kütüğü yığılıp büyük bir ateş yakıldı. Güzelce karnımızı doyurup soyunmadan yattık ve uyuduk. *"Hac Beli"* yüksek bii tepe ve şiddetli rüzgâr uğrağı olup gece soğuk bizi adeta üşüttü ve hatta titretti bile. Sabahleyin uyanır uyanmaz konyaklı çaylarla kanı kızdırarak hayvanlara bindik. Yolumuz dünkü gi- bi idi. inişleri ve yokuşları fazlaysa da yayan yürütecek kadar değildi.Çam ve meşe ormanlarında yüzyıllar boyu birçok ağacın yakılıp harap edilmekte ve birçok ağacın kesilip bırakılmakla yerde çürüyiip yatmakta olduğu üzgün gözlerimize çarpıyordu. Kâh dağların en üstünde geçitler bularak yükseliyor kâh zümrüt renkli çayırlarla örtülü vadilerde yürüyorduk. Uç saat sonra yaylaya çıkmış *"Yörük"* lere rastladık. Sekiz on aileden oluşan bir topluluk. Evleri dört yanı açık ve üstü meşe dallarıyla örtülü yeşil çadırlardan ibaretti. Sabahleyin çoluk çocuk, kadın erkek hepsi büyük bir çalışma içinde görünüyorlardı.

Hayvanları otlamak üzere yamaca yayılmış. Erkekler keçileri sağmakla meşgul. Yaşlı kadınların bir bölümü yufka ekmeği pişirmekte. Genç kızlar çadırların önüne konulan ve birbirine çatılı üç direğe takılı tulum biçimindeki yayıktan tereyağı çıkarıyorlar. Bizi uzaktan görünce bağrışarak, koşuşarak davet ettiler! Ve bakraç dolusu süt ve taze ayran ikram ettiler.

Bu dağ yolculuğu sırasında o kadar iştaham açıldı ki anlatamam. Her pınara varışta kumanya sepetini önüme koyup haylice yiyor ve ekmekle peynirden oluşan nevalemi yedikçe iştaham artıyordu. Kaynakların en güzeli *"Çatal Pınar"* denilen kaynaktı. Gayet büyük bir çınar ağacının kökleri arasından iki gözden fiş- kınan soğuk su çobanlar tarafından yapılıp konulmuş çatal oluktan akıyordu. Burada öğle konağı yapıp yarım saat dinlendik. Biz yemek yerken ormanda uzaktan uzağa kaval ile mükemmel *"Cezayir Havası"* işitilmeye başladı. Bu yaban ortamda bu

"Mıızika" tuhafima gitti. Sonunda ses yaklaşarak ağaçlar arasından bir çoban, don gömlek, yalın ayak, başı kabak bir artist çıktı. Beş on keçiyi de önüne katmış. Selam sabahtan sonra sordum. Meğer Beşinci Ordu Şam Merkez Muzikasında flavtacı çavuşmuş. Askerlik hizmetini bitirince memleketine dönüp çobanlığa başlamış. Bize bir hava (daha) çalarak keyfimizi artırdı. İkindiye doğru izlediğimiz iki sıradağ arasındaki boğaz genişlemeye iki tarafında susam ve darı tarlaları görünmeye başladı.

Sonunda boğazdan geniş bir ova ve ufku sınırlayan akçıl ve yüksek

"Ahır" dağlarının eteğin de *"Me/aş"* beldesi seçildi. Üç saatte ovayı kesip geçtik. Siyah kuyruklu yüzlerce leylek her tarafta uçuşuyordu. Kente iki saat kaladan başlayarak bütün topraklar çeltik yani pirinç tarlasından oluşuyordu. Gayet geniş olan *"Ak Çay"* ı hayvanların karnına kadar adeta yüzerek geçip batıda(n) Meı'aş'a girdik ve eşyalarımızı Belediye Dairesi'nde bırakıp kendimizi konuk olarak Belediye Başkanı Ahmet Efendi'nin selamlığına indirdik.

Meı'aş Kasabası

Meı'aş11 kuruluşu ve yeri bakımından Bursa'ya benzer. Onun gibi bir ovanın kenarına yaslanmış ve sıradağların ayağına sığınmıştır. Şu fark var ki Bursa, ovanın güney nihayetinde, Meı'aş ise kuzey kenarındadır.

Bursa'nın *"Keşiş Dağı"* ağaçlık ve bitki ile örtülü olup, halbuki Meı'aş'm gölgesine sığındığı *"Ahır Dağı"* çıplak ve kireçli olmakla akçıl renktedir.

Bursa ovası bağ, bahçe ve dutluklarla bir doğa bezek ve görkemi olduğu halde Meı'aş ovası pirinç tarlalarından yapay bir bataklık halini alınıştır.

Bursa ovası yılankavi yollarla akıp giden Nilüfer deresiyle sulandığı gibi Meı'aş ovası da *"Akçay"* aracılığıyla ona benzemekledir.

Meı'aş deniz düzeyinden 700 metre yüksek olup uzaktan görünüşü pek hoş ise de içi o kadar bayındır değildir. Buna da iki kez başına gelen yangın neden olarak gösteriliyor. 8 bin hanesi ve 35 bini aşkın nufusu, Arap mimarisine goıe yapılmış zarif saçaklı ve tek prizmalı minareli camileri, eski Ermeni kilisesi, tonoz kemerle örtülü büyük, geniş bir bedesteni ve çarşısı iki eczanesi vardır. Dört köşesi 17 bin tahmin edilen bağ ve bahçelerle çevrilidir. Ken tin ortasında ve bir tepe üstünde harap bir eski kale kalıntıları gö rülmekte olup *"Ziilkadriye"* hükümdarlarından

"Alaiiddevle" nin yaptırdığı bina imiş. Ahalisi sanatkâr ve mahir kimseler olup helı saraç esnafı Türkiye'de birinciliği kazanmış ve saraciye malları her yerde nam kazanmış ve Avrupa'nın birkaç sergisinde bile bu yük beğeni toplamıştır. Doğramacılıkta da bundan geri kalmıvot Özellikle yörede ceviz ağaçları da bol olduğundan yapılan hei tın lü konsol, karyola, yazıhane, beşik ve kanapelerin zariflik açısından Avrupa mallarından farkı yoktur. Hele fiyatları o kadar ucuzdur ki yolsuzluk nedeniyle nakliyatın güçlüğüne bakmayarak birkaç takım sandalya ve kanape ile seyahat için taşınabilir bir yataklık sipariş ettim. Avrupa taklidi ve yerli siçimde aba ve alaca da dokunarak içerde ve bağlı kasalalarda tüketilmekte. Kuyumculukta dahi hayli gelişme görülüyor.

Meı'aş olağanüstü ucuzluk olup bir batman (iki buçuk okka) et dört beş

kuruşa, bir batman nefis tereyağı 12-15 kuruşa, en âlâ üzümün batmanı yirmi otuz paraya idi.14 Bir meteliğe (on para) üç dört okka kar veriyorlar. Yalnız pahalı olan bir şey var ki o da akça'dır! Burada para kazanmaktan güç bir şey yoktur. Meı'aş kervan caddesi üstünde bulunmadığından ve Haleb ve Adana'ya şoseler yapılmadığından ticareti pek durgundur. Zahiresini yöreden getirtmekte olup pirinç, meyan kökü, kuru üzüm, sahtiyan, saraçlık malları ve dokuma başlıca ihracatıdır. Son yıllarda üzüme de istek olmadığından pekmez sucuk vb.

yapılıyor. Üzümden halis rakı çekilmekte ise de ihraç edilemiyormuş.

Eğer Adana-Mersin demiryolu Meı'aş'a kadar uza- tılsa ve Haleb'e şose ile bağlansa ticari işlemler kolaylaşacağından kentin gelecekteki varlığı da artacaktır.

Gezinti Yerleri

Meı'aş bağlık ve bahçelik bir yer olmakla beldenin yöresi genellikle gezinti yeri ise de on dakika

kuzeyde ve dağın eteğinde " *Kırk* Göz"

denilen yer istanbul'un Mesar Burnu sularından daha iyi ve daha çok seçilebilecek kadar ferahtır. Korular arasından bahçeler kenarından uzanan ince bir yolu izleyerek genişçe bir meydana çıkılınca gerçekten adına uyan bir yer olarak birkaç arşın ötede kırk noktadan kaynayan ab-ı hayat (yaşam suyu) sel gibi akarak iki büyük harkta birikiyor ki bunlardan biri açık olarak ince yolun kenarından akmaktadır. İçimi hafif ve hoş olan bu su Meı'aş'ı ihya etmekte ve zevk ve sefa erbabı akşamları buraya gelip çalgılarla eğlenmekte ise de el ve ayak yıkamak, suya hayvan sokmak gibi haller bu lezzetli suyu daha yerinde çıkarken pisletmekte- dir.Buraya yarım ve bir saat uzaklıkta güzel yazlıklar vardır.

Tıpsal Topografya

Meı'aş her ne kadar Suriye kıtasından ise de hava durumu bakımından tamamiyle Anadolu'dur. Ya/, sıcıkları 30-35 derece olup yılda bir-iki gün kırka kadar çıkarmış. Kışın soğuğu şiddetli ve karın bol olduğunu söylediler. Anadolu'nun ortasına kadar Adalar Denizi ve Akdeniz yamaçlarında bulunan yerlerin en sağlıklı ve serin rüzgârı *"Batı"* denilen imbat olup karadan gelen hava ise gevşek ve fenadır. Meı'aş da tamamiyle batı ve güneye baktığından batı rüzgârına serbestçe açıktır.

Güneşin batmasıyla birlikte çıkar ve giderek şiddetlenerek sabaha kadar sürer ve adeta fırtına halini aldığı görülür. I lavaşı ılımlı ve esasen temiz ise de pirinç tarlalarının kentin kenarına kadar sokulmuş olması nedeniyle kirlenmekte ve sonbahar mevsimi sıtmalar doğurmaktadır.

Arkasının dağlarla kapanmış olması ve suların sokaklar ve bahçelerde bol bol ve açıktan akması havayı rutubetle dolduruyor.

Toprakların durumuna gelince, Meı'aş'ın yeri kireçli ve taşlı olup bir yamaç üstüne yapılmış bulunduğundan çeltik tarlaları olmasa yakınında durgun sular ve bataklıklar yoktur. Söz su durumuna gelince Tann'nın Meı'aş'a verdiği arık su pek az yerde bulunur. Kentin yarım saat kuzeyinden iki kaynaktan fışkıran bu sular on (tane) Meı'aş'ın su geriksinmesine yetecek kadar boldur.

Kırk noktadan su kaynıyor ve iki ark aracılığı ile bahçelere ve mahallelere dağılıyor, ikinci kaynak *"Pek Göz"* olup öncekinin on dakika kuzeyinde bel kalınlığında çıkıp memleketin doğusu na gidiyor. Her ikisinin de lezzeti güzel, özümsenmesi kolay olup birçok memlekette zorunluk yüzünden en adi göl ve beni suları bin türlü külfet ve masrafla getirildiği halde burada suyo lu yapılması akıldan bile geçmemiş, o canım kaynak suları « I gibi açıktan gürül gürül akıp giderek %95'i boşu boşuna ziyan olup gitmektedir. Daha gözden fışkırır fışkırmaz içine hayvan lan sokuyor, çamaşır, yün vb. yıkıyor ve açıktan akarken bu l ••

• tün kirlenerek kente varıyor. Yakın mahallelerde iistii örtülü I• • •

suyolu yapılmışsa da yer yer açıklıklar bulunduğundan m «l •• da birçok kişinin ayaklarını yıkadığını ve taharetlendiğini lerimle birçok kez gördüm. Su, bundan sonra kiink borularla hanelere girmekte ve çoğunun havuz ve yalağında birikerek bir miktarı helalara ayrılarak kalanı komşu evlere geçmektedir. Bu kiink borularla lağım borularının yapılış

yöntemindeki fenalık nedeniyle (aralarında) sızmalar olması da ayrı bir sorundur. Her halde Meı'aşlılara suyu temiz ve çıktığı gibi saf olarak içirmek ve bu suretle birçok hastalıktan kurtarmak için birkaç bin lira masrafla pınarbaşında mahzenler yapıp yeteri kadar suyu ayırmak ve sonra demir borularla ya da harçla kapatılmış yollarla getirip mahallelere ve musluk yöntemiyle evlere bölmek ve dağıtmak gerekir.

Suyun artan büyük bölümü de açıktan bahçelere ve değirmenlere istediği gibi aksın gitsin.

Belediye Ahvali

Meı'aşm sokakları eski modelde dar ve eğri büğrü olup çarşı ve yöresi kaldırımla döşenmiş ve yukarı mahallelerin sokakları ise sellerle gelip yayılan çakıl taşlarıyla örtülmüştür. Hatta Belediye, doğanın bu etkinliklerini taklit ederek ara sıra öteki sokaklara da çakıl taşı getirip döktürmektedir. Evler çoğunlukla kerpiçten yapılmadır ve üstleri kiremitle örtülmüştür. Bütün lağımlar kasabanın içinden geçen *"Acem Deresi, Kanlı Dere, Kuru Dere"* ve öteki yedi sekiz dereye dökülmekte ve kullanılan sular aracılığıyla sürüklenip aşağı bahçelere yayılmaktadır.

Dere boyundaki hanelerin helaları cumba gibi dışarıya yapılmış, bu da birçok cadde ve sokaklara iğrenç bir manzara vermiştir. Kasabanın temizliği ahaliye verilmiş olap birkaç günde bir çoluk çocuk süpürge ve küreklerle sokaklara üşüşerek ortalığı süpürmekte ve çöpleri derelere atmaktadır. Belediye üç beş işçi tutup dereye biriken çöpleri suyun akmtısıyla aşağı sürdürüyor, işte o kadar.

Mefaş'ta, beldedeki hastalıklar çeltikler nedeniyle sıtmaların her türü, sular üstünde yüzen kanlı basur, tifo ve ishaller ve her türlü göz hastalıklardır.

Mer'aş - Elbistan - Zeytin Gidip Gelme

emmuzun ortasında Elbistan ve Zeytin taraflarının sağlık ba-T kımından denetlenmesi için sabahleyin erkenden Meı'aş'tan hareket etlik. Her kimle görüştümse bu taraf yollarının sarplığından ve tehlikesinden söz etti. Ben ise geçen yıl Keşiş silsilesini gecenin karanlığında bin güçlük ve zahmetle aşarak Atranos'a gittiğimi, bu yerlerin ondan daha çetin olamayacağını yanıtını veriyordum. Yalnız bir ihtiyat önlemi olmak üzere gerek eşya ve gerek binek için beygir yerine dağı keçi gibi tırmanıp geçen deneyli katırlar seçtik. Mekkâreci katırı püsküllü ve saçaklı ve sırtını incitmeyen hafif eğerden pek memnun olduysa da henüz birinci kez başına takılan başlıktan ağzına sokulan gemden huylandı. Alıştırm- caya kadar hayli zahmet çektik. Yolların güvensizliği nedeniyle Mutasarrıf Abdülvehhap Paşa emrimize iiç jandarma verdi.

Meı'aş'tan Elbistan'a *"Koç Kısık, /.ryliıı'* adlarıyla üç yol varmış. Biz en kestirmesi olan *"Kısık'* 'lan geçmeye karar verdik. Güneyden girdiğimiz Meı'aş'ın kuzeyinden çıkarak Ahır Dağı eteğine varılıncaya kadar gayet ilik l.ık.ıt bereket versin geniş ve toprağı moloz döküntüsünden ibaret yokuştan bir saatte dağla rm tepesine çıktık. Başımı çevirince (baktım) görüntü çok gör kemliydi. Hele rüzgârdan (ayakta) zor duruluyordu.

Geceleyin Meı'aş'ın büründüğü mavi sis perdesi sıyrılmaya başlamış.

Önündeki yemyeşil çeltik tarlalarından ibaret ova. . Yılankavi yatağı ile dolaşan *"Akçay"*. Daha

ilerde Gâvur Dağlan'nın son aşaması, ara yerde İslahiye ovası, ayna gibi parlayan gölcüklei Kasabanın yanında yirmi yedi türlü üzüm veren ünlü baglaı Daha açıkta "Aı//îtofr"(Gaziantep) şosesi ve Pazarcık ovası hep kuşbakışıyla bir tablo gibi görünüyordu.

Bu güzel tabloyu arkada bırakıp katırları kuzeye doğru ol . • ledik.

Yol tümüyle taşlı ise de o kadar geçilmez değildi h-hhl.

yalnız hayvanın ayağının kaymasından ibaretti. Arazi tümüyle çamlık ve pırnallık. Göz alabildiğine konik ve piramit biçiminde akçıl ve serpme tepeler görünüyor. Birkaç kuru boş dere tepe aştıktan sonra seyrettiğimiz sahne arasında " *Ceyhan"* nehrinin birçok dirsek çemberler biçiminde yılankavi yatağı ve arasıra taşlardan düşerek oluşturduğu beyaz köpüklü çağlayanlar görüldü. Dört saat kadar giderek nehrin kenarına vardık ve öğle yemeğini yedik. Ondan sonra tekrar hayvanlara binerek iki saat kadar Ceyhan'ı uzaktan izleyip ahşab Hamidiye Köpıüsü'ne vardık. Oracıkta bir de zaptiye karakolhanesi vardı. Köprüden geçmek Zeytin'e gidecekler için olup biz eskisi gibi nehrin kaynağına doğru sağ

kenarını kovalıyoruz. Fakat yolun hali tümüyle değişti. Bir huninin içi gibi iki sıra dağ yaklaşarak boğaz giderek daralmaya başladı. Nehrin kenarında düzlük kalmadığı için dağın nehirle birlikte giden yamacı ortasındaki bir keçi yolundan gilmeye başladık. Buna yol değil *"izi"*

demek yakışık alır. Genişliği en çok bir buçuk katırdan ibaret, sol taraf bir iki yüz metre uçurum olup aşağıda korkunç seslerle Ceyhan, köpükler içinde yuvarlanıyor. Sağ taraf ise gayet dik ve minare boyu dağ. Yer toprak ya da taş olmayıp tümüyle iri kumdan oluşuyor. Adeta düzletilmiş moloz yığını halinde. Uçurumda ise ağaç, dikenli taş vb.

ilişip kalacak bir pürüz dahi bulunmadığından maazallah katırın ayağı kayıp yuvarlansa soluğu Ceyhan nehrinde alacağız. Her adım attıkça hayvanın tırnaklarının altından toprağın kayması, dökülmesi ve ara sıra ayaklarının boşa ve yolun dışına kaçması beni ürkütüp titretiyor, heyecandan soluğum kesiliyordu. Bu korku sade bende mi ya?

Altımdaki katır da zangır zangır titriyoı ve yan gözle uçuruma baktıkça dehşet içinde kalarak gövdesini içgüdü ile dağ tarafına eğiyor. Zavallı hayvan bu durumla yütürken arka ayaklarının uçuruma dönerek asıl en büyük tehlikeye neden olacağını hiç bilmiyordu. Fakat ben bu tehlikeyi açıl gördüğümden dosdoğru durarak yürümesi için çalışıp duruyordum.

Bu sarplık yetmiyormuş gibi en kritik yerde sineklerin hem de bir vuruşta hayvanın derisini delip kan fişkırtan sineklerin **l** alırın başına ve karnına saldırarak zavallıyı çırpm- dırması tehlikeyi bir kal daha artırdığıulan ben bir taraftan da mendil sallayıp bu eziyetçi böcekleri kovarak hayvanımızı korumak zorunda kaldım. Çünkü işin şaka götürür tarafı yok. Denizde kayığa binenler(in) *"Yaşamla öliim arasımla bir karış*

var!" dedikleri gibi şimdi bizim de yaşam ve ölümümüz arasında bir ka-tır tırnağı kalmıştı. Hem de maazallah ne müthiş ölüm. .

Boğaz gittikçe darlanarak sonunda iki dağ arasındaki aralık sekiz on metreden ibaret kaldı. Dağlar da

taş ülkeleri haline dönüştü. I lerbiri bir hane kadar büyük kayalar yuvarlanarak kimi yolu kapa 1 ış, kimi dereye kadar inip suyun akmasını güçleştirmiş. Bazen öyle yerlerden geçiyoruz ki yan tarafımızda kışla gibi bir dağ parçası çatlayıp yarılmış ve o dunumda hemen üstümüze yıkılıverecek diye insana vehim geliyordu.

Boğazın iki yanını sınırlayan yalçın kayalar o kadar fena durumda idiler ki, yamaçlar dereden yukarıya genişleyerek birbirlerinden ayrılacağına tersine yaklaşıp adeta birbirlerine kavuşup kapanacakmış

gibi oluyordu.Yani boğazın yukarı tarafındaki açıklığı aşağıdakinden daha kısaydı. Yol o kadar sarp-laştı ki adeta minare merdiveni gibi dik tek parça bir kaya üstünde yükseliyor ve tekrar aynı halde aşağıya iniyorduk. Kim bilir kaç yüzyıldan beri binlerce hayvanın aynı izden geçmesiyle tam beygir tırnağı biçiminde havan gibi oyuklar meydana gelmiş. En dikkat edilecek şey hayvanın ayaklarını o çukura rastlatması idi. Maazallah şaşırıp ta başka yere basacak olsa derhal kayıp devrileceği belliydi. Yarım saatlik bir saatlik geçit de ğil ki inip yaya gidesin.

Sonunda yokuşları katırla çıkmak, inişleri yayan inmek yöntemini uyguladık. Her iki halde de insan nereye bakacağını kestiremiyor.

Gözlerim uçuruma dönse kara rıp vücudum ürperiyor. Başımı yukarıya kaldırsam iki taraltan eğrilmiş vahşi kayaları görerek üzerimize kapanacakmış gibi ürküntü veriyor. Önüme bakınca *"Aman hayvanın ayağı oyukInrııı dışında kalacak."* diye yürek lıopluyor, geriye bakınca *"Bi: İni \/rı terden nasıl geçtik?"* diye hayret ediyor, ileriye göz atıma .'■< >*l geçeceğiz?"* diye düşünüyordum. Bu geçit yerlerinin dııı uınl.ıı na uygun adları da var. Bir nokta var ki taşı oyulup yarın» t un» I 1 205 I -------- ---------- biçimi almış. Oraya " *İt atan"* öteye " *Kanlı Bel",* birisine *"Karga Konmaz"* gibi adlar takılmış. Yolda iki mekkâre hayvanı leşine rastladık. Boğazlayıp bırakmışlardı. Sonra işittim ki bu Kısık yolunda her yıl on-beş yirmi hayvan ölürmüş.

Darlığını anlatmak için *"Kısık"* denilen bu yola yerel ahali *"Dünya Sıratı"* diyorlar ki bu adlandırmadaki doğruluğu ben de itiraf ederim.

Düşünüyorum da Bursa'nın Atranos yolu bunun yanında mükemmel bir cadde kalıyor.

Yolda pek çok pınarlara rastlıyorduk. Kayaların tepesinden bel kalınlığında bir sütun piisküllererek diklemesine sekiz on metre aşağıya düşüyor ve düz bir taşa çarparak şemsiye gibi bir hal alıyor. Sonra bir süre akarak yeniden birbiri peşine düşüşlerle birkaç yüz metre gittikten sonra Ceyhan'a karışıyordu. Misis ve Hamidıye taraflarında akışı (gözle) aynmsanmayacak kadar ağır olan bu nehrin buradaki hızı pek fazladır.

Yaban görünüşü ürkütücü olduğu gibi şarıltılı sesi ile kulağı etkiliyordu.

Yolcuyu bir kat daha korkutacak ikinci bir sorun var ki o da hiçbir yerde dikiş tutturamayan eşkiyanın burayı kendilerine sığınma yeri yaptıklarını jandarmaların söylemesidir. Bu nedenle ikisi öne geçerek öncü, biri geride kalarak artçılık ediyor ve Martini tüfekleri1' ellerinde tetikte tutuyorlarsa da burada ufak bir kaya parçasının tüfek değil top güllesinden daha çok işe yarayacağını, eşkiyanın) bir büyük kayayı yukarıdan

yuvarlayarak

bizi

mahvedebileceğim

düşünerek

kaygılanıyordum. Boğazın iki yan duvarı olan yarlar genellikle çıplaksa da bir avuç toprakbulunmayan o diklemesine çatlaklar arasından yine de türlü türlü çam ağaçları çıkmıştı. Tepemizdeki gökleri de dar bir şerit halinde görüyorduk. Güneş boğaza tümüyle giremediği halde hava olağanüstü sıcaktı ve Hyyam-ı Bahûr16 olduğu için fırın ağzından çıkar gibi esen rüzgâr gücümüzü, tâkatımızı büsbütün kesiyordu. Akşama kadar bin meşakkat içinde dolana dolana yılankavi iz ile kayalara tırmanıp, kıvrıla kıvrıla bayırlar inerek güneş batarken nehir kenarında ufacık bir düzlüğe ulaştık. Otuz kırk haneden ibaret *"Alişar"* adıyla bir köy vardı. Geceyi burada geçirmeye karar verdikse de bütün köy lıalkı yaylaya çıkmış olduğundan evlerin hepsi kapalıydı. Çayırlık bir yerde yüklerimizi indirip daire hiçi minde dizerek açıkta konaklamak zorunda kaldık. Yoldaşım Bektaş Efendi kumanya zenbilini açarak içindekileri yokladı. Ek mek peynir bol. Fakat söğüşler kokmuş. Yöreyi dolaşarak bir değirmene rastladık ve değirmenci babanın tek cılız horozunu satın alıp kendisinden ödünç bir de toprak tencere getirtip çalı çırpı ateşinde horozu pişirerek iştahayla karnımızı doyurduk. Seferin (Sefer ayı) on bir günlük ayı bize lambalık ediyordu. Saat ikide yatma hazırlığı yapıldı.

Bunun için jandarmaların nöbetleşe uyumalarını tehbihledim ve muşambayı yere serip yağmurluğun kukuletesini başıma çekerek ve heybeyi de yastık yaparak uzandım, yattım. Yerin sertliği kemiklerimi sizi attıysa da gündüzün yorgunluğu bunu yenmiş ve uyumuşum. Saat altı buçukta (Saat 0.30) gözlerimi açtım baktım ki jandarmaların üçü de ten- bihlerime rağmen horul horul uyuyorlar. Açıklık vahşi bir yerde, eşkiyadan başka ayı, yaban domuzu hatta pars yuvası olan dağlar arasında böyle topluca uykuya varmak kadar tedbirsizlik olamaz. Zorla nöbetçiyi uyandırdım. Neye yarar ki benim de uykum kaçtı. Sigaraları yakıp oturduk. Bulut parçaları arasına geçip türlü biçimler, görüntüler veren ayı, güya bize göz kırpar gi bi parlayan yıldızları seyrederek ve dağların birbirlerine çarpan gölgelerine bakarak birkaç saat geçirdik.

Ortalık ağarmaya baş laymca *"hazır ol!"* kumandasıyla herkes yataklarından (!) kalktı. Eğerler vurulup eşyalar yükletilerek dokuzda

"arş!" emriyle yii rünmeye başlandı. Dört saat kadar yine nehrin kenarından, k.ı yaların altından ve üstünden dünkü gibi yürüyerek sağ

kıyı dağ lannın tam tepesine çıktık ki sola bakılınca dört beş yüz metıvlıl bir uçurum ve aşağıda Ceyhan görülüyor. Sağ tarafta aynı derin likte Kuru Dere. Geçtiğimiz yer ise üç dört metre genişliğinde İnsan iki tarafa bakınca başı dönüyor ve esrik olmuş gibi sende liyor. Artık Kısık Boğazı'nı solda bırakıp dağların sağ yanın • doğru uzaklaşmaya başladık. Tepeye yan atılan telgraf telli ı ılı,, vada mahya ipi gibi kıvrıntılar oluşturuyordu.

Kışın buralara pek çok kar düşerek dereleri ve çukurları ' ' durduğunu ve yolcular izlerini kaybedip

pek çok kişi(nın) l " •

batarak öldüğünü atlılar söylediler. Oğle vakti bir pınar kenarına konduksa da kumanyamız yalnız kuru ekmek oldu. Yörede köy görünmüyor. Bir saat dinlendikten sonra tekrar yola çıktık. Sarplıklar biraz biraz azalıyor, düzlüklere vadilere rastlıyoruz. Dağlar arasında genişçe bir vadiye çıkınca gözümüze beş altı çadır ilişti. Jandarma burada

"İçme" adıyla doğadan çıkan ekşice bir su bulunduğunu ve yazın yöreden birçok aile (nin) gelip haftalarca kaldıklarını söyledi. Hayvanları o tarafa sürdük. Maden suyunda birçok kadın çimdiği için birkaç dakika beklememizi istediler. Çimmek dedim de anımsadım. Bu dolayların kendisine özgü deyimleri vardır. Sözgelişi Adana yönünde : simama göncü, pamuğa koza, yulafa şefaf, keten tohumuna zerek, natasa kala ha t, kanal ve kanalete hamal, su dolabına mavere, rakıya /.ug, testiye cere, yıkanmaya yunmak, evet'e beli ve Cebel tarafında : beze mavrum, aile ve eşe horanta, kadına eksikli, öldürmeye urmak (vurmak), üzüm kütüklerine neyek, banyo etmeye çimmek, bahşişe şadanlık, diyorlar ki, aynı deyimlere Mer'aş, daha sonra Kilis taraflarında rastladım.

Neyse kadınlar giyinip dışarı çıkınca maden suyunun yanma gittik.

Yöresi bir arşın duvarla çevrili ufak ve taştan bir havuz olup bir köşesinde su kaynamakta idi. Burası banyoya özel olan yerdir. Yanında ufacık bir kuyu olup asıl kaynak noktası orası imiş. Bir maşraba ile alıp içiyorlardı. Ben de aldım ve tattım. Çit- li suyuna benzeyen asit karbonikti ve sodyum karbonatlı bir su. Değdiği taşların yüzü kırmızılaşmıştı. Gazı çok, yararının idrar söktürücü ve özümsemeye yardım edici, sarılık hastalığına; *"ku ra ciğer"e* iyi geldiğini çok içilirse ishal yaptığını söylediler.

Yeniden hayvanları sürerek saat onda bir dağın tepesine çıktık.

Gözümüzün önünde beliren görüntü geçtiğimiz yerlere benzemiyordu.

Tek ağaç ya da fidandan yoksun bir ova. Yanlarında çıplak ve çoğunun toprağı akıp iskelet aslı olan beyaz taş kitlesi meydana çıkmış konik dağlar ve bütiin bu yerlerin bitkileri sıcağın etkisiyle kuruyup sarardığından havayı turuncu bir renk kaplamıştı. Ovaya inip haneleri ham kerpiçten yapılmış ve bahçeden, ağaçtan yoksun köylerden geçip Elbistan kasabasına yaklaşmıştık ki, karşımıza çıkan bir köylü Kaymakam Bey'in hizasından geçmekte olduğumuz küçük köyde kaldığını haber verdi. Süvarilerden birini gönderip geldiğimizi haber verdik ve davet etmeleri üstüne yükümüzü kasabaya gönderip kendimiz bahçeye girdik. Entaresini beyaz iç donunun içine sokup bağlamış, ayaklarında takunya, baldırı çıplak, ak sakallı Kaymakam bizi karşıladı.

Mei'aş Tahrirat Kâtibi olup Aşaı ihalesi için1 buraya gelmiş olan büyük edib (yazar, ozan) I ani I tendi ve ilçenin başlıca memurları da oradaydılar. Yirmi adım ötede kaynayıp bahçenin ortasından akan suyun kenarında ve havuz başında oturup görüştük ve akşam yemeğini yedik. Ve gece herkes gibi bize de dört ayaklı tahta kerevet getirip birer yatak koydular. Açıkta suların şırıltısını yaprakların fısıltısını ninni gibi dinleyerek uyuduk. Sabahleyin erkenden kasabaya inildi.

Elbistan Kasabası

Elbistan,18Haleb ilinin kuzey ucunda Meı'aş'a 24, Haleb'e hH, Sivas ve Mamuretülaziz (Elazığ) illeri sınırına 10 saat uzaklık ı.ı ilçe merkezi bir kasaba olup ovanın batı ucundadır ve 1500 ha neden oluşmaktadır.

Ceyhan (nehri) kasabanın önünde il İv ayrılıp yeniden birleştiğinden Elbistan bir ada üstünde kalıvm Binalarının tümü kerpiçten yapılmadır ve iç ve dış dııvaı laiın da badana yoktur. Yöresinde ve Ceyhan kenarında kaval ....

güt ağaçları vardır. Sokakları kaldırımlı, çarşısı hasırla örtülüdür.

Anlatılacak büyük bir bina görmedim. Malatya'daki büyük deprem sırasında burası da hasara uğramış.

Elbistan eski bir memleket olup Meı'aş'tan önce *"Zülkadriye"*

hükümdarları burada otururlarmış. Vaktiyle bahçeye benzetip *"El bostan*

" demişlerse de şimdi bu benzeyiş yoktur. Mevkisi Meı'aş'tan çok yüksek ve çıplak olmakla kışın soğuğu pek şiddetli imiş. *"İnsanın eli yaş iken demiri tutsa yapışır. El yüz yıkanınca sakal ve bıyıktan buzlar sallanmaya başlar.*

Hamur yoğurmak mümkün olamadığından her aile teşrinlerde (ekim/kasım) üç dört aylık yufkasını pişirir, saklar." dediler. Yaz sıcağının pek yüksek oldu-

ğunu biz kendimiz gördük. Adana ve Meı'aş taraflarını ihya eden "Batı"

rüzgârı burası için sıcak ve kötü olup bu sınırdan başlayarak kuzey ve doğu rüzgârları aranıyor. Ceyhan nehri kasabaya yirmi dakika uzaklıktaki alçak ve çıplak bir dağın eteğinden kaynamakta olup Kaymakam Bey ve Fâni Efendi ile giderek kuru taşlıktan kocaman bir nehrih doğmasını seyrettik. Nehir gözden çıkar çıkmaz sazlık ve bataklık oluşturuyor ve halk da kerpiç yapmak için çukurlar açıp birkinti suları artırdığından Elbistan'da bütün yaz sıtma kol geziyor.

Elbistan'ın başlıca ürünleri hububat ise de yolların sarplığı nedeniyle ihracında güçlük çekilmektedir. Soğuğun şiddetinden bağ ve dutluklar kurulması olanağı bulunamıyormuş.

Kasaba ve dolaylarında *"Şüpheli!"* diye çıktığı haber verilen hastalığın kolera olduğunu keşfettikse de burada ne hekim var ne eczahane!

Beraberimde getirdiğim ilaçlar da iki üç gün içinde tükendiğinden büyük sıkıntı içinde kaldım. Hatta şöyle bir kaza geçirdim.

Dönüşümüzden bir gün önce Kaymakam Bey yaylaya akşam yemeğine davet ettiydi. Geceyi de orada geçireceğiz. Alışıldığı gibi her ağacın altına dört ayaklı seyyar kerevetler koyup yatakları serdiler. Yatıp serinlikte uyuduk. Omuzu- mun dürtüImesiyle uyandım. Ortalık henüz ağarmış. Karşımda tanımadığım bir kimse duruyor. Uyku sersemliği ile sordum :

- Ne istiyorsun hemşerim?

- Ben hastayım , kulağım pır pır ediyor.

- Şimdilik biraz pamık tıka. Kasabada ayna ile bakarım.

- Akşamdan beri içim de sürüyor.

- (Diline ve nabzına bakarak) Yanımda ilaç yok. Çabuk kasabaya git.

Orada arkadaşımı gör.

Yeniden uykuya daldım. Bilmem ne kadar zaman geçmiş yine dürtüş

ile uyandım. Güya bir cenazeyi karşıma dikmişler. Üç saat önce kulağı pır pır eden kimseyi, iki kişi koluna girip yatağımın kenarına getirmişler.

Fakat tanımak olanaksız. Gözler çukurlarına batmış, nemli yüzü mosmor kesilmiş ve büzülmüş. Yani bu kısa zamanda koleranın son dönemine ve can çekişme haline gelmiş. Başımı yastıktan kaldırıp *"Ne olmuş?"* demeye kalmadı. Yatağın yorganın üstüne ağız dolusu kusmasın mı? Yatağın ayak ucunda da elbiselerim azılı. Bulaştık gilti diye dehşet içinde kaldım.

Beni uyandırıp hastanın yanına götüreceklerine böyle ağır bir hastayı sürükleye sürükleye benim yatağımın kenarına getiren heriflere canım sıkıldı ama! I .İkin neye yarar? Olan oldu, biten bitti. Eşyalarım, tütsü makin.ıları ve eczalar hep kasasada. İki saatlik yol. Şaşırdım kaldım Yastığımın altındaki yeleğimin cebinde iki pal el gözüme ilişti. Baktım

" *Agosamen"* (?) Gömü bulmuş gibi sevindim. I lemen bir çanakta eritip elimi yüzümü yıkayarak, elbiselerimin ve fesimin her tarafını eritiğe bulanmış ıslak elimle sıvayarak giyindim. Bu olaydan dolayı herkesin neşesi kaçtı. I lalla ortalığı bir korku aldı. Sonunda hastayı kasabaya indiren jandarmalar bizim temizlik memurunu yollamışlar. Gerekli araç ve gereçlerle gelerek bütün yatakları tütsüledi. Gereken yerlere kim döktürdüm. Önlem olarak bir *"Hamız-ı lebeıı"* limonatası1" yaptım. Yapıp bolca içtim ve herkese de içirttim. Ömrüm oldukça unutamayacağım bu olay on gün beni tereddüt içinde yaşattı. Maazallah hastalığa yakalansay dım ilaç olarak bizmut bile kalmadığından zoru zoruna ölüp gi deceğim korkusu bir süre zihnimden çıkmıyordu.

Sonunda Malatya'daki Sağlık I leyeti'nin hekimini gerekli ilaçlarla Elbistan'a getirtip ve hastalık savuşuncaya kadar orada kal ması ile görevlendirip kendim *"Zeytin"* taraflarını denetlemek üzere sabahleyin kervanı hazırladım. Bu kez *"Kısık"* tan geçınev» ceğiz. Zeytin yolunu tuttuk. Düzlükte sinek, sivrisinek ve hele t,ı tarcık gibi böcekler rahatımızı kaçırıyor. Saat dörtte (Saat KM M)) *"Efsus"70* denilen kasabaya vardık, durmadan geçtik. Burası şimdi iki bin nüfuslu ve bucak merkezi bir köy ise de tarihsel ünü pek büyüktür. Rum imparatorlarından

"Dakı/arıus"a payitahttık etmiş ve içinde yüzbinlerce nüfus yaşamıştır.

Yöresinde ve özellikle mezarlıklarında gördüğüm yüzlerce mermer direkler eski bayındırlığını maddi tanığı idi. Efsus'u geçince yolu bırakıp kuzeye döndük. Çünkü Elbistan'da iken bu kasabanın bir buçuk saat uzaklı ğında " *Ashabı Kehf in* (yedi uyurlar) asıl mağaralınn (burada) bulunduğunu söylemişler, ben de gidip görmeyi tasarlamıştım.

"Binaktılos" denilen dağın eteğindeki kutsal mağaraya varınca muhafızlar bizi karşılayıp sütunları dikleme ile 25 derecelik açı yapmış

yıkılma durumunda bir binaya çıkardılar. Bir süre dinlendikten sonra mağaraya gittik. Binanın altındaki kapıdan girip bir dehlizden geçerek mescite vardık. Kemerleri direkler üstüne tutturulmuş, içi yarı karanlık ve minberinin yanında duvarın üstüne Ashabı Kehfin (yedi uyurların) adları Kıtmıı'e (köpekleri) kadar yazılmış ve pencerelerindeki çerçeve taşlar üstüne Arap hatlarıyla kazılmıştı. Yan tarafta daha karanlık bir yere geçtik. Bura- • _ •

ya *"Mescit-i Isa"* diyorlar. Güya I lazreti isa'nın ibadet yeri imiş. Küçük bir odadan ibaret olup Kıble tarafı doğal bir kaya oyuğu, girişi ise taşla örtülerek kapatılmış. Mihrabın yanında gayet dar bir kapı daha doğru deyimle delik görünüyor. Rehberlerimiz buraya varınca ellerindeki çıraları yakıp meşale yaptılar. Böylece

■

mağaraya girdik, işte Ashabı Kehfin içinde uzun uykulara daldıkları saklanma yeri burası imiş. Doğu tarafında yalnız bir delik var. Güneş

ortada iken ışığı bu delikten girermiş. Sol taraftaki dar yere iki büklüm olarak sokulduk. Mağaranın tavanından su damlayarak mini mini bir havuz oluşturmuştu. Ora ahalisinin kutsallıkça ikinci Zemzem olarak aldığı bu soğuk sudan kana kana içtik. Havuzun birikmiş suyu doğal bir yolla dışarıya çıkıp özellikle yapılmış şahı mca birikir ve mevsiminde Anadolu'nun her tarafından ve uzak ülkelerden gelen yüzlerce ziyaretçi hep bu su ile idare olunurmuş. I lavuzun yanında Kıtmir (in) yolunu gösterdiler. Yay biçimindeki bıı yolun bir ağzı havuzun yanında öteki dr liği de mağaranın sol köşesine açılmış. Rehberlerimizden biri meşaleyi ağzına alıp teşbih böceği gibi dört biiklüm içeri sokuldu. Bektaş Efendi de onun ardından gitti. Biz de çıkış deliğine gidip bekledik. İki üç dakika sonra yılan gibi sürüne sürüne çıkıp geldiler. Çıkışın kenarında duran ve Kıtmıı'in Yalağı denilen yere adet gereği birkaç kuruş bırakıp ziyareti tamamladık.

Mağaradan çıkınca bitişiğindeki yontma taştan yapılmış çok yüksek bir binayı gezdirdiler. Girişi cami kapısına benziyordu ve yukarısında Türkçe tarih taşı vardı. İçeriye girince alt üst iki

• •

kattan ibaret olup alt kata hayvan bağlanıyor. Usl katın bazı yerleri çökmüş, yıkılmıştı. Burası Ashabı Kehf (Yedi Uyurlar) tarafından yaptırılmış bir konuk yeri imiş. Alt katın sonunda sağlı sollu on sekiz mezar var. Üstlerine topraklan sanduka yapmışlar. Bunların kimlere ait olduğunu ve böyle ahırın içine neden defnedildiklerini gerçek olarak öğrenemedim. Bu binanın yirmi otuz adım ötesinde bir başka büyük han daha varmış. Yıkıldığından bir kaç kemeri kalmıştı. Bu mağaranın haylice vakıf geliri varsa da mütevellileri olan (yöneticileri) Elesııs (Afşin) beyleri yerine harcamayıp zimmetlerine geçirdiklerini ve bu nedenle son kez ellerinden alınıp Mazbut Vakıflar arasına nakledildiğini rehberimiz söyledi ve Tarsus yöresindekiniıı gerçek mağara (Yedi uyurlar mağarası) olmadığını da ekledi.

Tekrar eski yerimize dönüp öğle yemeğini hazırlattık ve Binbo ğa dedikleri Toros dağlarını seyrederek karnımızı doyurduk. Saat yedide yola düzülerek birkaç Çerkeş göçmen köyünden geçip güneş batarken

"Ericek"(Eredjik) köyüne vardık. Köy halkı evlerini kapatıp çayırlığa çadırlar kurarak yerleşmişlerdi. Nedenini sorun ca her yıl yüksek ve uzak yaylalara çıkmak adetleri iken bu yıl hav vanlarda *"Tabak"* hastalığı çıkmakla gidemediklerini fakat sıcaktan evlerinde de kalamayarak burada yayladıklarını söylediler. ko\ kâhyası bizi çadırına konuk etti.

Siyah kıldan yapılmış (olan) bu ça dirin etrafı, uçlan birbirine bağlı ince direklerle çevrilmiş ve içenle de bir köşede yine değneklerden bir

"paravan" ile (bir yer) av irip I ı ler yapmışlardı. Bütün ev eşyası torbalarla asılmış, yataklaı .111 • » yığılmış, kapkacak ortaya yayılmıştı.

Ev sahibeleri olan biri genç diğer yaşlı iki kadın kenarına metelik altılıkları sıravari külah gibi uzun hotozları başlarında, yine metelik yüzlükleri kulakları hizasından omuzlarına sarktığı, yirmi otuz örgüden oluşan saçlarının sonunda yünden püsküllü kamçılar bellerini döğdüğü halde aramızda geziniyor ve çadırın önünde ateş yakıp yemek hazırlıyorlardı. Sonradan anladık ki her ikisi de ağanın eşleri imiş. Bir süre hoş geldinize gelen aşiret ağaları ile görüşüp sonra bulgur pilavı, yoğurt ve tereyağı ve yufkadan oluşan yemeğimizi yiyip yatmaya ha-zırlandık. Çadırların ortasındaki meydanlığa köyün hayvanları toplanmış, hele *"ulak"\ar* (haber taşıyanlar) şeytan gibi çadırdan çadıra dolaşıyorlardı. İki karış boyunda ve yanyana hasır gibi birbirlerine bağlı değnek(ten) paravanları gererek çadırı üçe böldüler. Biri bize ayrıldı ve gayet temiz ve sırmalı takımlarla yataklar serildi. Ortaya Ağa Hazretleri çifte eşi ile yattılar! Üçüncü bölmeye de çocuklar yerleştiler. Bu düzenleme orta oyununa benziyordu. Yatakta oturunca hepimiz birbirimizi pek âlâ görüyorduk.

Sabahleyin gürültü ile uyandım. Güneş doğmadan herkes kalkmış, çobanlar hayvanları alıp götürmek için bekliyor. Her çadırın önünde kadınlar acele ile süt sağıyor. Yataklar toplanıyor, yaşlılar hamur açıyordu. Taze süt ve yufka ile biz sabah kahvaltısı ederken evin sahibi olan hanım üç çatal direğe asılı ve yayık hizmeti gören tuluma süt doldurmuş ve tekdüze ile dövüyordu. Biz de hayvanlarımızı hazırlatıp Ağa'ya teşekkür ve bu göçebe âlemine veda (edip) ayrıldık. Elbistan'daki hastalıktan dolayı bu köyün kenarına ve Zeytin Boğazı'na hakim ve iki cebel topunu askeri karakolhanesi bitişiğine sıhhiye kordonu çekmek üzere memur ve kolcular gelmişti. Hemen karantina mevkiini belirtip ve düzenlemeyi anlatarak dağlar arasında eğri bir oluğu andıran boğazdan

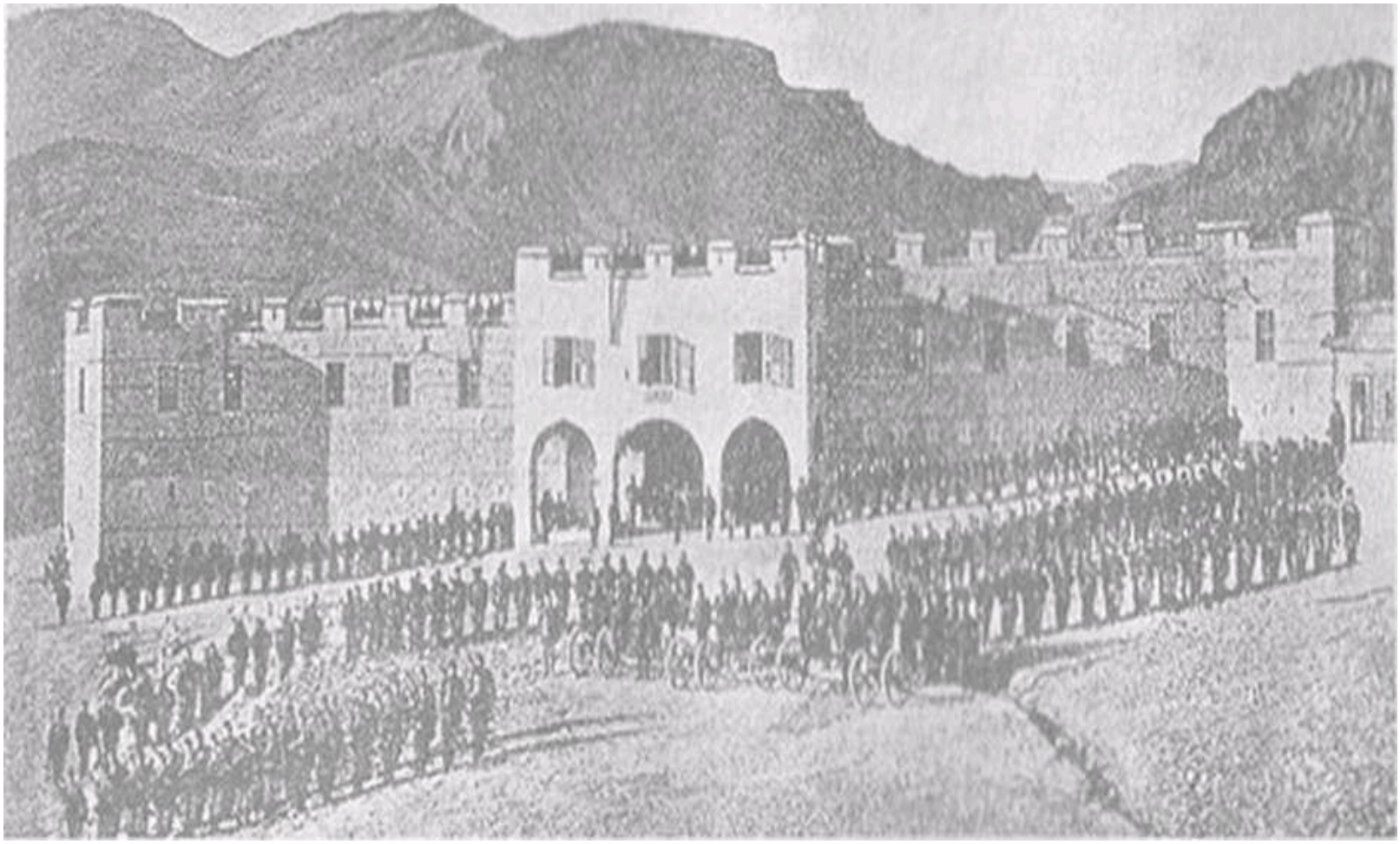

ileri geçtik. Çamların sayesinde, pınarların başında bir kaç kez *ılımı'* edip dinlendik. Öğleye doğru yol Kısık Geçit'i gibi çetinleşli l aka! iki saat sürmeden Zeytin kasabasına vardık ve Kaymakam lley ı ziyaret etmek üzere Hükümet Konağı'na gittik.

Zeytin, 1 Meı a /a bağlı bir ilçe olup bine yakın haneden oluşmaktadır.

Arazi*.i taşlık ve tarıma uygunsuz olmakla halkı fakir-Zeytin-Kışla

lik ve yoksulluk altında ezilmektedir. Odik bayırlarda yetiştirebil-dikleri bağ, bahçe (ürünleri) ve en çok mekkAıc»ılıl ile geçiniyorlar.

Mantarla ve kepek ekmeğiyle yaşayan laı d.ı pel çokmuş. Kasabada bin lira (altın lira) servete sahip olan ıl ı ağayı herkes gözünde Rotchild gibi büyütüyordu. Yöre daglaıda hayli demir madeni bulunmakla ahali basit ve eski yöntemlerle «(ıl aıaıak silahlarını yapıyorlaıımış. Doğrusunu söylemek j-eıel ıı ()smanlı Hükümeti, zeytinlikleri ovanın uygun bir yerini indirip verimli ve üretken arazi vererek yerleştirmeli ve buıa ı bırakılmalıdır.

Kasaba boğazın sol yakasında kurulmuş olup evlerin çoğu iri kayalar üstüne oturtulmuş ve bıı birlen iistune anfiteatrvari di zilmiş olmakla uzaktan tümü on be . yirmi katla tek parça bir görünüş gösteriyor. Alt kat hanelerin damı iisttekilerin taraçası nı oluşturmaktadır. Sokakları çok düzensiz ve pistir. Suları güzel ve havası sağlamdır. (Kente) hakim bir noktada yeni inşa edilmiş bir kışla var ki içinde bir tabur nizamiye askeri kalıyor ve önünde birkaç cebel topu parlıyordu.

Zeytin'in sağlık durumu yolumla ise de güvenlik çok bozuklu Başkaldırı işaretleri her tarafta göze

çarpıyor, memleket bir "s *İHHİ\> yeri"* ni andırıyordu. Kasabaya girerken birçok kişiye rastladım Omuzlarında tüfek asılı olarak dolaşıyorlardı. Sonra Hüküınei Konağı'na girdim. Kapının önünde, avluda, sofalarda bir bölük asker fişek dizileri bellerinde, tüfekleri omularında geziniyor, birkaçı karavana başına oturmuş zerzevat (sebze) ayıklıyorlardı. Kaymakam Avni Bey odasının duvalarındaki kurşun deliklerini göstererek, daha önce Ermenilerin karşıki kiliseye kapanarak daire-i hükümeti bombardıman etmiş olduklarını söyledi.

İki saat kadar kalıp Elbistan kolerasına karşı korunmak için gerekli olan sağlık önlemlerini anlatarak kasabadan çıktık. Bir buçuk saat kadar dağ eteğine açılmış çoban izlerinden, o uçurum kenarlarından geçerek

" *Kudret Hamamı"* adlı yere vardık. Mekkâreler bizden önce gelip yükleri indirmişlerdi. Bu hamam *"kükürtlü maden suyu"* ılıcası olup hayır sahipleri tarafından mükemmel bir havuz ve üstüne kubbeli bir bina yaptırılmış. Suyun ısısı yaklaşık 30 derece. Yöreden her zaman hastalar gelip parasız olarak çimiyorlar. Beş on adım ötede bir kaynak daha varsa da üzerine bina yapılmamıştı. Büsbütün geride *"Miirtedler"* denilen bir köy var ki oturanlar aslında Müslüman iken daha sonra cahaletle dinlerini kaybetmişler- miş. Akşama kadar burada kalıp Zeytin'den sağladığım et ile bir orman kebabı çevirterek yedik. Saat ikide ay, sarı bir fener gibi çıkarak gökleri aydınlatınca yola çıktık. Kafilemize posta götüren üç süvari jandarma da katılarak kalabalığımızı artırmıştı.

Bununla birlikte yine yolun güvensizliğinden ve özellikle postada haylice vergi parası bulunduğundan hepsi tedirginliklerini saklayamıyor ve altı jandarma öncü ve artçı düzeniyle üçer üçer yürüyorlardı.

Gece serinliğinde hayvanlarımızı durmadan sürerek, çok şükür bir hücuma uğramadan Ceyhan nehrine ulaştık ve Hamidiye köprüsünden atlayıp gelirken geçtiğimiz yere vardık. Durmadan şafak atıncaya kadar yola devam edildi. Güneş doğarken *"Çam Pına-* r/"nda mola edip iki saat kadar kestirdik. Hayvanlarımız da yemlendi. Sonra hareketle sabahın ikisinde (Saat 8.00) Meı'aş'a vardık.

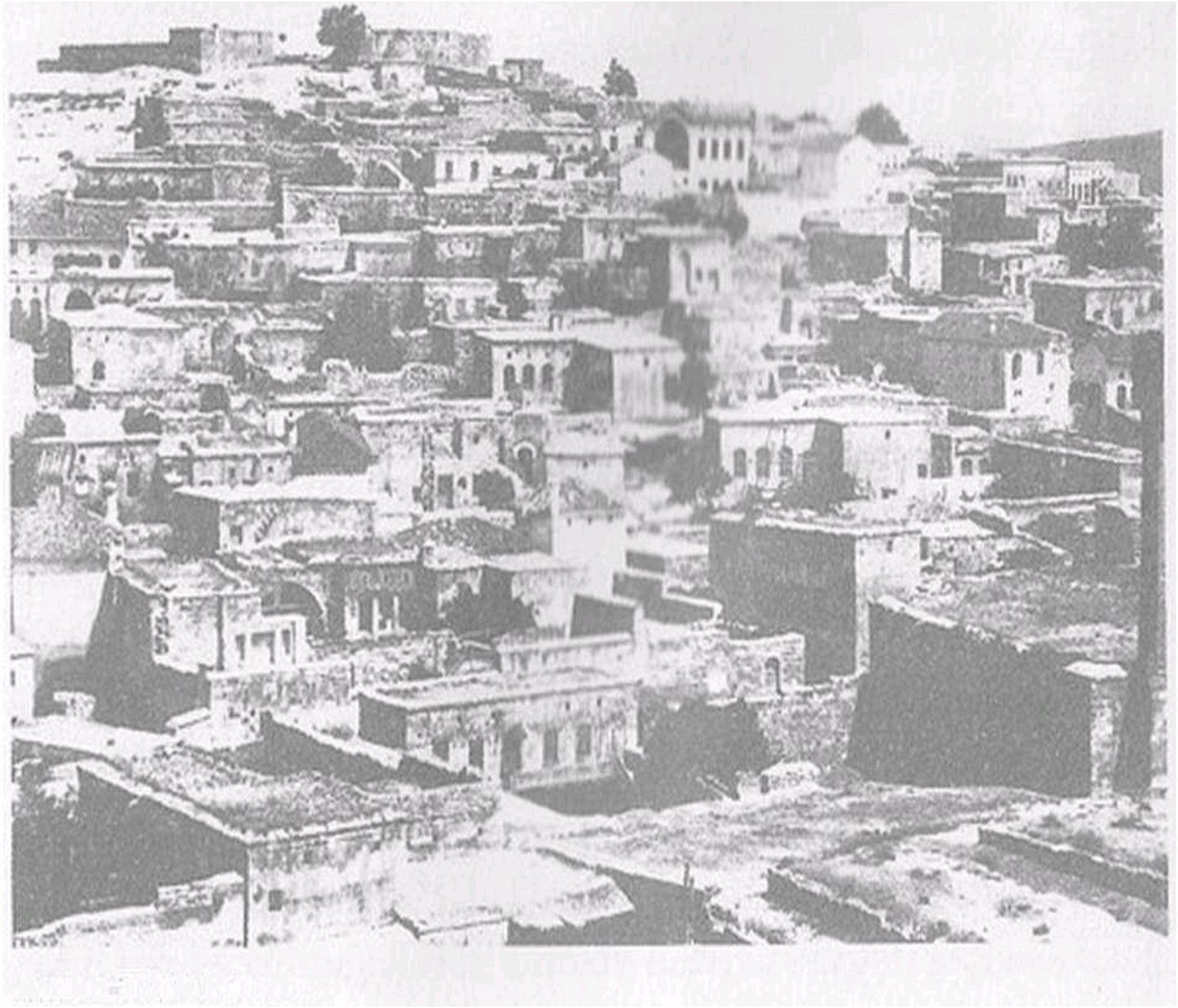

Mer'aş - Ayntap - Kilis Yolculuk

ir iki gün daha Mer'aş'ta dinlenerek I la leb yolculuğuna hazırlık B yapıldı. Yol tümüyle ova olmakla gündüzün şiddetli sıcağı nedeniyle sıkıntı çekileceği söylenildiğinden gece yolculuğuna karar verdik. Temmuzun son günü ikindi vakti Meı^aş'a veda ederek yola düzüldük. Bir saatten çok süren çakıl taşı döşenmiş, (henüz) bitmemiş

şoseden yürüyüp, daha sonra Pazarcık ovasının bataklıkları arasından ve sinekler deryasından gitmeye başladık. Gece saat yedide *"Dcrbnıl* denilen kayalık bir boğazdan geçip jandarma karakoluna ulaşıldı Avluya Mer'aş'ta yaptırdığım seyyar yolcu karyolasını kurup uykuya daldım.

Gündüz beşte kalkıp açlıktan sızlanmaya başlanır,, (olan) mideyi Anteb-Türk Evleri

Batıdan kaleye bakış

de doyurup susturduktan sonra ikindi vakti tekrar kervana arş

kumandası verildi. Bağlar, bahçeler ve *"kene-gene"* tarlaları arasından geçip gece saat birde *"Şanıı"* köyüne vardık. Birkaç saat dinlenmeyle ay çıktıktan sonra hareket ederek güneş doğarken karşımıza güzel *"Ay ut ab"* çıkıverdi. Bir iki saatlik uzağa kadarki arazi tümüyle kırmızı topraktan ve tümüyle bağlıktı. Güneşin nurlarının yansımasıyla Ayntab pek sevimli, pek çekici bir görünüş oluşturuyordu. Batı tarafında kiremitli köşkler, kâşaneler, doğu tarafı güzel Arap mimarlığı numunesi denilebilecek üstü düz taş binalar vardı. Önünde ve bir tepenin üstünde Meı'aş'ın- kine benzer eski bir kale vardı.

Kasabaya girip akşama kadar dinlendik ve biraz da çarşıyı ve pazarı ziyaret ettik.

Ayntab, Haleb ilinin büyüklük ve mamurluk bakımından Ha leb'ten sonra birinci beldesi olup 6 binden fazla hanesi, 40 binden fazla nufusu, gayet mükellef bedesteni, bir rüşti (orta) ve yirmi kadar iptidai (ilk) okulu ve Amerikan şirketi tarafından açılmış bir *"Kolej*"

okulu, ve yine şirkete ait 50 düzgün yataklı bir hastahanesi, birçok eczahanesi vardır/1 Sokakları darca ol- . makla birlikle mükemmel parke yöntemiyle kaldırımla döşenmiş ve ortalarında suyun akması içinde taştan oluklayapılmıştır. Temizlik memnunluk verici ve başkalarına örnek olucu bir biçimde olup çarşı ve meydan ve en dar sokağında çöp değil toz

Anteb Hastane

ve çamurdan eser yoktur. Hele kasabanın Im (i kesimine doğru geniş

caddeler açılarak kenarlarına fenei lei dikilmekte ve Avrıı pavari köşkler yapılmakta idi. Tamamiyle vonlına Kıştan büyük ve üstleri kemerli ve kubbeli birçok han v.ırdır. Bu hanlarda hayvanların bağlandığı halkalarda taşlan ovmadır. Çok büyük bir ticaret yeri olup Haleb, Urfa, I

>iv-»* • Bekir (Diyarbakır) kervanlarının geçiş yolu olduğundan günde yüzlerce mekkâre gi rip bir o kadarı çıkıyor. Çarşı ve pazaı insan deryası denecek ka dar kalabalık olmakla insan kendini İ/.ınir rıhtımında sanıyor Haklı olarak *"Arabistan gelini"* diye betimlenen bu kentin ahali si çoğunluğu Türk ve bir bnlıimii İ rmeni olup yerel dil Türkçe dir. Yerel giysiler siyah çizgili beyaz klaptan ve sırma işlemeli kırmızı ve siyah kollu aba denilen bir tür maşlah olup Suriye Arapları gibi mavi püskül takıyorlar.

İkindin (ikindi vakti) bu şirin, gönül açıcı beldeye veda edeıel batıya uzanıp giden şoseye çıktık. Kent dışında ve geniş bir balı çe ortasında, Rumeli I lisarı'ndaki *"Robert Col ege"* i andıran döıl 1 2 1 9 | -

- ■ ■

katlı

Amerikan okulunu solda bırakıp bağlar arasına girdik. Okulun bahçesinde *"burgu kuyusu"* (artezyen) açmak üzere sondaj yapılıyordu.

İki saat sonra şose bitti. Haleb ve Kilis'ten gelenlere karşı Ayntab'm koyduğu kordon ve karantine yerine geldik. Akşam yemeğini hekimin üstü hasır örtülü çadırında yiyip ay çıkar çıkmaz Kilis'ten gönderilen hayvanlara geçip hareket ettik. Ne çare ki bu Kilis hayvanları eğersizdi ve üzerinde alışmayanlar için durulması güç Haleb palanları vardı.

Kilis'e kadar on saatlik yolu bu palanla gitmek yüzünden çektiğim zahmeti ve acıyı Adana'dan beri günlerce sürüp giden yolculukta duymamıştım. Palanın enliliğinden kasıklarım yarılacak kadar bacaklarım açıldı. Palana sürtüne sürtıine baldırlarım şişip sızlamaya başla- dı. ipten özengi yaptım, olmadı. Kısaca çektiğimi unutamam.

Sabahleyin güneş doğarken kırk elli çadırdan oluşan bir Arap aşiretine rastladık ve arızalı ve taşlıklı yerlerden geçip göz alabildiğine uzayan

"Kilis" ovasına çıktık. Mekkâreci bu ovanın Haleb'e kadar böyle sürüp gittiğini söyledi. Kuzey yanı " *Merci Dabık"* adıyla ünlü olan bu engin düzlük birçok namlı savaşlara sahne olmuştur. Haçlı savaşlarının en önemlileri burada olmuş ve Yavuz Sultan Selim I lan, Çerkeş

meliklerinden (hükümdar)

"Gûri Sultan -Sultan Gavri"n'ıı kendisinin kumanda ettiği ordu-

■

yu burada dağıtmış ve perişan etmiştir, insan, kırmızı topraktan ibaret olan bu ovanın ateş rengine bakıyor da yüzbinlerce insan kanının nişanesi sanıyor. Ovanın batı tarafına doğru zeytinliklerin içinden bir saat kadar daha gidip *"Kilis"e* vardık.

Kilis Kasabası

Kilis dört tarafı bağlar ve zeytinliklerden oluşan yeşil çerçeve ile çevrili bayındır bir memleket olup eski yüzyıllarda *"Kelze"* adıyla ufak bir köy iken Osmanlı yönetimine geçtikten sonra büyümüş. Şimdi ilçe merkezi olup 4(X)0 hanesi, 20 bin halkı, 37 camisi ve 24 tekke ve 8 medresesi, sanatkârca yapılmış kiliseleri, üstü kemerli bir çarşı ve bedesteni, yüzden fazla iplik ve kumaş tezgâhları ve sabunhanesi vardır.24 Sokakları tamamiyle düz ve parke taşlarıyla döşelidir. Suyu güzel ve hafif olup bir saat uzaklıktaki kaynaktan düzgün ve kapalı suyolları ile gelip çeşmelere dağılıyor. Mevkii I laleh'ieıı daha yüksek olduğu için havası serin ve ılımlıdır. Ahalisi tamamiyle Türk'tür. Yerel iş konusu tarım ve sanayidir.

İlçenin yarı batısındaki köylerde Türkler ve öteki yarısın da Araplar yaşıyormuş. I la leb'ten İskenderun'a uzanan şoseye buradan bir kol uzatıldığı cihetle landolarla seyahat edilebiliyor. Üzüm

ve zeytini pek nefis ve ünlü olup bir gün gezmek için kasabaya yarım saat uzaklıktaki keşiş *"Vıırtabcl lifcndi"nin* bağına gittik. Kendisi orada taştan bir oda yaptırmış. Ya/ kış kendi başına yaşıyor ve bağlarıyla uğraşıyor. Şimdiye kadar her taraftan

■

aşılar getirterek 44 tür üzüm yetiştirdiğini söyledi ve bize İstanbul'un çavuş nurkâr'ından (?) getirtip ikram elli

Zeytinyağının da Midilli ve Edremit yağlarından daha üstün olduğunu söylediler. Üzülünecek olan nokta ıı ki miikmmel bir muassarası (zeytinyağ çıkarılan yer) yok (m allara doldurup sadece basınç ile üretim yapıyorlar. Geçen yıl I dreınit taraflarındaki seyahatimde yerli halkın sade yağ yemedik leı ini ve bütün yemekleri zeytinyağı ile pişirdiklerini, lıeı oh ada mutlaka zeytin bulundurulduğunu görmüştüm. Kilis'in zeytinlikleri daha büyük olduğu halde ahalisi henüz *"salımuını* yapmayı bile öğrenememişler ve hanelerinde zeytin ancak lama/anda bulunuyor ve o zaman da dışarıdan getiriliyorınıış I endi gereksinmeleri için de zeytinyağı alıkoymuyorlar.

Kilis'te kolera hüküm sürdüğü için bit müddet kalmak ve Adana taraflarındaki hekimleri buraya getirtmek gerekli oldu. Hastalığın başlangıcından beri hangi evde hasta olmuşsa hepsini sıra ile temizlemeye ve tiitsülemeye başlattım. Beş altı gün içinde adeta yemek yemeye vakit bul.»iniyorduk. Bir hastaya ça ğırırlar. Dönerken yolda birkaç kişi karşımıza çıkıp hanesinde hasta bulunduğunu haber verir.

()nları da bitirip konuğu bulun duğum belediye başkanının evine dönünce çoluk çocuk kadın erkek beş on kişi kendisini muayene ettirmek üzere gelmiş bel liyorlar. Hemen cümlesi(nde) de kronik hastalıklar. Kimi üç \ ıl dır alil kalmış, kiminin beş yıldır koluna dizine inme inmiş Sa bahleyin uyanırım, kahve ile birlikte içeri hastalar girer (ine yatarken de " *Geceniz hayrolsuıı*. "yaparız. Kısacası burası kadar hekime düşkün yer görmedim. Ya reçeteyi kendilerine anlatmakta çekilen güçlük. O da başka. Çünkü Kilis'te hekimlikle eczacılık birbirine karışmış. Öyle ayrı eczanhane yok. Her hekim bir dükkân açarak birkaç yüz kuruşluk ilaç getirtmiş. Bir de çırağı var. Hastayı muayene ettikten sonra ilacını çırağına sözlü olarak tarif edip yaptırıyor. Halk öyle reçete filan görmemiş. Hatta bu eczahanelere *"Hekim Dükkânı"* diyorlar. Beni de bizzat ilaç verecek sanırken ellerine kuru kağıdı tutuşturunca şaşırdılar.

Bu (kağıtta) ilaçlar yazılı olduğunu, hekim dükkânına gösterince orada vereceklerini ayrı ayrı anlatıyorum. Ben parasız bakıyorum. Lakin ilaç için eczacıya para verileceğini duyunca büsbütün surat asıyorlardı. Fakat ne yapayım? Yanımızda birer sandık ilaç varsa da hepsi koleraya ilişkin şeylerdi.

Daha sonra birçoğu elinde reçete gelir *"Bu yazdığın yokmuş\"* diye boynunu büker. Öyle ya! Bin kuruş sermayeli dükkânlarda ne bulunacak? Sulfato, afyon ruhu, Hint yağı gibi şeyler. O vakit Haleb'e gönderip yaptırmalarını salık vererek başımdan savardım. Ya tütsüleme... Bir haneyi dezenfekte ederken gelen geçenler makinanm başına üşüşürler, *"Madem ki iyi imiş, beni de tiitsii- le!"* diye rica ederlerdi.

İkinci olarak sokağa çıkmaktan pek sıkılırdık. Sade çocuklar değil sakallı bıyıklılar da işlerini

güçlerini bırakıp arkamıza yığılırlar. Peşimizde bir kalabalık ile dolaşırız. Emrimdeki jandarma dağılmaları için bağırır çağırır ama ne mümkün. Durumu Kaymakam Celalettin Bey'e söyledim.

Bunun yalnız bizim hakkımızda olmadığını, yerel adet olduğunu bildirdi. Nedeni de eğitimsizlik diye düşünüldü. Gerçekten buraya eğitim nuru henüz girmemiş, yirmi bin nüfuslu bir beldenin iptidai ve nişti okullarına (ilkokul ve ortaokul) toplam sekiz yüz çocuk gidiyor. Üst tarafı çarşı ve sokaklarda başı boş geziyor.

Ya hakkımızda dolaşan dedikodular! Söylediler de kahkahalarla gülmekten kendimi alamadım. Bir gün kentin mezbahasını dolaştıktan sonra Peygamberin kâtibi *"Şercil bin Hasene"* nin türbesini ziyaret ve gezinti amacıyla kasaba dışına çıkıp dürbünle yöreyi gözlemiştim.

Dönüşte, bizim Kilis'in doğu, batı ve kuzey taraflarına gidip *Mikrop"*

aradığımıza ve beş on tane bulup kutu içine hapis edip getirdiğimize ilişkin acayip ve tuhaf sözler söylenmekte olduğunu işitmeyelim mi!. .

Bir de hastalık bağlamında incir ve kavun gibi rastgele yenince hazımsızlık ve ishal yapan meyve ve sebzeleri yasaklamıştık. İhtiyar Müflii Hfendi bunu işitince öfke içimle medresenin kapısına oturup etrafına yüzlerce kişi toplanmış olduğu halde bir tabak incir getirterek,

"Bu ıie demek? Ulu Veli in ve zetıhı süresiyle Kuranı Kerimde övgiisii yapılan mübarek meyve zararlı olur muymuş?" diye hepsini yer bitirir. Olay ortalığa yayılınca kamuoyu aleyhimize döner. O gün sokakta gezerken herkes bize fena fena bakmaya başladı. Adeta bir saldırıdan bile korkulabilirdi.

O gece Müftü Efendi hastalanır. Bizi kaldırıp götürdüler. Dehşetli kolera, ilerde bir başka soruna kapı açmamak için tedavisini yerli hekimlere aktardım. Sabahleyin ölüm haberi geldi ve bu tıbsal keramet bizi halkın gözünde aklandırdı

Haleb'te hastalığın artmakta olduğu haber alınınca zaten sağ lık durumu düzelmeye başlayan Kilis'i arkadaşlara bırakarak ağustosun beşinci akşamı yine Bektaş 1 fendi ile birlikte yola dü züldük ve sabaha kadar bütün gece hayvanları unluk. Hava serindi ve yolda hiç sıkıntı çekilmedi. (tünekle birlikte *"Başköy"v* ulaştık. Bütün haneler çamurdan ve üstlen I ıibbeli idi. Anladık ki Arap diyarındayız. Yol kenarında ve havıı sahipleri tarafin dan yaptırılmış büyük sarnıcın gı

»Igesinde yarım saat kadar

dinlenip tekrar hareket ettik. İki saat geçe *"Haleb-iil şehba* (uzaktan görünüşü akçıl olan) büyük I e n l i görkemli ve yayvan bir konik şeklinde gözüktü. Aziziye mahallesinden geçip üstün de Arap yazıları bulunan

" *Babiilfemn* dan girerek dar sokaklar dan dolanıp " *Sabun Han Oteli"* ne indik. Yorgunluktan serilip ak şama kadar uyumuşum.

Haleb Kenti

H aleb,25 bütün Suriye kıtasının büyüklük ve ticaretce en önemli birbeldesi olup çıplak ve az engebeli bir yerde ku- ■ •

rulmuştur. istanbul'dan kara yoluyla 270 saat uzaklıktadır ve iskenderun limanına da 170 kilometrelik bir şose ile bağlıdır. Hâlen Haleb 20 bin haneli ve 150 bin nufuslu bir şehri azim (metropol) dir. Binaları tümüyle yontma taştan ve Arap mimarisinde- dir. (Bu binalar) yüksek olup kapıları küçük ve sokak yüzleri penceresizdir. Sokaklar pek dar ve

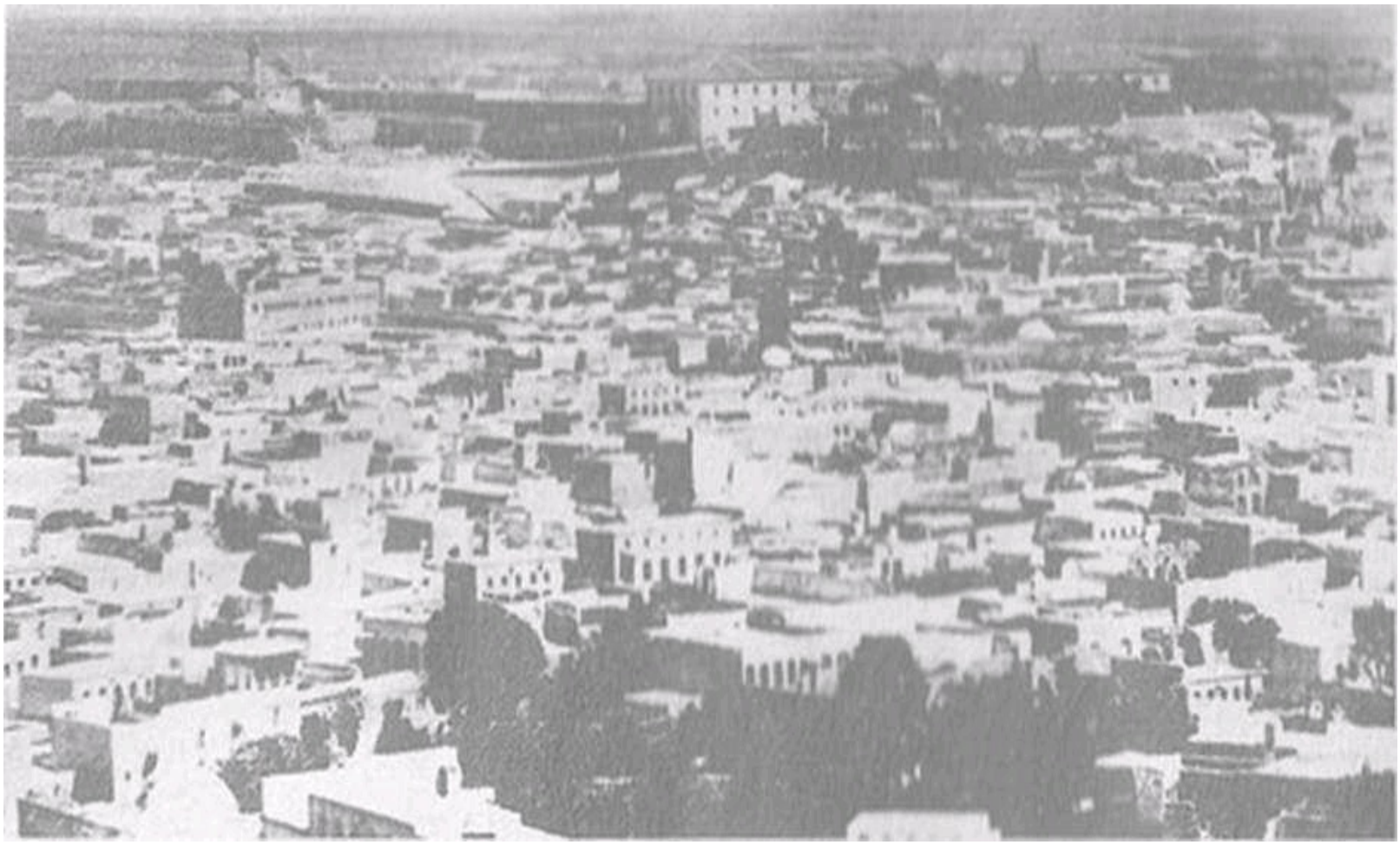

girintili çıkıntılı ve çoğu kemerli olup hatta bazı mahallelerin özelliği ayrı kapısı var ve kapanınca (o mahalleye) başka yerden girilemez. Sur içindeki binaların üstü düz olup kiremitli dam, dışarda yeni yapılan Aziziye ve Cemiliye mahallelerinin binalarından görülebilir.

Büyükçarşı

Haleb'in çarşısı büyüklükçe hemen İstanbul'unkine yakın olup üstü tonoz kemerle örtülüdür. *"İstanbul Sokağı"* denilen ve Avrupa malları satılan bölümü bizim Kalpakçılar Başı'nı andırır. Bir sokağı Mısır Çarşısı gibi attarlara(aktar) ayrılmıştır. Öteki pazar yerlerinde de sokakların kimisi çinko kimisi hasır parçalarıyla örtülmüş olduğundan insan güneş

değmeksizin memleketi dolaşabilir.

İç Kale

Cidden görülmeye değer eski eserlerden olup kentin ortasında ve düzgün kesik koni biçimindeki bir tepenin üstündedir. Haleb'in en yüksek yeri olduğundan her yerden görülür. Tepenin tabanı çepeçevre kuru bir hendekle çevrili ve yüzleri tümüyle yontma taş ile örtülü iken pek çok yeri sökülerek inşaatta kullanılmıştır. Surun batı tarafında yalnız bir girişi vardır. Burç bi-Haleb-Genel görünüm

çimindeki bir kapıdan girilip hendek üstüne atılmış dar ve taş bir köprüden geçerek bu girişe varılır. Hıımın üstü çok yüksek ve süslü bir büyük burç olup " *Melik Zahıı* in db an kasrı (hükümetin yönetildiği resmi bina) imiş. İkim 1 kapının üslii birbirlerine sarılmış çifte ejder resmiyle (friz) siislü ve çepeçevre *"Melik Zahir-Melik Eşref'** adları adı geçen Arap hallaııyla yazılıdır. Ka pının kanatlan nal biçiminde kakmalı ve demirden yapılmıştır. Kesik hatlar biçiminde (?) ve üstü kapalı yarı karanlık bir yol dan geçilip bir köşede *"Makauı-1 İbrahim* ziyaret edilir.

Nihayet yanlarında kabaca yapılmış yarım aıslaıı yontuları bulunnan yedinci kapıdan surun içine çıkılır Burası bir harabe halinde olup tamamiyle boş bina döküntülerinden ibarettir. Yalnız bir bölük asker

kalıyor ve kışlayı koruyor Sağda karanlık bir zin dan var. Buraya Melik Zahir tarafından *"İmam Farabi* hapse dilmiş ve o da"ud" u burada icat etmiş imiş. Kalenin kuzey bö lümünde kubbesi yıkık eski bir cami ile yüksek minaresi görü lüyor. Yanında elli kulaç derinliğinde bir kuyu var. Buraya ini lirse yerin altında mabetler, evler ve tünelvari sur dışına uzanan gizli yollar varmış.

Haleb'e gelipte iç kaleyi ziyaret edenler bir kez de surun kena rından dolaşarak yöreyi seyretmeyi unutmamalıdırlar, (,'ünkn kentin panoramasını tek bakışta görmek için buradan elverişli yer yoktur.

Kuzey yönüne bakılınca ilk planda Hükümet Dairesi, yanında Telgrafhane, daha solda Askeri Rüştiye Okulu, daha ilerde üstleri düz binalar, sayısız ve çeşitli biçimlerde minareler, yüzlerce kubbeler, bir iki hanenin hurma ağaçlı bahçeleri, ufukta Ce- miliyye ve Hamidiyye mahalleleri ile Mülki İdadi Okulu, gözler sağa çevrildikçe Askeri Hastahane ve Kışla, bahçeler, bostanlar, doğu tarafında fıstık bahçeleri göz önünde geçit resmi yapar.

Dış Kale

İslam melikleri (hükümdarları) tarafından büyük bir himmetle vücuda getirilmiş büyük bir eser olup *"Bab ı An takı/a, Bab-ı Cii- neyn, Bab-iil Ferrac, Bab-iil Tizab, Bab-iil Muzlim"* adında kapıları vardır.

Bunların içerden ve dışardan üzerlerinde ve yanlarında Arap harfleriyle yazılı (oyulmuş) ibareler okunuyor. Surun dış yüzünde belli aralıklarla gayet kaba oyulmuş arslan resimleri (friz)

vardır ve bütün burçların içi değiştirilerek mesken yapılmıştır.

•

islam Mabedleri

Haleb'te cami ve mescit pek çok ve toplamı üç yüzü geçmek- tedir. Bir bölümü bırakılmıştır ve boştur. Bunların içinde *"Camii Kebir Emevi"* en ünlüsü olup Emevi meliklerinden *"Süleyman İbn Abdül Melik"* 91 hicri tarihinde (miladi 709) ve ünlü *"Milaıe"* ta-

;

Haleb-Osmaniye mahallesi ve camii

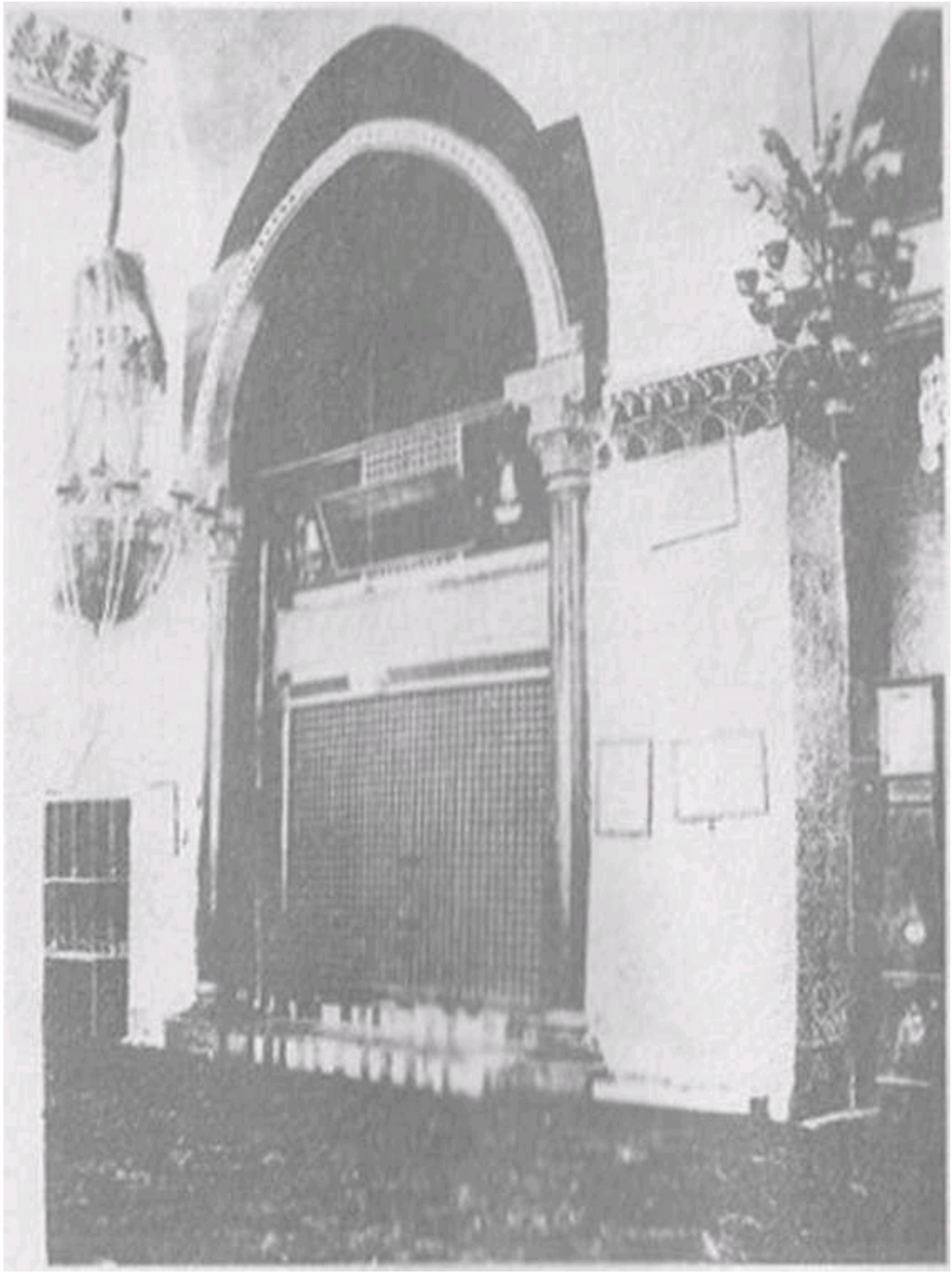

pınağının üzerine yap tırmış ve üst üste (birkaç kez) istilâcılar tarafından tahrip edilmiş ve tekrar tamir edilmiştir. Avlusu nakışlı siyahlı beyazlı mermerle mozaik gibi

döşenmiş olup ortasın-

da

birkaç

tane

şadırvan ve müezzin

mahfili vardır. Yazın

burada ibadet edildiği

cihetle

ayakkabısız

giriliyor.

Genişliği

yaklaşık 10 bin zıra:s

karedir. Avlunun dört

tarafı sütunlar üstüne

tutturulmuş

kubbeli

binalar olup

.. .. /«k.-rlyy.'mn türbesi

güney kenarı namaz

gah ve öteki kenarlar

medrese ve hizmet

oılalaı ıdıı \vlunun ol-

tasında

" *Sütun*

ıı

'/.ckcriyyu denilen blı

t.ı-, direk vardır ki atlı

geçen nebinin bağlanıp biçildiği ağacın v«-ri imiş. Namazgahın doğusunun yarısı Şal i ilere ve yarım balı ı da I la nef ilere ayrıl mıştır.

Hanefi mescitinde /.ekeıiyya Mevüsselam'm bedeninin gömülü olduğu türbe vardıı Avlunun

köşesinde çok yüksek ve örtülü kare biçiminde (bir) I ııîevi minaresi olup mimari bezekleri çok güzeldir. Tepesi ndek ı ıılal direğe dört ezanda ay yıldız lı küçük bir bayrak ve yatsı zamanı bir fener çekiliyor ve kentin öteki minarelerinde bu işaret görülünce sala ve ezanı şerif oku maya başlıyorlar. I ler cuma gecesi minarelerin donatılması adeti vardır.Bir rivayet de Yavuz Sultan Selim Han ilk Hilafet I lııt besi'ni burada okutup *"I İmlim iil Harcmeyn-i Şerifyn"* diye ilan ettirmiştir.

Bundan sonra Osmaniye, Sultaniye, Behraye camii şeritleri gelir ki İstanbul mimarisine göre yapılmışlardır. İç kalenin I aı şısında *"Camitti Turuş ve Çamiül Hayat"* ve Antakya kapışma ya kın

"Cami Kaykatı" eser ulamına girmiştir. Bu sonuncuda *"Hiyeroglif yazılan"*

vardır.

Mezarlar ve Unlii Yerler

Pek çok olup Zekeriya Tiirbesi'nden başka *"Hazret-i Kâtip ve Nıı-*

maıı"m türbeleri ve Hamdaniye meliklerinden *"Sadiid Devle"* ve Beni Merdas'tan *"Nasribn Mahmud"* ve Atabeylerden *"Melik Salih"* ve Selçuklu hümkümdarlarından *"Rıdvan ve Alparslan"* ve Ey- yübi meliklerinden

"Melik Zahir İmadettin ve Melik Aziz" ve Çerkeş meliklerinden *"Sultan Gavri"* nin mezarları varsa da çoğunun üstünde taş nişanı bile kalmamış

ve bazılarının türbesi virane hali alıp hayvan bağlanmaktadır.

Alparslan'ınki iç kalede ve Gav- ri'ninki Nazeniniye Tarikatının civarındadır. Eizzeden (azizlerden) Abdülkadir Geylâni'nin oğlu Şeyh Salih ve Şeyh Ebulvefai ve Nesimiv nin türbeleri de ziyaret edilen yerlerdir.

Meşhed-i Şerif (Kutsal Mezar)30

İmam Hüseyin "R.A" (Ali,ıh ondan razı olsun)'ın kutlu başları (nin) Bağdat'tan Mısıra götürülürken Haleb'de konakladıkları yerdir. Hatta bir söylentiye göre adı geçen şehidin eşi gebe olarak gelmiş, kale kapılarının birinin önünden geçerken çocuk düşürmekle o kapıya *"Bab-iil Cenin"*

(Düşük kapısı)adı verilmiş imiş.

Kutsal Mezar kentin batısında ve araba ile yirmi dakika uzak- lıktadır.

II belediye hekimleri Ahmet ve Mehmet Ali Efendilerle birlikte gidip ziyaret ettik. Burası adeta bir mescit. Kapıdan girilince yeşil atlastan ve kenarları sırma saçaklı bir perdenin gerili olduğu görülür. Üzerine yine sırma ile Peygamberin ailesi hakkında övgüler ve bazı dualar işlenmiş.Türbedar efendi perdeyi açınca mihrap biçiminde bir yer göze çarpar. Bir metre yiik- sekliğineki mermer bir kaide üstüne güya büyük şehitin başı imiş gibi kırmızımtrak renkli bir taş konmuştur.

Kutsal mezar güzel halılarla döşenmiş ve makamın iki yanına Kerbela olayını anımsatan kasideler

çerçevelenip asılmış.

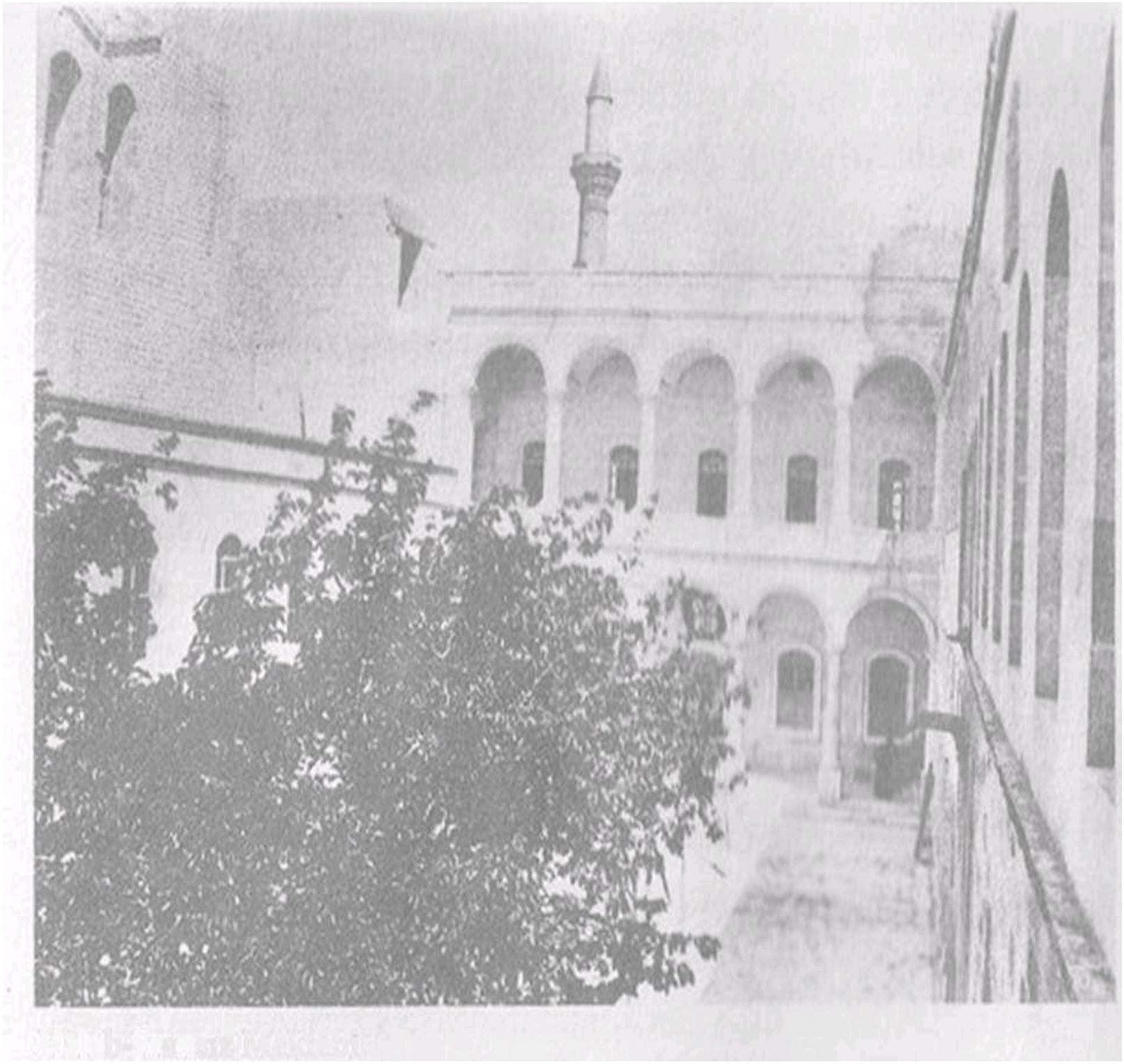

Kışla ve Hükümet Konağı

Asker kışlası surun dışında ve kentin doğusunda kuruludur ve Gök Haleb-Fransız Mektebi

Meydanı'na bakan bir görkemli bina olup alt

taralında bir de Askeri Hastahane vardır. Hükümet I onagı kentin orta yerinde Arap mimarisine göre yapılmış bir bin.ulu Önündeki meydanın köşesine yeni olarak Posta ve lelgrallıaıie yapılmış ve arka tarafına da düzgün bir hapishane ve yer odasından oluşan bir Belediye Dairesi yapılmıştır.

Okullar

Mülki İdadi Okulu (lise) mimarlık süsü bakımından dikkat çe kici olup kentin dışında ve (emiliyye mahallesinde geniş bir meydanın ortasında kurulmuştur. Bundan sonra Askeri Rüştiye Oku lu (ortaokul) gelir ki iç kalenin karşısında bir katlı ve üç kenarlı bu binadır. Demir parmaklıkla kapıdan bahçeye girilir ve karşıda asıl binanın büyük girişi insanı karşılar. İki yanına *"İlim"* ve "/</</•' levhaları çakılmış. Müdürü kolağası Faik Bey Kuleli İdadisinde

iken dahiliye subayımız olduğundan kendisini ziyarete gittim.

Dershanelerin hepsini gezdirdi. Verdiği bilgiye göre öğrenci sayısı üç yüzden fazla olup eğer binanın genişliği uygun olsa daha pek çok istekli varmış. Yalnız ilkokulların eski yöntem sürüp gitmeleri nedeniyle alınan öğrenciler Türkçe bilmediklerinden çaresiz dil (öğretmek için) bir yedek sınıf açmak zorunda kalmışlar.

Gezinti Yerleri

Başlıca eğlence yerleri yöredeki bağlar olup *"Bab iil Ferrac, Nâ- ıre, Ayrı Tel"* mevkileri de vardır. Bab iil Ferrac kentin işlek bir kapısı. Oradan Cemiliyye mahallesine kadar uzayan şosenin iki tarafı ağaçlık ve üstü kamışla örtülü kahvehaneler vardır. Nâure de bu yolun ötesinde ve

"Kveyk" 11 nehri kenarında genişçe bir meydan. Nehrin üstünde güzel bir köprü ve su dolabı var. Akşamları ve özellikle uygun mevsimlerde geceleri buraları pek kalabalıktır. Adeta donanma gibi gökler ışıkla dolar. Halk araba ile ya da yaya gezinirler. Hele kahvelerin teraslarında siyah çarşaflı Hıristiyan ve Yahudi kadınlarının erkeklerle birlikte oturması, kiminin nargile içmesi yabancıların garibine gidiyor. *"Ayrı Tel"*

kente yarım saat uzaklıkta bir yer olup iki gözden güzel bir su kaynamaktadır. Kaynak yerinde üstü kemerle örtülü bir bina var.

Yeleken bir yer değilse de suyunun hatırı için tatil günlerinde pek çok ziyaretçiyi kendisine çeker. Ötede *"Ayrı Beyza"* denilen mevki çayırlık ve yeşilliği olan bir yer olduğu için oraya da gidip gezerler.

Taşıma Araçları

iskenderun ve Kilis'e yolcu taşımak için dört atlı landolar vardır. Kent içinde ve yöresinde de iki atlı, açık paytonlar gidip gelir. Sur içinde araba geçebilen iki üç cadde vardır. Bu nedenle merkep, katır ve ata binilir.

Sokaklar düz parke taşlarla döşeli olduğundan hayvanların ayağına nal vurulmaz. Merkeplerin çoğu beyaz ve tüyleri çeşitli biçimler gösterecek şekilde kırpıl- mıştır. Bir hayvana tek kişinin bindiği nisbeten az görülür.

En kalabalık yerlerde, çarşı ve pazarlarda ard arda iki kişinin bazen üç kişinin tek merkep ya da katıra binmesi Haleb'te alışkanlıktır. Keza kadınların » şekle gezmeleri göz. alışmadığı için tuh.ılı ma gidiyordu.

Sokakların darlığından yayalar pek sıkıntı çeker. Her yandan *"Dnlıir be$!*

İtalik! Ya şebab, Ya vrlnl!"'' ünlemleri ıı ı sanı şaşırtır. Yük taşımacılığı dışarda deve, içerde yine eşek ve katırlarla yapılır. Sabah akşam yüzlerce deve vagonundan oluşan canlı katarlar kente girer ve çıkar. Beldenin içinde eşya yüklenmesi (işi) pek yolsuzdur. İki denk halinde semerin yanlarına bağlayacakları yerde eşyayı uzunluğu, dar sokakların genişliğine hemen eşil çuvallara doldurup palanın üstüne yanlamasına yatırırlar. Yolculara geçecek yer kalmaz. I kılla yük altında kalıp ezilmek, kolbacak kırılmak gibi kazaların çok olduğunu belediye hekimlerinden öğrendim.

Beldenin Durumu

Haleb'te sağlık koruması diye bir şey yokl ur Binaların kale biçiminde yapılıp tonoz kemerle tutturulması, pencerelerin azlığı ve darlığı nedeniyle rutubet doğurmakta, sokakların çok dar oluşu da bunu artırmaktadır. Lağım yolları pek düzensiz ve yüzeyde olup üst kapakları sokağın kaldırım taşını oluşturduğundan menfezlerden kokular çıkar ve bu nedenle birçok mahallede kokudan geçilmez. Bunların bir bölümü bahçelere akmakta, bir bölümü de Kveyk nehrine karışmakla»lir. I lalbuki bu nehir Haleb'ten çıkınca daha aşağıdaki yerleri' uğradığından lağım larla karıştırılmaması gereğini il (makamına) bildirdim. Hükii met de karar verdi.

Birçok mahallede tuvaletler çukur halindedir. Bazen lağım ve su yolları birbirine karışır. Yakacak az ve pahalı olduğundan kentin çöpleri hamam ve fırınlarda yakılıyor, ilk önce avluya \ < hamamın üstüne serip kurutarak sonra dağ gibi yığarlar. Bu da kokuşma nedeni olmaktadır. Önce belde dışında kurutıılaıak sonra içeriye getirilmesi usulu olsa bu sakınca ortadan kail aı Memleketin mezbahası olmakla birlikte kasap dükkânları yine (de) sağlığa aykırıdır. Burada adet eti kemiğinden sıyırıp >1 mak olmakla dükkânların içi kemik ve derilerle tepeleme dolu dur. Koca Haleb'in bir gureba hastahanesi yok. Eski havı ati

---------- 1 231 | dan bir bimarhane (akıl hastanesi) varsa da onu da kapayıp akıl hastalarını İstanbul'a göndermek daha hayırlı olacak. Çiinkü hamam gibi bir binaya Ortaçağ'da yapıldığı gibi, zavallı delileri vahşi hayvanlar gibi kapamış ve bazılarını zincirlerle duvara bağlamışlardı...

Adetler ve Diller

Haleb'te yerel ve genel dil Arapçadır. Memurlar ve askerlerden başka Türkçe bilen azdır. Giysileri de özel olup entari ve esnaf takımı mavi şalvar ve yine mavi püsküllü kalıpsız fes giyerler kadınlarında kapalılık geneldir. Yani İsevi ve Musevi kadınları da sokakta çarşafla gezerler. Şu farkla ki İslam kadınları yüzlerini peçe ile örttükleri halde ötekiler açık bırakır. Dışardan gelen Arap ahali maşlah giyip başlarına kefiye ve eğer (agel) takarlar, bellerinde kılıç sallanır. Haleb'te birden fazla kadınla ev-lenmek çok yaygındır.

Yerel Ürünler ve Ticaret

Haleb ve yöresinin başlıca ürünleri hububat ile çöl Arapla- rı'nın yapıp getirdiği yağ, yapağı, ipek, zeytinyağı, hertürlü meyve ve özellikle her nedense *"Şam Fıstığı"* dediğimiz, halbuki Şam'da ağacı

bile bulunmayan fıstık vb. dir. Haleb'te yeni sistemde fabrika yoksa da üç yüz kumaş

tezgâhı ve yirmi sabunhane vardır. Üztilünecek nokta tezgâhların sayısının

günden

güne

azalmakta

olduğunu

söylediler.

Sabunhanelerinde yılda bir milyon okka (yaklaşık 1.3 milyon kilo) kadar sabun yapılıyorsa da yapım yönteminin fenalığından hepsi toprakla karışık ve esmer renklidir. Haleb Süveyş Kanalının açılmasından önce ticaret geçidi olduğundan ticareti büyük iken şimdi önemini yitirmiştir.

Iskenderun-Haleb-Birecik demiryolu yapılır ve Fırat nehri deniz teknelerinin geliş gidişine yarar hale getirilirse eski önemini kazanabilir diyorlar.

Şimdiki halde olağanüstü ucuz bir yer. Bir batman et (2,5 kıy- ye=

yaklaşık 1.25 kilo) altı kuruşa (günümüz rayici ile yaklaşık 900.000.-TL) yağ yirmi kuruşadır. Mecidiye yirmi üç on para hesabıyla (hesap ediliyor) İstanbul'da Şam fıstığı dediğimi/ meyve hem tazesi olmak koşuluyla gayet boldur. 11 a leb'te geçen ıneskfi kât (madeni paralar) çeşitli türde olup başka yerlerde antika ma kamına geçen akçalar burada bol bol el değiştiriyor. Kanuni Sııl tan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Sultan Muradı Rabi (Dördün cü) Murat'ın Haleb'te ve Bağdat'ta basılmış

sikkeleri görülür. Her birinin belli değeri olduğundan yabancılar hayli zahmet çeker. Bu sikkelerin her birinin başka bir ayarı olması kadar fena bir şey düşünemem. Şimdiye kadar dolaştığım yerlerin hiçbiri ötekine uymuyordu. Mecidiye (bir allın liranın beşte biri) kimin de 22, altı saat uzaktaki kasabada 2ö, daha öl ede 23 vb. Adana'da yüzlük ve ellilik geçmez. Beride çil kuruş ve ikiliği tamamına almazlar. Haleb'in eski madeni paraları İskenderun'da geçmez.

Haleb'te beş mangır yani beş paralık bakıı bu metelik, Iskende

■

run'da dördü bir metelik, İstanbul'da çil iki I m usluk tamamına geçtiği halde buralarda onlar da eksiğine kabul ediliyor. Hatta bu alış veriş

Meı'aş ve iskenderun gibi bazı yerlerin postahane sine bile bulaşmıştır.

Bir çil kuruşla birlikle bıı de mangır verme dikçe memur mektuba pıılıı yapıştırmaz. Bu karışıklığın aynı hükümet ülkesinde sürüp gitmesine ve meskukatın halen tek ti yatta toplatılmamış olması

üzülecek konulardandır.

Haleb'in Tıpsal Topografyası

Haleb düz ve kireçli bir vadide kurulmuş olup yöresinde dağ, tepe yoktur. Yakınındaki fıstık bahçeleri ve bostanlar sayılmazsa arazisi çıplaktır ve yöresinde durgun ular bataklıklar yoktur. Bu nedenle rutubetten korkulmaz. Sularına gelince: Haleb'e eski do nemlerdenberi su yollarıyla Fır.ıt nehrinden su getirtilip sulatıldı ğı eskiden kalma eserlerden anlaşılıyor. Halen su gereksinmesi *"Kveyk"* nehrinden sağlanmaktadır. Bu nehrin asıl adı *"Şuhu-* olup Türkmen beylerinden

"Kvıyk Ağa" kenarına setler yaptım 1 ak akışını düzenlemekle bu ad ile anılmaya başlanmıştır. Kendisinin kabri iç kalenin kapısı önündedir .*"Kveyk"* küçük bir dereden ıl «a ret olup Ayntab yöresinden kaynaklanır. Haleb'e üç saat ıızaklıl 1,1 suyun üçte biri üstü kapalı bir su yoluna alınıp memlekete gelıı ıl miştir. Kalanı Haleb'in batı kenarından akar gider. Şehre getirilen su oluklarla mahallelere dağıtılıyor. Birçok evde *"Knstel"* denilen sarnıçlar vardır. Yılda bir iki kez mecrayı açıp doldururlar. Nehir küçük ve açıktan aktığı için bulanık ve pistir.

Sarnıçlarda durulup berraklanırsa da yine de içilecek bir su değildir.

Haleb'e yarım saat uzaklıkta *"Ayn Tel"* adıyla güzel ve bol bir kaynak suyu varsa da boşu boşuna akarak sel halinde Kveyk'e karıştığı halde bunun demir borularla kente getirilmesi çaresine bakılmayışına cidden üzülünür. Sağlığın kadrini bilen bazı kişiler fıçılarla kaynaktan getirtip içiyorlar. Yani Ayn Tel kaynağı da her türlü pislenme nedenine açıktır.

Gezmeye gittiğimiz zaman suyun yeryüzüne çıktığı yerdeki mini mini havuza birkaç kişinin girip yıkandıklarını, ikinci gözde çamaşır yıkandığını, üç metre aşağıda yaralı ve uyuzlu birkaç katır ve merkebin tımar edildiğini gözlerimle gördüm.

Hava durumuna gelince: I laleb'in havası kuru ve sağlam ise de yöredeki ormanların Mısırlı İbrahim Paşavı tarafından tahrip edilerek arazisinin çıplak bırakılması yazm, sıcağın kışın, soğuğun şiddetli olması sonucunu veriyor. Yine bu nedenle yazın bazen kurak geçip aylarca yağmur düşmediği oluyor. Yazın ısı santigrat hesabıyla 39/41'e kadar çıkmakta, kışın sıfırı geçmekte imiş. Yani rutubet olmadığından kolaylıkla dayanılabiliyor. Yazın gece - gündüz ısıları arasında ancak üç derece fark var. Binaların taştan olmasıda sıcağın ve soğuğun şiddetli olmasına ve değişmeden kalmasına yardım ediyor. Yazın duvarlar, yerler bir kez kızdı mı fırın gibi kesilir. Soğumak bilmez. Bir kez soğudu mu ısınması güçtür. Mevsimler burada da güçleri hakkıyla gösterirler.

Kar çok seyrek yağarmış. En başlıca rüzgârı *"Batı"* olup denizden geldiği için serin ve yaşam vericidir. Poyrazı kötü ve yöredeki tuzlalardan geçip gelen Güney rüzgârı sıtmalıdır.

Gelelim yerel sayrılıklara: Namlı *"Haleb Çıbanı"* birinci olup buradan başka Ayntab, Urfa, Diyarbekir, Musul, Bağdat'ta da vardır. Nedeni tamamiyle bilinmemekte ise de çıkış biçimi ve sürmesi bu memleketlerden birinde çıkarmış olanın daha sonrakilerde çıkarmaması mikrop doğalı olduğunu kanıtlıyor. Bazı- lan bu mikrobun su ya da hava ile geçtiğini iddia ediyorsa »la en akla yakın olanı bu çıbanın buralara Özel bir tür sinek ya da böcek ile insana aşılanmasıdır. Çünkü daima el, ayak ve yüz gibi vücudun açık yerlerinde oluyor da kapalı yerlerinde kesinlikle çıkmıyor. Bir de

kış yaz cibinlik içinde yatanlar yıllarca bu memleketlerde otursalar da yine çıban çıkarmıyorlar. Bunu aşılamayı denemişlerse de kesin sonuç alınamamış. Bunun bulaştığı da kesin.

Mısırlı İbrahim Paşa ordusuyla(ordusundan) çıbanı henüz iyi olmayan birkaç asker Cebel i Lübnan'a gitmişler ve ondan sonra Cebel'in o köylerinde çıban ortaya çıkmış. Yine birkaç yıla gelinceye kadar

"Hama'âa çıban çıkarmak yok iken son zamanlarda oluşmaya başlamış.

Tedavisi kendi haline bırakıp temiz tutmakmış. İlaçlar, merhemler sürüldükçe a/ar ve şişermiş.

Haleb - iskenderun -Beyrut Yolculuk

aleb'te bir buçuk ay kadar kalıp göreceli olarak kolera sa-H vuştuktan sonra İskenderun'a inmek gerekli oldu. Bir landon kiraladım. İskenderun seferini yapan bu arabalara yan yana dört beygir koşulduğundan kentin içine giremiyorlar. Eşyamızı hamallarla Bab ül Ferac'a götürdük. I Jepsini arabanın arkasına ve üst üste yerleştirdiler. Bir bölümünü de içerisine yığdılar. Lütfen uğurlamaya gelen sağlık memurları ile vedalaşarak tütsü memuru ile köşelerimizi aldık. Landomuz güzel şose üstünde yuvarlanmaya başladı.

"Ntnuv"deki zarif köprüyü atlayıp Cemi- liyye'niıı süslü ve yüksek konaklan arasından geçerek ovaya çıktık. Ta uzaklara kadar görünen görkemli Haleb kalesine gözlerimizle veda ederek ilerliyoruz. Gece oldu. Bu yılkı yolculuklar hep mehtaba rastlıyor. Bu kez de on bir günlük ay doğu tarafını aydınlatmakta idi tam gece yarısı *"Bayram Hanı"* denilen konak yerine ulaştık. Burada sabalılanacak. Haleb ve İskenderun yolu üstünde pek çok han olup istenilen yerde durmak olanağı vardır. Fakat üzülünecek şey odur ki böyle işlek bir caddenin konukevleri her türlü dinlenme olanağından ve temizlikten yoksun.

Yukarı kattaki odalardan en mükemmelini bize açtılar. Ahırdan ay-rımsanmıyor. Yatağı bırakalım ne bir tahta kereveti ne bir iskemlesi var. Zemin toprak. Kör bir kandil odayı aydınlatacak yerde vapur bacasından çıkar gibi yaydığı is ortalığı kokutuyor. Ne çare! Portatif karyolayı kurup uzandım ve bir süre sivrisineklerle güreşerek zorla uyuyabildim. Sabahleyin şafakla birlikte yola düzülüp az engebeli ve çıplak araziden ve bazı fakir Arap ve Türkmen köyleri kenarından geçerek *"Afrirı"* nehrini düzgün bir köprü ile atlayıp öğleyin *"Hamam"*

denilen mevkideki hana ulaştık. Burada bir kaplıca bulunduğundan gidip gezdim. Kubbeli bir bina ortasında genişçe bir havuz. Bir taş

oluktan durmadan sıcak kükürtlü maden suyu akıyordu. Kaplıca Haleb belediyesine ait olduğundan artırma ile kiraya veriliyormuş.

iki saat dinlendikten sonra hareket ellik. Yolda deve katarları eksik olmuyor. Boş bir vadide ve eylülün ateşten sıcağında do ğa bize bir kar fırtınası görüntüsü gösterdi. Rüzgârın etkisiyle dikenliklerden kalkan *"Şeytan Arabası"* dediğimiz milyonlarca beyaz tüyler göklerde uçuşuyor ve adeta kuşbaşı kar yağmasını taklit ediyordu. Burada havasının kötülüğü ile namlı *"Anık Ovası"na* geçtik. Batı tarafından

"Ikylaıı" sıradağlarıyla çevrili olan bu sazlık ve bataklığın ortasını kesip geçiyoruz. Amık Ovası boğucu ve nemli sıcağıyla türlü bataklık böceklerinin çokluğuyla nam almıştır. Vakit güneş batınıma yakın olduğu halde her türlü sineklerden gözlerimizi kırpa mı yorduk.

Ortada akan *"Kara Sıı"* yu eski düzen ve *"Murat Köprüsü"* »Iiye bilinen bir köprüyle geçtik. Kışın ovayı sular basıp bir deniz halini aldığından köprünün iki başı 40 - 50 metre boyunda ve kenarlı bir kaldırımla uzatılmıştı. Köprünün yanlarında kılmıştan yapılma sefil çardaklar, birkaç kaba hasır atölyesi ve benizleri balmumu gi bi sararmış ve karınları şişmiş sıtma kurbanı insanlar görülüyordu. Bir süre daha giderek dağların arasındaki boğaza girdik ve hemen girişte bulunan

"Kırık Han" a indik Bunun da iç düzeni öteki kervansaraylar gibi.

Odaların bütün mobilyası bir hasır ile isli kandilden ibaret. Yumurta, peynir ve üzümden oluşan akşam yemeğini yiyip hasta teskeresi gibi daracık seyyar karyolayı kurarak uzandım. Fakat elim eldivenli, yüzüm bir mendil ile örtülü olduğu halde sivrisinek ve *"iivc* ilenilen öteki sessi/ tatarcıklardan dolayı uyumak olanağı yok. Çaresiz kalktım. Va kit geçirmek için bir süre seyahatnamemi karaladım.

Duvardan duvara gezindim. Balkona çıkıp gecenin sessizliği ne gömülmüş dağları, oracıkta şırıltıyla akan dereyi, güney ııl kelerinde daha parlak görünen yıldızlı gökleri, ufuklara bey a. bir nur saçan ayı, hüzünlü duygularla seyrettim.

Nihayet tan yeri ağarmaya başladı. I lan da yavaş yavaş han kete geldi. Hayvanların tımarına başlandığını ilan eden özel • ler işitildi.

Karyolayı söküp katlayarak arabaya indim. Uç bo\ gir koşulmuş. Biri arkaya bağlanmıştı. Han kapısından çıkın« a yol dik bir bayıra sardı.

Ha bire ha derken hayvanlar ke-.‖ılı Şaklayan kamçılar da fayda etmedi. Nihayet yedekle! ini çözdüler ve benden başka herkes inerek yayan yürü mel- /oıı m da kaldılar. Bozdağ'da yükseldikçe ayağımızın altım lal ı \n»ıl

Gölü ve öteki adıyla " *Akdeniz*" yayılmaya ve tümüyle görülmeye başladı. Batı yönünde yüzlerce mini mini adacık görülüyor. Bu Suriye'nin en büyük gölü olup *"Afrin ve Karasu"* ile birleşmekte ve bir kolu Antakya'nın önündeki *"Asi"* nehrine katılarak *"S üvey d iye" de* Bahrısefid'e (Akdeniz) dökülmektedir. Yolumuzun görüntüsü pek hoş. Çamlık arasından dağı dolanıyor ve yüzlerce deveden oluşan ve lokomotifleri küçük eşekten ibaret çöl katarlarına rastlıyoruz. Kat kat yükselerek en yüksek noktasına varıp sıradağın Akdeniz'e bakan yüzüne dönerek saat ikide *"Beyimi"* kasabasına eriştik. Burası ilçe merkezi olup Kanuni Sultan Süleyman tarafından Akdeniz'e bakan bir boğazda kurulmuştur. Görünüşü Zeytin kasabasını andırıyor. Evler yamaç üstüne yapılmış, birinin damı ötekinin terasını oluşturuyor.

Yöresi tümüyle bağlık ve meyve ağaçları ve havası serin olmakla İskenderunlular burasını yayla olarak kullanıyorlar.

Beylan'dan biraz inince Akdeniz göründü. Sonra İskenderun kasabası ve önümüzdeki körfezde demirli ve siyah lekeler halindeki gemiler, daha sağda Payas Kalesi ayağımızın altında göründü. İki saat kadar bayır aşağı hızla inerek ve İskenderun'un sazlık ortasında ve dört direk üstündeki balıkçı dalyanlarını andıran evlerinin bulunduğu bataklıktan geçerek sahile vardık.

İskenderun Kasabası

Akdeniz'in en mükemmel ve korunmalı bir körfezi kenarında ve bulutlara yuva yapmış Cebeli Bereket'in eteğinde kurulmuştur. Büyük İskender'in Payas yöresinde İran hükümdarı *"Da- ra"* yı yenmesinin anısı olmak üzere kurulduğu söyleniyorsa da onun yeri burası olmayıp kalesinin temelleri yarım saat uzaklıkta *"Pınar Başı"* denilen yerde görünüyor.* Bu şimdiki yerin ve bütün ovanın o zamanlar denizle örtülü olduğu, daha sonra sellerin dağlardan sürükleyip indirdiği birikintilerle buraların dolarak deni/in çekildiği, yine o eski kale temellerinde bulunan ve görülen gemi bağlamaya özgü halkalardan ve arazinin jeolojik yapısından anlaşılıyor. Hatta bu olay halen sürmekte olup karanın yılda birkaç santimetre kadar denizden kazandığına, daha önce suya kakılıp şimdi karada kalan kazıklar tanıklık etmekte- dir. iskenderun'u yirmi yıl önce görenler rüsumat (gümrük) ida-

İskenderun-Çarşı

resiyle yerlilerin sazlıkta ve dört direk iistiinde yaptıkları kırk elli kulübeden başka hiçbir şey bulunmadığını söylüyorlar. Bu gün ise üstü kiremitli birkaç yüz haneden oluşan düzenli bir mahalle oluşmuştur. Deniz kenarında taştan güzel bir I lükümet Konağı, büyük mağazalar, ticarethaneler, iki u.

meyan fabrikası, bir cami, bir ecza hane ve bir gazinosu \ .11 (iayel işlek bir is kele olup Diyarbakır ve Bağdat'a kadarkı yerlerin her türlü do ğa ürünleri buraya iniyor ve Avrupa malları buraya çıkıyor. Ti careti çok geniştir. Bu haliyle birlikte düzenli bir oteli olmayışı na cidden şaşılır. Ahalisinin çoğu I lırıstiyan olup dilleri Arapça dır. Askerlikçe de İskenderun gayet önemli bir yer. Sevkiyat (askere alınma ve gönderilme) zamanı bazen birkaç bin yeni askeı ya da değişecek olanlar toplanıp günlerce ve hatta haftalarca bekledikleri halde henüz bir kışla yapılmamış. Zavallı mehmel cikler hanlarda, ahırlarda ve hatta sokaklarda yatarlarmış.

Memleket gayet ucuzluktur. Meyve ve sebzesi boldur. İri in barbunya ve mercan balıklarının okkası üç dört kuruşa satılıyor.

(Günümüz rayiciyle kilosu yaklaşık 350-400 bin lira.) Fakat lez zetsiz.

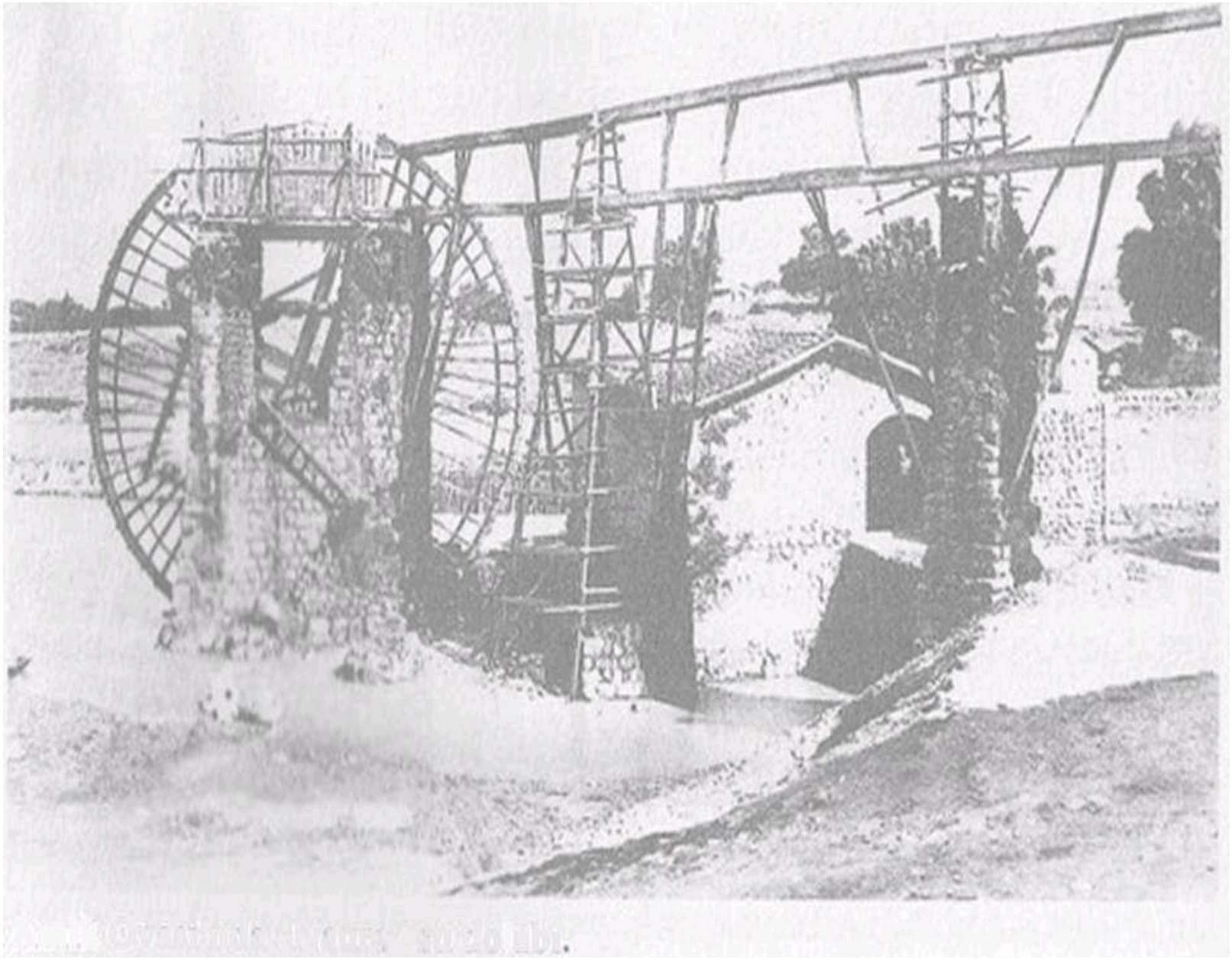

Suyuna ve havasına gelince: Sazlık ve bataklık üstüne kurulu ve arkası Kaf Dağı gibi yalçın kayadan ibaret dağlarla kapalı bu lunduğundan havası yazın gayet ağır, nemli ve sıcaktır. Sıtmasını artık sormayınız! Yaylaya kaçamayıp da çaresiz kasabada k.ı lanlar renklerinin balmumu sarılığı ile aynmsanıyor. bereket versin suyu çok güzel. Yarım saat uzaklıktaki pınardan demir borularla

akıtılmış.

Bu da ahaliyi ihya ediyor. Birkaç yıldan beri memlekete girip çıkan araba ve deve mekkârelerinden resim (vergi) alınmaya başlanıp bununla bataklığın doldurulmasına başlanmışsa da teknik bir yöntem kullanılmadığından bu gidişle yirmi yıl geçer yine bitirilemez.

Şimdiye kadar ancak kasabanın içi ve sokakları doldurulup döşenebilmiş. Bir metre küp toprak 3 kuruşa mal oluyor (Günümüz rayici ile yaklaşık 350-400 bin lira). Ve bazı noktalara iki üç metre küp dökülüyor dediler. Bana kalırsa İskenderun arazisinin İslahı için yapılan harcamalar nafiledir. Bu para ile az ötedeki *" Siiveydiye"*

limanı" ayıklanarak ya da Ceyhan nehri bir kanal ile *"Yumurtalık"*

limanı dışına akıtılarak bu limanlardan birinin iskele olarak alınması ticaret ve askerlik açısından daha yararlıdır. İlerde demir yolu yapmak için *"Beylan"* dağını delmek güç ve masraflı olup, halbuki Amik Ovası'nda "Nnure" su dolabı

"Siiveydiye" ye indirmek ya da Amik ovasından *"Hassa"* ovasına ve oradaki boğazla Yumıırtalık'a vardırmak daha kolaydır. İskenderun için balı rüzgârından gayrı her havadan korunmalı deniyorsa da

" *Yarık Kaya"* denilen bir bora (rüzgârı) var ki Cebe li Bereket sıradağları arasındaki darboğazdan gelen rüzgâr olup körfezi alt üst ediyor. Vapurları demir alıp kaçmaya zorluyor.

İskenderun'a varıp I liikümel Dairesi'ne gidince Tarsus'ta bırakmış

olduğum gayret ve etkinlikte benzeri az bulunan Kaymakam Ziya Bey'i bulmak bana hoş bir sürpriz oldu. Meğer buraya alınmış imiş.

Mübarek adam. (ieleli daha bir ay olduğu halde, memleketin en büyük derdi olan cahilliğe çare olmak üzere daha önce başlatılıp bırakılan ilkokulun ve ortaokulun ya piminin tamamlanmasına başlanmış. Yok ulardan hastalananlar hanlarda sokaklarda sürünüp inlediğinden bir gıireba hastahanesi yaptırılmasına girişilmiş ve masrallarına karşılık olmak üzere uzun bir demir köprü inşası için İslanhul'a yazmıştı.

Burada on gün kadar kaldıktan sonra I lıdıviyye kumpanyasının

" *Şarkiye"* vapuruna binerek Beyrut'a doğru hareket ettik. Vapur önce Mersin'e gitti. Oradan Trablus Şam'a doğruldu. Gece Kıbrıs açıklarında şiddetli yalpa, gök giıı İrmesi ve şimşek parıltısı ile uyandım. Bora, yağmur kıyamet s.ıhaha kadar sürdü. Ortalık ağarınca sis ve yağmur içinde *"Trablıı ->7 mı* 1 gördük. Bi ri sahilde ötekisi içerlek olmak üzere ağaç laı ve bahçeler arasına sıkışmış bir kent.

Vapurumuz boealaya bo« alaya gelip açıkta demir attı. Gayet büyük sandallar bu fırtınada bata çıka yolcu ve eşya getirdiler ve çıkacakları aldı laı Vapur hayli portakal ve keçi yüklendi. Sekiz on keçinin birer ayaklarından asılı olara I- vinç ile bağrışa çağnşa gemiye çekilmeleri pek garip bir görü nüş oluşturuyordu. Gece saat dörtte Trablus'tan kalktık. Ya)», mur kesilmiş, rüzgâr oldukça hafiflemişti. Sabahleyin güverteye çıktığını zaman " *Şarkiye*" iri fakat ölü dalgaları yarıp etrafa ko

pükler saçarak Cebeli Lübnan sahilini izleyerek ilerliyordu. Nı hayet uzaktan beyaz bir leke seçildi. "*Beyrut*" dediler. Giderek bu leke yayılıp genişleyerek binalar seçilmeye başladı. Çok geç meden cidden görünüşü şirin olan kente ulaştık. Liman dışında Mesagerie ve İdare-i mahsusa'nın birer vapuru yatıyordu Ilı zimki sancak alabanda ederek henüz tamamlanmış olan havuza girdi. Kordon boyu boş arsadan ibaret. Henüz İzmir gibi yapılarla bezenmemiş. Bir sandalla rıhtıma çıkarak *"Taksim Oteli'* 'ne gittik.

Beyrut Kenti

Akdeniz ile Suriye çölleri arasına doğanın yüce bir rıhtım gibi uzattığı Cebeli Lübnan sıradağlarının eteğinde kurulmuştur. Esasen eski ve yeni adı ile ikiye ayrılmış olup eski Beyrut'un binaları yüksek ve kemerli, sokakları dar ve çoğu yerlerde üstü örtülü olmakla karanlık ve pis kokuludur. Yeni Beyrut'un binaları taştan ve zarif, caddeleri geniş ve ferahtır. Binaların genellikle üstü düz olup yenileri kiremitle örtülüdür. Büyük binalar-

• t

dan Hükümet Konağı birinciliği kazanır. Uç katlı ve birkaç yıl-dırımsavarlı ve eski şatolar biçiminde olup *"Burç"* meydanının güneyine kurulmuştur. Adı geçen meydan kentin en şerefli bir noktası olup ortası düzenlenerek ve çepeçevre demir parmaklıkla çevrilerek

"Belediye Bahçesi" yapılmış. Bahçenin içinde okaliptüs ve öteki sıcak bölge ağaçlarının gölgelendirdiği iki büyük havuz ve kenarlarının köşelerinde gayet şık kuş kafesi gibi dükkânlar var. Her gün dokuzdan sonra parasız olarak halka açılıyor ve cuma ve pazar günleri de askeri muzika çalıyor. Bahçe- nin sağında Süvari Kışlası ve Avrupa Gazinosu, ingiltere Oteli, mükemmel lokanta ve eczahane, kuzey denizinde Astaire Gazinosu, doğusunda suriye Gazinosu, Osmanlı Bankası şubesi vardır. Kışla ve Askeri Hastahane memleketin en seçkin bir yüksek yerini dolduran büyük ve süslü binalardır. Kışladan talim meydanına ayrılmış olan hastahaneye zarif bir köşk denilse doğru olur. Girişi pek tatlı olup kapıdan girilir girilmez düzgün bir iç bahçe görülüyor. Merdiven başına gelince (karşılaşılan) temizlik insanı, kundurasını çıkarmaya zorluyor. Duvarlar henüz (yeni) badana edilmiş de bu gün kurumuş gibi beyaz ve ufacık bir lekesi bile yoktur.

Sofalar Frenk tuğlasıyla döşenmiştir ve ayna gibi parlamaktadır. Her koğuşun hizasında beyaz örtülü birer masa ve ikişer güzel sıra, üstlerinde sürahi ve bardak var. Sabah akşam hastalar buraya oturup yemek yiyorlar. Kalkmaya giieü yetmeyenlerin yemeği yatağına götürülüyormuş. Koğuşlarda karyolalar hep aynı renk ve biçimde ve en yeni sistemdedir. I liç bir tarafta hastahanelere özgü kokunun hafifi bile duyulmuyor. Ameliyathane, çamaşırhane ve eczahane ve mutfak ayni yetkinliktedir. Doğrusu benzerini İstanbul'da bile göremediğim böyle bir tedavi evine hayran olup kaldım. Başhekim Binbaşı Mayri bey - ki Saltanat veliahtı Reşat I fendi I la/retleri'nin hekimi Rıfat Paşa'nın oğlu olduğu için buraya sürülmüş ve derecesi yükseltilmeden bırakılmıştır. Gösterdiği çaba ve başarısı için cidden kutlanmaya layıktır. Hastahaneyi Tıp Okulumuzun en saygın ve seçkin öğretmenlerinden olup sıla ziyareti amacıyla izinli olarak burada bulunan ünlü anatomici Doktor Yusuf Rami Bey ile birlikte gezmiştik.

Ziyaretin sonunda I layı ı Bey in *"Nasıl bul dunuz?"* sorusuna adı geçen öğretmen: *"Ziyaretçi hastalanıp yatmak isteğini duyuracak kadar düzenli ve yetkin bulduk. Kutlarız."* diye yanıtladılar

ki gerçekten öyledir. Bu tedavi evinin görüntüsü de pek güzel olup yeni liman, engin derya tabak gibi önüne konmuş. Dışında bulaşıcı ve salgın sayrılıklara özgü gayet süslü bir barakası var.

Beyrut'ta, Camii Yahya, Saray Camii ve birçok cami ile sanatkâra ne yapılmış biiyük kiliseler vardır. Minarelerde ezan zamanı bayrak (çekmek) için birer bandıra direği vardır.

Genel eğitim çok ilerlemiş olup bir Mülki İdadi Okulu, bir As keri Rüştiye, Fransız rahipleriyle, Amerikalılar tarafından açılmış iki tıp okulu, Protestan ve Katolik okulları, sekiz on matbaa ve kütüphane bulunmaktadır. Gündelik ve haftalık olmak üze-

• • •

re birçok gazete ve dergi yayınlanıyor. Uzülünecek konu islam ilkokullarında hâlâ eski yöntemle eğitim yapılmaktadır. Yerel dil Arapça ise de Fransızca ve İngilizce çok yaygındır. Sandalı ı lar ve boyacılar bile bu dillerden birini anlıyor. Halbuki Türkçe Hükümet Dairesi'nden başka yerde konuşulmamaktadır. Ahali si zeki, çalışkan ve oldukça zengindir.

Kentin en ferah ve yeleken semti *"Res'i Beyrut"* olup şık ve za rif köşklerle bezenmiştir ve Akdeniz'e bakar.

Yeni yapılan limanı İzmii'e oranla küçük ve havuzu tek kapılı olmakla sular kolaylıkla akmadığından ve değişmediğinden bu birikme kokuşma yapıyor. Kordon boyunda yalnız gümrük, karantina ve liman daireleri var. Üst tarafında henüz bir şey yok.

Nakil araçları çok ve çeşitli. Şam ve Lübnan köylerine yolcu ve eşya taşımaya mahsus Avrupavari *"Diligence"* arabaları, belde içinde landon ve faytonlar, demiryolu istasyonuna yolcu nakline ayrılmış bir

"Omnibiis" arabası caddelerin genişliği sayesinde düzenle işliyor. Son kez Şam'a kadar uzatılan dar hatlı demiryolunun da açılış töreni yapılmıştı.

Beyrut'u hakkıyla gezip her tarafı görmek için birkaç koldan araba gezintisi yapmalıdır. Biz bir gün okul arkadaşlarımdan olup bir güzel rastlantı ile Beyrut'ta karşılaştığım belediye eczacısı Mustafa Efendi ve askeriye eczacısı Fevzi Bey ile *"Rcs'i Bey- rut"a* gittik. Sahil boyu hep vahşi kayalarla donanmıştı. Fener kulesi hizasındaki yılankavi dönümlerden ve Cephane önünden geçerek bu şirin evleri seyredip gezinti yeri olan"Kufnsa/'/a vardık. Kırmızı kum deryasından ibaret olan bu alanda şoseyi tutturmak için hayli zahmet çekilmiş. Burada durarak Cebel'i Lübnan'ı tatlı yamacına serpilmiş kırmızı beneklerden oluşan köyleri, batıda ufku göğsüne çekmiş beyaz denizi seyretmeyi unutmamalı ve sonra ayni yoldan dönmeyip arabayı *"Basta"* yönüne doğrultmalıdır. Böylece yükselerek demin geçilen yol ve bütün Res'i Beyrut ayak altında kuş bakışıyla görünür.

Bir ikinci kez de ilin sağlık müfettişi özgürlükçü ve yurtsever Nizakettin Bey'le birlikte " *Fıstıklık*" yoluyla Cebel sınırını aşıp *"Rüstem Paşa Bahçesi"* ne gittik. Fıstıklık gerçekten anlatılmaya değer ferahlık bir yerdir. Yüzlerce hep bir boyda gayet sık ve düzenli bir biçimde budanmış fistık ağaçlarından oluşan bir koru olup içine girilince gökleri tümüyle yeşil yapraktan ibaret ve kendisine özgii bir güzelliği vardır. Bunun ötesinde kurulu *"Rüstem Paşa Bahçesi"* de başkaca bir sefa yeridir.

Bunların ikisi de halkın eğlence, gezinti yeri olup cuma ve pazarları ahali akın akın gelerek eğlenirler.

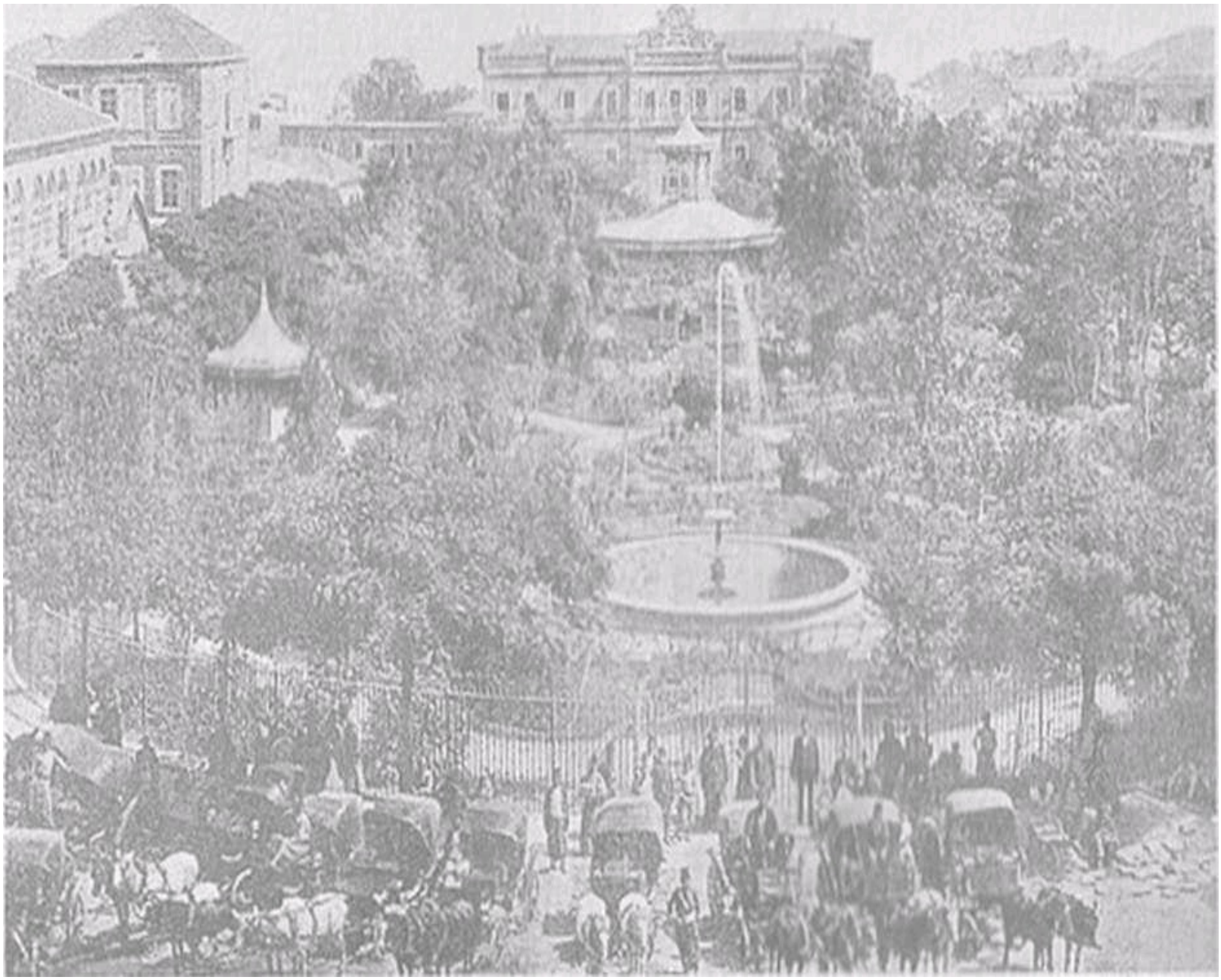

t S

Beyrut

Bahçede biraz dinlenerek kentin kenaı köşesinden dolanıp kırmızı salkım halindeki meyveleri ağdan torbalar içine konmuş hurma ağaçları ve mızlıklar arasından ve hendeklerine çit yerine firavun inciri dikilmiş bahçeler kenarından demiryolu istasyonuna indik.

• •

Belediyenin imar işleri

Beyrut Belediyesi kentin imarına cidden çalışıyor. Düzenli meydanlar, 15-20 metre genişliğinde caddeler açılmış, kentin yöresinde güzel şoseler meydana getirilmiştir. Düzenli bir mez bahası var.

Memleket havagazı ile aydınlatılıyor. Yalnız garip bir adet var.

Mehtap geceleri fenerleri yakmıyorlar.

Belediye'nin yalnız sağlık işlerine gösterdiği ilgisizliğe hem şaştım, hem de üzüldüm. Yabancıların ve Rumların özel hasta haneleri olduğu halde memleket garipleri için yirmi yataklı! bi le olsa bir hastahanesi yok. Birkaç yıl önce Firengi ve üreme or ganlan sayrılıklarına uğramış kadınlar için bir hane kiralanıp Kadın Hastahanesi yapılmışken son kez onu da kapamışlar. Halen bir Belediye Ecznesi varsa da gayet fakir(di) ve birçok ilaç noksandı.

Beyrut'taki iki yabancı tıp okuluna karşı hükümetimizin Şamda düzenli bir Tıp Üniversitesi açması, siyasi bakımdan zorunluktur.

Ancak bu suretle yabancılara karşı olan eğilimin önü alınabilir.

Tıpsal Topografya

Beyrut kırmızı kumsal üzerine yayılmış olup deniz kıyısındaki) vahşi kaya döküntüsü doğal bir kordon oluşturuyor. Arazi doğuya doğru yükselir ve birkaç tepeyi kapsar. Batı ve kuze- yaçık ve güneyi Cebeli Lübnan ile çevrilidir. Yöresinde durgun sular yoktur. Havası ılımlı ise de rutubetin çokluğu unutulmamalıdır. Bu da yerinin kumsallığı ile arkasının yüksek dağlarla kapatılmış olmasından ileri geliyor. Yağmur da sık yağarmış. Yazın ısı 30-35 santigrat derece ise de rutubetin fazlalığından pek güç tahammül ediliyor. Kışın da sıfira düşermiş.

Beyrut eskiden beri veremlilere hava değişimi için tavsiye edilmekte iken son zamanlarda bu ününü yitirmeye başlamıştır. Çünkü rutubet veremlilere yarar yerine zarar verdiği ve hatta hastalığın gidişini hızlandırdığı yerel hekimlerin istatistikleriyle saptanmıştır.

Su durumuna gelince: Kentin yakınından *"Beyrut Deresi"* ve kuzey doğusundan *"Nehriil kelb"* akıyor. Bu ikinciden demir borularla su getirilip mahallelere dağıtılmıştır. İçimi güzeldir.

Beyrut - Şanı Yolculuk

eyrut'ta iki hafta kaldıktan sonra Şam'da koleranın çıkması, hatta B Cebel tarafından karantina konulacağı işitildiğinden ilk trenle harekete karar verdim. I lemen ertesi sabah alaturka saat ikiden önce istasyona gidip, mecidiyeyi 18 buçuktan, ödeyerek biletlerimizi alıp düzensiz vagonlara yerleştik. Saat tam ikide lokomotif düdüğünü öttürdü. Batıya doğru kentin kenarını dolaşıp Cebeli Lübnan eteğine vardık. Uç beş kilometre daha gider gitmez katarın hareketi ağırlaştı.

Meğer dişli hatta girmişiz. Rayların ortasında kremayerli bir üçüm ıı çubuk belirdi. Lokomotifin ortasındaki dişli tekerlek bunun üzerine tırmanarak yukarı çıkıyoruz. Yol gittikçe dikleşti. Yükseldikçe Beyrut kentini, limanını, Akdeniz'i görmeye başladık. *"Ilads Babeda, Cumhur, Arıya"* istasyonlarını geçerek durmadan yükseliyoruz. Yükseldikçe panorama büyüyor. Yol pek hoş. Erenköy ve Kızıltoprak'ı andıran yeni ve mamur ve kırmızı damlı köyler cebelin ötesine bersine gelişi güzel serpilmiş ve birbirlerine düzenli şose ile bağlanmışlar. Sonunda yolun en yüksek noktası olan *"Aliye"ye* vardık. Demiryolu bir eğri yapıp döneınediğinden bir dağın yarmasından daldırmışlar.

Lokomotif trenin başını bırakıp so nuna geçerek makasla öteki hatta atladı. Arazi hep dutluk, lop rak dik bayır olduğundan kat kal merdivenvari bahçeler yapıl mıştı *"Behamdun, Ayn Sufer, Mericat, Hads, Şetture"*

durakların dan da geçerek yarı yol olan *"Muallaka"* ya geldik. Burası Şam .» bağlı bir ilçe merkezi imiş. Yemek için burada yarım saal kalını yor. Çadırlarla geçici lokantalar kurulmuş.

Mualla'dan sonra yol artık düz ve hep bahçelik. Duraklarda I < »s lüler eteklerine üzüm, ayva doldurmuş, yolculara satıyorlar l<e\/ıd

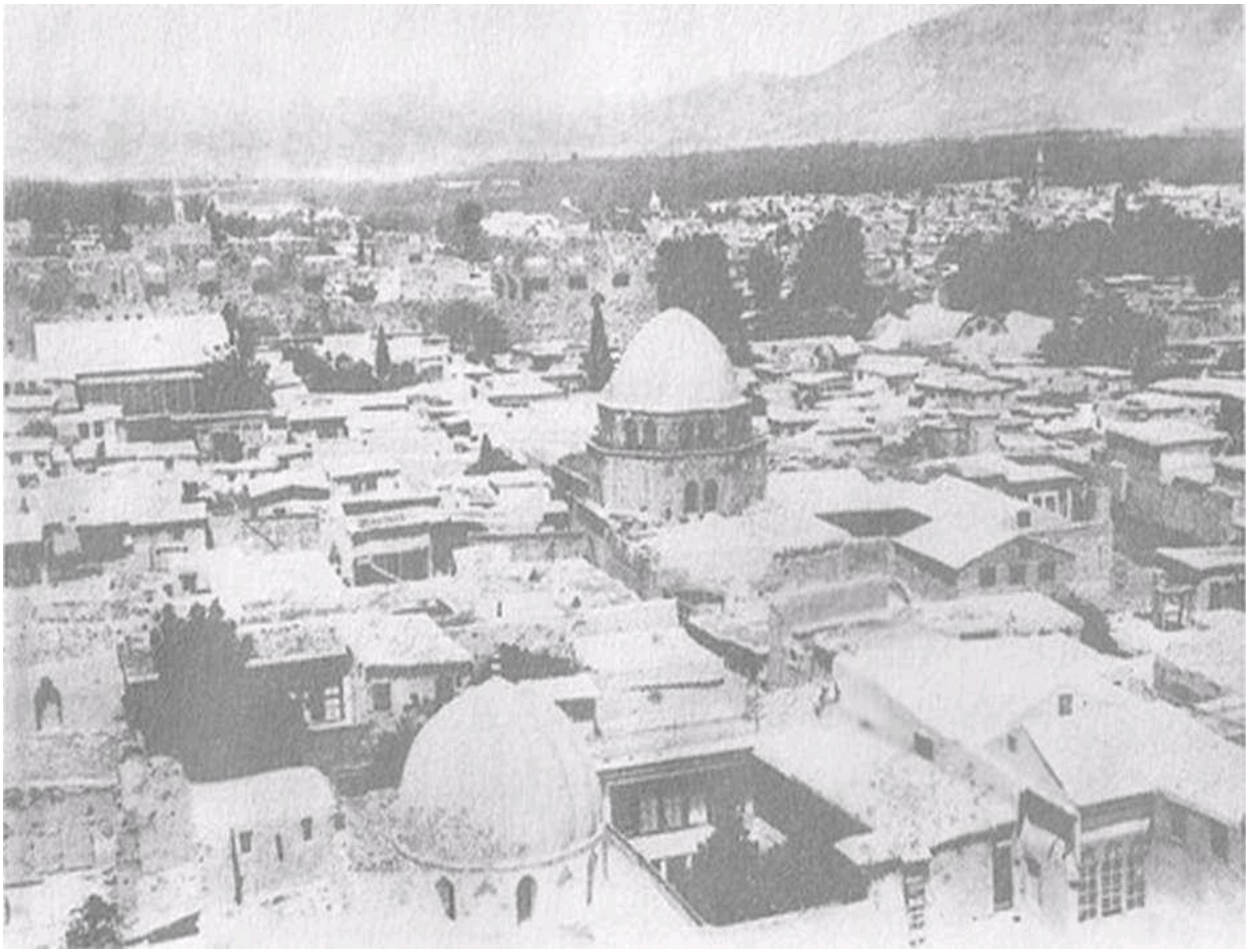

Seraya, Zübdani, Vadii Berda, Dir Kanun, Ayn Fice, Cedide, I lamı «İn raklanna da uğrayıp uzun kısa birkaç tünelden, su kenarların. İ n »

1 247 | ---------- ---------- fjjflll Şam-Genel görünüm

kaysı bahçeleri arasından dolanıp saat ll'de Şam'ın *"Kışla Önü*" istasyonuna vararak indik. Arabaya atlayıp *"Şeni ı Şerife* girdik.

Dımışkı, Şam

Şam,37 cennet kokulu benzetisi yapılmış olan bir güzel ve mamur memleket olup Suriye'nin eski payitahtıdır. Emevilere sal- tanatlık ve hilafet yeri olmuş ve Arap uygarlığı burada doğarak yetkinleşmiştir.

Şam, Arabistan çölü ile Lübnan sırdağları arasında ve saatlerce uzaklığa uzanan yeşillik deryasının ortasına kuruludur, içinden

"Merce" deresi akar. Dinsel mabetler ve türbeler istisna edilirse eski eserlerden hiçbiri kalmamıştır. Şimdiki binaları çoğunlukla kerpiçten yapılmadır ve dış (yüzleri) boyasız ve badanasız olup fakat içleri ve hele tavanları bezekli ve tez- hipli mozayiklerle nakışlıdır. Ve avlularında fiskiyeli küçük havuzlar vardır. I laleli binalarının dışı ile Şam'ın içi birleştirilse cidden çok güzel bir belde ortaya çıkar. Sokakları dar ve düzensiz ise de son kez özellikle büyük şehit Mithat Paşa tarafından

Şam-Kışla

haylice caddeler açılmıştır. Büyük binaları *"Gök "* meydanındaki Hükümet Konağı ve Müşirlik Dairesi, Jandarma ve Atiliye daireleri ile yeni yapılan girişi mermer sütıınlu Belediye Dairesi ve karşısındaki Victoria ve Yeni otelden ve çok biiyük Askeri Kışla ve Hasta ha nesinden ibarettir. Belediyenin yanında bir de halka açık bahçe bakımlı ise de içine kimse soku ima maktadır.

Şam'ın yine o büyük Mithat Paşa'nın eseri olmak üzere, üstü de mirli kemerle örtülü geniş, uzun ve birçok sokaklı çarşısı vardıı Dinsel mabetlere gelince: Camileri ve mescitleri pek çok olup en ünlüsü

"Camii Kebiri Emevî" dir. 1 lalebtekinden iki iiç kal da ha büyüktür. Bunun arsasında vaktiyle puta-tapanların tapın.» ğı varmış.

Sonra Hıristiyanlar *"Saint Jeatı"* adıyla kiliseye çeviı mişler. İslamdan sonra camiye dönüştürülmüş ve 705 yılımla (miladi 1305) Emevi hükümdarlarından *"Velid"* milyonlaı haı cayarak ve değerli taşlar ve altın yaldızlı mozayik nakışlat t, • rülmemiş mermer ve somaki sutunlar ile tamir etmiş ve n l. miş, sonra birkaç kez tahrip edilmiş, yakılmış tekrar lanın »• lıl miş olduğu gibi yazık ki üç yıl önce bitişiğindeki dükkânlar yüzünden bir yangına daha uğramış olmakla nefis eserlerden kalan milyon değerindeki sanat işi mihrabı, tekmil oymaları yanmakla şimdi kuru bir duvardan ibaret kalmıştır. Ziyaret ettiğimde genel yardım toplanarak tamirine çalışılmaktaydı. Cami 151

metre uzunluğunda ve 100 metre genişliğinde olup değişik biçimli üç minaresi var.Velid'in yaptırdığı en bezeklisine Hazreti İsa'nın bir gün gelip göklerden inerek Mehdi olacağı hakkında halk arasında bir inanç vardır. Caminin Hanefi bölümünde, Hazreti Yahya "AM"in mezarları ziyaret olunur ki süslü türbesi yangında yanmakla üzerine tahtadan bir sanduka konmuştu. Meşhed denilen (şehitlerin yattığı) ayrı bir yerde de Müslümanların Resulü'nün torunu Hazreti Hüseyin'in kutlu başları gömülü imiş ve ateş buraya gelmemiş.

Camii Kebirin arka tarafında ve mahalle içinde büyük mücahit Sultan Salahattin Eyyubi'nin saygın türbesi vardır. Demir parmaklıkla çevrili bir bahçeciğin ortasında kurulu ve yanında ünlü kitaplığı bulunuyor.

Türbenin sandukası sade fakat görkemlidir ve kapının üstünde aşağıdaki kıta ziyaretçinin gözüne çarpıyor:

Salahattin Eyyubi ki namı şöhreli şanı Eder ser levha tarihi İslamı tezyin Odur mebennasmı teyid eden erkânı İslam'ın Odur bu kıt'ada dini mübini eyleyen temin Yazık kim öyle bir zatı şerifin madcaı pakin Harap etmişti züveri tişei dehr sitem ayin Hele bir heyete girmişti ki birûn ve etrafı Ziyaret eyleyen mümekken değildi olmamak gamkin Bu hali gördüğünde Vali-i esbak Ziya Paşa Bulup efkârı hüsnü hizmete bir fırsatı rengin Heman imarına pa bir kıyamı ihtimam oldu Hûda meşkûr ide her kân hayrin daima amin Hizmet ecri mutlak olduğundan iştirak içi n Şitab etti melali şevkle gayrctkeşanı din Umumun himmetiyle hasılı bu mevki pakin Şam-Merce boyu

Vücuda geldi mamuriyeti bu sureti zengin Baha tarihin temmıin söyledim bende meserretle Bu sal ihya kılındı Türbe-i Sultan Salahattin

Kentin kenarında ve Merce boyunda iki minareli ve İstanbul mimarisine göre yapılmış Selimiye Camii Senli vardır ki, Yavuz Sultan Selim'in görkemli yadigârıdır. Avlusu gülistan halinde olup yöresi mamur medrese odaları ili» çevrili ve ortası büyük bir havuzla süslüdür.

Muaviye mahallesinde Emevi saltanatının kurucusunun bir türbesi olup oğlu *"Yezid"* nki ise bağnazlar tarafından yıkılmış ve iç süsleri

"Muhiddini Arabi" mn makamına götürülmüştür. Kalan, boş arsasında

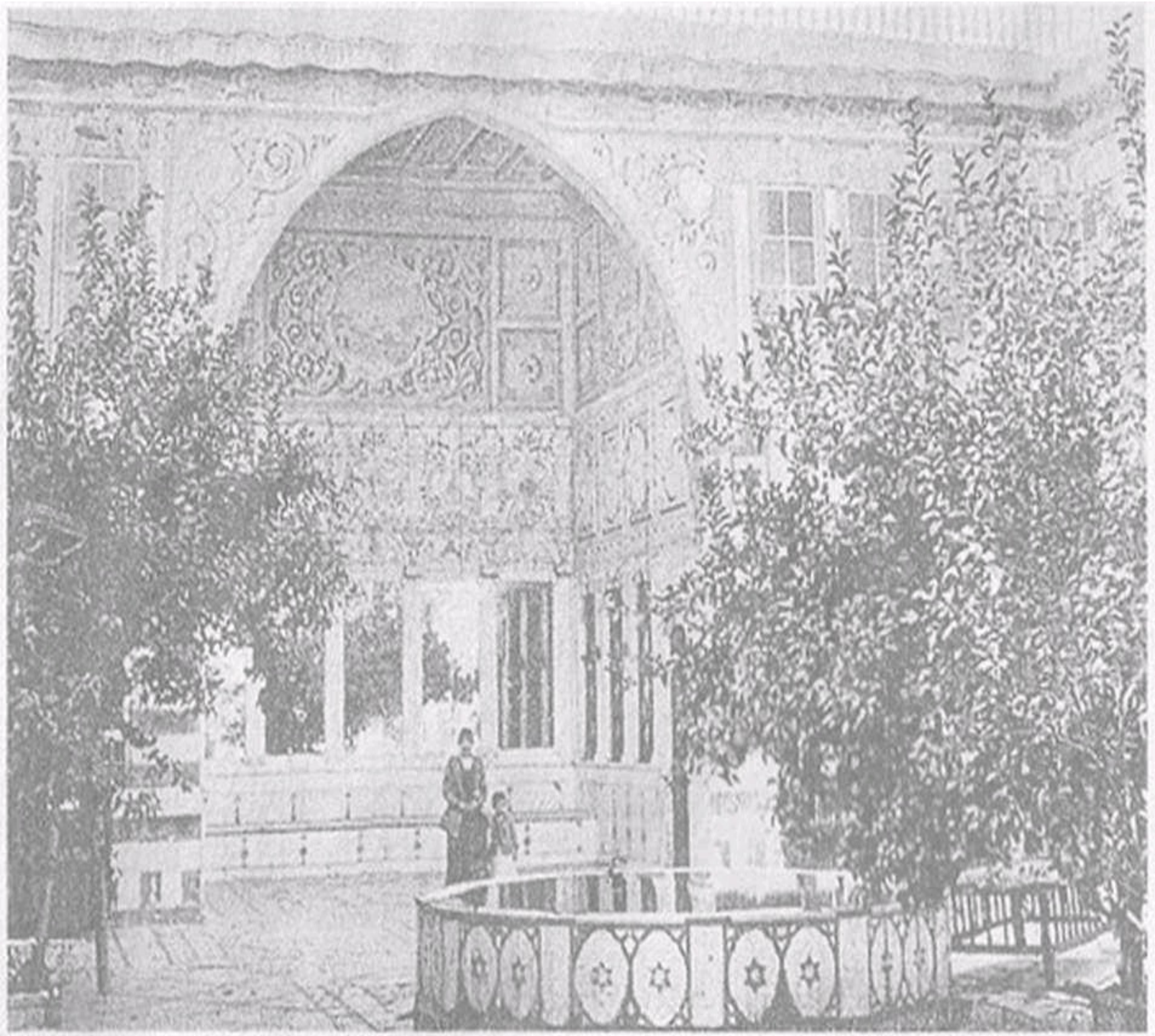

Şam'da bir ev.

şimdi gelip geçen alevilerin attığı taş par çalarından bir yığın peyda olmuştur. Hatta tütsü memuru Bek taş Efendi de hırsla ve kızgınlıkla yerden birkaç kaya kavrayarak Yezid'in hatırasını bombalamaksızın geçemedi! Bunun ya nmda Sahabeden Şam Fatihi *"Ebıı Übeyde Cerrah"* ın üstü açık bii mezarı bulunduğu gibi *"Hazreti Bilal Habeşi ve Farabi"* nin mezar lan da ziyaret edilen yerlerdir.

Şam'daki Gureba Hastanahesi, Sultan Nurettin şehid tarafından yaptırılmış ilk hastahane olmakla tarihçe ünlüdür. Biri belediyenin ötekileri özel ve düzenli birçok eczahane vardır.

Sal ih iye

Şam'ın dışında ve Cebel eteği olmak nedeniyle yüksek bir noktada kurulmuş bir yazlık olup Bursa'nin *"Çekirge"* sine benzetilebilir. Halkı hemen tamamiyle Kürt'tür. Buradan Şam'ın güzel ve genel bir panoraması seyredilir ki alabildiğine yeşil kaysı bahçeleri ortasında dikdörtgen biçimindeki memleket yeşil ve dalgalı bir deıii/.

ortasındaki büyük bir adayı andırır.

Salihiye'de Mıihiddini Arabi Hazretleri'nin camii şerifi ve yanında Şeyh I I beı in süslü ve görkemli sandukası gümüş kafes içine alınım:.

l»u türbesi vardır. Biraz ötede kimliğini öğreneme- diğim *"Pamuklu Baba* adlı veli yatıyor ki, sandukasının ucundaki delikten hakılıiu .1

mumya halindeki sol ayağı asıl halile gözüküyor. Adakçılaı buradan içeriye pamuk atıyorlar.

Gezinti Yerleri

En önemlisi *"Merce boyu"* denilen dere kenarıdır. Düz l>ıı çizgi halinde uzanmış olan bu derenin genişliği eşit ve iki kıyısı rıhtımlıdır.

Sağını bir şose kovalar. Sol tarafı çok büyük ve düz bir çayırlık halindedir. Şosenin öte yanı da koruluk ve kır kah- veleriyle dolu.

Buralarda akşam piyasa edilir ve cuma ve pazar sefaları yapılır.

Çayırda da her akşam ünlü Arap atlarını gezdirip eğitirler.

Tıpsal Topografya

Şam'ın havası rutubetlidir. Çünkü içinden yedi kola ayrılan bir dere geçiyor. Her evde (suyu) sürekli akan havuzlar yapmışlar. Binaları da taştan ve kerpiçten olmakla rutubeti artırıyor. En sağlıklı ve havadar mahallesi *"Salilliye"dir.*

Deniz düzeyinden 700 metre yüksek olan Şam'da, yazın ısının nasıl olduğunu bilmem fakat kışın soğuk oku ağı kesin. Çünkü daha teşrinlerde (ekim-kasım) bulunduğumuz halde sabahları kuru ayaz pek şiddetliydi. Çoğu kez santigrat sıfira inerıniş. Memleketin suları bol, lâkin temiz değil. Önce dere açıktan akıp geliyor. Orada çamaşır vb.

yıkıyorlar. İkinci olarak eski biçimdeki su yol lan evlere dağılıyor ve lağım yollarıyla biıbıı İn ine değiyor. Üçüncü olarak bir evin havuzundan çıkan su ölek isine geçiyor.

Şam'ın belediyesinde büyük bir çalışına görülüyordu. I ler ta rafta sokaklar genişletilmeye, çöpler kaldırılmaya çalışılıyordu Yani yollarda ve meydanlarda tozdan geçilmiyor. Yaşamak için her konuda ucuzluk var ve yerel besin, bizim pilavımıza, İtalyan lann makarnasına, Almanların patatesine, Mısırlıların foluna (bakla) denk burada ve bütün Suriye'de *"humus"* denilen nohut tur. Hep bunu yiyorlar.

Şam - Humus - Trablus - istanbul

Yolculuk

am'a gelir gelmez çıktığı söylenen hastalığın çok şükür kolera Şo lmayıp Havran İhtilali nedeniyle Rumeli'den getirtilen sekiz tabur arasındaki dizanteriden ibaret olduğu anlaşıldı. Zavallı nefercikleri demiryolu bir mecidiye ücretle götürmeyi önermişken hain hükümet cani gibi, bir tasarruf olmak üzere Beyrut'tan Şam'a yayan göndermiş.

Lübnan dağlarını yağmur altında ve üç beş günde aşmışlar ve bu nedenle yüzlerce babayiğit vatan evladı kırıldı gitti.

On beş gün sonra *"Humus"* taraflarında hastalık var dediler. Derhal üç atlı bir arabaya binerek ve iki süvari jandarma ile birlikte sabahın ayazında titreye titreye yola çıktık. Haleb yönüne ve Arabistan büyük sahrasıyla Lübnan dağ sırası arasındaki çölde gidiyoruz. Pek seyrek olarak kuyu başında topraktan evleri beyaz kireçle badana edilmiş

izbelere rastlanıyor. Yolda iki kez on beş-yirmi mızraklı atlı bedevi karşmyza çıkarak bizi hayli korkuttular. Harami baskınına uğradık sandık. Fakat jandarmadan askerî hekim olduğumu öğrenince selamlayıp geçtiler. Gece büyücek bir Arap köyüne varıp konakladık ve şeyhin evine konuk olduk. Uzun ve geniş bir entari giymiş ve saçlarını siyah bir yemeni içine saklamış, yüzü tamamiyle açık bir kadın hizmetimize verilmişti. Kuyu başında da yine o giysideki kız ve kadınların, delikanlı(lar) ve ihtiyarlarla görüştüğünü ve el sıkışarak sohbet ettiklerini görüyordum. Bir bu saf ve içtenlikli kadın örtünmesini, bir de bizdeki hotozlu ya da umacı gibi yüzleri peçe ile kapalı uydurma mesturiyet ve büsbütün gelişmeye engel olan ademi ihtilâli (kadın ve erkeğin bir arada bulunmaları yasağı) göz önüne getirerek üzüldüm. .

Köyün kenarında eski yüzyıllarda hacı kafileleri için yapılmış ve çok güzel korunmuş yontma taştan sağlam ve çok büyük bir kaleyi andıran eski bir kervansaray vardı. Akşamdan hesap ke serek sabah erkenden yola düzüldük. Yolun çöl görüntüsü dünkü gibi. Öğleye doğru uzaktan bir ceylan sürüsü gösterdiler. Arabayı süren jandarma tüfeğiyle bir tanesini vurdu, gitti getirdi ve derhal boğazlayarak arabanın ön tarafına yatırdı. Akşamleyin sine sine yağmur yağarken Humus Kalesi'ni uzaktan seçtik ve karşılamaya gelen arabayı gördük. İçindekiler sağlık heyetimiz üyesi olup Payas yöresinde eşkiya tarafından soyulan İlya Efendi ile buranın Topçu Alayı hekimi ideal arkadaşım Besim Rıfat Bey'di. Beni alıp doğru kendi evine konuk götürdü.

Humus Kasabası

Humus, Asi nehrinin kenarında bir ilçe merkezidir.3* Evleri genellikle bir kattan ibaret ve sokak üzerine pencereleri yok. Sokakları kaldırımlı fakat pek dardır. Kentin ortasında yıkık bir iç kale her yandan görülür.

Büyük bina olarak oldukça düzenli Hükümet Konağı göze çarpar.

Bunun birer odalası da belediye ve postahane yapılmış. Hükümetin karşısında Mısırlı daha doğrusu Kavalalı İbrahim Paşa'nm Suriye'yi istila ettiği zaman inşasına başlanıp sonra yarım kalmış güzel ve büyük bir kışla varsa da öyle bırakılmış durumdadır. Burada kalma görevi verilen Topçu Alayı

medrese ya da tekke gibi eski bir binaya yerleştirilmiş. Mabetlerinin en ünlüsü *"Camii Kebir* olup İslam ordusunun en namlı kumandanlarından *"Halil ibıı Velid"* in süslü bir türbesi vardır.

Yine bu caminin bir odasında *"Hazreti Osman R.A."* m okurken şehit edildiği Kuran ı Kerim nüshası diye deri üstüne kûfi yazılı bir mushafı şerifi ziyaret ettim. Gerçekten böyle bir eski ve değerli eser ise her halde Hazineye alınması gerekir. Çünkü her an çalınma ve yangın tehlikesi içindedir. Öteki mezarlar arasında belirtilmeye değer olan Emevi halifelerinin Nûşirevan'ı39 denilmeye layık olan mübarek *"Amir ibn Abtliila* z/z"in kasaba dışında ve bir ekin tarlası ortasında dört tarafı açık bir kubbeden ibaret olan zavallı türbesidir.

Humus ticaret yeri olup güzel üstü örtülü bir çarşısı, yüze y.ı kın kumaş tezgâhı vardır. I laylice ipek de yetiştiriliyormıış

Humus, seyahatimin son aşaması oldu. Denetimiyle görevlendirildiğim dört ilde, çok şükür koleradan eser kalmadığı için raporumu düzenleyerek İstanbul'a gönderdim ve artık gelecek yanıtı bekliyoruz.

Bu bekleme süresi hoşça geçiyor. Konuğu bulunduğum ilk hürriyetçilerden Doktor Besim Ömer (Besim Ömer Paşa) Bey de burada sadece yeteneğiyle değil, örnek olacak feylesofça insanlığı ve yurt severliği ile memlekete kendisini sevdirip halkın düşüncelerini aydınlatarak düzenli bir özgürlük odağı oluşturduğundan böyle bir ortamda saatlerim ve günlerim pek tatlı geçiyordu. Bu odağın en ileri gelenleri alayın Baytar Yüzbaşısı Giritli Emin ve telgraf memuru Rıfat ve Redif Kumandanı Talat Beyler gibi büyük yurtseverlerdi.

Bu sırada Ermeni başkaldırısının parlaması üstüne Beşinci Ordu Redif taburları da silah altına davet edildiğinden bu acıklı görüntü keyfimi bozdu. Sürekli kafamı meşgul etti. I ler köyün redif askerleriyle birlikte bütün hısım ve akrabası olan kadınlar ve- çocuklar adeta cenaze götürüyormuş gibi ağlaşarak kasabaya geliyor ve yazım işlerinin yapılmasına kadar sokakta bekliyorlardı. Bunların (askerlerin) giysileri sorununu hiç sormayınız! Yıllardan beri depolarda duran çürümüş

takımlar daha askerin eline verilirken parçalanıp dağılıyor. Çaresiz köyden geldiği yırtmaçlı entariyle yalın ayak, başı kabak talim yapmaya gönderiliyorlardı. Hele hiç unutmam depodan taburun bir koskoca cerrah çantası çıktı, içinde paslı bir hacamat makinasından başka bir neşter bile yoktu. Bunu da cerrah efendinin omuzuna taktılar.

istanbul'a Dönüş

ir buçuk ay kaldıktan sonra sağlık heyetlerinin hizmetlerinin B bittiğine ve İstanbul'a dönmemize ilişkin Dahiliye Nezaretinden (içişleri Bakanlığı) vilayete, Genel Müfettiş Bungovvsky Paşadan da bize telgraf emri geldi. Hükümetten birikmiş üç beş aylığımızı ve Haleb'ten itibaren buraya kadarki döniiş yolluklarımızı istedik. Ah Küçük Said Paşa! Koca devletin en sıradan işlerine varıncaya kadarını merkeze bağlamaktan ibaret olan yönetim biçimi yüzünden ne yolsuzluklar olduğunu acaba ne zaman öğreneceksin? Elimizdeki emirler gereğince Haleb'e kadar her geçtiğimiz yerden maaş ve yolluklarımızı alıyorduk. Vakta ki bu kişi sadrazam oldu. Derhal illere, kesin olarak Babıâliden sorulmadıkça beş para harcanmamasını emretti. Her perşembe akşamı ilçeler livalara, livalar il merkezlerine sarfiyat cedvelini telgrafla gönderecekler. İl de Babıâli'ye çekecek.

Cumartesi sabahı hangi numaraların sarfina izin gelirse ona göre hareket olunacak. Bizim gibi seyyar ve geçici ve dönmek /orunda olan memurların alacakları da bu merkezden yönetim dolabına takıldı. Her hafta yazılır, sarf emri gelmez. Tütsü memurları han köşelerinde güçlükler içinde kaldı. Yiyeceklerini peynir ekmeğe indirenler oldu.

Sızlanıyorlar. Böylelikle yirmi günden fazla zaman geçti. Kış geldi çattı. Aldıran yok. Anlaşıldı ki Said Paşa Kabinesi bizi kolera gibi tehlikeli bir görevde kullanıp köyden köye, dağdan dağa dolaştırarak döıl ili temizletince hakkımızı, hatta dönüş yolluklarımızı bile vermeyi istemiyerek uzak bir yerde ve adeta kaldırım üstünde bırakıyor. *"Şayet bir emir gele cek olursa alır yollarsınız."* diye Doktor Besim ve Telgrafçı Rıfal Beyleri vekil bırakarak umutsuz bir halde dönmeye karar ver dini. Avrupavari on kişilik bir diligence arabası ile bir günde Trablusşam'a (Tripoli) inip üç gün bekledim. Fransız ve l.oyd vapurları gelip geçiyor ama hin meye bütçe elvermiyor. Nihayet İdare-i Mahsusa'nın *"Canik"* vapuru40 geldi. Yarım biletle yağmurlu ve fırtınalı bir havada bu ecel beşiğine kapağı attım. Birinci mevkide yolcu olarak Bahriye Miralaylarından (Albay) Behçet BeyTe ailesi, ikincide dört beş subay, güvertede hava tebdiline izinli giden sekiz on er vardı. Geminin ambarlarında yük olarak bir çuval bile eşya bulunmadığından su üstünde ceviz kabuğu gibi sallanıyordu. Saatte yedi sekiz mil süratle İskenderun'a ve oradan dehşetli bir lodos deniziyle " *Mersin'e* vardık. Çifte demir ile istim üstünde iki gün beklendiyse de kara ile bağlantı kurulamadığından tekrar yola düzüldük. *"Alaiye= Alanya"* önlerinde hava duruldu. Sakin bir denizle

"Antalya"ya eriştik. Burada da yük kalmamış. Beş on güverte yolcusu alarak açıldık. Anadolu'nun tentene kenarı gibi kırmalı sahilini pek yakından izleyerek *"Rodos"* önüne geldik. Adalar Denizi'ne gelince kaptanlar *"Oh! Selameti bulduk!"* diye derin ve uzun bir *"Oh!"*

çekiyorlar. Çünkü fırtına çıkarsa mutlaka kaçıp sığınacak yer bulunuyor. İstanköy, Sakız adalarına da uğrayıp bir denk yük alamaksızın bir haftada *"İzmir"* limanına girmek nasip oldu. Burada bir gün kalınacağından karaya çıkıp Tıbbiye Okulumuzun en seçkin ve namuslu ve yurtsever öğretmenlerinden Doktor Faik Bey'i ziyaret ettim. Kaim pederi (kayınpeder) Kâmil Paşa İzmir valiliğine sürülünce saygın öğretmen de bura(daki) hasta- hanesinde görevlendirilmişti.

Akşama kadar beraber kaldık. Dokuz aylık seyyar memuriyet nedeniyle duyamadığım Payitaht havadislerini, özgürlükçülere karşı şiddetli kovalama yapıldığını öğrendim. Fırkamızın (İttihat ve Terakki Partisi) Paris'te yayın yapmaya başladığını, seçkin arkadaşlardan Doktor ibrahim Meto'nun Romanya'ya kaçmayı başardığını, ondan daha az şanslı olan Doktor Abdullah Cevdet'in Trablus'a aşırıldı- ğını, daha pek çoğunun İsviçre ve Fransa'ya sığındıklarını mi- rimumaileyh (Dr. Faik bey) haber verdi ve beni de İstanbul'da zor yaşatacaklarını anlatmış oldu. Bu düşüncelerle " *Canik"e* döndüm. O da demir kaldırıp cansız bir biçimde yola çıktı. Dingin bir hava ile Midilli'yi bulduk.

Edremit'in Kemer'inde (Burhaniye) Bahriye Nazırı I lasan Paşa'nın zeytinyağı varmış. Program dışı olmakla birlikte oraya gidip alınması gereği acenteden bildirildi. Birkaç yolcu ile bu usulsüz hareketi protesto ettikse de kim dinler?41 Kemer (Burhaniye) iskelesini boyladık. Meğer yağlar burada değil Edremit'in bir saat ötesindeki Çayağzı iskelesinde imiş. Oraya da gittik. Yağlar daha kasabadan inmedi dediler. Akşama kadar bekledik. Kısaca Bahriye Nazırı'nın yağı için bir gün yitirdik. Baba Burnu'nu dönüp Çanakkale'ye doğ-

rulunca şiddetli gündoğusu rüzgârı bizi karşıladı. Sular da boğazdan çağlayan gibi akıyor. Gemi boş

ve havaleli, zaten yolu yedi sekiz mildi. İkiye üçe indi. Bozcaada hizasından yukarıya söktürüp çıkamıyoruz. Boğaz karşımızda gözüküyor. Sabahtan akşama kadar on millik mesafede döğündük. Sonra gurupla birlikte güçhal ile Boğaza sokulmak nasip oldu. Kal'ayı Sultani- ye'de (Çanakkale) bir saat kadar durduktan sonra vapur yine yola düzüldü. O gece hepimizde bir sevinç, sabahleyin İstanbul'a gireceğiz diye herkeste bir hazırlık. Sabah oldu. Deniz gayet sert. Gündoğusu azdıkça azıyor.

Gök koyubarut renginde ve çok alçak. Ufkumuz normalin dışında dar.

Dalgalar lodosu andıracak kadar büyük. Günlerden de, hiç unutmam

"Yevmi ilkayı salibfil ma" (Hacın suya atılış günü). Öğleye kadar çırpındık durduk. Süvari Kolağası Lütfü Kaptan, gece nöbetçisi üçüncü kaptanı *"Niçin bu sert havada saçak altı gitmek için yol vermedin de gemiyi böyle enginden salıverdin?"* diye bağıra çağıra azarlıyor. Biraz hava açılır gibi olarak uzaktan hayal meyal *"Çatalca Feneri"* seçildi.

Fakat arkasından daha beter kapanıp kar tipisi de başladı. Bir gemi boyu ötesi görünmüyor. Dağ gibi dalgalar boş ve yüksek tekneyi dövdükçe dövüyor ve yönü muhafaza etmekte olağanüstü zorluk çekiliyordu. İkindi vakti oldu. Yine k<ı radan eser yok. Gemicilerde bir telaş. Yolcularda korku ve deh şet artıyor. Üç kaptan bir danışma yapıp hesap kitap vapurun ilerlemek şöyle dursun havanın şiddetinden gerisin geriye git meye başladığını anladılar ve gece basmadan bir yere sığının.» ya karar verdiler. Şimdi böyle büyük dalgalar arasında (ne) « d. cegiz? Hareketli olan şeyler bağlanıp herkes bir yere lulundu!

tan sonra süvari kumandayı bastı. Dümeni birdenbire kırdılar. Canik çatırdı ile ok gibi dönüp sağ yanma hemen tümüyle battı. Bir an için batıyoruz, kaynıyoruz sandım. Yolcularda bir çığlıktır koptu. Çok şükür büyük tehlikenin geçtiğini, geminin doğrulmaya başladığını tayfalar muştuladüar ve herkesi rahatlattılar. Artık havayı arkadan alıyoruz. Dalgalar kıçtan inmekle vapurumuz uçuyor sanılacak bir süratle gitmekte. Lâkin nereye doğru gidildiğini kimse bilmiyor.

Karşımızda tepemsi bir kara parçası, gölge gibi belirdi. Kaptanların kimi Bozburunu diyor kimi Kapıdağı yarımadası diye idda ediyor.

Lafa makinistler de katıldı. Marmara adaları den(il)di. Nihayet Körfez hatlarında daha önce çalışmış bir tayfayı ön direğin tepesine çıkardılar.

Okyanusta kaybolmuş gemi gibi, görünen karanın neresi olduğu keşfedilemiyor, vesselam! Neden sonra tayfa *"I.mimli"* diye direğin tepesinden bağırdı. (Geminin) biitiin kurmay heyeti birinci kamaraya inip toplantı yaptılar ve eski püskü bir harita üstünde adanın yerini saptadılar. Güney nihayeti sığlık ve kaya- lıkmış. Derin olan kuzey burdundan dönüp öte yandaki limana girmek gerekiyor. Halbuki hava ve suyun akışmdaki şiddet ve çarpışma ile gemi durmadan ada hizasından aşağıya kaymakta ve kuzey burnunu tutturmak güçleşmekte. Kazana son kuvvet ve sürati vermek emriyle başmakinist aşağıya indi. Üç kaptan da köprü üstüne çıktılar. Biz de köşkte toplanarak tedinginlik içinde manevrayı seyrediyoruz. " *Ha gayret lıa!"*

derken *"Emira- li"* adasının kuzey burnu hizasına vardık. Kara ile aramızda ancak yüz metre ya var

ya yok. Öte yüzdeki selamet limanı da kar serpintisi içinde gözüktü. Gözüktü ama *"Canik"* gemicilerin

"Dört Den i:" dedikleri kuyu gibi bir girdaba (sarmal su çevrin- tisi) düştü ve bir türlü çıkamıyor. Burun sığ olmayıp derin uçurum olduğundan giden dalgalar kayaya çarptıktan sonra yayılıp parçalanmayarak tekrar ayni kuvvet ve şiddetle geri dönerek üstümüze saldırıyordu. Gittikçe tekneyi her yandan gelen dalgalar kuşattı. I ler saldırıda ya küpeşteler ya da sandallar teker teker parçalanıyor ve bu çatırdılar da yerin dehşetini artırıyor. Bu halle birlikte vapur akıntı ile minare boyu derin yalçın kayaya doğru yaklaşmayı sürdürüyor. Arlık bir sıra geldi kı herkes başının çaresine baksın diye ambar kapaklarını açtılar. Kaptanlar ve tayfalar bulunan can kurtaran simitlerini keserek aldılar. Bunu görünce açık göz Rum kamarot aşağıya koşarak bir kucak can kurtaran kemerlerini getirip ortamıza attı. Hepimiz umutsuzca birer tane alıp belimize taktık.

Gerekirse bir kayaya tırmanmak ve köpek balıklarından sakınmak için ellerimize de birer bıçak aldık. Yalnız Behçet Bey, *"Çoluk çocuğum boğulduktan sonra ben kurtulupt ne yapacağım."diye* hüngür hüngür ağlayıp cankurtan kemerlerini geri çeviriyordu. Hoş bu çılgın fırtınada değil cankurtaran simidi ya da kemeri hatta bir sandala bile at- lansa yine kurtulmak kabil olamazdı ya neyse. Bu acı düşünceler arasında kamarotun *"Gemi batmazdan önce denize atlamayı unutmayın. Sonra birlikte kaynarsınız ha!"* dediğini işitmekle köşkün kapısına yaklaştım.

Ambar ağzında dalgalar kapmasın diye salkım gibi iplere asılmış ya da baş tarafa birikmiş güverte ve ikinci mevki yolcularının tekbir sesleri, bağrışmaları, ağlaşmaları kulağıma geldi. Olduğum yerde dona kaldım. Baktım ki son dakikamız gelmiş, bizim için işte kıyamet kopuyor. Otuz yıllık geçmiş yaşamım sinematograf gibi bir anda gözlerimin önünden geçmeye başladı. Sonra gelecek üstüne beslediğim nice tatlı emeller, hayaller araya karıştı. Bu kadar tehlikeyi atlattıktan sonra İstanbul'un kapısında gözü önünde böyle mahvolup git mek bana pek güç geliyor. Hele boğulmak azap ve işkencesini düşündükçe vapur batmadan ölebilmeyi istiyordum. Beni bek leyen babam, anam, kardeşlerim, bütün sevdiklerim, dostlarım gözlerimin önüne geldi. Artık hepsine elveda. O Küçük Said'i de hatırımdan çıkaramıyorum ha! Bu acımasızlığa bu gadre uğ ramayıp alacaklarımı hiç olmazsa yolluğumu almış olsaydım başka vapurlara binerek üç -

dört gün içinde İstanbul'a varaeak tim. Bahriye Nazırı I lasan'ın zeytinyağları için bir gün yitimi» ye idik bu fırtınadan önce limana girmiş olacaktık..

Tehlike o kadar artmıştı ki tekmil makinistler ve ateşçiler \ u karıya fırladılar. Makinayı öylece bıraktılar. Ha kaynadık h.» kaynıyoruz derken bilmem nasıl oldu. Kıçtan dağ gibi v u l . l ve öteki taraftakilerden (dalgalardan) üstün dehşetli bir dalga gelerek teknenin yarısını içine aldı. Bulunduğumuz köşk tümüyle suya gömüldü.

Herkes son bir çığlık kopardı. Artık bittik sandım. Meğerse o büyük dalga ayni zamanda vapuru düştüğü girdaptan ileri itip kurtararak oradaki akıntının dışına atmış. Sular çekilince büyük ve anlatılamaz bir sevinçle gördük ki, bir süredir yerinde mıhlanmış olan Canik yaralı bir hayvan gibi bir

yanma yaslanıp yatmış (olarak) selamet limanına doğru yavaş

yavaş inleye inleye kaçıyor, iki dakika sonra gayet dingin bir limanda demir attık. Artık herkes yeniden dünyaya gelmiş gibi sevinerek birbirini kucaklamaya başladı. Adanın Bucak Müdürü ve öteki memurları ve Papas Efendi derhal gelerek bizi kutladılar. Meğer onlar da umut kesmiş, batacağımız sonucuna varmışlarmış. Çünkü aynı hava ile daha önce birkaç yelken gemisi ve bilmem kaç yıl önce bir ingiliz şilebi(nin) ayni girdapta kayaya çarpıp kaynadığını anlattılar.

Süvari karaya çıkarak bir keçi kurban etti. Üç gün hava açılıncaya kadar burada kalıp sonra hareketle Trablus'tan (Tripoli) hareketimizin on üçüncü günü çok şükür İstanbul'a kavuştuk.

işte bizim Anadolu ve Suriye seyahati böyle geçti, böyle bitti.

!

Notlar

[1] Karlova= Karlovasos, Karlovasisi (Sisam Adası'nm kuzey batısında) *21 Vati = Vathy. Adanın doğusu.

131 Musul vapuru- Buharlı, silahlı gemi. 20() gros ton. Uzunluk 38.6, geniş lik 6.1 metre. 2 toplu.

1856'da yapılmış. 1901'de sökülmüştür. (The Ottoman Steanı Navy) (4117 sayılı dipnota bk.

*5| Mektupçu Nazım bitimine mücevher tarih yazdı:

Ziya Paşa, Seyhan köprüsünü yeniden süslü (güzel olarak) yaptı.

1296=1878

I6J Doğrusu bu sağlık dolu dinlenme yeri vucuda geldi Feyzi, dilden düşünceye geldi bu tam tarih Belde halkının hastahanesinin temelini attı.1894

[71 Lokman - Lokman Hekim. İslamiyetten önce yaşamış bir efsane kahramanı. Uzun yaşayan, şair, hekim, kahraman kişi.

Şit - Adem Peygamberin oğlu. Nuh Peygamber de Şifin kuşağından gelmedir.

*8+ Sardanapal. Asur kralı. Kadınsı. Ninova'nın yıkılması üstüne kendisini ateşe atan. (Asurbanipal tarihinden çıkarılan efsane) |91 Yarsuvat-Yarsibit (Bir aralık Urfiye,Hamidiye adı verilmiştir) Şimdiki adı Ceyhan. XlX.yy.da Kafkasya göçmenlerinin yerleştirildiği köy. Göçmenler sıtma yüzünden burada yerleşemediler. Cumhuriyet döneminde demiryolu geçtikten sonra büyüdü. (Ansiklopediler).

[101 Yazarın verdiği bilgilere göre bu göçmenlerin 1856 Rus-Osmanlı Savaşı sonu Anadolu'ya

getirilen göçmenler olduğu anlaşılmaktadır. [111. Payas . Eski adı. Baiai - Bajao.

[121 Osmanlı Devleti zamanında sancak, Cumhuriyet döneminin ilk yılla rında il olan Cebeli Bereket arazisi daha sonı.ı üçe ayrılarak Adana, Gazi antep ve Hatay illerine bağlanmıştır. Osmanlı döneminde büyük başkaldıt malara, terörizm olaylarına sahne olmuşu . Bu tarihlerdeki adı Gâvur Da ğı idi.

*131 Kahramanmaraş^ Esmi adı Mer'aş, Marash (Germanicia).

[141 Bir lira 100 Kuruş ve bir lira, bir altın lira, bir okka 1283 gram hesabıv la 2.5 okka (bir batman) et günümüz rayici ile yaklaşık 750.000 lira olmak tadır.

[151 Yivli, tek kurşun atan tüfek.

[161 Eyyam-ı bahûr: Sıcak günler. Yazın en sıcak günleri.Temmuz sonu w ağustos başı arasındaki yedi gün.

[17] Aşar=Cumhuriyet kurulduktan sonra kaldırılan tarım vergisi, üretimin genel ikle onda birinin vergi olarak ve özel kişilere ihale edilerek alınması sistemi.

118] Elbistan . Eski adları Albastan, Elbostan, Ablustayn, Albistân. Arabis- sos kalesi. Yedi Uyurların yattığı Hasankeyf (husnkehf=sığmılacak kaya ini)nin bulunduğu ilçe.

Şimdi büyük barajların yer aldığı bölge.

119] Hamızı leben= Acide Lacticjue. Süt asiti. Hafif bir antiseptiktir. 1201 Efsus = Afşin I Hasankehf+ mağaraları Afşin'dedir. (Efsos- Efsous). 121] Zeytin= Şimdiki adı: Büleymanh. Deniz düzeyinden yüksekliği 940 m. Nufus 1500.

[22] Zeytin'in nufusu 1311(1995) tarihli Kamus-ül Âlam'a göre 1.000 Müslüman, kalanı Ermeni, Süryani ve Ermeni katoliğidir. Şerafettin Mağmumi, aynı tarihte bu bölgede yaptığı gezi sırasında Zeytin'in nufusuıuın Ermeni olduğunu söylemektedir.

[23] Ayntab=Gaziantep. (Kamusu Âmâm: ...43150 ahalisi, 36 cami şerifi, 57 mescid, 21 medrese, bir kütüphane, bir rüşti ve bir eytam (yetimler) ile 20 iptidai(ilk) okulu, 7 tekkesi, Amerikan Protestan misyonerlerinin büyük bir okulu, bir havrası, 13 hamamı, 31 hanı,31 fırını,2299

düemkkân ve mağazası, 4 bedesteni, 2215 bez ve alaca ve aba tezgâhı, 45 boyahane ve 6

yağhanesi, 10 1 buhar 11 adi değirmeni, 8 müskirat (içki) fabrikası ve 5 sabunhanesi vardır.)

[24] Kilis= Eski adları Ki-li-zi, Ciliza: Arap belgelerinde Kiliz.

a

Kamus-ül Alam, kitap metnindeki bilgilere ek olarak şu konulara da yer vermektedir: Havra,14Ş9 dükkan, bir Rüştiye ve 25 sübyan okulu. 5 hamam.

(251 Haleb. Aleppo. Halap. Halbun. Kamusül Alam: 102000 nüfus

*26+ Melik Zahir, I laçlılarla yaptığı savaşlarla tanınan Salahattin Eyyûbi (13

yy. başı) ve Melik Isref onun yeğenidir.

*27| Farabi. Tanınmış Türk filozofu. Tek sesli müzik teorisyeni.

*281 Zira. Metreden kii^ük eski bir ölçü. Çeşitleri vardır. Burada kul anılan zirai mimari olmalıdır

*291 Seyyid I maclel in Nesi mî. Azeri-Türk şairi. Hurufi. İnsanın tanrı olduğu düşüncesinde 140 İ

de zamanın hükümdarı Berkukoğlu Ferac tarafından Haleb'te olduruldu

[30] Meşhed bir kişinin şehit edildiği yer demektir. [311

Kvevk=Koueyk. Nehr Kuveing

[31] Çocuk, delikanlı yoldan çekil ünlemleri.

(33| Mısırlı İbra hem Paşa. Mısır hıdivi. XIX yy. başında Mısır-Osmanlı savaşında ordusu Anadolunun ortasına kadar girmişti. *341 Alexandrette. Kamus üJ Âlâm : ...ancak 1900 kadar ahalisi vardır. *351 Si veydiye - Samandağı. Kamus ül Âlam: ...Bucak merkezi... Eski zamanlarda büyük yapay limanı varken şimdi harap olmuş. Bütün bucağın nüfusu 16 köyü ile birlikte 10550

kişidir.

*361 Arap harfleriyle basılı olan metinde üstün,esre gösterilmediğinden yer adları Türk harflerine yaklaşık olarak çevrilmiştir.

*371 Şam: Damas. Damask. Dımışk. Kamus ül Âlam: Şam ilinin bütün nüfusu 2.186.759 kişidir.

*381 Humus, Himş. Eski adı Emese. Kumus i l Âlam: ...25 bin kadar ahalisi...

[39] Nûşirevan : Büyük Sassani hükümdarı. VI.yii/yıl.

[40] İdarei Mahsusa = Osmanlı Deniz Yol arı Kurumu.

Canik gemisi: Seyri Sefain. Öncesi ve Sonrası. Eser Ti tel :('anik 1871 İngiliz yapımı uskurlu 1045

tonluk saç gövdeli yolcu yük gemisi. 1899'da kadro dışı edildi. (Ş.Mağmumi bu anılarını 1893

yılında yazdığına göre bindiği gemi birkaç yıl sonra çürüğe çıkarılmış olacaktır).

[411 Burada adı geçen Bahriye Nazırı Hasan Paşa çok dedikodulu olan ve adı (Hasan Harami Paşa) ya çevrilen Hasan Kami l'aşn olmalıdır.